

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің
25 жылдығына арналған «Тәуелсіздік
құндылықтары: өткенге тағзым, болашаққа
аманат» тақырыбында өткен жаратылыстану,
техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық және
экономика ғылымдары бойынша студенттердің
XVIII ғылыми-практикалық конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

XVIII студенческой научно-практической
конференции по естественным, техническим,
социально-гуманитарным и экономическим
наукам, посвященной 25-летию Независимости РК
на тему «Ценности Независимости: для прошлого –
почет, для будущего – наказ»

29.02-10.03.2016

Тараз

**Қазақстан Республикасы
білім және ғылым министрлігі**

**М.Х. Дулати атындағы
Тараз мемлекеттік университеті**

**Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің
25 жылдығына арналған «Тәуелсіздік құндылықтары:
өткенге тағзым, болашаққа аманат» тақырыбында
өткен жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік-
гуманитарлық және экономика ғылымдары бойынша
студенттердің XVIII ғылыми-практикалық
конференциясының**

МАТЕРИАЛДАРЫ

29.02-10.03.2016 ж.

Сериялар:

- Әлеуметтік-гуманитарлық және заң ғылымдары;
- Экономика ғылымдары;
- Тамақ және жеңіл өнеркәсібі. Стандарттау;
- Ақпараттық жүйелер, автоматика, электроэнергетика, физика және математика;
- Тасымалдау техникасы және технологиясы. Технологиялық машиналар мен жабдықтар. Мұнай-газ ісі. Машинажасау;
- Су шаруашылығының, құрылыстың және өмір тіршілік әрекетінің қауіпсіздігінің өзекті мәселелері;
- Химия. Экология және биология. Дене тәрбиесі.

**«Тараз университеті»
баспасы
Тараз, 2016**

ӘОЖ 94(574)
КБЖ 63.3(5Каз)

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған «Тәуелсіздік құндылықтары: өткенге тағзым, болашаққа аманат» тақырыбында өткен жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық және экономика ғылымдары бойынша студенттердің XVIII ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. – Тараз: Тараз университеті, 2016. – 273 б.

ISBN 978-9965-37-366-4

Жинаққа Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған «Тәуелсіздік құндылықтары: өткенге тағзым, болашаққа аманат» тақырыбында өткен жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық және экономика ғылымдары бойынша студенттердің XVIII ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалары енгізіліп отыр.

Редакция алқасы

Сарыбеков М.Н. – п.ғ.д., профессор, М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінің ректоры (төраға).

Қойбақов С.М. – т.ғ.д., профессор; **Бекбасаров И.И.** – т.ғ.д., профессор; **Шилібек К.Қ.** – т.ғ.к., доцент; **Мырзахмет Ғ.К.** – аға оқытушы; **Утепова А.Қ.** – аға оқытушы; **Иманбаев А.А.** – аға оқытушы; **Мұқашев Т.Ә.** – ф.ғ.к., доцент; **Майлыбаева А.И.** – оқытушы; **Жидекұлова Г.Е.** – т.ғ.к., доцент; **Мырзахметов Б.А.** – аға оқытушы; **Төрегелдиева Р.Т.** – б.ғ.к., доцент; **Джылысбаев Д.Б.** – аға оқытушы; **Ткач Е.В.** – аға оқытушы; **Махмуд М.Р.** – э.ғ.к., доцент; **Молдабекова А.Ш.** – э.ғ.к., доцент; **Жүсіпова С.М.** – э.ғ.к., доцент; **Тлебаева Г.М.** – з.ғ.к., доцент; **Ернишев Қ.А.** – з.ғ.к., доцент; **Манапбаев Б.Ж.** – т.ғ.к., доцент м.а.; **Имандосов А.Т.** – т.ғ.к., доцент; **Жакаш А.Т.** – т.ғ.к., доцент; **Жолдасов С.Қ.** – т.ғ.к., доцент; **Даркенбаев Е.Д.** – т.ғ.к., профессор; **Сағындықов А.А.** – т.ғ.д., профессор; **Маханбеталиева К.Т.** – PhD доктор, доцент м.а.; **Джиємбетова И.С.** – PhD доктор, доцент м.а.; **Әлімбаев Б.Ә.** – т.ғ.д., профессор.

ISBN 978-9965-37-366-4

© М.Х. Дулати атындағы ТарМУ, 2016

**Министерство образования и науки
Республики Казахстан**

**Таразский государственный университет
имени М.Х. Дулати**

МАТЕРИАЛЫ

**XVIII студенческой научно-практической
конференции по естественным, техническим,
социально-гуманитарным и экономическим
наукам, посвященной 25-летию
Независимости РК на тему
«Ценности Независимости: для прошлого –
почет, для будущего – наказ»**

29.02.-10.03.2016 г.

Серии:

- Социально-гуманитарные и юридические науки;
- Экономические науки;
- Пищевая и легкая промышленность.
Стандартизация;
- Информационные системы, автоматика,
электроэнергетика, физика и математика;
- Транспортная техника и технология.
Технологические машины и оборудование.
Нефтегазовое дело. Машиностроение;
- Актуальные проблемы водного хозяйства,
строительства и безопасность жизнедеятельности;
- Химия. Экология и биология. Физическая культура.

**Издательство
«Тараз университеті»
Тараз, 2016**

УДК 94(574)
ББК 63.3(5Каз)

Материалы XVIII студенческой научно-практической конференции по естественным, техническим, социально-гуманитарным и экономическим наукам, посвященной 25-летию Независимости РК на тему «Ценности Независимости: для прошлого – почет, для будущего – наказ» – Тараз: Тараз университеті, 2016. – 273 с.

ISBN 978-9965-37-366-4

В сборнике опубликованы доклады XVIII студенческой научно-практической конференции по естественным, техническим, социально-гуманитарным и экономическим наукам, посвященной 25-летию Независимости РК на тему «Ценности Независимости: для прошлого – почет, для будущего – наказ».

Редакционная коллегия

Сарыбеков М.Н. – д.п.н., профессор, ректор Таразского государственного университета имени М.Х. Дулати (председатель).

Койбаков С.М. – д.т.н., профессор; **Бекбасаров И.И.** – д.т.н., профессор; **Шилібек К.Қ.** – к.т.н., доцент; **Мырзахмет Г.К.** – ст.преподаватель; **Утепова А.К.** – ст.преподаватель; **Иманбаев А.А.** – ст. преподаватель; **Мукашев Т.А.** – к.ф.н., доцент; **Майлыбаева А.И.** – преподаватель; **Жидекулова Г.Е.** – к.т.н., доцент; **Мырзахметов Б.А.** – ст. преподаватель; **Турегельдиева Р.Т.** – к.б.н., доцент; **Джылысбаев Д.Б.** – ст. преподаватель; **Ткач Е.В.** – ст. преподаватель; **Махмуд М.Р.** – к.э.н., доцент; **Молдабекова А.Ш.** – к.э.н., доцент; **Жусипова С.М.** – к.э.н., доцент; **Тлебаева Г.М.** – к.ю.н., доцент; **Ернишев К.А.** – к.ю.н., доцент; **Маналбаев Б.Ж.** – к.т.н., и.о.доцента; **Имандосов А.Т.** – к.т.н., доцент; **Жакаш А.Т.** – к.т.н., доцент; **Джолдасов С.К.** – к.т.н., доцент; **Даркенбаев Е.Д.** – к.т.н., профессор; **Сагындыков А.А.** – д.т.н., профессор; **Маханбеталиева К.Т.** – доктор PhD, и.о. доцента; **Джиембетова И.С.** – доктор PhD, и.о. доцента; **Алимбаев Б.А.** – д.т.н., профессор.

ISBN 978-9965-37-366-4

© ТарГУ имени М.Х. Дулати, 2016

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Қаржаубаева П., Өтепбергенова Г.С.

Тәуелсіз Қазақстан – бейбітшілік, келісім, және тұрақтылық кепілі 17

Қаржаубаева П., Ибраимов Н.Л.

Ресей патшалығына қарсы Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт –
азаттық көтеріліс 19

Түгелбай А., Утепбергенова Г.С.

1931-1933 жылдардағы Қазақстандағы ашаршылық 21

Муминов Ш., Биназарова Н.Н.

Повелитель степей Темучин. Чингизхан – величайший
завоеватель Средней Азии 23

Баликов Б., Алдибаева А.Б.

Баласағұн қаласының зерттеу тарихы 24

Төле С., Көбесова А.С.

Қазақ хандығы тұсындағы батырлар институтының рөлі 26

Құралбай Ә., Көбесова А.С.

Бұрындық хан тұсындағы Қазақ хандығы 28

Мендибаева Р., Ахатова Г.А.

Этноконфессиональная политика Независимого Казахстана
(на примере Жамбылской области) 29

Сәбденбекова А., Көбесова А.С.

Кенесары хан тұсындағы қазақ халқының тарихы 31

Мағзимова Р., Куненова П.С.

Жастарға рухани тәрбие берудегі ұлттық құндылықтарымыздың
рөлі 33

Ерланкызы А., Байбосынова Р.Т.

Окно овертона технологии уничтожения морали 35

Сатымбай А., Алим М. Мәңгілік ел жалпыұлттық идеясы аясында ел бірлігін нығайтудағы мәдениеттің рөлін арттыру	36
Құттыбек А., Алпысбай Л.А. Психодиагностикада арттерапияның маңызы	38
Аралбаева Д., Омирзакова Д.Д. Инновационные ресурсы и технологии противодействия коррупции в РК	40
Бектас А., Спанов М.Ж. Адамзаттың рухани дағдарысқа түсуі	42
Курбанбаев Е., Иманбаев А.А. Проблема веры в современном обществе	44
Әбуғали Е., Баярисов Р.У. Қазақтың ұлттық құндылықтарына қазіргі жастардың қатынасы	46
Сайлауова А., Кульбаева Д.Д. Әлеуметтік дағдарыс: ұлт және ұрпақ мәселесі	48
Айторе А., Еменова Г.Б. Жастар бойында саяси және құқықтық мәдениет қалыптастыру ...	50
Калманбаева Д., Иманбаев А.А. 550-летие Казахского ханства: история и современность	52
Дәулетқұл Н., Иманбаев А.А. Қазіргі жастардың арасындағы нашақорлық мәселесі	54
Аманжол Ж., Алтынбекова З.Т. Исламның рухани құндылықтарының тәрбиелік мәні	56
Серік Н., Алтынбекова З.Т. Діни фанатизм ұғымы және жастар мәселесі	58
Нұрдаулет Н., Спанов М.Ж. Жастар арасындағы суицид мәселесі	60
Рахымбаев Н., Спанов М.Ж. Тастанды қарт – қазақ болмысына жат дүние	62
Шапенова Г., Спанов М.Ж. Мерейлі отбасын құрудағы ұлттық тәрбиенің маңыздылығы	64

Жолдыбай Б., Баярисов Р.У. XVIII ғасырдағы Қазақ хандығының тағдыры және Абылай ханның саяси тұлғасы	66
Байдарбек А., Баярисов Р.У. Діни-радикалдық ағымдардың жастар санасына кері әсері және оның алдын алу жолдары	68
Рысбек А., Еменова Г.Б. Діни экстремизм мен терроризм саяси құбылыс ретінде	70
Есмаханова Н., Кульбаева Д.Д. Қазақ хандығының қалыптасуындағы Бұқар жырау Қалқаманұлының орны	72
Әлім Ғ., Кульбаева Д.Д. Ислам дінінің ұстанымдары мен қазақ әдет-ғұрыптарының сабақтастығы	73
Болат А., Туленова Г.Д. Экстремизм және терроризм ғаламдық мәселе ретінде	75
Жумагулова Ф., Омаров С.А. «Мәңгілік ел» идеясы: тарихы және қазіргі заман	77
Махамбетжанов Д., Исмаилова С.К. Концепции будущего искусственного интеллекта	79
Құралбай Ә., Мырзабеков Ж.Е. Сыбайлас жемқорлық – Тәуелсіз ел болашағының қауіпті індеті	81
Жантурина А., Мырзабеков Ж.Е. «Мәңгілік ел» – ұлт мұраты	83
Құттыбаев А., Аймамбетова Ш.Г. Қазіргі жастар субмәдениеті	85
Рахимкулова Д., Құлбарақ С.О. І. Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясында Қазақ хандығының құрылу кезеңінің бейнеленуі	87
Наметуллаева С., Құламанова З.А. Көше атауларының тілі	89
Турсыналиев Ш., Жаманбаева А.С. Махамбет өлеңдерінің көркемдік ерекшелігі	91

Альмуратова Б., Берденова С.Л. Сравнительный анализ невербальных способов общения в Германии и Казахстане	93
Абдраимова А., Майлыбаева А.И. Интернет арқылы ағылшын тілін үйренудің жолдары	94
Опабекова А., Садықбекова Б.А. Тілдік бейнелеу әлеміндегі ағылшын және қазақ тілдеріндегі гендерлік таптаурындар	96
Nurmakhan Y., Tortaeva E.K. Difference of mentality in the world	98
Рысбекова Н., Кекилбаева Ж.Е. Спортивная лексика в русском, казахском и английском языках	100
Ештайбек А., Нұрманбетов Қ.Е. Қазақстандық арман идеясының саяси – құқықтық мәні	101
Абдуллаева А., Омарова Г.Е. Формирование института медиации в Казахстане	103
Тугелбаев У., Кадыркулов А.Ж. Гражданско-правовая ответственность несовершеннолетних по законодательству РК	105
Жиенбаева У., Жұмағұлова Б.П. Жасөспірім қыздар арасындағы қылмыстармен күрес және оның алдын алу	107
Шералиева Б., Ермекова Г.С. Выдача преступников: международные договоры и национальное законодательство	109
Жапарқұл С., Тұрғынбек Г.Р. Судья лауазымына үміткерлерге қойылатын талаптардың негізгі мәселелер	110
Срайл А., Құлажанова А.Н. ҚР-ғы зейнетақымен қамсыздандырудың саяси-құқықтық мәселелері	112
Сембекова С., Құрманбаева Д.П. Құқықтық саясат тұжырымдамасының Қазақстанның құқықтық жүйесіне әсері	114

Маханбетова Ф., Нұртай М.Н. Электрондық коммерцияны халықаралық-құқықтық реттеу	116
Адайханова А., Тереник О.Д. Авторское право в сети интернет: проблема и перспективы решения	118
Борисова В., Наримбаева А.Ж. Выборность акимов – это первый шаг участия граждан к расширению в управлении Республики Казахстан	120
Тугелбаев У., Бауберикова А.Б. Проблемы реагирования на правонарушения	121

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Садықов Ұ., Амалбекова Г.Е. Қазақстандық жол: экономикалық өрлеу және жаңа мүмкіндіктер	124
Алпысбаев А., Бейсембин Қ.Р., Мыңбаев М.С. Оңтүстік аймақтағы тау-кен өндірісінің даму келешегі	126
Аралбаева Д., Назикова Ж.А. Аутсорсинг как метод инновационного менеджмента	128
Талипбаев А., Аташева Д.О. Қазақстанда жастар туризмнің рөлі және даму	130
Аралбаева Д., Ким А., Джакишева Л.К. Формирование странового бренда «Казахстан» в условиях инновационного развития экономики	132
Жаңабекова А., Калдыгозова М.А. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізуде маркетинг қызметін жетілдіру жолдары	134
Илахунова Ф., Бекбаулина С.Х. Событийный туризм в Казахстане	135
Антонова М., Шалдарбекова К.Б. Перспективы развития малого предпринимательства в регионе	137

Уаслиханова А., Мусаева Г.К. Шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау	139
Алибек А., Ертаев К.Е. Денежная масса в экономике Республики Казахстан	141
Темірбаева А., Досымова О.Д. Жамбыл облысында атты туризмді дамыту	143
Караджанова С., Насибуллина А.В. Маркетинг в малом бизнесе	144
Мәдікүл Н., Джакишева Л.К. Жамбыл облысындағы жеңіл өнеркәсіпті дамыту мәселелері	146
Адилханова И., Мусаева Г.К. Аймақта ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру жүйелерінің механизмін дамыту	148
Қуатбекова М., Молдабекова А.Ш. Қазақстанда тұтыну несиелерін алу бағыттарын арттыру жолдары	150
Жабалбай М., Кожобеков С.С. Анализ банкротства предприятия	152
Рахымбекова Г., Муратова Д.Б. Банктің клиенттік базасы: оның маркетингтік талдауы және қалыптастыру жолдары	153
Табурова М., Сулеева С.Е. Тенденции развития делового туризма в Республике Казахстан	155
Ахатова А., Танатова А.Р. Совершенствование кредитно-инвестиционной деятельности коммерческого банка	157
Иткин Б., Рябова Н.Н. Тенденции и перспективы развития банковской системы РК	159
Бахрамов У., Айнабекова И.Т. Ценообразование горюче смазочных материалов в условиях рыночной экономики	161

ТАМАҚ ЖӘНЕ ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІБІ. СТАНДАРТТАУ

ПИЩЕВАЯ И ЛЕГКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ. СТАНДАРТИЗАЦИЯ

Мелис А., Умирбекова А.С.

Нан өнімдерін өндіруге арналған, сұйық қара бидай
ашымалдарының биотехнологиялық қасиеттерін зерттеу 163

Досмағанбет А., Мынбаева А.Б.

Қайнатуды көп қажет етпейтін көпкомпонентті үлпектерден
дайындалған ұлттық сусынының органолептикалық және физико-
химиялық көрсеткіштерін анықтау 165

Синявская А., Никитюк Е.А.

Историческое наследие в творческом поиске 166

Ақсаева А., Мантешова Ж., Маханбеталиева К.Т.

Тарақты тарау процесін жетілдіру 168

Тоқтасынова Н., Омарбекова М.Т.

Жүнді алғашқы өндеу фабрикасындағы сұрыптау цехының
жұмысшыларына арналған арнайы киімнің қызметтік жобалау
принциптері 170

Тасполат Ж., Шардарбеков А.М.

Исследование натяжения нитей основы на ткацких станках СТБ 172

Жетибаева А., Оңлабекова А.Т.

Сапаны бақылаудың статистикалық әдістері негізінде сүт өндірісі
өнімінің сапасын талдау 173

Тоқтасынова А., Ибраева А.И.

Қазақ ұлттық мотивтерін қолдана отырып сахналық костюм жасау 175

Пашаров Б., Уалиев Б.М.

Балаларға арналған бесіктің құрылымдық және эстетикалық
қағидаларын талдау 177

Ахметова Г., Қауымбаев Р.Т.

Қонақ үй шаруашылығының туризмдегі рөлі 179

Жамалбеков Е., Есенов Т., Мухамеджанова С.Н.

Исследование процессов мойки шерсти с целью установления
оптимальных режимов 180

Бердалиев Қ., Джиембетова И.С. Төмен сапалы шикізаттан өңделген былғарыны арнайы аяқ киімге қолдану мүмкіндігін зерттеу	182
Астанова Б., Келесова У.С. Морфологиялық трансформация тәсілін киімде қолдану бағыттарын талдау	184
 АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР, АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА, ФИЗИКА ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ, АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА, ФИЗИКА И МАТЕМАТИКА	
Кунтубаев Д., Боранкулова Г.С. Параллельное вычисление сумм в Microsoft Visual Studio 2010 ...	186
Алипбеков А., Сембина Г.К. Автоматизация бизнес-процесса «Учет и реализация товаров для торговых предприятий»	188
Юдин А., Шардарбеков А., Тунгатарова А.Т. Программная реализация криптографической защиты информации	190
Куламанова А., Алтыбаев Г.С. Өндірістік микроконтроллерлер негізінде деректерді жинау және басқару микропроцессорлық жүйелер	192
Жорабекова К., Абдувалова А.Д. Сызықтық теңдеулер жүйесін шешу тәсілдері	193
Шаирбеков Ш., Джакашова Э.А. Разработка информационной базы данных для управления документами в страховой компании	195
Абдрахманов Т., Жидекулова Г.Е. Реализация игры «Шашки» в среде Delphi	197
Махамбетжанов Д., Орманбекова А.А. Робот «Robo-circle» на микроконтроллере I-BOX3. Разработка программного кода для обнаружения края на различных поверхностях	198

Базарбаева А., Жақаш Ә.Т. Кездейсоқ шамалардың берілген аралыққа түсу ықтималдылығын анықтау	200
Таласбаев А., Жақаш А.Т. Сызықсыз дифференциалдық теңдеулер жүйесінің периодты және синхронды шешімінің практикалық есептелуі және орнықтылығы	202
Сегізбай А., Кейкиманова М.Т., Орынбаев С.А. Использование мультифизического моделирования для решения задач электромагнетизма в физике	204
Таубаева Қ., Түймебаева А.Е. Параболалық теңдеулер үшін кері есептерді шешу әдістері	206
Ильясов Д., Аргынбаев Б.М. Микроконтроллер Atmega 8535 в среде AVR. Исследование «тиристорного преобразователя» постоянного тока на лабораторном стенде	207
Досыбаева А., Рахимова Г.К. Функционалдық анализдің әдістерімен нұқсанды дифференциалдық теңдеудің шешімінің бар болуы	209
 ТАСЫМАЛДАУ ТЕХНИКАСЫ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ. ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МАШИНАЛАР МЕН ЖАБДЫҚТАР. МҰНАЙ-ГАЗ ІСІ. МАШИНАЖАСАУ	
ТРАНСПОРТНАЯ ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЯ. ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ МАШИНЫ И ОБОРУДОВАНИЕ. НЕФТЕГАЗОВОЕ ДЕЛО. МАШИНОСТРОЕНИЕ	
Райқұлов Ә., Манапбаев Б.Ж. Қазақстанда компрессор бекеттеріндегі электр энергиясын үнемдеу мәселелері	211
Қажымұқан Н., Ильясов К.И. Плазма доғамен құйылған металлдың үйкеліске төзімділігін зерттеу	213
Атыгаев Р., Шоман Г., Семернин Н.А., Семернин А.Н. Эволюция ультразвукового контроля и диагностики транспортных средств	215
Қайратұлы С., Жылысбаев Қ.Ш. Сланцевый газ – путь к энергонезависимости	216

Каримжанова Л., Әбілможін Ж., Бейшен Ж., Имандосов А.Т., Жаманбаев Б.У.	
Тараз қалалық жолаушы тасымалдау маршруттарын зерттеу	218
Пан Р., Кубеев Е., Мельников А., Ким Ф.И., Бейсекова М.А.	
Разработка алгоритма 3Д-моделирования резьбового соединения	220
Сағынтай Л., Тәжен Қ.П.	
Кіші дисперсиялық шандарды ұстауға қолданатын жоғарғы тиімді шаң бөлгіштің жұмысын жетілдіруін зерттеу	221
Дарибаев Н., Исанов Н., Жолдыбаев М., Тилегенов И.С.	
Тұрмыстық және ауылшаруашылық өндірісінің қалдықтарынан биогаз, биожанармай, биотыңайтқыш өндіруге жерасты энергоресурс үнемдеуші биоэнергетикалық кешені	223
Байтерекова М., Бектлеуов А.Ш.	
Рыхлитель грунта с траекторным движением рабочего органа	225
Мостовой А., Турсынбай С., Джакияев Д.К.	
Определение эффективного коэффициента концентрации напряжений и структурного параметра материала для конструкционного элемента с круглым отверстием	226
Сон И., Гердт А., Бакиров Р.Б.	
Современные проблемы науки в области машиностроения Казахстана	228
 СУ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ, ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ЖӘНЕ ӨМІР ТІРШЛІК ӘРЕКЕТІНІҢ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА, СТРОИТЕЛЬСТВА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ	
Абдуллаева А., Жолдасов С.Қ.	
Құбырлы арын бәсеңдеткішті тезағар	231
Дуанбекова С., Мұсабеков Қ.Қ.	
Суғару тәсілін нақты табиғи жағдайларда қолдануды негіздеу ...	233
Кудабаева М., Жангужинов Е.М.	
Совершенствование очистных устройств для очистки сточных вод	235

Бек Н., Бимурзаева З.Е. Гендік өнімдердің химиялық және биологиялық қауіптіліктері	236
Камбашова А., Байжигитова М.Т. Ограниченность водных ресурсов Казахстана	238
Нүсіп А., Қабылтай А., Избасов Н.Б. Қала маңындағы бүлінген жерлерді қайта калпына келтірудің кейбір мәселелері	240
Берікбай Б., Наурызалиев Н.А. Мұнай кен орындарында қоршаған ортаны қорғау шараларын қарастыру	242
Мадиев Р., Абдешев К.Б. Жамбыл облысы, Жамбыл ауданы негізінде шаруашылық аралық орналасу жүйесін зерттеу	244
Абильдаева А., Махметова А., Өзберген М.І. Байзақ ауданы «Шахан» ЖШС егістік жер топырақтарының морфологиялық құрамы және Гумус мөлшерін зерттеу	246
Сейдибалиева А., Сагындыков А.А. Армированный шлакопемзобетон	248
Абдыхалыков А., Ноғайбекова М.Т. Собор Святой Софии в Стамбуле	249
Сейдуллаев Е., Каппаров А., Ермуханов К.Е. Экспериментальное исследование прочности косвенно-армированных балок по наклонному сечению	252

ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ ЖӘНЕ БИОЛОГИЯ. ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ

ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ И БИОЛОГИЯ. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА

Каршева К., Цой И.Г. Получение структурообразователя бесструктурных почв на основе кератинсодержащих отходов	254
Аманжол Ж., Ахмедов Ж.А. « $\text{TiOSO}_4 - (\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} - \text{H}_2\text{O}$ » жүйесінің 25°C-дегі изотермиялық ерігіштігін зерттеу	256

Сарсенбай М., Матеева С.З. Мыс пен органикалық лигандтарымен кешентузу үрдісін квантты- химиялық зерттеу	257
Абдраимова А., Турекельдиева Р.Т. Изменение атмосферных осадков за последние 10 лет в Жамбылской области	259
Бахаева А., Байтелиева А.М. Гидрокешені флорасы өкілдерінің биологиялық ерекшеліктері ...	261
Рашидқызы М., Байтелиева А.М. Жамбыл облысының asteraceae дәрілік өсімдіктердің биологиялық ерекшеліктері	263
Матиш А., Байтелиева А.М. Жамбыл облысының solanaceae өкілдерінің биологиялық ерекшеліктері	264
Нұрлыбек Ұ., Базылбекова Ә.Б. Жамбыл облысы моноқалаларының дамуы	266
Қапанова А., Қасымов С.Б. Дене шынықтыру мұғалімінің педагогикалық шеберлік негіздері	268
Альмуратова Б., Шарипова Г.К. Основные принципы лечебной физической культуры	270
Алимкулова А., Мамыркулов Р.К. Тоғызқұмалақ шығу тарихы	272

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

ӘОЖ 94(574)05

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН – БЕЙБІТШІЛІК, КЕЛІСІМ ЖӘНЕ ТҰРАҚТЫЛЫҚ КЕПІЛІ

Қаржаубаева П., Өтепбергенова Г.С.

Жұмыста Қазақстанның тәуелсіздігі мен егеменділігінің қазақ тарихындағы алатын орны, құндылығы сонымен қатар тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қазақстанның ішкі және сыртқы саяси жағдайы. Егеменді Қазақстанды дүниежүзілік қауымдастықтың тануы қарастырылады.

Тәуелсіздік – ең басты құндылығымыз. Бұл күнге сан ғасыр бойы армандап жеттік. Ол ата бабаларымыздың қанымен, ерлігімен, қайратымен қуғын – сүргіндерде арманда кеткен аяулы ағаларымыз бен апаларымыздың рухымен қолымыз жеткен -Тәуелсіздік. Осынау 25 жыл ішінде тәуелсіз қазақ елін қалыптастырып, нарықтың қиын өткелдерінен аман өткіп келеміз. Барша қазақстандықтар үшін Тәуелсіздіктің мәні де, маңызы да айрықша. Өйткені біз Тәуелсіздіктің арқасында тарихымызды түгендеп, тілімізді, дінімізді және ділімізді қайта оралттық. Мемлекетіміздің ұлттық рәміздері қабылданып, ұлттық салт-дәстүрімізді жандандырдық.

1991 жылы желтоқсан айында Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы таратылғаннан кейін, одақтас республикалар өздерінің тәуелсіздіктерін ала бастады. Солардың ішінде біздің еліміз Қазақстан да болды. 1991 жылы 1 желтоқсанда, Қазақ Кеңес Социалистік Республикасы өз тарихын аяқтап оның аумағында әлем картасында Еуразияның кіндігінде Қазақстан Республикасы деген жаңа мемлекет пайда болды. Оның тұңғыш Президенті болып Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев сайланды.

Елбасымыз Н. Назарбаев қол қойған алғашқы Жарлықтарының бірі – 1991 жылғы 29 тамызда «Семей полигонын жабу туралы» Жарлық болды. Елбасының осы тарихи шешімі, батыл қадамы бүгінде дүние жүзіне мәлім тарихи фактіге және біздің ұлттық мақтанышымыздың мәніне айналды. Соның нәтижесінде Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас ассамблеясы біздің ел Президентінің ұсынысын мақұлдап, 29 тамызды Халықаралық ядролық қару-жаракқа қарсы күрес күні деп жариялады.

Тәуелсіз Қазақстан 1992 ж қаңтарда 9 шет мемлекетпен дипломатиялық қатынас орнатты. Қазақстанды әлем мемлекеттерінің арасында бірінші болып тәуелсіз деп бауырлас Түрік республикасы таныды.

Қазақстан 1992 жылғы 2 наурыздан бастап Біріккен Ұлттар Ұйымының толық құқылы мүшесі болды. Қазір еліміздің БҰҰ, ЮНЕСКО, ЕҚЫҰ (ОБСЕ) секілді 70-ке жуық халықаралық ұйымдарда өкілдігі бар. Мемлекеттің тәуелсіздігін қамтамасыз ету мақсатында 1992 жылғы қаңтарда еліміздің ішкі істер әскері құрылды.

1992 жылы 4 маусымда - мемлекеттілігімізді айқындайтын рәміздеріміз - ту, елтаңба, әнұран ресми түрде қабылданды.

Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы Конституциясы - 1993 жылы 28 қаңтарда XII шақырылған Қазақстан Жоғарғы Кеңесінің IX сессиясында қабылданды.

Елбасының жыл сайынғы халыққа арнайтын Жолдауының мән-маңызы өте зор. Бұл – ұзақ жылға жоспарланғатын, бір идея төңірегіне топтастырылған стратегиялық мақсат болып табылады. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың жолдаулары - егемен еліміздің тұрақты дамуын қамтитын, мемлекетіміздің барлық саласына серпін беретін, халқымыздың игілігін көздейтін шынайы іс – жоспарға құрылған шын мәніндегі тарихи құжат.

Осылайша Тәуелсіздік алған 25 жылдың ішінде Қазақстан басшысы экономикасы дамыған, саяси бағдары айқындалған жасампаз мемлекеттің іргесін қалады.

Осындай мемлекет басшысының сарабдал саясатының нәтижесінде біз дағдарыстан дамуға, яғни қиын-қыстау уақытқа карамастан, өсіп-өркендеуге белді бекем будық. Отанымыз Қазақстанымыз туралы айтарымыз да мақтанарымыз да көп-ақ! Ендігі жеңіс те ерлік те біздің қолда, дербес болуға бағыт алған егемен еліміз – Қазақстанды көркейтетін, шаңырағын биіктетіп байытатын, абыройын асырып, өз бақытының иесі болуына қол жеткізіп отыратын, білім мен білік жолын таңдаған кейінгі ұрпақтар, яғни, біз жұмыла еңбек етуіміз қажет.

ӘОЖ 930.24:94(574).073

РЕСЕЙ ПАТШАЛЫҒЫНА ҚАРСЫ КЕНЕСАРЫ ҚАСЫМҰЛЫ БАСТАҒАН ҰЛТ – АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС

Қаржаубаева П., Ибраимов Н.Л.

Бұл жұмыста Кенесары сұлтанның өз ержүректігімен, батылдығымен сонау XIX ғасырдың өзінде-ақ қазақ халқының тәуелсіздігі аңсауы, және азаттық жолында өмірінің соңына күресіп өтуі. Сондай-ақ тек Орта жүз халқын ғана емес Бүкіл қазақ халқын бір тудың астында біріктіріп, азаттық күресіне жұмылдыруы. Және негізгі мәселе оның қазақ халқының тарихындағы соңғы хан ретіндегі тарихи жеке тұлғалық маңызы сипатталадып қарастырылады.

Жалпы Кенесары Қасымов тарихи аренаға Қазақстанның 1822, 1824 жылдардағы Сібір және Орынбор қазақтары туралы жарғылардың қабылданғанына қарамастан саяси оқшаулығын сақтауды жалғастырған аудандарының тәуелсіздігіне патша әскерлерінің жаппай аттаныстары салдарынан қатер төнген жағдайда Абылай ханның ісін жалғастырушы ретінде келді. Сондықтан да көтеріліс жасаған сұлтанның басты мақсаты Абылай хан кезіндегі Қазақстанның аумақтық шекетерінің тұтастығын қалпына келтіру, Ресей құрамына әлі кірмеген жерлердің толық дербестігін сақтап қалу болды.

Ақылды саясатшы Кенесары сұлтан Ресейге қарсы ұзаққа созылып, титықтататын қарулы күрестің бүкіл қиындығын ұғынып, Сібір және Орынбор әкімшіліктерімен келіссөздер жүргізу арқылы үздік дипломатиялық қасиеттерін көрсетті.

Көтерілістің ұлт-азаттық сипаты - Қазақ жерін әскери отарлаудан, яғни Ресей бодандығынан, Қоқан бектерінің озбырлығынан құтқаруға бағытталған азаттық жолындағы күрес болды. Ал көтерілістің негізгі мақсаты:

1. Ресейдің отарлау саясатына шек қою.
2. Ресей империясының құрамына кірмеген аймақтардың дербестігін сақтау.
3. Ресей империясының қазақ жеріне әскерей бекіністер салынуын тоқтату.
4. Қазақстанды қоқан мен хиуа хандығының билігінен азат ету болды.

Көтерілістің негізгі қозғаушы күші қазақ шаруалары болды. Мемлекеттілікті қалпына келтіру жолындағы күреске қатардағы егіншілер де, старшындар да сұлтандар да тартылды. 1841 жылы қыркүйегінде қазақтың үш жүзінің ықпалды билері, сұлтандары Кенесары Қасымовты қазақ жерінің ханы етіп сайлады. Қазақ мемлекеттілігі қалпына келтірілді. 1841 жылдың күзінде көтерілісшілер қоқандықтардың едәуір күштері орналасқан Созақ, Жаңақорған, Ақмешіт, Жүлек, бекіністерін қоршады. Қоқандықтардың бірнеше бекіністерін алу бостандық жолындағы күрес керлерді жігерлендірді. Тіпті қозғалыстың басты ошақтарынан алыста көшіп жүрген төртқара және шекті рулары да оны бүкіл қазақ ханы деп танитынын хабарлады.

Кенесары Қасымов хан, саясаткер, дипломат ретінде қазақтың үш жүзі руларының едәуір бөлігін өз туы астына біріктіре алды. Оның әскерінің жалпы саны кейде 20.000 адамға дейін жетті. Халықтың бас көтеруіне Орта жүздің көптеген сұлтандары мен билері қосылды. Кенесары бастаған халық көтерілісінің ауқымы кең болды, ол XVIII ғасырдың соңы мен XIX ғасырдың басындағы азаттық жолындағы өзге қозғалыстардан қазақ рулары көп қоныстанған негізгі аудандарды қамтуымен ерекшеленеді.

Бірақ бұл Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық күресте басқа көтерілістерге ұқсап жеңіліспен аяқталды. Қазақтардың Кенесары хан бастаған ұлт-азаттық көтерілісі осылайша жеңіліс тапты. Кенесары ханның жасақтары Ресейдің жақсы қаруланған әрі күшті әзірліктен өткен тұрақты әскеріне қарсы тұра алмады. Оның үстіне, Кенесары бірнеше бағытта – патша үкіметіне, қырғыз манаптарына және Қоқан хандығына қарсы соғыс жүргізді. Мұның өзі оның негізгі күштерін едәуір шашыратты. Сұлтандар мен рубасыларының арасында ауызбірлік болмады.

Кенесары қазақ халқын бостандық пен тәуелсіздік жолындағы күреске жұмылдырды. Кенесары көтерілісі табысқа жетпесе де, оның ұлы істері халық есінде мәңгі сақталады

ӘОЖ 930.24:94(574).08

1931-1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ

Түгелбай А., Утепбергенова Г.С.

Тәуелсіздігімізді алғаннан бері халқымыздың басынан кешкен зұлматты кеңестендіру жылдарының ақиқаттарын ашық айтуға мүмкіндік алдық. Тарихшы ғалымдарымыз, зерттеушілеріміз бен ізденушілеріміз, әсіресе ұжымдастыру арқылы келген отызыншы жылдардың басындағы аштық нәубеті жөнінде бірқатар құнды-құнды зерттеулер жасап, осы зұлматтың ақиқаттарына жету үшін жан-жақты ізденістер жасауда. Сол зерттеулердің әсерінен көптеген шындық беті ашылуда. Мысалы, өткен ғасырдың 20-жылдарының соңы мен 30-жылдарының басындағы Қазақстандағы күштеп ұжымдастыру арқылы келген ашаршылық қолдан жасалған, идеологияға негізделген саясатты көзсіз жүзеге асыруға ұмтылушылықтың нәтижесі еді. Коммунистік партияны қазақтарға, одан кейін, белгілі бір дәрежеде басқа да көшпелі халықтарға әкеліп жапсыру оларды сан апат пен қайғы-қасіретке душар етті. Сөйтіп, 1931-1933 жылдар қазақ халқының ең бір қасіретті жылдары болып тарихымызда қара әріптермен жазылып қалды. Десек те, мұрағат қойнауындағы нақты құжаттарға жүгінер болсақ, қазақтың аштан қырылуының негізгі және басты себебі – дәстүрлі мал шаруашылығының күйреуі болып табылатынын айқын байқаймыз. Қазақстандық тарихшылардың көпшілігі жалпылама түрде, 1930-1933 жылдардағы ашаршылыққа күштеп ұжымдастыру науқанын кінәлайды. Сонымен бірге жұқпалы аурулардың таралуын да ашаршылықтың басты себептерінің бірі ретінде көрсететіндер бар.

Түркістан, Келес, Бадам, Қаратас аудандарының көшпелі және жартылай көшпелі халқын күштеп отырықшыландыру әрекеті халықты үлкен қайғы-қасіретке душар етті. Олардың негізінде алып колхоздар ұйымдастырылды. Мал шаруашылығында нағыз жұт басталды. Мал басының саны 40,5 миллионнан 4,5 миллионға дейін кеміді. Мұның нәтижесінде 1931-1933 жылдары республиканың 6,5 миллион халқының 2,1 миллионы қырылып қалды. Аштықтан, үкімет орындарының тарапынан болған қуғын-сүргіннен қашып, 1 миллион адам шет елдерге өтіп кетті. Малдық жайымен отырған

қарапайым халық енді елінен безуге тура келсе, ал Қазақстанға, оның ішінде Оңтүстік Қазақстан облысының жеріне Ресей мен Украинадан арнайы қоныс аударушылар ағылып жатты. Кейінірек, яғни саяси қуғын-сүргін жылдары мұнда корей, неміс, иран, әзірбайжан, қарашай, шешен және тағы басқа ұлт өкілдері жер аударылды. Осылайша аймақтың әлеуметтік келбеті мен ұлттық құрамы өзгеріске ұшырады.

Жалпы қорытындылайтын болсам, аталған ашаршылық салдарынан қазақ халқы өз жерінде күні кешеге дейін саны жағынан азшылыққа ұшырап, өзгелерге жол берумен келді. Халықтану демография ғылымының сол ашаршылық апаттың қыр-сырларын зерттей отырып болашақта оның қайталанбауы үшін өз тұжырымдарын алға тартады. Міне, осы тұрғыдан қарағанда, Қазақстандағы кеңестендіру жылдары қолдан жасалған ашаршылықтан қазақ халқының саны мен үлесіне қалай әсер еткенін 1926, 1937 және 1939 жылдары жүріп өткен Бүкілодақтық халық санақтарының қорытынды нәтижелерін қолдана отырып, оларды өзара ғылыми түрде салыстыру арқылы үлкен дәлдікпен есептеп шығара аламыз.

Қолдағы бар деректерге жүгінсек, Қазақстандағы ашаршылық апаты 1927-1928 жж. жұттан кейін-ақ басталғанын көрсетеді.

1930-1932 жылдары аштық етек алды. Егер халықты жедел отырықшылыққа көшіріп, колхоздарға күштеп біріктіріп, қолындағы малы мен азығын тартып алмаса, ашаршылық зардабы демографиялық апатқа ұласпас еді.

Қазақ шаруаларын күштеп ұжымдастырудың барысында өкімет халықтың күн көрісінің жалғыз ғана көзі - қолындағы малын зорлықпен жинап алып, қоғамдық мемлекеттік меншікке айналдырды. Сөйтіп, негізгі кәсібі мал шаруашылығы, әл-ауқаты да соған байланысты болған қазақ шаруалары төрт түлік малдан түгел жұрдай болып, ашыға бастады. Табысы жоқ колхоздан, жергілікті үкіметтен жәрдем ала алмаған халқымыз ендігі жерде ашаршылыққа ұшырады.

УДК 94(574)

ПОВЕЛИТЕЛЬ СТЕПЕЙ ТЕМУЧИН. ЧИНГИЗХАН – ВЕЛИЧАЙШИЙ ЗАВОЕВАТЕЛЬ СРЕДНЕЙ АЗИИ

Муминов Ш., Биназарова Н.Н.

Чингисхан (Тэмуджин, Темучин) (около 1155-1227 гг.) – основатель и великий хан Монгольской империи. Тэмуджин родился в урочище Делюн-Болдок на берегу реки Онон в семье Есугей-багатура из рода Борджигин и его жены Оэлун.

Когда сыну было 9 лет, Есугей-багатур сосватал его Борте, 11-летней девочке из рода унгират. Оставив сына в семье невесты до совершеннолетия, чтобы лучше узнали друг друга, он уехал домой. На обратном пути Есугэй задержался на стоянке татар, где был отравлен. По возвращении в родной улус, он заболел и через три дня умер. Данные обстоятельства и сила мести очень сильно сказались на будущем правителе.

После смерти отца Темучину и его семье было очень тяжело, но они выкормились благодаря силы духа его матери Оэлун. Вскоре он начал вступать в союз с соседними племенами с целью для дальнейшего объединения монгольских племен. Около 1190 года этот процесс подошел к концу и в 1206 году Темучину был присвоен личный титул «Чингис».

Вступил в силу новый закон - Яса Чингисхана. В Ясе главное место занимали статьи о взаимопомощи в походе и запрещении обмана доверившегося. Чингисхан провел военно-административную реформу в которой он поделил все население на десятки, сотни, тысячи и тумены. Разделил страну на 2 крыла – «левое» и «правое».

Покорил енисейских кыргызов, уйгуров, карлуков (1207-11 гг.) и др., завоевал государство Цзинь (Северный Китай, 1211-15 гг.), Среднюю Азию; вторгся в Персию, Закавказье, на Северный Кавказ, в степи Северного Причерноморья.

По записям Рашид ад Дина, полководец скончался на семьдесят втором году жизни на территории Тангутского государства.

В заключении, Чингисхан и его потомки сыграли большую роль в дальнейшем развитии всего востока, в формировании общества, урегулирования общественных отношений, в формировании этногинеза казахов, уйгуров, узбеков, найманов, и других народов.

Темучином и его потомками сметены с лица земли великие и древние государства: государство Хорезмшахов, Китайская империя, Багдадский халифат, Волжская Булгария, покорена большая часть русских княжеств.

Как известно, со смертью Чингисхана монгольские завоевания не прекратились, а, наоборот достигли наивысшего размаха.

Ужас монгольского нашествия был так велик, что современники справедливо считали, что это было величайшее бедствие.

Великий Чингисхан учил, что все народы должны жить так, как живут монголы, потому что нет лучших обычаев и нравов чем у них.

ӘОЖ 94(575.2).01.06

БАЛАСАҒҰН ҚАЛАСЫНЫҢ ЗЕРТТЕУ ТАРИХЫ

Баликов Б., Алдибаева А.Б.

Қазақстан жері ерте замандардан бері отырықшы мәдениеттің пайда болған және оның дамыған аймағы. Оның дәлелі болатын үлкенді-кішілі Орта ғасырлық шаһарлардың қалдықтары мен қоныстардың көп екеніне жоғарыда тоқталып өттік. Олардың ішінде дүниеге әйгілі Ұлы Жібек жолындағы бірнеше түркі мемлекеттерінің астанасы болған Афрасиаб «Самарканд», Бұхара, Өзкенд, Сужаб және Баласағұн қалалары. Баласағұн қаласы туралы азды-көпті тарихи деректер орта ғасырлық ғалымдардың, саяхатшылардың еңбектерінде кездеседі. VII ғасырдың соңы мен IX ғасырдың басында өмір сүрген жерлесіміз, Хорезм жерінде дүниеге келген Мұхаммед Ибн-Мұса әл-Хорезм өзінің дүниежүзілік жағрафиялық картасында Шу, Талас, Жетісу өңірлеріндегі түркі қалалары туралы сөз қозғаған және де оларды картаға түсіріп, координаттарын белгілеген. Солардың ішінде Баласағұнды да дәл көрсеткен. М. Қашқари өзінің дөңгелек картасында Баласағұн қаласы жетінші климатта орналасқанын көрсетіп, Талас (Тараз) қаласының шығыс-солтүстігінде орналасқанын жазған. М. Қашқари «Түрік сөздігінде» Ұлы Жібек жолының солтүстік желісінің бойындағы қалалар мен тұрақты мекендер, асулар сияқты орындарға сондай-ақ Баласағұн туралы мағлұмат бере келіп. «Арғу екі таудың арасы. Тараз (Талас) пен Баласағұн арасындағы шаһарларды «Арғу дейді. Өйткені ол жерлер екі тау арасында жатыр», - дейді. Қазірдің

өзінде де Ақтөбе (Баласағұн) қаласының орны екі таудың арасына орналасқаны байқалып тұр. Оның солтүстік шығысында жайсан тауы оңтүстігінде Қырғыз Алатауы жайла 1893 жылдың мамырында жазба деректерден алған мағлұматтарды толықтыру үшін В.В. Бортольд ғылыми іс-сапарға шығып, Шу және Іле алқаптарындағы археологиялық және сәулеттік ескерткіштермен танысқан. Оны Шымкенттен Әулиеатаға (Таразға) дейін жалғастырып, жолдағы ескерткіштерді көріп, олар туралы ел арасынан мәліметтер жинап, қолға түскен заттарды (экспонаттарды) топтаған. Талас өңіріндегі ескерткіштермен танысып жүргенде аяғы сынып, Ташкентке қайтуға тура келген. Келесі жылы бұл ғылыми жұмыстарды жалғастырып, Талас, Шу, Іле, Нарын өңірлеріндегі және Ыстықкөл төңірегіндегі ескерткіштерді аралап, «Отчет о поездке в Среднюю Азию с научной целью 1893-1894 гг.» атты көлемді еңбек жазған.

В.В. Бортольд «Энциклопедия ислама» деген еңбегінде Орталық Азия, Солтүстік Кавказ жерлеріндегі ономастикалық және Орта ғасырлық қалалардың тарихына қысқаша шолу жасап, «Баласағұн» атты мақала берген. Осы еңбегінде әдеби және археологиялық деректерге негіздеп, Баласағұн проблемасын шешуге едәуір қызмет еткені байқалады. Әсіресе, араб, парсы, түркі тілдерінде жазылған ғылыми еңбектер мен қолжазбаларды кең пайдаланып, Баласағұн шаһарының орналасқан жерін табуға ұмтылған. Бірақ қолдағы деректердің жетіспеуінің нәтижесінде, бұл мәселеге болжамайтумен шектелген. Ол пікірді де сол күйінде бергенді жөн көрдік: «Баласағұн – Город, по-видимому, следует искать в западной части русской области, называемой ныне Семиречье, вероятно на Чу, где и поныне можно увидеть много городищ. На это же, кажется, указывают приводимые Абу-л-Фида»

Баласағұн қаласы туралы осындай ізденістер, болжамдар жинақтала берген. Бірақ бұл жұмбақ дәл шешілмей, Ұлы Қазан төңкерісіне дейін келіп жеткен. Оңтүстік Қазақстан аймағы ертеден-ақ отырықшы мәдениеттің пайда болған және оның дамыған жерлері. Оның аймағы болатын үлкенді-кішілі Орта ғасырлық шаһарлардың қалдықтары көп екенін жоғарыда айтып өттік. Олардың ішінде дүниеге әйгілі, бірнеше түрік мемлекеттердің астанасы болған Афрасиаб (Самарқанд), Бұқара, Үзкенд. Сужаб және Баласағұн. Өкінішке орай, бұл қалалардың көпшілігінің орналасқан жерін анықтау өте қиынға соғып отыр. Ескі қалалардың, бекіністің орындары Шу, Талас өзендерінің алқаптарындағы біздің дәуірге тек жұрнақтары сақталып

келген. Мезгіл ағымымен олардың көпшілігі өздерінің алғашқы атауынан айырылған. Бізге ол қалалар құм, саз, топырақ басқан үлкенді-кішілі төбелер күйінде жеткен. Ол төбелер талай сырды өзіне жасырған күйінде қалып келе жатыр.

ӘОЖ 94(574)

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ТҰСЫНДАҒЫ БАТЫРЛАР ИНСТИТУТЫНЫҢ РӨЛІ

Төле С., Көбесова А.С.

Қай заманда болмасын қазақ халқы өз арасынан қол бастаған батырлары мен сөз бастаған би-шешендерін көптеп шығарып отырған. Алысқа бармай-ақ осыдан 3-4 ғасыр бұрынғы тарихымызға көз салсақ, тек қана батырларымыздың тізімінің өзі екі-үш беттен асып жығылады. Кеше ғана тарихтың елшісінде қалған XX ғасырдың батырларын есептемегенде, XIX ғасырдың өмір сүрген батырларымыздың саны қаншама! Ал XVIII ғасырдың батырлары ше? Қазіргі кезде есімдерін әрбір қазақ баласы жатқа білетін Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Тама Есет, Табын Бөкенбай, Райымбек, Олжабай, Баян, Қарасай және тағы басқа батырларымыздың бәрі – XVIII ғасырада жоңғар шапқыншылығына қарсы күресте қол бастаған тұлғалар. Олардың есімдері жазба деректерде сақталмаса да, халқымыздың тарихи төл қайнар көзі – ауыз әдебиетінде, оның әртүрлі үлгілерінде өте жақсы сақталған. Міне, сол тарихи көздер арқылы қазіргі қазақ елінің ұрпақтары елін, жерін жаудан қорғап қалған батырларының есімдерін қайта жаңғыртып, аруақтап, ардақтап отыр. Есімдерін мәңгі есте қалдыру үшін ескерткіштер, тұрғызып, аудан, қала, елді-мекендерге есімдерін беріп, көшелерді, мектептерді сол тұлғалардың есімдерімен атауда. Бұл үрдісті қазіргі қазақ ұлтының осыншама зор аумақты аманат етіп қалдырған батыр бабаларға деген ризашылығының бірі деп түсінуіміз қажет. Тарихи тұлғаларды тарихтың күрделі кезеңдері тудыратыны белгілі жайт. XIX ғасырдағы батырларымыз орыс отаршылдығына қарсы күресте қол бастаса, XVIII ғасырдағы батырларымыз жоңғар басқыншылығына қарсы соғыстарда қан майданға шығып, еліміздің тәуелсіздігі мен халқымыздың бостандығы үшін күрескен тұлғалар. Ал енді XVIII ғасырдан ары қарай

барсақ, батырларымыздың қатары бірден күрт азайып кетеді. XVII ғасырдағы тарихымызға көз жүгіртсек, есімізге бірден Еңсегей бойлы ер Есім, Салқам Жәңгір, Әз Тәуке секілді хандарымыз түседі де, батырларымыздан Жалаңтөс батырдың есімі бірден ойға оралады. Тағы қандай батырлар болған деген сауалға бірден жауап таба алмай қиналыңқырап барып, тарихи кітаптар мен әдебиеттерге жүгінуге тура келеді. Олардан да онша мардымды өзімізге, қажетті материалдарды таба қою екі талай. Осы ғасырдағы тарихымызға арнайы көңіл қойып, терең назар аударсақ, халық ауыз әдебиетінің материалдарына жүгінсек, небір батыр бабаларымыздың тұлғалары мен мұндалап көріне бастайды.

Ортағасырлық Қазақстан тарихының Қазақ хандығы дәуірі деп аталатын XV-XVIII ғғ. аралығындағы тарихи кезеңінде халық жадында есімдері сақталып қалған тұлғаларымыз жеткілікті. Олардың ішінде билеуші әулет өкілдері – хандар мен сұлтандардың, ірі дін басыларының есімдері негізінен ортағасырлық шығыс жазба деректерінің мәліметтерінде сақталса, қарапайым халықтан шыққан тұлғалар – батырлар мен билердің, ақындар мен жыраулардың, әулиелер мен ишандардың және тағы басқа тұлғалардың есімдері көбінесе халық ауыз әдебиетінің материалдарында бейнеленіп, күні бүгінге дейін жетіп отыр. Қазақ ауыз әдебиеті ел тарихымен тығыз байланысты. Тарихи деректің бай көзі – батырлық жыр толғаулар. Эпостың негізгі ерекшелігі – оның тарихпен, тарихи оқиғалармен байланыстылығы. Ауыз әдебиеті материалдары қоғам өмірінен, тарихи болмысынан құнды деректер береді. Халық тарихының мол мұрасы оның фольклорында сақталады. Қазақ халқының да тарихы ауыздан-ауызға тарап, аңыз-әңгімелер, батырлық жырлар, шешендік сөздер, неше түрлі хикаялар түрінде жеткен. Бір сөзбен айтқанда, халық тарихын оның ауыз әдебиетінің түрлері жинақталған фольклордан табуға болады. Аңыз түбі – ақиқат. Аңыздардағы деректерде шындықтың жаңғырығы бар. Әуел бастан тарихи шындыққа құрылған аңыздардың оқиғасы, ондағы тарихи тұлғалар өмірде болып өткен жайлардан хабардар етеді. Ел үшін жанын қиған Батырлардың есімі ел ұранына айналып, халық олардың аруақтарына табынған. Ата-бабаларынан бері қарай Батыр атанып келе жатқан, ауыр жараланса да ұрыс даласын тастамағандар қара Батыр не қара берен Батыр, қауіп-қатерді елемей, ұрысқа жалғыз кіріп ерлік көрсеткен адам жеке Батыр атанған.

ӘОЖ 94(574)

БҰРЫНДЫҚ ХАН ТҰСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ

Құралбай Ә., Көбесова А.С.

Бұрындық Қазақ хандығын құруға күш салған Керей мен Жәнібектен кейінгі билік басына келген әмірші. Жәнібек хан қайтыс болғаннан кейін ағайыншылдықпен таққа ағасы Керейдің ұлы отырады. Бұрындық XV ғ. 70 ж. әз-Жәнібектің сенімді серігі бола білген тұлға. Ол таққа отырмай тұрып Сыр бойындағы қалаларды алып, территорияны кеңейте түсу үшін үлкен күрес жүргізді. Мыңдаған жауынгері бар Бұрындық сұлтанның сескенгендігі сонша Мәуараннахрды билеп тұрған Шайбани әулеті амалсыз ноғайлармен одақтасады. Бірақ екі орда шығарған қалың қол Бұрындықтың сарбаздарына төтеп бере алмай Сыр бойы Қазақ хандығының қол астына өтеді. Жеңілген Мұхамед Маңғыстау өңіріне қашып кетеді. Ал 1480 жылы Бұрындық таққа отырады. Бұл моғол билеушісін де алаңдатады. Сұлтанмахмұт хан да Шайбани әулетімен бірігіп күресуге талпынады. Бірақ, бұл одақтың да тұмсығы тасқа тиіп қазақ әскерінен ойсырай жеңіледі. Бұл жеңіс Бұрындық ханның беделін арттыра түседі. Бірақ, сыртқы саясатқа көп алаңдап кетуі опық жегізеді. Бұл кезде Жәнібек ханның көк бөрідей жұлқынған 9 ұлының буыны қатып, халыққа ықпалы күшейген еді. Сыр бойындағы қалалардың кейбірін солар билеп-төстей бастайды. Ішкі алауыздық кесірінен Түркістан аймағы үшін болған ұрыстар қазақ еліне қиынға тиеді. Бұл кезде Мәуереннахрда Мұхамед Шайбани билікке келіп, қазақ ордасына наразыларды біріктіре бастаған еді. Ол тіпті басты жауы Бұрындық ханмен де тіл табысуға талпынады. Жәнібек ханның ұлдарынан тайсақтаған Бұрындық амалы таусылғаннан Шайбанимен достасуға мәжбүр болады. Тіпті Шайбани әулетіне 3 қызын ұзатып құда болады. Бірақ одан Бұрындық ханның ел ішіндегі беделі артпайды. Шайбани әулетімен одақтасуы Бұрындық ханға орға жығады. Олардың негізгі мақсаты қазақ хандығын өзіне қайтару еді. Шайбанилықтар 5 жылда 4 рет қазақ жеріне шабуыл жасайды. Бірақ қазақ билеушісі қарсылық көрсетпейді. Осыдан соң Жәнібек ханның ұрпақтары Моғолстан ханымен одақтасып Әдік сұлтан Моғол ханның қарындасына үйленеді. Осылайша Қазақ хандарының арасында бір-біріне қарама-қарсы 2 күш пайда болады. Көпшілік қасқыр мінезді Қасым сұлтанмен оның бауырларын қолдаушы еді. Бұрындық Дешті Қыпшақ даласының

экономикалық және әскери тірегіне айналған Сыр бойындағы қаларды өзіне қаратты. Бірақ биліктің соңғы жылдарында көптеген қателіктер жасап, жерінің біразынан қайта айрылып қалды. Ақыры әз-Жәнібектің ұлдарына тақты тастай қашып Самарқандағы қызы Михр ханымды сағалайды. Сол қалада көз жұмған. Бұрындықтың 4 ұлының ешбірі қазаққа хан бола алған жоқ. Қазіргі қазақ тарихшылары, мәселен Талас Омарбеков ағамыз Бұрындық ханды «жігерсіз», «жасық» деп көрсетіп жүр. Менің ойымша ол пікір шындыққа мүлдем жанаспайды. Бұрындық ханның басқа жеңістерін айтпағанда, жігерсіз, жасық адам 40 жылға жуық ел басқара алмаса керек. «Батыр аңғал келеді» дегендей, Бұрындықтың батыр болғандығын, шайқас алдындағы жекпе-жектерге басқа батырларды жібермей, түйесіне мініп өзі шығатындығын осы тақырыпқа қалам тартқан барлық тарихшылар жазып жүр. Бұрындық ханның біздің тарихымыздан өзінің лайықты орнын ала алмауының басты себебін, басқа тұстан іздеу керек:

Бұрындықтан кейін хан тағына отырған Әдік (Қасымның ағасы) тақта бар болғаны 5-6 ай ғана отырды. Әдіктен кейін таққа отырған Қасым хан Қазақ Хандығын сол замандағы аса қуатты мемлекеттердің қатарына қоса алды. Қасым ханның осы еңбегі өзіне дейінгі Бұрындық ханның бар жеңісін тұмшалап тастады деп айтуға болады.

УДК 323.21(574)

ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА (на примере Жамбылской области)

Мендибаева Р., Ахатова Г.А.

Казахстан – страна межнационального и межконфессионального согласия. Межконфессиональное и межэтническое согласие в Республике Казахстан является одним из необходимых условий целостности государства и его продвижения по пути демократических преобразований. Мирное сосуществование представителей различных национальных и религиозных групп во многом зависит от государственной политики и в этой связи опыт властей Казахстана заслуживает внимания. В то же время Казахстан является частью мирового сообщества, которое столкнулось с современными вызовами в религиозной сфере и с наступлением радикального ислама.

Первые годы обретения суверенитета характеризовались резким ростом этнического самосознания, усилением националистических настроений, повлекших за собой обострение межэтнических отношений. Сегодня же различные этносы стремятся найти свое место в изменившихся социально-экономических, и психологических условиях. Одной из форм подобного поиска является этническое самоопределение, далеко не всегда связанное со стремлением к обретению суверенной государственности.

Республика Казахстан является ярким примером страны межнационального и межконфессионального согласия. Основы многоконфессионального государства заложены законодательством с первых лет существования независимой республики. В соответствии с Конституцией Казахстан является светским государством. В 1992 году был принят Закон Республики Казахстан «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях», основными положениями которого является политика религиозной толерантности и уважения религиозных убеждений граждан со стороны государства. Мы живем в светском государстве, где права всех религий уравнены, и законы нашей страны призывают верующих всех конфессий к доброжелательному отношению друг к другу. За годы независимости в Казахстане было полное отсутствие межконфессиональных конфликтов, что крайне важно для полиэтнического, поликонфессионального государства.

Важным постулатом президентской политики, направленной на сохранение и укрепление межэтнического мира и согласия в стране, является обеспечение всем казахстанцам равного доступа к социально-экономическим правам и свободам, гарантированным государством. Укреплению межнационального согласия служат и подходы президента к языковой политике. Неизменной позицией главы государства ныне разделяемой всем населением страны, является признание необходимости триязычия для казахстанцев. В то же время президентская национальная политика всегда учитывала, и будет учитывать государственную важность сохранения и развития и других языков, представляющих разнообразие национальностей Казахстана.

Наиболее важным для стабильности общества является использование потенциала религии для достижения согласия в сфере межнациональных отношений. Это и привлечение представителей различных конфессий к участию в общеполитических мероприятиях, проведение круглых столов, Дней духовного согласия, работа Ассамблеи народа Казахстана и малых ассамблей, а также совместное

проведение различных благотворительных акций, способствующих взаимопониманию между ними.

Правильная политика президента Казахстана создает фундамент прочного и стабильного межнационального и межконфессионального мира и способствует единству и сплоченности всего казахстанского общества. Бывший Генеральный секретарь ООН К. Аннан, посетивший в свое время Казахстан, так охарактеризовал межэтническую ситуацию в республике: «Казахстан может служить примером государства, в котором мирно сосуществуют различные этносы и где в этническом многообразии видят благословение, а не бич».

ӘОЖ 94(574)

КЕНЕСАРЫ ХАН ТҰСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАРИХЫ

Сәбденбекова А., Көбесова А.С.

Кенесары Қасымұлы (1802, Көкшетау өңірі – 1847, Қырғызстан, Жетіжал жотасының оңтүстік алабында Кекілік Сіңгір жерінде дүниеге келген) – мемлекет қайраткері, әскери қолбасшы, қазақ халқының 1837-1847 жылдардағы ұлт – азаттық қозғалысының көсемі, Қазақ хандығының соңғы ханы болған (1841-1847). Кенесары Абылай ханның немересі, Шыңғыс ханның 27 – ұрпағы.

Абылай ханның отыз ұлы болған. Абылайдың қалмақ қоңтайшысы Қалдан Сереннің қызынан дүниеге келген баласы Қасым сұлтанның бәйбішесі Айкүмістен Кенесары (алты ағайынды – Саржан, Есенкелді, Көшек, Ағатай, Бопай), екінші әйелінен Наурызбай туған. Кенесары өз бауырлары секілді жастайынан шабандоз, қиындыққы төзімді болып тәрбиеленеді. Жеке басындағы бірбеткейлік, қайсарлық қасиеттері оның жетекшілік қабілетін айналасына ерте мойындатты.

Кенесары Қасымұлы хан, дипломат, саясаткер ретінде қазақтың үш жүзі руларының едәуір бөлігінің басын бір ту астына біріктіре алды. Оның жалпы әскерінің саны 20000 адамға дейін жетті.

Кенесарының саяси көзқарасының қалыптасуы Ресей империясында Петр I билігі кезеңінен басталған Ресей мен Қазақ хандығы арасындағы қатынстар сипатымен тығыз байланыста болды. Ресей империясы өзіне шекаралас жатқан Қазақ хандығын, күллі Азия елдеріне бастар қақпа деп есептегендіктен, оны Ресейге қосып алу қажеттігіне ерекше мән берді. Қазақ хандығын Ресейге күштеп қосу

оның отарлануымен қатар жүрді. Атасы Абылай хан заманынан бері үдей түскен бұл процесс жас сұлтан Кенесары санасына ұлт тәуелсіздігіне төнген қауәп екенін терең түйсінтті. Патша үкіметінің 1822 жылғы «Сібір қазақтары туралы жарғысы» қалыптасқан хандық құрылымды, дәстүрлі билік үлгілерін жойып, қазақ елін жалпы Ресейлік басқару жүйесіне сіңістіріп жіберуді көздеді. Сол мақсатта қазақ жеріне орыс шаруалары ағылып келе бастады.

1843 ж. Ресей үкіметі Кенесарыға қарсы кең көлемді әскери жорық жасады. Әлдеқайда басым түскен жау әскері Кенесары әскерін Жетісуға шегінуге мәжбүр етті. Азаттық үшін шайқаста Кенесары Қырғыз манаптарының өзіне бағынуын талап етті. Алайда патша әкімдерімен байланыста болған манаптар оған мойынсұнбады. Кенесары қырғыздарға шабуыл жасады. Өз жақтастары ішіндегі сатқындықтан Кенесары мен інісі Наурызбай дұшпан қолына түседі. Кенесары айуандықпен өлтіріледі. Жаулары оның басын кесіп, орыс әкімшілігіне жібереді. Князь Горчаков Кенесарының басын Батыс Сібір басқармасындағы «Кенесары бүлігі туралы» іске қосып сақтауға бұйрық бергізген.

1827 жылдан бастап Абылайдың ұрпақтары қазақ халқын патшалық Ресей езгісінен босату жолындағы күресте белсенділік танытты. Кенесары әкесі Қасым мен ағасы Саржан бастаған жасақтар орыс ауылдары мен керуендеріне шабуыл жасап тұрды.

Кенесары Токмақ маңында қайтыс болды,оның сіңірген тарихи еңбегі – қазақ халқының салт-дәстүрін сақтай отырып,оны бостандық пен тәуелсіздік жолындағы күреске жұмылдырды.Кенесары ханның идеологиясы ұлттың даму жолындағы өзекті мәселелерді шешуге бағытталды.

Кенесары қазақ халқының дербес мемлекеттілігін қалпына келтіру, азаттық пен бостандыққа қол жеткізіп, тәуелсіз ел ету мұрасын көздеген сұңғыла саясатшы ретінде танылды. Кенесары өмірі мен азаттық жолындағы күресі көптеген жазушылардың шығармашылығына арқау болды. Нысанбай ақынның «Кенесары - Наурызбай» дастаны, М. Әуезовтың «Хан Кене» пьесасы, И. Есенберлиннің «Қаһар» романы жазылды. Алғашқы зерттеулер ішінде «Қазақ сұлтаны Кенесары Қасымовтың бүлігі» деген тақырыппен Н. Середаның «Вестник Европы» журналының бірнеше нөміріне бастырған кітабының дерек көзі ретіндегі маңызы зор болатын. 2002жылы Кенесарының туғанына 200жыл толуына орай халықаралық ғылыми конференция өтті. Астана қаласында Кенесары ханға арналып ескерткіш қойылған және оның атымен аталған көше де бар.

ӘОЖ 355.233.231.1

ЖАСТАРҒА РУХАНИ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫМЫЗДЫҢ РӨЛІ

Мағзимова Р., Куненова П.С.

Жастардың рухани әлемінің жағдайы жастар үшін ғана емес, бүкіл қоғам өмірі үшін де маңызды орын алады, өйткені жастар – елдің болашағы, тірегі. Жастардың рухани мәдениетін құраушылардың бірі құндылықтық бағдарлар болып табылады, яғни, белгілі бір мәндерді өмірді ұйымдастырушы бастамалар ретінде қабылдау және өзін соған сәйкес ұстау. Адамның адамгершілігі – оның жоғары қасиеті. Оның негізгі белгілерінің бірі – өзі үшін ғана емес, ел, қоғам үшін өмір сүру, адамдық ар-намысты ардақтау, әр уақытта жақсылық жасауға дайын болу. Арлы адам – ардақты адам. Адамгершіліктің асыл қасиеттері: отансүйгіштік, мейірімді, адал, еңбекқор, ақылды, әділ, парасатты жас ұрпақтарымыздың бойынан табылуы тиіс. Бүгін біз тек өзара түсіністікпен сыйластықтың, бір-бірімізге деген құрметтің арқасында ғана тіршілігімізді жалғастыра алмақпыз. Бұл үдеріс біздің әрқайсысымыздың өз дінімізді, дәстүрімізді құрметтеуге, дәріптеуге кедергі болмайды. Жастар – бұл мемлекеттің негізгі тірегі бола отырып, болашақта ел басқаратын ұрпақ өкілдері.

Ұлттың ұлт болып қалыптасуы үшін ұлттық құндылығымыздың маңызы ерекше. Кез келген ұлттың толыққанды ұлт болып қалыптасып дамуы үшін оның ұлттық санасы, ұлттық құндылығы және ұлттық мүддесі болуы керек. Бір ұлтты екіншісінен ерекшелендіріп тұратын оның: тілі, ертегілері, мақал-мәтлдері, лиро-эпостық және батырлар жыры, әдет-ғұрпы, салт-санасы, менталитеті, мәдениеті, өнері, тағамдары, ұлттық қолөнері, тұрмыстық бұйымдары, ұлттық ойындары т.б өзгелерге ұқсамайтын қасиеттері. Ұлттық құндылықтар ғасырдан ғасырға жалғасқан, тарихтың сынынан өтіп, пайдалы екені дәлелденген. Мемлекет және қоғам қайраткері, ҚР мемлекеттік хатшысы Гүлшара Әбдіхалықова: «Бүгін бізге батыстың желімен домалай беретін қаңбақ ұрпақ керек емес, пайдасын алып, зиянын бойына дарытпай, дауылға қарсы тұра алатын, тамыры терең бойлаған білікті ұрпақ керек. Қазақ қыздарының нәзіктігі мен ибалылығы жоғалып барады. Жат

қылықтарға әуес ұрпақ өсіп келеді. Осының бәрі қоғамымыздың ұлттық салт-дәстүрге, әдет-ғұрыпқа қаншалықты зәру екенін байқатады. Ұлттық тәрбиеден алыстаған сайын, көлденең кесепаттардан шыға алмай келеміз. Сондықтан, жас ұрпақты толыққанды отбасында тәрбиелеудің маңызы зор» - деп бүгінгі таңдағы жастардың өрескел іс-әрекеттерге қандай себеппен баратындығы жөнінде, «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» деген сынды, жастарға қазақи салтымыздың маңызы зор екендігін басып, орынды пікір айтқан. Кезінде аталарымыз балаларына алдымен отбасындағы тәрбие өнегесін үйретіп, одан кейін «Е, Құдайым бала бер, бала берсең сана бер, сана бермесең, бір-бірлеп ала бер» деп ұрпағының санасыздығынан түңілген. Ата-бабамыздан келіп жеткен ұлттық құндылықтардың бала тәрбиесіндегі пайдасы бізге дейін дәлелденіп қойған. Тек игі қазынамызды бүгінгі заманға сай қолдана білсек болғаны. Ата- бабаларымыз бала тәрбиесінде ұлттық салт-дәстүрлеріміздің елуден астам тәрбие үлгілерін қолданған. Солардың бірі – қазақтың ұлттық ойындары. Мысалы, Асық ойнау: баланың ойлау қабілетін дамытады, адамдармен тез тіл табыса білуге үйретеді, денені шынықтырады, баланың көзін қашықтықтан көруге дағдыландырады, мергендікке баулиды, бойдың жылдам өсуіне көмектеседі, таза ауада тері жасушалары ашылып, ағза тынығады. Егер осы асық ойының балабақшадан бастап мектеп, басқа да үйірмелерге енгізсе, ол балаларға пайдасын тигізумен қатар, біздің ұлттық құндылықтарымыздың насихаттауға бірден-бір жол ашар еді

Егер халық өздерінің ұлттық құндылықтарын жоғалтып алса, ол халық «ұлт» деп саналмайды. Сондықтан әр ұлт өздерінің ұлттық құндылықтарын сақтауға тырысады, әрі қорғайды. Қазақ қазақ болып қалыптасқалы сонау небір зұлмат замандардан желісі үзілмей, аман жеткен ұлттық құндылықтарымызды қазіргі қой үстіне бозторғай жұмыртқылаған, бейбіт заманда жоғалтып алмай, болашақ ұрпаққа аманат ету – біздің басты міндетіміз. Оны аманат етіп, мұра ретінде сақтап қана қоймай, қолданысқа енгізіп, оның пайдасын зерттеп, ғылыми тұрғыда дәлелдеуіміз керек.

УДК 159.9.015

ОКНО ОВЕРТОНА ТЕХНОЛОГИИ УНИЧТОЖЕНИЯ МОРАЛИ

Ерланкызы А., Байбосынова Р.Т.

21 век. Демократизация всех общественных институтов. Развитие, научно-технические революции, прогресс обеспечивает быструю динамику положение вещей во всех отраслях деятельности человека в: экономике, политике, культуре, праве, морали, гражданском обществе, семье, международных отношениях. Все меняется быстрыми темпами, на смену одним ценностям приходят другие. Во время быстрой смены статуса кво, очень легко остаться потерянными, стать маргиналом, представителем девиантного поведения, потому что с быстрой сменой развития человеческого общества, быстро меняется право и мораль. Что вчера было важно, уже сегодня не важно. Быстрая смена положений, прогрессивное развитие информационных технологий порождает огромный шквал проблем, связанных с дезинформацией. То есть сейчас, когда много информации, сейчас, когда информация направлена человека из каждой щели, становится очень тяжело воспринимать и грамотно отсеивать мусор. Такой шквал информации, как упоминалось ранее, обусловленный быстрой сменой действий: вчера все ужасались от происходящего на Украине, сегодня все в недоумении от сирийского конфликта, от событий в Париже. При такой смене событий тяжело адекватно воспринять весь поток информации. Нужно не отворачиваться от знаний, а наоборот получать больше знаний о реальных событиях, происходящих в мире. И давать им оценку не из общего конформизма, а исходя из собственного мнения. В таком потоке информации очень легко запутаться, очень легко потерять грань между добром и злом, грань между справедливостью и несправедливостью. Такое положение дел на сегодняшний день сподвигло меня на рефлексию, дало пищу для ума, дало огромный толчок для поиска информации, для ответа на следующие вопросы: Что есть мораль, кем она задаётся, существуют ли в современном демократическом сообществе механизмы, политические действия которые искусственно меняют мораль, общественные институты, можно ли себя защитить в таком круговороте? Не потерять мораль, понятия добра и зла, плохого и хорошего.

Таким образом основная цель работы - это найти из уже существующих технологий и теорий, которая является наиболее эффективной по смене мораль, чтобы понять причины смены ее, принципы и критерии. Изучить их, рассмотреть на примерах истории, смоделировать цепочку событий при применении тех или иных технологий уничтожения морали.

Развитие теорий морали - процесс, тесно связанный с социальной эволюцией различных народов человечества. Некоторые эволюционные биологи, в частности, социобиологи считают, что мораль есть продукт эволюционных сил, действующих как на индивидуальном уровне, так и на групповом, через групповой отбор (хотя в какой мере это действительно важно в этом процессе – остается предметом споров в эволюционной теории). Некоторые социобиологи оспаривают тезис, что линии поведения, предписываемые моралью, сильно изменились, поскольку они обеспечивают возможное выживание и/или выгоду при воспроизводстве (то есть повышают успех в эволюции). В соответствие с этими линиями поведения, люди развивали «про-социальную» составляющую своих эмоций, как например чувства эмпатии и вины. Наоборот, другие биологи доказывают, что люди развивали именно мораль и альтруистические инстинкты.

При таком понимании мораль представляет собой систему самосохраняющихся и идеологически установленных линий поведения, поощряющую человеческое сотрудничество. Биологи считают, что все социальные животные, от муравьев до слонов, меняют свои линии поведения в сторону сдерживания эгоизма для повышения приспособленности к требованиям эволюции.

ӘОЖ 316.72:304.42(574)

МӘҢГІЛІК ЕЛ ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ АЯСЫНДА ЕЛ БІРЛІГІН НЫҒАЙТУДАҒЫ МӘДЕНИЕТТІҢ РӨЛІН АРТТЫРУ

Сатымбай А., Алим М.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» атты еңбегінде: «Егер біз мемлекет болғымыз келсе, өзіміздің мемлекеттілігімізді ұзақ уақытқа меңзеп құрғымыз келсе, онда халық руханиятының бастауларын түсінгеніміз жөн. Оған барар жол халық даналығының негізінде жатыр», – деген еді. Ал «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат,

бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында ежелгі ата-бабаларымыз – түркілердің «Мәңгілік Ел» идеясын Қазақ елінің ұлттық идеясы деп жариялаған болатын. «Мәңгілік ел» идеясы құрғақ ұран емес, қоғамдық жүйені бекіте түсерлік іс-қайратымыз екенін, бұл орайда мәдениет пен өнер қызметкерлерінің алдында бірқатар маңызды міндеттер тұрғанын тілге тиек ете келіп, патриоттық рухтағы туындылар жасау шығармашылық адамдары үшін қазіргі таңдағы басты мәселе болып отыр. Біздің негізгі міндетіміз – Мәңгілік елдің арқауы болатын жастарды тәрбиелеу. Қай заманда да әр адамның санасындағы аса мазмұнды және құрметті мәртебеге ие ұстаным – ол отансүйгіштік сезімі. Ал патриот болу деген азаматтың адамгершілік және саяси қағидаты, туған жерге, елге сүйіспеншілігі, қажет болса, мемлекеттік міндеткерлікті жеке мүддеден жоғары қоюды талап ететін әлеуметтік сезімі ретінде танылған. Туған елінің құндылықтарын, әсіресе, тіл мен мәдениетін әрдайым құрметпен жоғары ұстап, ол құндылықтарды басқа ұлттар мен ұлыстарға, мемлекеттерге тарату әрбір Қазақстан азаматының міндеті. Зиялы қауым өкілдерінің алдында Тәуелсіз Қазақстанды әр алуан жанрда жырлау мақсаты тұрғанын, «Мәңгілік ел» идеясын үштұғырлы тілмен сабақтастыра айта кеткім келіп отыр. Үш тұғырлы тіл жәй ғана әдемі тұжырымдама немесе тілдік саясаттың жаңа формасы ретінде пайда болған жоқ, ол – өмірлік қажеттіліктен туындаған игілікті идея. Қай заманда болсын, бірнеше тілді меңгерген мемлекеттер мен халықтар қарыштап дамуда. Сондықтан үш тілді – мемлекеттік тіл, орыс тіл және ағылшын тілін игергеніміз өте дұрыс іс деп есептеймін. «Елбасы Н. Назарбаев: «Біз еліміз үшін, жұртымыз үшін тарихымызды, мәдениетімізді, санамызды, ғұрпымызды өзіміздің тіліміз арқылыған жеткізе аламыз» десе, сөз зергері Мұхтар Әуезов бір сөзінде: «Ұлттың тілі – сол ұлттың жаны, жан дүниесі. Ол жүректі соқтырып тұрған қан тамыры сияқты. Егерде қан тамыры жабылып қалса, жүректе соғуын тоқтатпайма?!» деуінде үлкен мән жатыр» демек, қазақ тілі – мемлекетіміздің барлық азаматтарын біріктіретін қуатты құралға айналуы тиіс.

Астананың мәдени өміріне тоқтала кететін болсам, Астананың 15 жылда концерттік алаңдарында жаңа заманның ең үздік әртістерінің, музыканттардың, опера жұлдыздарының өнерлеріне куә болдық. Шет елдердің айтулы сахналық алаңдарында классикалық өнер өзегіне айналған кара шаңырақ гастрольдік сапарлардан нәтижелі оралып жүр. Бұл ретте әртістерімізді Мәдина Басбаеваны, Әйгерім Бекетаеваны, Алан Бөрібаевты және басқаларды шетелдің көптеген мемлекеттері мойындайды. 2013 жылы ашылған Astana Opera Мемлекеттік опера

және балет театры қаланың мәдени өмірінің інжу – маржанына, тәжіне айналды. Astana Operаның тамаша сәулеттік ансамблі мен акустикалық мүмкіндіктері Миландағы «Ла Скала», Мадридтегі Корольдік теарт, Мәскеудегі Үлкен театр, Нью-Йорктегі Метрополитен – Опера секілді атақты әлемдік сахналар мен иық теңестірді. «Дамудың сыры – бірлікте, Табыстың сыры – тірлікте» екенін баршамыз білеміз. Мұратқа жолын тапқан жетеді демекші еңбегіміздің жанбағы біздің ортақ үйімізді бейбітшіліктің бесігі етіп, барды бағалай білуімізге байланысты. Қазақты қасиетті қара шаңыраққа баласақ, еліміздегі барша этностар – сол шаңыраққа шаншылған уықтар. Ортақ ордамыз – Қазақстанның босағасын берік, шаңырағын биік ұстап, түтінін түзу ұшыру – елдік мақсат деп білемін Сонда ғана Қазақстан «2050» Стратегиясында айтылған үздік Стратегиясында айтылған үздік 30 елдің қатарынан табылады. Біздің Отанымыз – ортақ, тілегіміз – бір, мақсатымыз – жалғыз. Ол – жері гүлденген, елі түрленген, дамуы жедел, ұрпағы кемел, Мәңгілік Қазақстан! «Саусақ ашса – қылдырық, жұмса – жұдырық» екенін көкейге берік түйе отырып, ұлы мақсаттарға бірге сапар шегейік.

ӘОЖ 159.937.51:364-785

ПСИХОДИАГНОСТИКАДА АРТТЕРАПИЯНЫҢ МАҢЫЗЫ

Құттыбек А., Алпысбай Л.А.

Арттерапия – бұл бейнелеу өнерімен емдеу дегенді білдіреді. Арттерапия – ауру адамның психоэмоциональды халіне шығармашылық арқылы ем жүргізу және әсер етуді білдіреді. Арттерапияның мақсаты барлық адамды суретші немесе мүсіншіге айналдыру емес, оның мақсаты индивидтің творчестволық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, ішкі көңіл-күйлерін ашып көрсетуге белсенділігін арттыру. Терапиядағы табандылық клиенттің өз қабілеттілігіне сай жеке творчестволық белсенділігін арттыруына көмектеседі, өзінің бір туынды жасап шығаруына бағыт-бағдар береді. Арттерапияның диагностикалық ерекшелігіне тоқталып кетер болсақ, ол адамның психикалық қасиеті мен күйін көптеген әдіс-тәсілдері арқылы сандық сипатта бағалайды және нақты сапалық тұрғыда талдайды.

Мен өз жұмысымда музыкотерапияны қолданамын. Әрбір музыкалық шығарма адамды қуаттандыратын, оның өміріне әсер ететін көптеген ақпаратқа толы болады. Әр тыңдаушыға дара әуен таңдау керек, сонымен қатар белгілі бір аурулардан емдейтін арнайы «сауықтырушы-шығармалар» бар. Музыкотерапия сеанстарын күн сайын өткізгеніңіз жөн.

Күнделікті өмірде біз аса мән бере бермейтін «түстердің» адам психологиясына айтарлықтай ықпалы бар екендігін ғалымдар дәлелдеп шыққан. Түстер арқылы көңіліңізді көтеруге де, денсаулығыңызды да түзетуіңізге болады. Адам түстерді дененің барлық жасушаларына әсер ететін белгілі бір сипаты бар толқындар ретінде қабылдайды. Ертеде балаларды қызыл матаға орап қызылшадан емдеген. Көптеген өкпе аурулары көк түспен емделеді. Өкпе санаторийлерінде қабырғалардың көкшіл түске боялуы имунитетті күшейтеді. Қан тамыры аурулары кезінде көгілдір және жасыл түстер қолданылады. Американдық психолог Беатрис Айсмен түстердің адам мінезіне сәйкестігі жөнінде мынадай қызық қортындыға келген екен: Ұнататын немесе таңдаған түстері бойынша адамдарға психологиялық түрде аз да болса зерттеу жасауға болады. Жасыл – қайсар мінезді, жұмсақ жүректі, ақкөңіл адам. Қайырымды жандар. Олар балаларына ерекше мейрімді. Қызыл – шапшаң мінезді, ақжарқын, тәуекелшіл, қарсыласуға әзір адамдар. Сары – қиялы бай, ұшқыр ойлары парасатымен ұштасып жататындар. Көк – салқынқанды, өзіне сенімді, басқалардың ренжіткенін қаламайтындар. Сиякөк – ешкімге ұқсамайтын дара творчестволық тұлғалар.

Балалар ересектерге қарағанда анағұрлым сезімтал болғандықтан, түстердің әсерін күштірек қабылдайды. Кішкене балдырғандар ішкі түйсігімен керекті түсті гамманы таңдау арқылы, хромотерапия көмегімен өзін-өзі емдей алады. Ол үшін баланың әуестігіне мән беріп, қай түсті ұнайтынын аңғару керек. Балаға жақтырмайтын түстерін тықпаламаныз, одан оның денсаулығына зиян келтіріп алуыңыз мүмкін, бөбектің қай түске ұмтылатындығына қарап, оның қандай ауруы бар екеніне диагноз жасауға немесе үнемі ұнататын түстері арқылы оның туа бітті табиғи ерекшелігін, темпераментін анықтауға болады. Түс арқылы емдеуді бала тәрбиесінде күнделікті қолдану керек. Көбіміздің түрлі түсті әлемде ғұмыр кеше отырып, айналамыздағы әрбір түстің өмірімізге әсерін біле отырып, түстердің бастауыш сыныпта оқитын балалардың қабылдауымен байланыстыра орынды қолдана білсек, пайдасының зор екенін ескермейтініміз өкінішті-ақ. Түстерді күнделікті таңдай білу арқылы, бастауыш сынып

оқушыларының, ішкі дүниесін сыртқы тіршілік ағынымен үйлесімді етіп, денсаулығымен көңіл-күйіне жақсы әсерін тигізетініне көз жеткізуге болады.

Арттерапия - ішкі кернеулер мен қатты эмоциялардан босатады. Арттерапия элементтерінің көмегімен топтың қалыптылығын сақтап, өзара қарым-қатынасты жағымды әрі тиімді ұйымдастыруға болады. Шығармашылықтың көмегімен адам өз сезімдерін терең түсініп, жүгендей білуге үйренеді. Қоршаған ортаны, шындықтағы болмысты өз тұрғысынан қабылдауға үйретеді. Арттерапияның әрбір функциясы әрбір жеке адамның үйлесімді дамуына үлес қосады.

«Арттерапия - біздің ғасырымыздың жемісі», – деген тұжырым өте дұрыс қабылданған қорытынды.

УДК 329.7

ИННОВАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ И ТЕХНОЛОГИИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В РК

Аралбаева Д., Омирзакова Д.Д.

Одним из наиболее опасных видов преступления стала коррупция, которая в концентрированном виде вбирает в себя различные преступления, что является наиболее опасным с точки зрения политической и экономической безопасности, к деформации государственного аппарата, его криминализации.

В нашей стране сложились особенно благоприятные условия для процветания коррупции на всех уровнях властных структур. Эффективность метода борьбы с коррупцией зависит и от социальных условий его применения, поэтому необходимо выделить условия, благоприятствующие развитию коррупции.

Чтобы понять и оценить возможности борьбы с коррупцией в Казахстане, необходимо проанализировать возможное участие в решении этой проблемы основных партнеров: органов власти, ключевых компонентов гражданского общества (предпринимательства, независимых средств массовой информации, общественных институтов) и общества в целом. Президент Республики Казахстан Назарбаев Н. А. справедливо отмечал, что, если народ не пробудится от своего правового невежества, ситуация в скором времени может перерасти в индонезийский вариант, “когда распределение средств и

кредитов шло не по принципу экономической целесообразности, а в условиях формирования клановых олигархических группировок, монополизации и закрытости целых секторов экономики”.

В течение проделанной работы я провела социологическое исследование по изучению мнения и отношения населения к коррупции, целевая группа данного социологического исследования была разделена на две целевые группы. В первой целевой группе приняли участие жители города Тараз. Ко второй целевой группе приняли участие студенты ТарГУ им. М.Х. Дулати.

Цель проведения данного опроса – выявление отношения жителей города Тараз к коррупции, как к социальному явлению, а также установление причин и условий ее возникновения и совершения.

На основе проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

- 1) в целом, коррупция на данный момент населением признается одной из актуальных проблем в Казахстане;
- 2) большинство респондентов предпочитают умалчивать, при выявлении коррупционных правонарушений;
- 3) а так же, по мнению респондентов, Казахстан недостаточно защищает население от коррупции.

Исполнительным органом по реализации антикоррупционной программы должно стать постоянно действующее Агентство по борьбе с коррупцией. Как это делалось при реализации практически всех серьезных антикоррупционных программ, целесообразно обеспечить при этом максимальную независимость Агентства. Это возможно, если его создание и работа будут регламентироваться законом, а руководитель Агентства будет утверждаться Парламентом по представлению Президента.

Задачи Агентства:

- разработка конкретных проектов в рамках антикоррупционной программы;
- представительство в органах власти, осуществляющих реализацию внутренних антикоррупционных программ;
- сбор и анализ данных о коррупции в стране, изучение деятельности органов власти и административных процедур с точки зрения их коррупциогенности;

Подводя итоги, необходимо сказать, что на первых стадиях реализации антикоррупционной программы резко возрастут показатели, характеризующие уровень коррупции в стране. Это неизбежно из-за двух обстоятельств: введения четких методов учета, преодоления апатии правоохранительной системы.

ӘОЖ 17.022.1:177

АДАМЗАТТЫҢ РУХАНИ ДАҒДАРЫСҚА ТҮСУІ

Бектас А., Спанов М.Ж.

Мына жарық дүниеге келген кез келген адам өмір бойы даму үстінде болады және оның денесімен бірге ішкі жан дүниесі де қатар жүреді. Сонда ғана ол жан-жақты жетілген, жеке тұлға болып қалыптасады. Адамзат қоғамының өзі жеке адамдардан тұрады, олай болса қоғамның дамуы, оның әрбір мүшесінің рухани байлығына байланысты. Ендеше, біз жеке адамдардың өмір салтының рухани жан-жақты дамуына баса назар аударуымыз қажет. Адамдар қоғамда материалдық және рухани құндылықтарды жасаумен айналысады және олардың жануарлардан бір айырмашылығы сол, ол адамдарға рухани жан азығы керек, онсыз адам адамгершілік қасиеттерден айрылып, басқа тірі жан иелерінен артықшылығы болмайды. Егер де табиғатта адам ақылы жетіп болмайтын бес құпия сыр болса, мысалы ғалымдар айтқан сана, жан дүние, материя, кеңістік, уақыт. Соның үшеуі адам бойына шоғырланған. Сондықтан да адамның ішкі жан дүниесін түгел біліп болу мүмкін емес» дейді. Оны тек адам бойындағы рухани болмысынан көріп, тануға болады. Олай болса, күнделікті өмірде көп қолданылатын рухани мәдениет, рухани байлық, рухани құндылық және соған сәйкес сөз тіркестерінің мәнін анықтап алғанымыз дұрыс.

Біз рухани мәдениет дегенде ең алдымен тілімізді, дінімізді, салт-дәстүрімізді айтамыз. «Тіліміз ұлт болып қалыптасу үшін, дініміз тұлға болуымыз үшін, салт-дәстүріміз халықтық болмысымызды жоғалтпас үшін қажет. Ғылымда «рухани» ұғымды адамның ішкі жан дүниесінің шабыт-сезімінің көрінісі деп есептейді. Ал мәдениет дегеніміз – адамның іс-әрекеті, оның даму формасы. Адамдар толыққанды өмір сүріп, тіршілік жасау үшін оларға материалдық және рухани байлық керек. Байлық еңбек етіп, тер төгу арқылы келетіні барлығымызға айдан анық. Сондықтан әркім өзінің қабілетіне, біліміне, талғамына қарай әртүрлі салада еңбек етіп, біреулер материалдық байлықты жасаса, екіншілері рухани байлықты толықтырады. Бұлар Абай атамыз айтқандай «адамның жан құмарлығы мен тән құмарлығы қажетін қанағаттандыру үшін». Тән құмарлығы – адамның ішіп-жесем,

дүние жисам, рахат-шаттықта өмір сүрсем деген мақсатта пайда болған оның қажеттілігі. Көбіне адамдарды бұрыс жолға итермелейтін де оның осы тойымсыз нәпсісі. Ал, жан құмарлығы дегеніміз – білімге, ғылымға, өнерге деген адамның махаббат сезімі. Бұл адамдарды жақынымның жылы жүзін көрсем екен, жақсы дүниені білсем екен деген жақсы арман-қиялға жетелейді. Әрине, адам баласы үшін мұның екеуі де қажетті дүние. Адам мен қоғам арасындағы берік байланыс қандай жағдайда туындайды? Егер адам өзінің рухани, материалдық қажеттіліктерін толыққанды қанағаттандырса, оның күйзеліске ұшырауы, айналасына қатігездік танытуы орын алмайды. Материалдық қажеттілікті толықтыру мақсатында әр адам қызмет етіп, еңбегінің нанын жеп отыр. Сол қаржылық қажеттілікті қанағаттандырып жүргендердің көбісі жан дүниесі мен адами болмысын жоғалтуда. Технологияны, түрлі замануи ақыл-ойы жетік құралдарды ойлап табатын осы адамның өзі. Демек, өздері жасаған жаны жоқ заттарға ұқсап бара жатқанын аңғармай қалады, кейде. Рухани байлық деп нені есептейміз? Адам оны қайдан ала алады? Адамды өзгертетін ең басты дүние оның айналасы, өмір сүріп жатқан қоғам. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек.

Дана халқымызда «ағаш түзу өсу үшін, оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал ағаш өскеннен кейін, оны түзете алмайсыз» деп тегін айтылмаса керек-ті. Баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, дарытуда сапалы мәдениет ошақтарының, мағыналы өнер туындыларының, оның түрлерінің керегі мол. Тіпті қазіргі заманда ауадай қажет. Адам мен қоғам өмірінде өнердің алар орны ерекше. Оның рухани жан азығын сыйлап, тәрбиелік қасиет қалыптастыратыны сөзсіз. Біздің қоғамдық ортада өнерге деген құрметті адам жасаған әрекеттерден лезде аңғаруға болады. Жан дүниені нұрландыра түсетін құдіретті күшке деген көзқарас ерекше болуы қажет. Ендеше, таусылмас азық, жұтамас байлыққа теңеген мәдениетіміз бен өнеріміз сапасы мен мәнін, қоғам алдындағы беделін жоғалтпаса игі.

УДК 13:165:43:304.2

ПРОБЛЕМА ВЕРЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Курбанбаев Е., Иманбаев А.А.

Насколько актуальным является данная работа? Этот вопрос очень верный, ответом является важность веры для современного человека. Главным вопросом данной работы является, «Почему вера человека изменилась, сохранился ли тот аспект веры, который имел большую духовность, чем материальность?».

Происходящие на данном этапе жизни человечества события, можно сказать полностью переворачивают гипотезы ученых социологов и философов. Когда человечество пришел к такому моменту, когда нужно что-то изменить, но нет того что можно было бы изменить. И тот период нашей страны, когда в каждого ребенка было прибито коммунизм, когда людей волновало лишь материальность. Но я не вправе сказать, что это было во вред человека, да отношения между людьми были очень хорошие, но каждый коммунист, наверное, понимал, что чего не хватает.

Если представить весь род человечества как один человек, то он прожил достаточное время, что быть способным ответить на вопросы о смысле жизни. Но каково, же Абсурдным является тот факт, что человек и посей день, мучается в поисках ответа. Ответ смысла жизни, является настолько банальным, что можно подумать, что именно из банальности и возникли эти вопросы. Счастье - вот смысл жизни, каждый человек желает быть счастливым. Но счастье это всего лишь состояние ограниченное временем, так вот мы и тешим себя всю жизнь, надеждами увеличить это состояние.

Вера – это убежденность в чем-либо, и полное принятие его за действительность и правдивость. Как правило, эмоции и чувства человека представить как дерево, то вера определенно был бы корнем этого дерева, ведь мы созданы разумными и нетерпеливыми, и мы всегда ищем истину во всем. Каким мог бы быть человек без веры, итак если он не верит ни во что, то он не может быть, добиться чего то, потому что для цели нужна вера в нее.

Вера в Аллаха, Господа миров. Ислам требует поклонение только единому богу, одному лишь творцу и создателю. Но также

она требует признания, то есть уверование в шесть столпов Веры (имана):

- 1) вера в Аллаха, и в его Абсолютность; 2) Вера в Ангелов, в их святость;
- 3) вера в Писания, ниспосланные Аллахом (их всего 4);
- 4) вера в Пророков, как в посланников;
- 5) вера в Судный День, за все дела будет отчет;
- 6) вера в Предопределенность, как хорошего, так и плохого.

Согласно Хадису-кудси Всевышний Аллах говорит: «Я создал в вас самих и во всем сотворенном доказательства Моей единственности. Нет Мне соучастника во всем сотворенном, Мухаммад (д.б.п.) Мой раб и посланник». Каждый разумный человек, может прийти в веру сам, видя то, что происходит вокруг, эту абсолютную систему по которой так безупречно движется Вселенная. Например, как солнце видится определенный промежуток времени, так и луна видится только в определенный промежуток времени, и если день длился бы значительно дольше обычного, то на земле не росли бы растения, земли стала бы непригодной для жизни, а ледники просто растаяла бы.

Хотелось отметить прекрасное высказывание, сподвижника пророка Мухаммада (д.б.п.) Абу Бакра-Сиддика (д.б.): «Славен тот, кто сделал единственным путем познания Себя для своих творений их неспособность познания Себя!». Значение этих слов можно передать так: Каждый способен познать Господа, но также он ограничен в своем познании, то есть не способен познать полностью Аллаха, но лишь сердце в котором есть вера (иман) может постигнуть Всевышнего, в его Абсолютность и Святость.

В конце скажу лишь то что Вера (Иман) даются Аллахом, и являются подаркам, а подарок это то что дариться любовью, и тот кто находится в вере может понять как может быть прекрасным подарок Всевышнего. И доказательство того что вера дается Аллахом, можно привести слова Всевышнего: « О рабы Мои, все вы были заблудшими, кроме тех, кому указал Я правильный путь, так просите же Меня направить вас на правильный путь, и Я направлю вас! ».

ӘОЖ 17.022.1(574)

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНА ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫҢ ҚАТЫНАСЫ

Әбуғали Е., Баярисов Р.У.

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, салт-дәстүрін, тілін, сонымен қатар жалпы адамзаттық мәдениетті жетік меңгерген, өзінің шыққан тегін білетін, білімі мен ой-өрісін жетілдіре отырып, заман талабын терең түсіне алатын, адамгершілік қасиеті мол шығармашылық тұлға етіп тәрбиелеу өмір талабы, қоғам қажеттілігі. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев та «Еліміздің болашағы – жастар» деп, ылғи тілге тиек етіп айтып жүр. Жастардың егеменді еліміздің болашағы екенін ескерсек, «осы балалардан қоғамның белсенді тұлғасы болар білімді, тәрбиелі, мәдениетті азаматтар шыға қояр ма екен?» деген ой көпшілігімізді, әсіресе тәрбие негізі қаланатын мектептегі ұстаздар қауымы мен жоғарғы оқу орындарында болашақ мамандарды дайындаумен айналысатын педагогтарды толғандырады. Себебі, тәуелсіз мемлекетіміздің ертеңі – жас ұрпақтың рухани байлығына, мәдениетіне, саналы ұлттық ойлау қабілеті мен біліміне байланысты. Халқымыздың дана, кеменгер ойшылы Әбу Насыр әл-Фараби кезінде «Егер маған бір елдің жастарын көрсетсең, мен саған сол елдің болашағын айтып беремін» деп айтқан екен. Әрине, әрбір халықтың ертеңгі күні тамаша табыстарға жетіп, жоғары жетістіктерге ие болуы, дамудың биік сатыларына жетуі, сөз жоқ, өскелең ұрпаққа, білімді әрі білікті жастарға байланысты.

Әрбір мемлекет рухы күшті, жан дүниесі таза, ой-өрісі кең білімді де, білікті ұрпағынан қуат алады. Ол өзінің әрбір жаңа буын жас ұрпағы жетілген сайын дамудың жаңа биіктеріне көтеріледі. Ал бүгінгі қоғам алдында тұрған ең жауапты міндет – еңселі еліміздің кірпіші боп қаланатын әрбір қоғам мүшелерін, яғни жас ұрпақты адамгершілік қасиетке тәрбиелеу, тиянақты әрі сапалы білім беру. Адам бойында адамгершілік құндылықтар болмаса, олардың орнын ешқандай терең білім толтыра алмайтынын өмірдің өзі дәлелдеуде. Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев: «Болашақ ұрпағымызды тәрбиелегенде, оларға жастайынан имандылық пен ұлттық қасиеттерді сіңіре білсек, сонда ғана біз ұлттық рухы дамыған, Отанының гүлденуіне өз үлесін

қоса алатын азамат өсіре аламыз» деген болатын. Ол үшін ең әуелі ұрпағымызды бала кезінен ұлттық тәлім-тәрбиеге баулып, халқының салт-дәстүрін жақсы білетін саналы азамат тәрбиесіне көңіл бөлуіміз керек.

Сондықтан жастарды нағыз толыққанды жетілген тұлғаға айналдыру үшін ұлттық құндылықтар арқылы тәрбие берудің маңызы зор. Құндылық дегеніміз не? Құндылықтар – тәрбие мен білім берудегі адамгершілікке бағытталған мұраттар. Оларға: ізгілік, имандылық, қайырымдылық, сыпайылық, кішіпейілділік, сыйластық, жанашырлық, меймандостық, бауырластық, еркіндік, өнерпаздық, шығармашылдық, рухани байлық, мәдениеттілік, адамға деген сүйіспеншілік сынды адамгершілік қасиеттер жатады. Бұл адамгершілік қасиеттер ұлттық мазмұнға ие бола отырып, жастарға ұлттық тәрбие беру барысында қалыптасады. Ал ұлттық тәрбие деп жеке тұлғаның ұлттық сана-сезімі мен мінез-құлқының ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрлерді – жалпы ұлттық құндылықтарды меңгеруі негізінде қалыптасуын айтамыз.

Бұл мәселеге байланысты Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев: «... жаңа жағдайларға байланысты бәрімізді алаңдататын мәселе – білімді, кәсіби даярлығы бар адам тәрбиелеу ғана емес, қоғамдық өмірдің барлық саласында ұлттық және дүниежүзілік құндылықтарды қабылдауға қабілетті, рухани және адамгершілік мүмкіндігі мол тұлға қалыптастыру болып табылады», – деп атап өткен болатын.

Қазіргі заманда бұл мәселенің еліміз үшін практикалық маңызы да артып отыр. Жаһандану процесі күшейіп тұрған қазіргі заманда әрбір халықтың тағдыры, болашағы қауіп төндіріп тұрған көптеген сын-қатерлерге байланысты. Рухы күшті, бірлігі мықты, ұлттық біртектілігі берік халық қана сол сын-қатерлерге төтеп бере алады. Сол себепті де Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев өзінің 2015 жылғы 21 мамыр күні шыққан «5 институттық реформаны жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам» атты Ұлт жоспарының 4-ші институттық реформасын еліміздің бірлігі мен біртектілігін нығайтуға арнады. Ал халқымыздың ұлттық біртектілігін біз тек ұлттық құндылықтарымызды өскелең жас ұрпақтың санасына тәрбие беру барысында ұялата отырып қана нығайта аламыз.

ӘОЖ 316.721

ӘЛЕУМЕТТІК ДАҒДАРЫС: ҰЛТ ЖӘНЕ ҰРПАҚ МӘСЕЛЕСІ

Сайлауова А., Кульбаева Д.Д.

Біз қазақ халқы жетімін жылатпаған, жесірін жерге қаратпаған халықпыз. Бірақ, қазіргі таңда жалғыз басты жесір аналармен, ата-ананың мейірімін сезіне алмай жүрген жетім балалар жетіп артылады. Ал тастанды балалар ше? Ол бейкүнә сәбилер жайлы айтудың өзі жан түршіктіреді. Қазіргі таңда көптеген қыз-келіншек нәрестелерін алмай, босанатын үйлерге тастап кетеді. Бұл қатыгездіктің себебі менің ойымша адамзаттың алтын жартасы, өмірдің сарқылмас бұлағы-әйелдерге, қыздарға берер тәрбиенің төмендігі. Тәрбие демекші ата-бабаларымыздың «Ел болам десең-бесігіңді түзе» - деген сөзі ойыма оралып отыр. Егер де қаракөз қыз-келіншектеріміздің абыройы аяқасты етілмесін десек тәрбиені меніңше үйдегі ата-ана бесіктен бастау керек. Кішкентайынан бастап балаларын жақсы тәрбиеге шақырулары тиіс. Тәрбие көрмеген қыздардың бірсыпырасы ұрпақ келтіріп, ұл -қыз өсіріп, халық санын көбейтпек түгіл, күн көре алмай, өз басына ие бола алмай жүр. Еріншектіктен, жалқаулықтан жезөкшелікке салынып, тәнін сатумен айналысып, азғындап кетті. 12 мүшесі сау болса да, адал еңбекпен нан таппай, ауырдың үстімен, жеңілдің астымен жүріп жатыр. Осылай олар жеңіл жолмен жүріп қалай жүкті болып қалғанын білмей, бейкүнә сәбилерінен арылуға тырысады. Кейбірі өз өмірінің жалғасы, болашақ қоғам мүшесі - сәбиін тұншықтырып өлтіріп, қоқысқа тығып, әжетханаларға тастап жібереді. Бұл неткен имансыздық, қандай қатыгездік, осындай да сорақылық, сезімсіздік болады екен. Бұл әрекет, тағылық санамен қайтіп өсеміз, қайтіп көбейеміз? Басқа елдің кемпірлері де ұрпақ өсіріп, бақыт табу қамында. АҚШ-та тұратын филиппиндік 63 жастағы Арсели Кех деген әжей 1995 жылы қыз туып алып, Гиннестің рекордтар кітабына енген екен. Бұл кісімен жарысқа түсетін бізде кемпір түгіл, келіншек те жоқ сияқты.

Тағы да бір өкініштісі жетімдер үйіндегі және тастанды балалардың бірсыпырасы Атлантика асып кетіп жатыр. Шетелдіктер

біздің балаларға қамқорлық жасайын, тәрбиелеп адам қатарына қосайын, үйлі-жайлы етіп, өсіріп өркендетейін, сөйтіп Қазақстанды, қазақ халқын жарылқайын деп жүрген жоқ. Ойлағаны өз қамы, өз тәрбиесінде өсіріп, өз қатарын көбейту. Тіпті, өздерінің ауру адамдарына олардың бауыр, бүйрегін, көз, жүрегін қосалқы бөлшек, қосалқы мүше ретінде пайдаланып кетпесіне кім кепіл бере алады? Бала сату әлемнің көптеген елдерінде болғанымен, олар біз сияқты жетімін кім көрінгенге жетектетіп жібермейді. Мәселен, Германия мен Англияда баланы жалғыз басты адамдарға бермейтін қатаң заң бар. Латвия мен Литваның балаларын тек сол мемлекеттен қоныс аударған шетелдіктер ғана асырап ала алады. Израиль мен Армения да баланы тек өз ұлтының өкілдеріне ғана береді

Ол балалар жат елге барып Қазақстанды қорғау үшін тәрбие алмайды. Қазақстанымыздың атын шығаратын да сөндіретін де осы балаларымыз. Ұлттық рухымызды қалыптастыратын да, ұлттық мүддемізді көтеретін де осы асыл қазыналарымыз.

Ахмет Байтұрсынов атамыздың «Балам деген жұрт болмаса, жұртым дейтін азамат қайдан болсын» деген сөзін ескерейік. Жетімдерге қатты сөйлеп жекірмейік, керісінше қолдау беріп, жол көрсетейік. Олардың қоғамға керектігіне көздерін жеткізейік.

Менің тілегім алдымен заңды қатандатса деймін. Адам тәнің базардағы көкөніс сияқты бағалайтын орындар қатаң жазаға тартылып, мүлдем жойылса екен. Өзге елге қамқорсыз қалған сәбилеріміз түгіл, біздің өлкеге еті үйренген құстарымыз да сатылмаса екен. «Көш жүре түзеледі»-дейміз, бірақ қашанғы сол көшке қарап жүреміз. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» - деген дана халқымыз. Ендеше барлығымыз жұмылған жұдырықтай осы іске ат салысайық. Құрметті аға буын, біз қазақ елінің жастары сіздердің көмектеріңіз арқылы осы іске аз болса да, үлесімізді қосуға тырысатындығымызды айтқым келеді. Өйткені барлық бала бақытты болуға лайық. Анасының құшағында өспесе де, туған жердің баурайында өссін.

ӘОЖ 32:316

ЖАСТАР БОЙЫНДА САЯСИ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Айторе А., Еменова Г.Б.

Қазақстан – әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономикасы бар егеменді мемлекет. Қазіргі мемлекетіміздің қалыптасуының экономикалық қиындықтары аз болған жоқ, алайда егемен ел болу үшін басты мақсаттар қатарынан саяси-рухани мәселелерді де көре аламыз. Олардың ішінде даралап айтып кетер бір – саласы жастардың саяси ой санасы мен құндылықтар жүйесінің, саяси бағдарларының қалыптасуы.

Жас ұрпақтың дүниетанымындағы өзгерістердің мәнін ой елегінен өткізіп, зерделеу теориялық міндеттер тұрғысынан қалай зәру болса, өмірлік мақсат-мүддеден де солай маңызды. Қоғам дамуының жаңа арнаға түсуі, еліміздің егемендік алуы – тәуелсіздігіміз қаншама құндылықтарға жол ашты. Қоғамның күллі бағыт-бағдары, ізгі мұраттары, қажеттіліктері мен себеп-салдарлары түбегейлі өзгерді, мұның өзінің жастардың ой-санасына, өмірлік ұстанымдарына әсер-ықпалы болмай қалған жоқ. Жастар – еліміздің жарқын болашағы, әрі әлемде өзіне баса назар аударатын халықаралық жастар қауымдастығының бір бөлшегі болып табылады.

Жастар Қазақстан халқының жартысынан артығын құрайды және қоғамның бұл өзгермелі, белсенді және «тәжірибесіз» бөлігі ел болашағында шешуші рөл атқарады. Н.Ә. Назарбаев осы мәселеге ерекше назар аудара отырып: «Кез келген ел өзінің келешегін өскелең ұрпағымен байланыстырады. Әр буынның өзіндік тағдыры бар. Сіздерде де ол өздеріңіздікі. Сіздерге осындай уақытта өмір сүру үлесі тиді. Және сіздер елді көтере аласыздар... Қуатты күш болғандықтан Қазақстан Республикасы кері бағытта жүргісі келмейтіндігін нық жариялай отырып, жастар жүргізіліп жатқан реформалар бағдарын қолдай алады». Тиімді әрі пәрменді әрекет ету үшін жастарда әрі озық, әрі еліміздің түбегейлі мүдделеріне сәйкес саяси құндылықтар жүйесін қалыптастыру міндеті айқындалып тұр. Бұл істі әлеуметтік стихияға беріп қою дұрыс емес. Өйткені бос қалған орын міндетті түрде толтырылады.

Қазақстандағы саяси тұрақтылықты, ұлтаралық келісімді, этникалық өзара түсіністікті нығайту мәселелерімен астасып жатады. Қазақстан жастарының демократиялық құқықтарын кеңейту, олардың саяси процеске нағыз саяси субъект ретінде қатысуы бүгінгі еліміздің саяси ахуалы үшін нақты мүмкіндіктер.

Зерттеудің негізгі мақсаты – жастардың саяси құндылықтық бағдарларын анықтау, нақты-тарихи зерттеулер арқылы дәстүрлі саяси құндылықтардың саяси өмірге тигізетін әсерін және олардың саяси құбылыстармен байланысын зерттеу. Зерттеу объектісі ретінде жастардың саяси құндылықтық бағдарларын айқындау, саяси құндылықтардың қалыптасу түптамырларын көрсету болып табылады. Саяси мәдениет саяси әлеуметтену құбылысымен астасып жататын қоғамда тарихи, табиғи құбылыс.

Саяси әлеуметтенудің негізгі институттарына дәстүрлі саясаттануда: отбасы, мектеп, аула, жұмыс орны, діни ұйымдар, мәдени ошақтар, БАҚ, мемлекеттік мекемелер және т.б жататыны белгілі. Саяси әлеуметтену процесі индивидтің бүкіл өмір бойы жалғасады. Жастардың саяси құндылықтық бағдарларын қалыптастыруда патриоттық тәрбиенің мәні зор. Қазақ халқы "Отан" ұғымын бала бойына ерте сіңіруге тырысқан, оны туған жер, ата-мекен, ел-жұрт ұғымдарымен байланыстырған. Қазақ баласы үшін отан – отбасынан, ата жұртынан, туып өскен топырақтан басталады. Бұны қазақ халқының мына мақалынан айқын аңғаруға болады. Мұндай ұғымдар негізінде тәрбиеленген патриоттық сезім қалыптастыратындығы анық. Бүгінгі ұрпаққа адамзат тарихында ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан осы патриоттық тәрбиені, отаншылдықты, елжандылықты, жасұрпақ бойына дарыту бүгінгі күннің көкейкесті мәселесінің бірі болып отыр.

Мемлекеттің жүргізіп отырған саясаты кең ауқымды процесс, оның ішінде әсіресе мемлекеттік жастар саясаты және жастардың саяси құндылықтық бағдарлары ең маңызды процестердің бірі болып табылады. Өйткені, жастар қоғамның қозғаушы күші және еліміздің ертеңі.

УДК 94(574)

550-ЛЕТИЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Калманбаева Д., Иманбаев А.А.

В XV веке султаны Керей и Жанибек откочевали с подчиненными им племенами из государства кочевых узбеков хана Абулхаира и обосновались на территории нынешнего Западного Семиречья, открыв тем самым первую страницу истории Казахстана как государства. Благодаря откочевке ханов Жанибека и Керей сформировалось современное название казахской народности, с конца XV века появился термин «қазақ» (казах).

В этом году всей страной мы отмечаем 550-летие образования Казахского ханства.

Само по себе празднование этого юбилея имеет очень важное значение для нашего молодого государства, патриотического воспитания молодежи, воспитания государственности в умах и сердцах наших граждан.

Юбилей – хороший повод для оценки прошлого, для пристального взгляда на летопись событий. Это важно и для извлечения уроков истории. Как любой народ на земле, наш казахский, а позже – казахстанский народ имеет свою неповторимую историю.

Без истории не может быть народа, государства с возникновением казахских родов и племен, вместе с организацией их хозяйственной жизни и быта, формируются философские принципы, которые составляют основу мировоззрения казахских племен.

Современный исследователь Абдималик Нысанбаев подчеркивает, что казахские философы не создавали законченных философских систем, но поднимали важные мировоззренческие проблемы в своём литературном творчестве.

В современной казахской философии получили развитие идеи евразийства и номадологии.

Следует считать, что термин «казахская философия» – категория современная, хотя такие понятия, как «дана» – мудрый, «данышпан» – мудрец, «даналық» – мудрость, были в языке с

незапамятных времен. На наш взгляд слова «даналық» и «хаким» стоят ближе всего по значению к философии. «Слово, завещанное предками», – эта поговорка бытует в народе до сего времени. Есть еще такое выражение: от мудрого остается сөз (слово). Понятие «сөз» в данном случае значительно шире своего прямого значения

Первые казахские мыслители Асан Кайгы и Хайдар Дулати. Собственно казахская философия («даналық ойлар») начинает свою историю именно с этих имен. Асан Сабит улы - первый казахский жырау, выдающаяся личность, общественный деятель, мыслитель, создатель нового учения о «Жерұйық» (Земля обетованная), ставшего основой государственной концепции построения независимого Казахского ханства.

Шокан Уалиханов, придавая исключительное значение идее государственного обустройства, назвал Асана Кайгы первым степным философом, считавшим, что земля – это главное, основополагающее понятие в истории становления национального самосознания, мировосприятия народа.

Слово «Жерұйық» состоит из двух частей – «жер» (земля), «ұю» - (благодать). «ұю» широком смысле для Асана Кайгы означает понятие гражданственности, единства, единения, этнической консолидации нации, объединившейся под флагом государственности. Таким образом, Асан Кайгы является первым, кто заложил основы государственного обустройства Казахского ханства. По существу, он является не только первым философом, но и первым географом и топографом, составителем рекомендаций по организации разумного использования земель. Определение территорий, правила и принципы государственного управления, особенности формирования единой нации – все эти вопросы поднимал и предпринимал попытку решать первый казахский мыслитель Асан Сабит улы. Еще одним подтверждением того, что он является первым, кто заложил краеугольный камень казахской философии, является прибавление к его имени эпитета «қайғы» (печаль).

Емко, выразительно Асан Кайгы воссоздает образ будущего, желая подготовить потомков к трудностям, сформировать у них чувство ответственности за судьбу государства. Во все времена мудрецы были духовными поводьями сменяющих друг друга.

ӘОЖ 316.346.32-053.6:613.83

ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫҢ АРАСЫНДАҒЫ НАШАҚОРЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Дәулеткүл Н., Иманбаев А.А.

Біздің ғасырымыздың басты дерті – нашақорлық мәселесі. Нашақорлық қылмыстық, денсаулықтың нашарлауына үлкен себеп болып саналады. Сол себептен осы тақырыпты зерттеуге алып отырмыз. Бұл мәселе біздің қоғамымызда күрделі жастар арасындағы мәселесі.

Жастар психологиясына жүргізілген зертеулер, олардың - орта іздейтіндігі, ортасы жоқ жасөспірім жапанда жалғыз қалғандай сезінетіндігі дәлелденген. Ал ортада қай бала жан-жақты пысық, соңынан өзгелерді ерте алатындай қабілеті болса, соған ұқсағысы келіп ұмтылады. Ол жақсы бала ма, жаман бала ма есеп беріп жатпайды, әйтеуір айналасындағылардың түрткісін оятады, ол түрткі немен аяқталады, ол баланың табиғатына байланысты болады.

Бүгінгі күні баланы қызықтыратын орта аз, қала баласы түнгі клуб, би алаңдарын айландырса, ауыл баласы көше тоздырып, арақ-шарап ішуге әуес. Нашақорлар неге көбейіп кетті дейсіз? Оның себебі бала тәрбиесіне көп көңіл бөлінбеуінде. Жасыратыны жоқ, көптеген ата-ана баласымен тек қана материалдық тұрғыда ғана әңгімелесумен шектеледі, қарның тоқ па, көйлегің көк пе дегендей. Баламен әңгімелесуге, оны не толғандырып жүргенін, оның ортасы қандай, достары кім екенін білуге, жас өспірімнің бос уақытын қайда, қалай, кіммен өткізетіндігін білуге, сырласуға уақыт таппаймыз. Көбінесе ауқатты отбасының балалары қарны тоқтықтан, істейтін іс жоқ болғандықтан нашақорлыққа, есірткі сатушыларға қосылғанын байқамайды да.

Осы орайда «Тамағы тоқтық, жұмысы жоқтық аздырар адам баласын» деген Ұлы Абайдың орынды тауып айтқан өлең шумағы есіңізге түседі. Жас кезінде адам қызыққыш келетіндіктен қызық көріп, біреулері есірткі дәмін татып көруден бастап, ал екінші біреулері, біреулердің мәжбүрлеуімен нашақор болып кеткендер бар. Есірткіні таратушылар қызық көріп жүрген жастарды, «Инемен

салмасаң болды» нашақор емессің, ал біз иіскейміз, одан нашақор болмаймыз деп алдауы да мүмкін. Ал шындығында, жас организм есірткінің дәмін бір рет татқан соң тәуелді болып шыға келеді. Біз бала тәрбиесін оқу орнына қарай ысырып қойғанбыз, содан кейін сол оқушыларды кінәлаймыз. Күнен күнге психоактивтік заттардың зияндығына қарамастан оны қолданатын адамдардың саны артуда. Жасөспірімдер нашақорлығының әлеуеттік келешегін мамандар алдын ала болжауға болатындықтан олар:

- біріншіден, 12-18 жастағы нашақорлар – бұл ар-ождан принциптері бұзылған, адамгершілік қасиеттері төмен деңгейдегі адамдар. Сонымен қатар, есірткі қолдану балаларды жиі қылмысқа итермелейді. Сөйтіп 10-20 жылдан кейін жас өспірім нашақорлық әлеуметтік қауіп тобын құрайды.
- екіншіден нашақор балалардың көпшілігі өліп кетеді немесе дені сау келешек ұрпақ өсіре алмайды, яғни СПИД, вирусты гепатит, ақыл-ойдың дұрыс болмауы және т.б. аурулар біздің қоғамның дамуына көп қауіп төндіреді.
- үшіншіден мұндай жағдай қоғамның экономикалық және саяси ахуалына өз әсерін тигізеді, білім және маман әлеуетінің (потенциалын) төмендеуі, жұмыс күшінің азаюы мен есірткі бизнесінің шарықтауы экономикалық дағдарысты одан әрі өсіреді де нәтижесінде тұрақтылық бұзылады. Сонымен қатар есірткі тек оны қолданатын адамға ғана зиянын тигізіп қоймайды, сонымен қатар оның жақындарына, туыстарына және жалпы қоғамдағы адамдарға көп қиындықтар туғызады: 1 нашақор 10 адамның өмірін бұзады. Соңғы жылдары елімізде есірткінің заңсыз айналымы проблемасы жалпы ұлттық сипатқа ие болуда. Есірткі заттарының аса қымбат еместігі, оларға іс жүзінде еш кедергісіз қол жеткізудің мүмкіндігі нашақорлар қатарының кемімей, қайта керісінше үнемі артып отыруына алып келді.

Осыған байланысты, қоғамдық - қасіреттің алдын алу мақсатында жергілікті жерлерде оқушылар арасында кеңінен түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет, жастарды спортқа, басқада мәдени ұйымдарға тарта отырып олардың бос уақыттарын кіммен қалай өткізетіндігіне аса көңіл бөлінсе дегім келеді.

ӘОЖ 297.1

ИСЛАМНЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Аманжол Ж., Алтынбекова З.Т.

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін, білімін, адамзаттық мәдениетті, адами қасиетті мол терең түсінетін шығармашыл тұлға етіп тәрбиелеу өмір талабы, қоғам қажеттілігі.

Ислам дінінің негізгі мақсаты – мүлтіксіз қоғам құру. Яғни адамзаттың баршасы бейбітшілік пен татулықта, кешірімділік пен мейірімділікте, өзара қарайласу мен қамқорлық танытып, шариғатқа сай өмір сүру. Асыл дініміз өз ішіне қаншама құндылықтарды сыйдыра білген дін. Ислам адамның абыройы мен ар-ожданын бәрінен де жоғары қояды, отбасы мен қоғам бірлігін, ынтымағын сақтауды, әлеуметтік әділетті көздейді.

Ислам – имандылық, адамгершілік, адалдық пен татулық, мейірімділік діні. Ол адам баласын еңбек етіп, жиіркенішті жат қылықтардан, қылмыстық істерден сақтандырады. Ислам діні әлемге шуақ шашып, нұр тарата бастағаннан бері татулыққа, достыққа, әділдікке шақырумен келеді. Ислам өмірді ұлықтайды, адамдарды оны қадірлеуге үндейді.

Мұсылмандардың сәлемдесуде айтатын «ассәламу алейкум» сөзі «сендерге Аллаһтың бейбітшілігі мен есендігі, тыныштығы болсын!» – деген мағынаны білдіреді. «Ислам», «сәлам», «мұсылман» сөздерінің барлығының түбірі бір. Яғни, бейбітшілік пен тыныштықтың мағынасын қамтитын сөздер. Мұсылман баласы сол бейбітшілікті өзінің отырып-тұруында, сәлемі мен сөйлеуінде, өзгелермен қарым қатынасында, қысқасы әрбір іс әрекетінде іс жүзінде көрсетуші тұлға болмақ. Себебі, Исламның басты мұратының бірі – адамдар арасында бейбіт қарым-қатынас орнатып, тыныштықта өмір сүру. Ислам діні – кешірімшіл дін. Ол ешқашан да кекшілдікке, озбырлыққа шақырмайды. Ислам дінін ғылым, білім, мәдениет, яғни үлкен өркениет десек жарасады. Міне, мұның барлығы дініміздің құндылықтары болып табылады. Бұл құндылықтар өз кезегінде: өнегелі жауапкершілік, мейірімділік, адамгершілік, қарапайымдылық, ғылым-білім, ақыл-ой, ерік-бостандық, әділеттілік,

қауіпсіздік, адалдық, ата-анаға құрмет, тазалық, шүкіршілік, отансүйгіштік, рақымшылдық құндылықтары, уақыт, аманат, достық, әділет, ар-ұят, қайырымдылық, адалдық, ынтымақтастық құндылықтары болып жіктеледі. Аталған құндылықтар туралы Қасиетті Құран Кәрім мен Пайғамбар сөздерінде, яғни хадистерде жақсы айтылған. Себебі, Құран мен Хадистің өзі ислам құндылықтарының қайнар көзі болып табылады. Исламдағы басты құндылық «Әшһаду ән лә иләһә илл Аллауа әшһәду әннә Мухаммәдән расулуллаһ» яғни, «Алладан басқа ешбір тәңір жоқ екеніне және Мұхаммед Алланың елшісі екеніне куәлік беру» болып табылады. Бұл жерде Бір Аллаға сену, бір Алланы мойындау – бірінші құндылық болса, осы құндылықты халыққа жеткізуде аянбай еңбек еткен Мұхаммед (с.а.у.) пайғамбарды оның елшісі деп білу – екінші құндылық болып тұр.

Исламдағы басқа да басты құндылықтарының бірі - өмір болып табылады. Исламда өмір Алланың, кез-келген тіршілік иесіне берілген сый атаулысының ең ұлы, ең бағалысы ретінде қабылданады. Өмір сыйлау және одан айыру – тек қана Құдайдың иелігінде. Мұсылман өз кезегінде өмірдің Құдай сыйы екенін мойындайды, мұсылман үшін бүгінгі дәуренді сүру қасиетті міндет болып саналады. Исламда өз-өзіне қол жұмсау секілді басқа адамның өмірін қию да ауыр күнә ретінде аталады.

Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылған. Қоғамның пайдасы үшін болса да, Исламда қандай да бір адамның құқы аяқ асты етілмейді. Жалғыз адамның құқы – жалпы қоғамның құқындай қымбат. Құдіреті күшті Алла Тағаланың адамзатқа сыйлаған ірі сый-нығметінің бірі – қауіпсіздік. Онсыз біз тұрақтылық пен тыныштықты сезіне алмаймыз. Бұл да үлкен құндылық. Достық пен ынтымақтастық құндылығы туралы айтатын болсақ Ислам діні қашанда халықты бірлік пен ынтымыққа шақырып, араздық, кикілжіннен сақтандырады. Алла Тағала Құранда мұсылмандарды бөлінбеуге, керісінше бірлік пен ынтымаққа шақырады. Қазақ атамның айтып кеткен сөзі бар: «Бірлік бар жерде тірлік бар, тірлік бар жерде береке бар». Қазақстан – бірлігі жарасқан ел.

ӘОЖ 291.7:371.87

ДІНИ ФАНАТИЗМ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ЖАСТАР МӘСЕЛЕСІ

Серік Н., Алтынбекова З.Т.

Бүгінгі қоғамда дін мәселесі, оның ішінде радикалды ағымдардың ықпалына түсіп, адасушылық жолда жүрген қаншама студент-жастарымыз, осы теріс пиғылдардың кесірінен бабаларымыздың аманат етіп қалдырған ұлттық құндылықтарымызды, салт-дәстүр, әдет-ғұрпымызды мойындамуы алаңдататындай-ақ мәселе. Оның салдары жастардың діни-дүниетанымдық көзқарастарының дұрыс қалыптаспауынан. Яғни, жастардың тарапынан ұлттық құндылықтарымыздың бағаланбауы, дәстүр мен әдет-ғұрыптардың мойындалмауы. Оның астарында радикалды ағымдардың ықпалына түсіп, діни фанатизмге бет бұруы. Сондықтан да, зерттеу жұмысымыздың тақырыбын «Діни фанатизм мен жастар мәселесі» деп алуымыздың басты себебі, жастардың неліктен діни фанатизмге берілуіне себептерін ашып көрсету. Сондай-ақ, еліміздің ынтымағын, бірлігін, бейбітшілігін сақтап, ұлттық мәдениетімізді, тілімізді, әдет-ғұрыпымызды жоғалтпай, келешек ұрпаққа жеткізу. Қазіргі кезеңнің ерекшелігі – дінге сенем деушілердің көпшілігінің діни білімінің негізгі ұстанымдары қағидаларын, тарихын жете білмейтіндігінде. «Өткен тарихты білмейінше болашақты құру мүмкін емес» деген қағиданы ескерсек, тарихи-мәдени мұраны, ал біздің жағдайымызда құқықтық қатынастар мен олардың астарында жатқан дүниетанымдық негіздерді игерудің қаншалықты маңызды екені айқындала түседі.

Ұсынылып отырған ғылыми зерттеу жұмысында аталған ауқымды мәселелердің бірі – діни фанатизм салдарынан діни экстремизм мен терроризмнің пайда болуына алып келетіндігі. Діни экстремизм – діни фанатизмнің шектен шыққан түрі. Кез келген экстремизмнің мәні – олардың пікірлеріне қосылмағандарға зорлық-зомбылықтарын көрсету. «Діни экстремизм» әлемді өздерінің шектен шыққан көзқарастарына сәйкес қайта құруға ұмтылады. «Діни экстремизм» – террористік іс-әрекеттердің туындауына себеп болатын саяси құрал.

Зерттеу жұмысының мақсаты – діни фанатизм ұғымының мәнін ашу, жастардың діни фанатизмге неліктен берілуіне себеп-салдарын

талдай отырып, дүниетанымдық негіздерін ашу. Жұмыста жүйелі тұрғыда діни фанатизм, экстремизмнің түсініктері және олардың студент-жастарға кері әсері айқын көрсетілген. Сондай-ақ, ислам дінінің қазақ мәдениетімен өзара сабақтастығы, діни фанатизм мен терроризмнің алдын алу жолдары қарастырылған.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы өз сөзінде: «...Бізге төзімсіздік немесе діни фанатизм жат. Бұл рухани дәстүр, бұл қандай шеңберде болмасын Құдайдың Сөзіне деген ашықтық. Бұл – Қазақстандағы конфессияаралық келісімнің ең маңызды негіздерінің бірі. Біз әлемге өзіміздің толеранттығымызбен, ұлтаралық, конфессияаралық келісім мен диалогты сақтауымызбен танылдық. Біздің еліміздің өскелең дүниетанымдық әлеуеті бұдан әрі қарай да сақталуға, дамуға тиіс» деген болатын. Діндер – бүгінгі таңдағы әлемдегі ұлтаралық тұтастықты нығайтудағы басты фактор. Сондықтан діндерден қайшылықтарды емес, керісінше, ортақ белгілер мен қағидаттарды, ортақ негіздер мен ортақ құндылықтарды, біріктіруші бастауды іздеуге міндеттіміз. Айта кету керек, Қазақстан діни толеранттылық пен конфессияаралық келісім ісінде игі дәстүрлерге ие. Қазақ жері көне заманнан бері сан алуан мәдениеттер мен діндердің тоғысу мекені болған.

Ойымды түйіндей келе, ислам діні ешқашан басқа сенімдерге немесе қоғамның құндылықтары мен дәстүрлеріне қарсы шыққан емес. Қазақтар дінді сыртқы атрибутика ережелері мен шартты жоралар жиынтығы ретінде емес, этникалық мәдениет пен халықтың философиясымен табиғи байланысы бар әмбебап діни ілім ретінде қабылдады. Ислам діні бұл адам баласын ізгілікке, татулыққа, бейбітшілікке шақырады. Ислам дінінде мейірімділік бар, қайырымдылық бар. Анаға, балаға деген ерекше қамқорлық бар. Мұның бәрі біздің бабаларымыз ұстанған және қазір Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы ресми түрде насихаттайтын исламдағы ханафи мазхабы ілімінің арқасында мүмкін болып отыр. Жалған уағызшылардың шақыруын ойланбай қабылдап, жетегінде кетпей, әрбір іс-әрекеттеріңіз бен қадамдарыңызды ақылға салып, оларды қоғамда белгіленген жүріс-тұрыс және адамгершілік нормалары тұрғысынан пайымдауға тырысқандарыңыз жөн.

ӘОЖ 314.424.2

ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ СУИЦИД МӘСЕЛЕСІ

Нұрдаулет Н., Спанов М.Ж.

XXI ғ. дүние жүзінің ғалымдарын толғандыратын мәселе ол қазіргі кезде жасөспірімдер арасында жиі кездесетін-суицид. БӘДСҰ-ның соңғы мәліметтері бойынша 15-24 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында өзін-өзі өлтіру екі есе артып кетті. Ол мемлекеттегі экономикалық жағдайларға байланысты. Мәселен, Францияда соңғы 10 жылда суицидтен өлген балалар саны үш есе артқан.

Қазіргі кезде Суицидалогия деп аталатын үлкен бір ғылыми бағыты бар, ол социология, психология, медицина, демография, психатрия тоғысында пайда болып осындай әрекетке баратын тұлғалардың ерекшелігін, әрекетін, себептерін зерттеуге тырысты. Суицидалды мінез-құлық – адамның саналы түрде өзін-өзі өлтіргісі келетін тұлғаның мінез-құлқының бір түрі деп есептеледі. Адамзат тарихында өзін-өзі өлтіру әрекеті әртүрлі бағаланады.

Суицид себептері: субъектінің тұлғалық деформациясы; психотравмалық жағдай; әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық мәселелер. Жасөспірімдер арасындағы өзіне қол жұмсау әрекеттерінің себептері: отбасындағы ұрыс-керіс; жастар арасындағы тұлға аралық қарым-қатынастың бұзылуы; жазалану алдындағы қорқыныш; махаббат проблемалары; кедейлік. Суицидтің себебі: Өмір – Алланың тапсырған аманаты. Адамға сыйлаған өмірін тек Жаратқан Ие ғана қайтарып ала алады. Исламда - өзін-өзі өлтіру – ауыр күнә. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) хадистерінің бірінде: «Кімде-кім өзін-өзі қандай да бір темірмен өлтірсе, жаһаннамда қолында темір алып, мәңгі-бақи өзін-өзі түйреумен болады. Ал, кімде-кім у ішіп өлсе, жаһаннам отында мәңгілік у ішумен болады. Ал, кім өзін таудан тастап өлтірсе, жаһаннамда өзін мәңгі отқа лақтырып тұрады» деп ескертеді. Христиан танымында да өзін-өзі өлтірі – қылмыс саналады. Суицид барған сайын «жасарып» барады. Отандық ғалымдардың зерттеу жұмыстары көрсенкендей, суицид дертінің құрбаны болғандардың тек төрт-бес пайызы ғана есепте тұрған. Әрбір жас кезеңдеріне сай суицидальды белсенділік тән болады. Балалық шақ – 12 жасқа дейін, жеткіншектік кезең – 12-17 жас, жастар арасы – 17-29 жас, ересектер арасы – 30-35 жас, қарттық кезең – 55-70 жас.

Суицидальді мінез-құлықтың 5 типі бар: протест, жанашырлыққа шақыру, қайғыдан қашу, өзін-өзі жазалау, өмірден бас тарту.

Мамандар жыл сайын Қазақстанда 14 пен 17 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында 6-8 суицид фактісі тіркелетіндігін айтады. Елде 2005-2007 жылдары кәмелетке толмағандар арасында 1364 өз-өзіне қол салу фактісі анықталып, оның 887-і қазамен аяқталған. 2005 жылы – 261, 2006 – 274, ал 2007 – 352 суицид тіркелген.

Мамандар өлуге құмарту – психиканың проблемасы екендігін айтады. Сондықтан әрдайым жақындарыңмен бірге болып, бір-бірін бағалап, әрдайым түсіністікпен өмір сүре білу қажет дейді психолог мамандар. Көмек кезінде не істеу керек?

Суицид қауіпін уақытылы анықтау (мүмкін болатын қауіп белгілерін іздеу); суицидентке тұлға ретінде қарау; қамқорлық қарым-қатынас орнату, жақсы тыңдаушы бола білу; әңгіме барысында суицидентке қарсы келмеу; сұхбат барысында сәтсіз жұбатиуларға жол бермеу және мүмкіндігінше өмірге үміт ұялату; өзіне-өзі қол жұмсау қауіп деңгейін анақтау; жоғары қауіп тобындағы адамды жалғыз қалдырмау; арнайы мамандарға хабар беру.

2020 жылы суицид ғаламдық проблемаға айналмақ! Суицидтің статистикалық көрсеткіші бойынша Қазақстан әлем елдері қатарында үшінші орын, Азия елдері бойынша бірінші орында тұр! Бұл қоғамымызға енген індет, дерт, қасірет. Бейбіт өмір аясында өз ажалынан бұрын жастарымыз өзіне-өзі қол жұмсауда. Сезімге ереміз деп санамызды тұмшаламауға болмайды. Тасқа желіндеп, мұзға туған ата-бабаларымыздан қалған ұрпақпыз, ертеңгі күннің атар таңымыз! Суицидтік үдеріс осындай жоғары көрсеткішпен дамуын жалғастырса, еліміз бен зхалқымыз не болмақ? Барлық мәселенің себебі де, шешімі де алыста жатқан жоқ. Отбасы ошақ қасы маңындағы әрекеттеріміздің нәтижесі.

Балаға жастайынан тәрбие беріп еңбекке баулысақ, білімге құштарлығын оятсақ отбасы деген иммунитетімізді жақсартсақ суицид деген вирустың ауылы алыста болар еді.

ӘОЖ 316.346.32-053:314.924.2

ТАСТАНДЫ ҚАРТ – ҚАЗАҚ БОЛМЫСЫНА ЖАТ ДҮНИЕ

Рахымбаев Н., Спанов М.Ж.

Қариясы бар елдің қазынасы бар деген. Қарт дегеніміз – ағып жатқан дария, теңіз іспеттес. Қай заманда болмасын қоғамда қарияларға деген құрмет, ізет-ілтипат ерекше болған, бола да бермек. «Көпті білгеннен емес, көпті көргеннен сұра» деген дана қазақ. Себебі олардың тәжірибесі мол, өмірден түйгені көп. Бір-бір шаңырақтың мығым керегелері, бастау бұлақтары. Жалпы, айтқанда қарияның өмірлік ұстанымы әрдайым бірлік пен берекеден тұрады. Ал, енді көп жағдайда «қолда бар алтынның да қадіріне жете бермейтініміз» өкінішті-ақ. Қазіргі біз өмір сүріп жатқан қоғамда жасы егде тартқан ата-анасынан сырт айналған безбүйрек ұл-қыздардың бар екендігі және олардың қатары ошалықты аз да емес екендігі, өкінішке орай өмір шындығына айналып отыр. Жалпы қарттар үйлері дегеніміз осы қажеттілігіміз бе, әлде қасіретіміз бе?!

Заман күрт өзгеріп, негізі асқаша сарынға түсуі адамдардың санасы мен таным-түсінігін құбылтқан іспетті. Әлде, біздікі батысқа еліктеушілік болды ма?! Туған әке-шешесіне тірі жесір, жетімдей күн кештіріп, бейнеттің зейнетін көрер шағында қарттар үйіне апарып тастайтын қай қазақты көріп едік кешегі күні. Жыл санап қараусыз, баспанасыз қалған қарттардың көбеюі себебін әркім түрліше топшылайды. Облысымызда үш мемлекеттік қарттар үйі бар екен. Оның бірі Талас ауданында Қаратау қаласында, қалған екеуі Таразда жұмыс жасайды. Бұларда 800-ден астам қарттар мекен етеді. Саусақ бүгіп санап көрсек бір айдың өзінде осы шаңырақтың табалдырығын кеемі екі қарт аттайтын көрінеді. Өзге ұлт өкілдерінің қарасы біршама демесеңіз, өзіміздің қандас ақжаулықты апа, ақсақалды аталарымыз да олардың арасында аз емес. Шашының самайын ақ басып, қырау шалған қарттардың ендігі көрер қызығы осы болғаны ма? «Қазақта ешқашан мұндай болмаған. Балалары мен ата-анасынан бас тарту біздің дәстүрімізге жат», – деді Елбасы. Назарбаев өз баласы мен ата-анасынан бас тартуды ұят қылық деп бағалау керектігін айтып жүр. «Қарттар үйлеріне барған кезде түрлі адамдарды көремін. Ең қызығы – бұл қарттарды баспанамен,

тамақпен, медициналық қызметпен және ойын-сауықпен қамтамасыз ете отырып, мемлекет оларға зейнетақы да береді. Ол зейнетақыны аларда қариялардың балалар мен немерелері пайда бола кетеді. Міне, біз осыған да жеттік!» – деп наразылық білдірді Назарбаев. «2015-2020 жылдарға Қазақстан Республикасында отбасылық қатынастарды, моральдық-этикалық, рухани-адамгершілік құндылықтарды нығайту жөніндегі іс-шаралардың жалпыұлттық жоспарын жасау керек. Ол қоғамдық бірлестіктер мен бұқаралық ақпарат құралдарының қатысуымен болатын барлық кешенді жұмысты қарастыруы тиіс. Президент Әкімшілігі мен Үкіметке екі ай мерзім ішінде осындай ұсыныс енгізуді тапсырамын», – деді Президент. «Комиссия құрамын нығайту керек, оның жұмысына азаматтық қоғамның беделді өкілдерін тарту керек. Комиссия менің айтқандарымның бәрін зерттеп-талдауы керек. Неге балаларды тастап кетіп жатыр? Неге некелердің 20 пайызға жуығы алғашқы жылдары-ақ ажырасумен аяқталады? Жастарды бұл мәселелерге психологиялық жағынан кім даярлайды? Түрлі жағдайлар бар екенін түсінеміз, бірақ мұндай деңгейде емес. Қариялар мен тірі, сап-сау балаларды неге тастап кетеді? Президент Әкімшілігімен бірге осы мәселелердің бәрін зерттеп, мемлекет тиісті шара қолдануы керек», – деді Назарбаев. Мемлекет басшысы елдің заңнамасында балалардың ата-ана үшін жауапты екені жазылғанын атап өтті. «Егер қарттары қасында болмаса, олар қариялар үшін алимент төлеуі тиіс. Бұл заңның қалай орындалып жатқанын тексеру керек. Еңбекпен қамтуда қарт адамдарды қорғаудың заңдық тетіктерін енгізу мәселесін қарау керек», – деді ол. Осы мәселеде біздің қоғам ойлануы қажет. Осы түйіткілді мәселеге ел болып, қоғам болып кіріссек де әлде қашан шешімін табар ма еді деген ой туады. Мысалы, «Қарттар туралы» заң көрші Ресей де, Түркіменстанда, тіпті Қытай да бар екен. Мәселен Қытайда ата-анасын еркінен тыныс тыс қарттар үйіне өткізсе, онда оның баласы қылмыстық жауапкершілікке тартылады екен. Міне, заңның мысы, күші. Осы жүйені біздің елге де ертерек енгізу керек секілді. Түркіменстанның өзінде әкешешесін қарттар үйіне өткізгендерге қомақты айыппұл салынады. Біздің қоғамда бұл мәселе талқылануда. Дегенмен де, қазақ болмысына ата-анасын қарттар үйіне өткізу жат дүние.

ӘОЖ 37.018.1

МЕРЕЙЛІ ОТБАСЫН ҚҰРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Шапенова Г., Спанов М.Ж.

Ел дамуының ұзақ мерзімге белгіленген бағдарламасы – «Қазақстан – 2050» Стратегиясының түпкі мақсаттарының бірі дені сау, бәсекеге қабілетті, білімді ұрпақ өсіруге, әр отбасының берекелі өмір сүруін қамтамасыз етуге бағытталған. Қоғамда осындай рухани – әлеуметтік деңгейдегі берік отбасылық құндылықтарды тереңдету мақсатында елбасы Н.Ә. Назарбаев 2014 жылғы жарлығымен қыркүйек айының екінші жексенбісін «Отбасы күні» мерекесі ретінде бекітті.

Ұлттық тәрбие – біздің ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін асыл қазынамыз. Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, «қиын» балалар, қарттар үйлеріндегі әжелер мен аталар, нашақорлыққа салынған жастар, тағы басқаларды бірте-бірте жоюдың және олардың алдын алып, болдырмаудың негізгі жолы. Ұлттық тәрбие алған ұрпақ дені сау, білімді, ақылды, ұлтжанды, еңбекқор, сыпайы, кішіпейіл болып өседі. Сондықтан да ұлттық тәрбие – ел болашағы.

М. Шоқайдың «Ұлттық мәдениеттен жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды», – деген ой-пікірі ұлттық тәрбиелік құндылықтарды бойына сіңірген адам ғана елінің қамын жеп келешегін ойлайды дегенге саяды. Халқымыздың сан ғасырлық тіршілігінің өзіндік ерекшеліктерінен туындаған ұлттық тәрбиеге қатысты тарихи сананы қалыптастыруға бағытталған салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар мол. Ұлттық тәрбиенің көздері: фольклор, халық ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, өнеге-өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары болып табылады. Ұлттық тәрбие – ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі. Мерейлі отбасы – толыққанды, тату, ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген қазақи отбасы. Отбасындағы тәрбиенің қос негізі – әке мен ана. Әрбір ата –

ана өз баласының денсаулығына қамқор болуға, біліммен тәрбие беруге міндетті. Сол сияқты балаларының да әке алдындағы борышы, ана сүтін ақтау сияқты тәрбиелік заңдылықтары бар. Осы қағидаттарды сақтаған күннің өзінде – ақ біздің қоғамда қарттар мен жетімдер үйінің саны аз болар еді. Жалпы қоғамдағы көптеген мәселелердің түбі ұлттық тәрбиеге келіп тіреледі.

Ұлттық тәрбиенің көздері: фольклор, халық ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, өнеге-өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары болып табылады. Ұлттық тәрбие – ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі.

Міне, бұл орайда ұлттық салт-дәстүрлерді үйрету сабақта және сыныптан тыс сабақтарда, тәрбие сағаттарында көрсету үрдіске айналып келеді. Еліміздің ертеңін сеніп тапсыратын отансүйгіш, еңбекқор ұрпақ тәрбиелеу үшін аянбай тер төгіп келеміз.

Мерейлі отбасы қазіргі таңда бүкіл қазақстандық отбасылар ұмтылуға тиіс үлгі болып отыр. «Мерейлі отбасы» ұлттық конкурсы өнегелі құндылықтарды жаңғыртуға және отбасы мен некенің жағымды үлгісін таратуға, отбасы мәртебесін жоғарылатуға бағытталған. Конкурсты өткізудің мақсаттары ата-аналардың балаларды тәрбиелеудегі жауапкершілігін арттыру, сондай-ақ отбасыларды, еңбекке қабілетсіз ата-аналарына кәмелетке толған балаларының күтім жасауын паш ету және кеңінен насихаттау болып табылады.

Қорыта келгенде, халқымыздың маңдайына біткен ұлттық құндылықтарымызды, салт-дәстүрімізді, сонау өткен ғасырлардан өшпес мұра болып қалыптасқан ұлттық мәдениетімізді бойымызға сіңіріп, оны келешек ұрпаққа сақтай білейік.

Елбасымыз айтпақшы, ХХІ ғасырдың ортасында ұлттық құндылықтарын жоғалтпаған, бай-бақуатты, білімді, салауатты өмір салтын ұстанған ұрпағы бар мемлекеттер ғана алдыңғы орыннан көрінеді. Бала тәрбиелеу – болашаққа жасаған біздің ең үлкен инвестициямыз болмақ. Отбасы бірлігі – отанның бірлігі.

ӘОЖ 323(574)

XVIII ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ ЖӘНЕ АБЫЛАЙ ХАННЫҢ САЯСИ ТҰЛҒАСЫ

Жолдыбай Б., Баярисов Р.У.

Өткен 2015 жылы республика жұртшылығы Қазақ хандығының 550 жылдығын атап өтті. Қазақ хандығының тарихында маңызды роль атқарып, елеулі із қалдырған тарихи тұлғалардың бірі – XVIII ғасырда билік еткен Абылай хан болды. Абылай хан – 1771-1781 жылдар аралығында билік құрған Қазақ хандығы тарихындағы ең ұлы хандардың бірі.

Абылайдың шын аты – Әбілмансұр. 1711 жылы әкесі Көркем Уәли Түркістанға сұлтан болып тұрған кезде дүниеге келген. 1723 жылы жоңғар билеушілері қазақ жеріне сансыз көп әскермен басып кіріп, елге ойран салды. Қазақ тарихында «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» аталған қалың ел зұлматқа ұшыраған ауыз заманда Әбілмансұр он екі жаста еді. Әбілмансұр «Ақтабан шұбырынды» жылдарында жетім қалып, үйсін Төле бидің қолына келеді. Аш-жалаңаштықтан жүдеген өңіне, өсіп кеткен шашына қарап Төле би оған «Сабалақ» деп ат қойып, түйесін бақтырады. Төле бидің тәлім-тәрбиесінде болуы Абылайдың саяси тұлға ретінде қалыптасуына зор ықпалын тигізді. Қазақ даласының даналығын бойына жинаған Төле би ақылы мен парасатын, ел билеу қабілетін, анталаған жауға қарсы қазақ халқы басы біріксе ғана тойтарыс бере алатынын жас баланың санасына ұялата білген. Оған қоса бала кезінен көрген жұпыны тіршілік, өмірлік тәжірибе Абылайдың ел өміріне ерте араласуына себепші болды. Ел басына күн туған ауыр жылдары Абылай жастайынан жауынгерлердің қатарына қосылады да, 22 жасында батыр, қолбасшы ретінде танылады.

Қазақ билеушілері арасындағы алауыздық елдің жауға қарсы бірігіп, ұйымшылдықпен күресуіне үлкен кедергі келтіреді. Жоңғарлар түрлі шайқастарда қазақтарды келемеждеп, намысын таптап, жігерін құм қылу үшін дүбірлі жекпе-жектерге қазақ батырларын шақырады. Сондай әйгілі жекпе-жектердің бірі 1731 жылы болады. Осы жекпе-жекке жоңғарлар хонтайшы Қалден Сереннің жақын туысы, атақты батыр Шарышты шығарады. Қазақтар жағынан шыққан Сабалақ Шарышқа қарсы «Абылайлап»

шауып, оны жекпе-жекте жеңеді. Осы шайқастан кейін Әбілмансұр Әбілмәмбет ханның айтуымен Жәнібек деген ақсақалдан бата алып, «Абылай» аталып кетеді.

Аталған шайқастан кейін Абылай ержүректілігімен, батылдығымен, жауынгерлерді жігерлендіре білетін және қол бастай алатын қасиетімен елдің көзіне түседі. Абылай Әбілмәмбет ханның қолдауымен елдің саяси және әскери істеріне араласып, ел басқаратын жетекшілік және көшбасшылық қабілеттерін жетілдіре түседі. Абылайдың саяси қайраткерлігі, қолбасшылық қабілеті 30-40 жылдардағы жоңғарлармен шайқастарда ерекше көрінді. 1738-1741 жылдары Абылай бастаған қазақ қолы жоңғар басқыншыларына бірнеше рет ойсырата соққы берді. Ол шайқастарға қазақтың елге белгілі батырлары тізе қоса қатысады. Бұл да Абылайдың жауға қарсы қазақ халқының басын біріктіре білетін саяси көшбасшылығының дәлелі болып табылады. Бірте-бірте ұлыстағы бар билік Әбілмәмбет ханнан өтіп, Абылайдың қолына көшеді. Абылайдың көшбасшылық қабілетін мойындаған Әбілмәмбет ақылшы аға болып қалып, кеңесші хан дәрежесімен шектеледі.

XVIII ғасырдың 50-ші жылдары Жоңғар мемлекеті саяси алауыздық пен билік үшін талас-тартыстың нәтижесінде әлсіреп, ыдырай бастады. Жоңғарлар арасындағы саяси дағдарысты Цинь империясы пайдаланып, 1756-1757 жылдары Жоңғар мемлекетін жойып, халқын қырып тынды. Осындай күрделі заманда Абылай Қытай және Ресеймен саяси-дипломатиялық, сауда қарым-қатынастарын орнатып, олармен бейбітшілік сақтай білді, осылайша іс жүзінде елдің дербестігін, жерінің тұтастығын сақтап қалды.

Қорыта айтқанда, Абылай хан – қазақ халқының тарихындағы аса күрделі кезеңде саяси сахнаға шығып, елу жылдай ел өмірінде маңызды роль атқарған ұлы саяси тұлға. Абылай қазақтың тарихында көреген хан, аса ірі саяси қайраткер, дарынды қолбасшы ретінде ел есінде сақталды. Елінің еркіндігін, бостандығын қорғады, елді жауға қарсы топтастырып, ұйымдастыра білді. Абылай хан бүкіл өмірін қазақ халқының бостандығы, егемендігі үшін күреске арнады, өз халқының түбірлі мүддесін қорғай білді.

ӘОЖ 297:322(574)

ДІНИ-РАДИКАЛДЫҚ АҒЫМДАРДЫҢ ЖАСТАР САНАСЫНА КЕРІ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Байдарбек А., Баярисов Р.У.

1991 жылғы желтоқсанда Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін елімізде 1992 жылғы 15 қаңтар күні «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Кеңестік дәуірдегі көптеген жылдарға созылған діни іс-әрекеттерге тыйым салулардан кейін діни насихаттар мен діни қызметтерге толық еркіндік берілді. Осының нәтижесінде дін қызметкерлерінің жетіспеушілігін себеп қылып, дін ілімін игеруге қызығушылық білдірген кейбір жастарымыз діни білім алу үшін шет елдерге жіберілді. Осының нәтижесінде қазақ халқының ғасырлар бойы ұстанып келген дәстүрлі діни ұстанымына, ханафи мазһабының қағидаларына қайшы келетін діни ағымдардың, түрлі діни-радикалдық идеялардың жастар арасына таралуына мүмкіндік туды.

Діни-радикалдық ағымдардың өз идеяларын насихаттауы мен белсенді әрекеттерге көшуі әсіресе ХХІ ғасырдың алғашқы он жылдығында күшейе түсті. Елімізде адамдардың өміріне, әсіресе құқық қорғау және мемлекеттік қауіпсіздік органдарының қызметкерлерінің өміріне төнген қауіп айтарлықтай күшейді. Сонымен қатар еліміздегі тыныштық пен қоғамдық тұрақтылыққа да қауіп ұлғая түсті. Қалыптасқан жағдайды ескере отырып, мемлекеттік билік органдары аталған қауіпке қарсы бірқатар іс-шаралар қабылдады. Экстремистік деп танылған діни-радикалдық ұйымдардың қызметіне елімізде тыйым салынды. Қалыптасқан діни ахуалдың маңыздылығын ескере отырып, елімізде 2011 жылы 11 қазан күні «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Бұл заң діни бірлестіктерді тіркеу мен олардың қызметіне мемлекет тарапынан бақылауға қойылатын талаптарды күшейтті.

Қазіргі кезде түрлі діни-радикалдық ағымдар жастардың санасын өздеріне бағындыру үшін қандай бағытта, қандай мәселелер төңірегінде насихаттар жүргізіп жатыр? Бірінші кезекте жастардың санасында қазақтың өз мәдениетіне, қазақтың ұлттық салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптарына қарсы пиғылдағы көзқарастар қалыптастыруға

бағытталған насихаттар жүргізіліп жатқандығы жиі байқалады. Атап айтқанда, қазақтың келін түсіру кезінде жасалатын беташар рәсімін Аллаға серік қосу деп теріске шығару, бейсенбі күні иіс шығарып, жеті нан таратуды, қайтыс болған ата-бабалардың рухына бағыштап Құран оқытуды, өлген кісіге жаназа шығаруды және басқа да қазақтың дәстүрлі әдет-ғұрыптарын ислам дінінің қағидаларына қайшы келеді деп, жастардың санасына өз халқының салт-дәстүріне қарсы көзқарастарды сіндіріп, ұялату сияқты әрекеттер байқалып жатады.

Діни-радикалдық ағымдар жастар арасында өз идеяларын таратып, оларды өздерінің ықпалына таратудың түрлі әдіс-тәсілдерін қолданып отыр. Атап айтқанда, бірінші кезекте – жастардың санасын бақылауға алу, сол арқылы өздерінің ықпалына аңғалдықпен адасып түсіп қалған жастарға өздерінің айтқандарын істетіп, билігін жүргізу, ең бастысы – өз ықпалынан шығармау. Бұл бағытта олар Құранның сүрелері мен Мұхаммед пайғамбардың хадистерін өздерінің насихаттарына шеберлікпен пайдалана біледі. Осындай насихаттардың арқасында олар жастарды еркін ойлау қабілетінен айырып, өздерінің айтқандарынан шықпайтын қуыршақ етіп, фанатизм жағдайына дейін жеткізеді.

Діни-радикалдық ағымдардың тағы да бір назар аударатын әдіс-тәсілдерінің бірі – өздерінің ықпалына түсіп қалған жастардың отбасына іріткі салу. Ондай жастар өздерінің ата-аналарына: «діннің амалдарын орындамасандар, маған ата-ана емессіңдер» деп жанжал шығарып, отбасының берекесін кетіреді, тіпті айтқандары орындалмаса отбасынан кетіп қалады. Мұндай әрекеттер қоғамда шиеленіс туғызып, жағдайды ушықтыра түседі.

Аталған қауіптің алдын алып, оған қарсы күреске қоғамның барлық мүшелері мен қоғамдық ұйымдар, орта, арнайы және жоғары оқу орындары өздерінің мүмкіндіктері шеңберінде әрекет етіп, өз үлестерін қосулары керек. Әсіресе жастардың діни сауаттылығын арттыру мәселесі айрықша көңіл бөлуді талап етеді. Ол үшін әуелі «Дінтану» пәнін оқытудың сапасын арттырып, жастардың теріс діни ағымдардың насихатына қарсы иммунитетін күшейту қажет.

ӘОЖ 323:38

ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМ САЯСИ ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ

Рысбек А., Еменова Г. Б.

Қазіргі таңда саяси-әлеуметтік негізде экстремизм мен терроризм өте күрделі мәселе болып отыр. Әлеуметтік патология құбылысы ретінде экстремизм мен терроризм әлеуметтік ғылымдарының әр түрлі салаларының назарын өзіне аудартуда. Оны саясаттанушылар, әлеуметтанушылар, конфликтология бойынша мамандар, әлеуметтік және мінез-құлық психологтары, теологтар, криминологтар, философтар, заңгерлер және басқа мамандық иелері зерттеуге талпынуда. Бұл зерттеушілер өз пәндерінің аспектілері бойынша зерделеу, зерттеу жұмыстарын жүргізіп жатса да, әлі де барлығының бірлескен ұжымдық кешенді зерттеу еңбектері жеткіліксіз. Себебі діни экстремизм өте күрделі әлеуметтік-құқықтық, саяси және этно-психологиялық мәселе бола отырып, яғни артықшылық, діни алауыздық, жеккөрушілік, дінді саясаттандыру және тағы басқа сияқты ең шеткі қисынсыз көзқарастары мен әрекеттері арқылы пайда болатын қоғамға қауіпті құбылыс болып табылады.

«Діни экстремизм» ұғымының ғылыми айналымда, сондай-ақ қоғамда, БАҚ-да қолданыла басталғанына көп жылдар өте қойған жоқ. Дінді пайдаланып өз мақсатына жетуді көздеген экстремизм мен терроризм ХХІ ғасырдың дертіне айналууда. Дүниежүзінің әлеуметтік, мәдени және рухани, саяси, экономикалық мәселелерге әсерін тигізіп отырған діни экстремизм мен терроризмге ұйымшылды түрде жұмылдырыла ат салысып күресуіміз керек. Ақиқатында «діни экстремизм» (латын тілінен – басып жаншу) дінді жамыла отырып белгілі бір мемлекеттің, топтың немесе жеке тұлғаның санасын улау, өз ырқына көндіріп жоспарына сай пайдалану дегенді білдіреді. Арнайы сөздік бойынша «діни экстремизм – басқа діндерді ұстанушы адамдарға төзімсіздік танытып, соған сәйкес қоғамға қарсы, көбінесе құқыққа қайшы, соның ішінде азаматтарға қарсы күш қолдану әрекеттеріне шақыру». Ол өз кезегінде көптеген елдерге өзіндік қауіп-қатерін төнідіріп келеді.

Жалпы экстремизмнің субъектісі ұлттық, қоғамдық, діни, саяси партиялар мен жеке тұлғалар, топтар, қозғалыстар болып саналады. Діни экстремизм – дін атынан күш қолдану, билікте төңкеріс жасау, мемлекеттің егемендігіне, тұтастығына нұқсан келтіру, жалпы теріс көзқарас пен іс-әрекет болып табылады. Экстремизмнің басты себептерінің бірі саяси құрылымдардың өзгеруі, әлеуметтік-экономикалық дағдарыс, халықтың басым көпшілігінің жағдайының төмендігі, оппозицияның күшеюі, белгілі бір теріс діни топтың өз мақсатын тез жүзеге асыру болып табылады. Экстремизм әртүрлі, ал оның бәрін біріктіретін екі түрлі элемент бар: біріншісі өкімет билігін құлдыратуға, күйретуге бағытталған. Екіншісі – қоғамға өте қауіпті күрделі идеология жүргізу, халыққа діни, психологиялық ықпал жасау арқылы ыдырату немесе өзге де зардаптардаң туындауын қауіпін туғызатын өзге де іс-әрекеттер.

Терроризм дегеніміз – мемлекетке, мемлекеттік органдарға, халықтың нақты топтарына тұлғаның немесе ұйымдасқан топтың елдегі саяси мақсатты сылтауратып өз мақсатына жетудегі саналы түрде күш көрсету іс-әрекеті. Қазіргі терроризмді жүзеге асыру масштабтары мен географиясына қарай үш топқа бөлуге болады:

- 1) халықаралық терроризм;
- 2) ішкі саяси терроризм;
- 3) қылмыстық терроризм.

Ал оның табиғаты мен мазмұнына қарай да түрлерге бөлінеді. Терроризм өзінің болжаусыздығымен және тосындығымен нақтылы үрей сезімін ұялатып, жұртшылықтың бәрін дерлік шарасыз да жазмыштық қауіп-қатермен шырмап тастайды. Оның тарапынан келетін соққының бағыт-бағдарымен уақыты болжаусыз, сондықтан да айрықша алаңдатады. Терроризм қауіпі әлемнің басым державалары АҚШ, Ресей, Қытай, Жапония, Германия, Франция, Үндістан, Таяу шығыс мемлекеттердің өздерін қорқыныш пен үрей астына алуда. Оның құрбаны мемлекет қайраткерлерінен бастап, қарапайым адамдарға дейін зардап шегуде.

Діни экстремизм және терроризм күрделі мәселе, оларға қарсы тұрудың жолдарын пайдалана отырып, қосымша – олар туралы дұрыс ашып көрсететін бейнероликтер, баспалар, фильмдер, әсіресе қазіргі таңда жастар көп қолданатын ғаламтор беттеріне теріс ағымдар туралы көптеп материалдар шығару керек. Діннің атын жамылған жағымсыз құбылыстарға қарсы күресу әрқайсысымыздың міндетіміз деп білуіміз керек.

ӘОЖ 94(574)2

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ БҰҚАР ЖЫРАУ ҚАЛҚАМАНҰЛЫНЫҢ ОРНЫ

Есмаханова Н., Кульбаева Д.Д

Тарихта елеулі орын алып, артына өшпес мұра қалдырған көрнекті жыраулардың бірі Бұқар Қалқаманұлы. Бұқар жырау қазіргі Қарағанды облысына қарайтын (бұрынғы Баянауыл) Ульянов ауданының Далба тауы бойында 1668 жылы дүниеге келіп, сол мекенде 1781 жылы дүниеден қайтқан. Бұқар бабаның шыққан тегі қазақ шежіресі бойынша: Арғын ішінде Сүйіндік, одан Қаржас, Қаржастан Алтынторы, одан Артық, Жолымбет, Мәмбет, Келімбет, Бегімбет аталары тарайды. Жолымбеттен Қалқаман, Қойсары, Рымбет, Назар. Қалқаманнан - Бұқар жырау дүниеге келген. Бұқар анасынан туғанда Қалқаманның туысы Әнет баба:

Есімің Бұқар болсын,
Мінгенің тұлпар болсын,
Дауысың сұңқар болсын,
Ісіңе халық іңкәр болсын –
деп бата беріпті дейді ел.

Бұқар он екі жасынан азамат болып, ел билігіне араласқанға дейін Қожаберген ұстазының жанында жүрген. Сауатын ашқан, жыр толғаулар үйренген. Халық поэзиясының озық үлгілерімен танысқан. Самарқанд, Бұқара, Әндіжан сияқты шаһарлардағы медреселерде оқып, білім алған. Шәкірт кезінен ол бек, батыр, билермен бірге жүріп, ел билігіне қызу араласады. Кейбір шиеленіскен дау - жанжалдардың тағдырын шешуде Бұқар өзінің ақыл-парасатын, тапқырлық, шешендігін танытады. Әділ билігі, көрген сәуегейлігі, маржандай тізілген әдемі де, ойлы образды жыр, толғаулары мен ел құлағын елең еткізіп, халық құрметіне бөленеді.

Кезінде Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке билер мен хандар, билер, батырлар кеңесіне үздіксіз қатысып, оларға жыраулық билік, кеңесшілік қызмет атқарған. Әуелі Тәуке ханның, одан соң Есім, Қайып, Болат, Сәмеке, Әбілмәмбет, Әбілқайыр, Барак, Абылай тәрізді хандардың сарай жырауы, би-кеңесшісі болған.

Бұқар жыраудың ел үшін, халқы үшін еткен сол қызметін Үмбетей жырау былай деп бағалаған:

Өткіздің тоғыз ханды толғауменен,
Шештің талай түйінді болжауменен,
Іс болса қиын-қиын сен қайыстың
Қылыш қып қызыл тілді қорғауменен.

Халық өмірінің алмағайып-аласапыран, тарихта қалу-қалмауы екі талай кезеңінде тұрмыс кешкен Бұқар жырау өз толғауларында сол тұстағы көкейкесті, күрделі мәселелерге жауап іздеп соның бірден-бір жоқшы-жыршысы бола білді. Тарихта «Ақ табан шұбырынды, Алқакөл сұлама» атанған аумалы-төкпелі заманға душар болған ел-жұртқа "бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып» басқыншы жаудың бетін қайтарып, өз тәуелсіздігін қорғап қалу, немесе жау табанында бір жола жаншылып құрып, біту мәселесі көлденең тұрды. Жырау ең алдымен, осындай жауапты сәтте шоғырланбай шашырап жатқан халықтың басын біріктіру арқылы қанқұйлы жауға тойтарыс беру ісін ұйымдастыра алатын аса алғыр, қолбасшы-көсемнің қажеттігін ерте түсінді, сөйтіп, осы ұлы мақсатқа орай ол әйгілі Орта жүз ханы Абылайға зор сеніммен қарады. Мұндай ақылы мен айласы асқан кемеңгер басшының үлгі істері мен оның төңірегіндегі белгілі батырларының жанқиярлық ерліктерін жырау үнемі асқақтата жырлап, солардың өшпес әдеби бейнесін жасауға күш салды

Егер батырлықтың негізгі өлшемі батырдың өз руын, не тайпасын қорғау емес, бүкіл халқын, Отанын қорғау болса, жырау толғауында, шешен сөзінде, би кесімінде бүкіл халықтық ұғым, мүдде орта ғасырлық рулық, жүдік санаға, түсініктерге қарсы қойылды. Бұқар жырау өзі өмір сүрген дәуірдің болмыс шындығын көркем бейнелеп, артына елеулі тарихи мұра қалдырған жырау.

ӘОЖ 297.1.3

ИСЛАМ ДІНІНІҢ ҰСТАНЫМДАРЫ МЕН ҚАЗАҚ ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАРЫНЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ

Әлім Ғ., Кульбаева Д.Д.

Қазақ әдет-ғұрпына шарияттың әсер ету тарихының кезеңдерін дәуірлерге бөлу Қазақстан Республикасының мемлекет және құқық тарихын дұрыс оқып-үйренуге септігі тиеді. Бұл кезеңдерді бөлек-бөлек атап өту дегеніміз сол дәуірлерде экономикалық, әлеуметтік жағдай, сыртқы жағдай, қоғамдағы саяси хал-ахуал, т.б. нәтижесінде

өзгерістерге түсіп, қоғам базистерінде жаңа көріністер пайда болғанын ерекшелеп көрсету.

Көшпелі, шала көшпелі қазақ сахарасында мұсылмандықтың, шарифаттың тарауының көптеген ерекшеліктері бар. Жер-су кәсібімен айналысқан көрші отырықшы халықтармен салыстырғанда олардың әсері болмашы көрінеді. Қазақстанның оңтүстік ұлыстарында ислам діні VIII-IX ғғ. өзінде-ақ, әсіресе отырықшыға айналған қауымдар арасында тез таралып, ал қалған аумақтарда бұл дін монғол шапқыншылығынан кейінгі тұстарда жайлап, біртіндеп күш ала бастады. Жалпы ғылыми әдебиеттерде мұсылмандықтың қазақ тайпаларына жайылып, таралуын үш кезенге бөледі: бірінші IX-X ғғ. исламның ене бастау кезеңі; екінші – XI-XII ғғ. исламның таралу кезеңі; үшінші – XII-XIV ғғ. исламның орнығу кезеңі. Әлбетте, бұл жалпылама, шартты түрде бөлу болып табылады. Бізге келіп жеткен деректер бойынша мұсылмандық ислам діні IX ғ. бастап Қазақстанға, онын ішінде оңтүстік өңірге ене бастағаны айқындалса, сонымен қатар қазақтар XVII-XVIII ғғ. дейін мұсылмандықты түгелдей мойындамаған. Қазақ тарихына жетік В.Радлов былай деп жазады: «Бұл дін далада ерте таралса да, оларға Мұхаммед діні өркениеттің негізгі сипаттары әлі толық енген жоқ. Халықтың көп бөлігі ислам әдет-ғұрыптарына сырттай ғана бой ұсынады, шашты, сақал-мұртты алып отыруды қатты қадағалайды. Ораза тұту, намаз оқуды, отырықшы мұсылмандар мен көрші тұратын қазақтарды есептемегенде, халықтың көпшілігі сақтай бермейді. Дәрет алуды да дұрыс атқармайды. Оны сүртінуге ауыстыруды ұнатады... Діннің ішкі мазмұны жөнінде егжей-тегжейлі білім олардың арасына аз тараған» деп жазды. Зерттеушілер арасында осы пікірді жақтаушылар аз емес. Бұл пікірді әдет-ғұрып заңдарына, билердің билік шешімдеріне сүйене отырып та қостауға болады. Дегенмен бұдан қазақ халқы мұсылмандар қатарына жатпайды деген қорытынды шықпайды. Соңғы пікірді айтушылар көбіне патшалық Ресей саясаты жетегінде жүргендер не Орта Азиялық фанатик – тақуа діндарлар, қазақ сенімдерін терең білмейтіндер. Олар: «қазақтардың Мұхаммедшілдігі өте төмен, жаһил-надан, ырымшыл. Оларда не мешіт, не медреселері жоқ, қажет десеңіз жол-жораларды атқаратын молдалары да жоқ. Ал, молдаларының өздері де өте надан» десе патша саясатын қолдаушылар ислам қазақ даласына әлі енбеді деп, қазақ халқын христиан дініне енгізу саясатын қолдайды. Рас, қазақтар ислам

догмаларының көпшілігін ұстайды деп айта алмаймыз. Оған көшпелі тұрмыспен күнелтушілік мүмкіндік бермеді. Бірақ қазақтардың ежелгі әдет-ғұрпы ислам дінінің кейбір шарттарымен ұштасып жатады.

Ислам діні Қазақстанға ене бастаған алғашқы кезеңде түркі тайпалары рулық-патриархаттық дәстүрді сақтай отырып, феодалдық қарым-қатынас жолына көшіп әрі өзара тартыспен қырқыс өрши түсіп, этногенездік тектер (қазақ, қырғыз, қарақалпақ, башқұрт, ноғай, өзбек, т.б.) пайда болу процестері туындап жатқан, ал арабтарда ренессанс шырқай көкке көтеріліп, мәдениет пен ілім өркендеп жатқан кез еді.

XI ғасырда ортодоксальді исламның негізі қаланды. Сопылық ілімнің ірі өкілдері Сулеймен Бақырғани мен Қожа Ахмед Яссауи-ақ Оңтүстік Қазақстанда (Сайрам мен Түркістанда) өмір сүрді. Сырдария өзені бойындағы отырықшы аудандарда салынып, медреселер жұмыс істеді. Көшпелі тайпаларды исламға тарту үшін Ақсақ Темір Түркістандағы Қ.А. Яссауи басына кесене салды.

ӘОЖ 316.485.26:327

ЭКСТРЕМИЗМ ЖӘНЕ ТЕРРОРИЗМ ҒАЛАМДЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Болат А., Туленова Г.Д.

XXI ғасырдың басында экстремизм мен терроризм мәселесі алдыңғы қатарға шығып, ғаламдық мәселеге айналып отыр. Жалпылама түрде айтқанда ғаламдық мәселе дегеніміз мынадай ерекшеліктерімен сипатталады:

1. Бүкіл адамзаттың өмір сүруіне, қауіпсіздігіне нұқсан келтіреді.

2. Оларды шешу жеке мемлекеттің қолынан келмейді, тек ғана бүкіл адамзатты жұмылдырып атқаратын істер болып табылады.

Осы тұрғыдан алғанда экстремизм және терроризмнің қандай белгілері, қасиеттері оларды ғаламдық мәселеге жатқызуға мүмкіндік береді?

Ең алдымен, бұл құбылыстардың теріс әсерінен бірде-бір мемлекет тыс қалуы мүмкін емес, өйткені экстремистер мен террористердің негізгі мақсатынакінәсіз адамдарды құрбан етіп немесе аманатқа алып, өздерінің талаптарын орындату жатады.

Екіншіден, қазіргі таңда экстремизм және терроризм халықаралық деңгейге көтеріліп, әртүрлі шекараларды мойындамай кез келген аймақта өздерінің жан түршіктіретін іс-әрекеттерін жасайды.

Үшіншіден, ядролық қару экстремистер мен террористердің қолдарына түскен жағдайда, бүкіл адамзатқа, бүкіл тіршілікке өлім қаупі төнеді. Сонда Гамлеттің сауалы «Болу немесе болмау?» әр адамның алдында ақыр заманды елестетуі мүмкін.

Төртіншіден, халықаралық терроризм басқа ғаламдық мәселелермен байланысты болғандықтан, оның қаупі бірнеше есе асып түседі. Мәселен, терроризмнің іс-әрекеттері атомдық электро-стансаларын жаруға бағытталған жағдайда, оның экологиялық қаупі бүкіл адамзатқа орны толмас зиян келтіруі мүмкін.

Бесіншіден, халықаралық терроризммен күресу мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың, мемлекеттік емес ұйымдардың және тағыда басқа мекемелердің, бірлестіктердің күштерін біріктіруді талап етеді.

Алтыншыдан, халықаралық терроризммен күресу жолында халықаралық дәрежедегі құқықтық құжаттарқабылдануы керек. Мәселен, 1999 жылы «Терроризмді қаржыландырумен күресу туралы» Халықаралық Конвенция, 2001 жылы БҰҰ-ның №1373 Қарары қабылданды.

Халықаралық терроризмнің мәселесі адамзаттың және жеке мемлекеттердің тіршілік ету негізгі салаларымен байланысты: саясатпен, этносаралық қатынастармен, дінмен, экологиямен, қылмыстық топтармен және т.б. Сондықтан адамзат әлемінде терроризм саяси, ұлтшылдық, діни, экологиялық, транспорттық, ядролық, бактериологиялық және т.б. болып бөлінеді.

Терроризмнің діни түрі дінді жамылған қарулы топтардың басқа дінді ұстанатын мемлекеттерге қарсы күрес жүргізуімен байланысты.

Қылмыстық терроризм бизнеспен тығыз байланысты болады (наркобизнес, қару сату, әр түрлі контрабанда және т.б.).

Экологиялық терроризм табиғи немесе техногендік апаттарды жасап, зиян келтіруі мүмкін. Бір сөзбен айтқанда, халықаралық терроризм қазіргі таңда өршіп тұр, сондықтан онымен күрес кешенді болуы тиіс. Солардың ішінде халықаралық терроризммен күресу жолдарының ішінде ең тиімдісі идеологиялық күрес болып табылады. Бұл дегеніміз терроршылардың санасын өзгерту, олар негізделген ілімдерін ғылыми сараптамадан өткізіп, дұрыс еместігін ашып көрсету.

Қорыта келгенде, мынадай тұжырымдарды алға тартуға болады:

1. Қазіргі таңда экстремизм, терроризм ғаламдық мәселеге айналып, адамзаттын тіршілік етуіне зор қаупін төндіріп отыр.
2. Егерде XX ғасырда терроризм локалды деңгейде орын алса, бүгінде ол халықаралық деңгейге көтерілуі мүмкін.
3. Ғаламдық мәселелер иерархиясында халықаралық терроризм бірінші орынға көтерілгендіктен, адамзаттың ең басты назарын соған аудару қажет.

ӘОЖ 37.013

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН

Жумагулова Ф., Омаров С.А.

Мәңгілік Ел қазақ халқының бірегей тарихи мақсаты мен қаһармандық ұраны. Аталған идея қазақ елінің ғасырлар бойы армандаған мақсаты. «Мәңгілік ел» ұғымын тереңнен түсіндіру, тарихи негіздерін көрсету мәселелері маңызды болып табылады. Мәңгілік ел - көне түрік жұртының данагөйі, қағанның кеңесшісі болған атақты Тоныкөк негізін қалаған идея. Елтеріс Құтлық қаған екінші Түрік қағанатын құрғаннан кейін Тоныкөк «Мәңгілік ел» идеясын қолға алды. Мәңгілік ел - мақсаты түрік елінің билігі деп осыдан 13 ғасыр бұрын мәңгілік идеясын ұсынған. Мәңгілік ел саясатын Көк Түріктер іске асырды. Сол идея, сол мұрат бүгінгі қазақ елінің бас ұранына айналуда. Мәңгілік ел дегеніміз - мемлекеттің ғасырлар тоғысында, ірі державалар арасында бәсекеге төтеп беріп, өзіндік қорғаныс саясатын ұстану деп түсінуге болады.

Ғұлама ойшыл, сазгер, қобыз жасаушы Қорқыт бабамыздың өлімге қарсы тұрып, мәңгі өмірге ұмтылуы, тек Қорқыттың ғана емес, сол замандағы елдің мәңгі өмір сүруін қалағандығын білдіреді. Қорқытты мәңгі өмірді іздеген, бақилық болғысы келмеген деген түсінікті, халқына жерұйықты іздеген Асан Қайғымен түсіндіруге болады. Асан Қайғы өз халқы үшін ең қолайлы, ең құнарлы жерді іздегендігі белгілі. Асан қайғының жерұйықты іздеудегі мақсаты, халқының жайлы жерге қоныстанып, болашақта мәңгі ел болуын қалаған.

Көне түркілердің «Мәңгілік Ел» идеясы үш негізден тұрады: оның біріншісі – көне түркі жазба ескерткіштеріндегі «Мәңгілік Ел» идеясы,

екіншісі – Әл-Фарабидің «Қайырымды қалада» философиялық шығармасында, үшіншісі – Жүсіп Баласағұнның осы идеяны негіздеген «Құтты Білік» дастаны. Тоныкөк ескерткішінде мемлекеттің тұрақты болуы үшін билікті ұстап отырған қаған мен ақылгөй дана бірауыздылығы, сөз бен істің ажырамауы, елдің тұтастығы үшін ынтымақтың, барлық күштердің ұйытқысы болу қажеттігі түп нысана ретінде айтылады. Осының бәрі кейінгі ұрпаққа үндеу ретінде айтылғаны көрінеді. Сонымен қатар, бұл жерде «Мәңгілік Ел» ұғымы, тәуелсіздік рухы, азаттық идеясы бір-бірімен үндесіп тұр.

Көрнекті еуразияшыл ғалым, тарихшы-этнолог Л.Н.Гумилевтің пікірінше, Еуразия құрлығы үш рет біріктірілді. Алғашында оны Ұлы Түркі қағанатын құрған көне түріктер біріктірді. Түріктерден кейін Шыңғыс хан бастаған монғолдар, кейіннен Ресей өз қолына алды. Л.Н.Гумилев еуразия құрлығының бірлігі, мәңгілігі туралы ойын көне түріктерден бастайды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен қалыптасып жатқан Еуразиялық идеясының негізінде Ресейлік емес, түріктік ынтымақтастыққа қол жеткізіп, көне түріктердің мәңгілік ел идеясының өміршеңдігін дәлелдеуіміз керек. Елбасы Түрік бірлігі идеясын тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап көтеруде. Мәңгілік Ел идеясы - қазақ ұлтының мақсат-мүддесіне және елімізді ортақ Отан еткен жүз отыздан астам ұлттар мен ұлыстардың ұлттық идеясына негізделген идеология болатынына сенуге болады.

Түркі интеграциясын Т. Рысқұлов пен М.К. Ататүрік бастаса, кейін нақты практикалық шараларды қолға алған ҚР тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың шешуші саясаты өз жемісін берді. Н.Ә. Назарбаевтың түрік халықтарының бірлігін нығайтудағы тарихи рөлінің қаншалықты маңызды болғанын аңғаруға болады. Халықаралық аренада Қазақстанның беделі нығайған сайын, түрік мемлекеттерінің бірлігі идеясы ашық әрі табанды насихаттала бастады. 2009 жылы Түркия Президенті Абдулла Гүл Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевты «түркітілдес халықтардың көшбасшысы» деп бағалады. Мәңгілік Ел - жалпы қазақстандық ортақ шаңырағымыздың ұлттық идеясы, бабаларымыздың арманы.

Мәңгілік Ел ұлттық идеясының негізгі мәні - мәңгілік мақсат-мұраттарымыз бен мәдени-рухани құндылықтарымызға негізделген, мемлекет құрушы қазақ халқы мен өзге де ұлттардың ұлттық идеяларын бір арнаға тоғыстыратын идеология арқылы қалыптастырылатын қазақтың ұлттық мемлекеті.

УДК 004.89

КОНЦЕПЦИИ БУДУЩЕГО ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Махамбетжанов Д., Исмаилова С.К.

Человек обладает самым прекрасным даром - мыслящим умом, интеллектом (способность мышления, рационального познания). Результатом развития познания и успехов в исследовании является воспроизведение мышления искусственно при помощи электроники (игра в шахматы, сочинение музыки, стихи, перевод с одного языка на другой, постановка врачебного диагноза, узнавать объекты, обучающие автоматы, автоматы-советчики и т.п.). Искусственный интеллект – условное обозначение кибернетических систем, связан с прогрессом электронной вычислительной техники (создание АСУ, а также автоматических устройств и комплексов для передачи, переработки и хранения информации).

Эвристическое программирование дает возможность перейти от логического преобразования информации к пониманию и воспроизведению в машинах творческой деятельности мозга, такой деятельности, которая приводит к открытиям. Созданы программы, на основе которых оказывается возможным принятие различных новых целесообразных решений в новых ситуациях.

Судьба человека в начале XXI в. все чаще рассматривается под знаком его исторического конца и вступления в эпоху постгуманизма. Идея исчерпания и преодоления человека получила новый импульс в грандиозных успехах технической и особенно кибернетической цивилизации. Завершается медленный этап эволюции разума в форме человека – и начинается новый этап ускоренной эволюции разума в виде информационно-кибернетических систем, быстро сменяющих друг друга на основе непрерывно растущих вычислительных и производительных мощностей. Созданные человеческим интеллектом механизмы и компьютерные системы выйдут на передний край эволюции разума и поведет за собой все более отстающее человечество. Биологические, несовершенные органы все более будут заменяться искусственными, нестареющими, и возникнет непрерывный энерго-

информационный обмен постчеловеческого техноорганизма со всей окружающей средой. Уже к концу XXI в. мир будет населен преимущественно искусственными интеллектами в форме информационных программ, передвигающихся от одного компьютера к другому через электронные сети. Эти компьютерные программы будут способны манифестировать себя в физическом мире в виде роботов, а также одновременно управлять множеством своих программируемых тел. Человек уходит в прошлое как биовид и переходит в будущее как техновид (киборг). В гуманологии возникают две следующие концепции:

- эко-гуманология – человек – выходец природной среды, страдающий, смертный, физически несовершенный, но он творчески одаренный, культурно дерзающий – эта специфика человека не переводится машине;
- техно-гуманология – о функциях человека, передаваемых машине, интегрируемых в новых техно-организмах, способных к дальнейшему самостоятельному развитию и все менее зависимых от их прародителя, *homo sapiens*. Человек – точка перехода от органической к технической эре. Происходит одновременно истощение, исчерпание человека как отдельного вида и распространение человеческого за его биологический предел.

«Думающие машины» с большими возможностями являются орудиями в руках человека. Создание машин никогда не заменит творческого труда человека, оно только сделает этот труд более эффективным. Человечески мозг, вооруженный машиной, умнее, чем мозг без машины. Автоматы-советчики используют для наилучших решений в сложных ситуациях (острая конкуренция, дипломатия), но окончательное решение принимает человек (варианты этих решений ему может подсказывать машина).

Спиркин А.Г. отмечает, что «как бы могущественно сильна ни была техника в своих созидательных и разрушительных возможностях, она в принципе всегда – и прежде в веках, и в сколь угодно отдаленном грядущем – есть средство, орудие, подчиненное разуму и воле человека.

ӘОЖ 343.352.4

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ – ТӘУЕЛСІЗ ЕЛ БОЛАШАҒЫНЫҢ ҚАУІПТІ ІНДЕТІ

Құралбай Ә., Мырзабеков Ж.Е.

Біз мүлде жаңа қоғамда өмір сүріп жатырмыз. Жаңа қоғамның күрделі мәселелерінің бірі - сыбайлас жемқорлықпен күресу болып отыр. Үлкен әлеуметтік қасірет болып табылатын ол саяси даму тұрғысынан бір-біріне ұқсамайтын әлемдегі барлық елдердің қай-қайсысын да қатты алаңдатып келеді.

Сыбайлас жемқорлық – әлеуметтік-экономикалық даму, нарықтық экономиканы құру инвестициялар тарту процесін баяулататын және демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсер ететін, елдің даму болашағына айтарлықтай қауіп төндіретін құбылыс. Елбасы 2008-жылғы «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «демократиялық қоғам жағдайында қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ерекше мәнге ие болады» деп атап көрсеткен болатын. Яғни, бұл мемлекеттің осы жағымсыз құбылысты жою бағытындағы кешенді және жүйелі күрес жүргізу саясаты жанданып, әрі қарай жалғасын табады деген сөз.

Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлықпен пәрменді күресу үшін халықтың құқықтық сауатсыздығын жоятын, құқықты түсіндіру жұмысының деңгейі мен сапасын арттырудың маңызы зор. Халық өздерінің құқықтарын, өздеріне қарсы қандай да бір құқыққа қайшы іс-әрекет жасалған жағдайда қандай іс-қимыл қолдану керектігінің нақты жолдарын толық білулері қажет. Конституциялық тәртіпті қорғау, сыбайлас жемқорлықпен күрес аясында тиімді, бірыңғай жалпы мемлекеттік саясат жүргізу, мемлекет пен азаматтардың өмір сүруінің барлық салаларында сыбайлас жемқорлық пен оның көріністері деңгейін төмендету, қоғамның мемлекетке және оның институттарына сенімін нығайту бүгінгі күндегі басты мақсат болып табылады.

Осы мақсаттағы жұмыстарды жүйелі жүргізуге тағы бір серпін ретінде «Қазақстан Республикасында қылмысқа және сыбайлас

жемқорлыққа қарсы күресті күшейту және құқық қорғау қызметін одан әрі жетілдіру жөніндегі қосымша шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы қолданысқа енгізілген. Бұл Жарлық еліміздегі құқық қорғау органдары қызметтерін жетілдіруге бағыттала отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекеттермен олардың пайда болуының алдын-алуда жүйелі, әрі тұрақты шаралар атқаруды қамтамасыз етеді.

Қызмет құзыреті бойынша Тәртіптік кеңесі Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңы мен Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметкерлерінің Ар-намыс кодексі талаптарының сақталуын қадағалап, аталған заңнама мен кодекс талаптарының бұзылуына жол берген қызметкерлердің тәртіптік жауапкершілігін қарау белгіленген.

Кез-келген өркениетті қоғам үшін сыбайлас жемқорлықпен күрес ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық мемлекетті ішінен жоюдың бастамасы мен жетістіктерді жоққа шығаратын, ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатер әкелетіндігі күмәнсіз. Сондықтан да Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының негізгі басымдылықтарының бірі болып осы зұлымдықпен күресу болып табылады.

Біздің қоғамда да сыбайлас жемқорлыққа орын жоқ. Қоғамның барлық күш-жігерін біріктіріп, осы дерттің одан әрі ушықпауы үшін оны тоқтатудың барлық амалдарын қолдану арқылы ғана бұл құбылысқа тиімді түрде қарсы тұруға болады.

Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың көреген саясатының арқасында мемлекетіміздің тамыры тереңге тартып, нығая түсуіне бағытталған құқықтық заңнамалар мен іс-шаралар қабылданып, ел экономикасы мен әлеуметтік жағдайы түзеліп, әлем мемлекеттерінің ортасынан өз орынын айқындап, жолын таңдады. Ол жол - Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлының бастауымен алға қойылған сыбайлас жемқорлықпен күрес жолы. Сондықтан сыбайлас жемқорлықпен күресу барлық Қазақстан Республикасы азаматтарының азаматтық борышы деп білуіміз керек.

ӘОЖ 94(574)

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» – ҰЛТ МҰРАТЫ

Жантурина А., Мырзабеков Ж.Е.

Бабалар арманы болған тәуелсіздігімізге қол жеткіздік. Бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына ендік. Ендігі меже – отыздың санатынан көріну. Жас мемлекетімізді осындай даму көкжиегінің биіктей түсуі, әрине, Елбасының сара жолы, сындарлы саясатының нәтижесі. Тәуелсіз мемлекеттің тізгінін қолына бекем ұстаған Елбасымыз жыл сайын даму жолымызды қорытындылап, алдағы уақытқа арналған стратегиялық бағдарламалық жоспарларды ұсынып отырады. Биылғы жылы да Елбасымыз өзінің «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты Жолдауын жариялады.

Елбасы Жолдауының негізгі өзегі – «Мәңгілік ел» идеясына саяды. Болашағымызға бағдар беретін, ұлтты ұйыстырып, ұлттық идеяға жетелейтін аталған идея ұрпағымыздың мәңгілік болашағын баянды етуге бағытталды. Ал, мәңгілік елді қалыптастырудың алғышарттары – туған тарихымыз, ұлттық мәдениетіміз бен ана тіліміз екеніне дау жоқ.

«Жолы қатты, дәмі тәтті» тәуелсіздігіміздің басты белгісіне саналатын үш тұғырымыз биік болған жағдайда ғана әлем кеңістігінде өзіндік орнымыз бар, келешек үлесіне баянды болашақ сыйлайтын ел болатынымыз хақ.

Қазақ халқы – басқа да түркі халықтары секілді қиын да бай тарихты басынан кешірді. Тоталитарлық жүйе қысымын түрік, азербайжан, өзбектерге қарағанда халқымыз көп көрді. Ғасырға жуық мойнымызға киілген бодандықтың қамытынан тәуелсіздік тұғырына көтерілген кейін ең алдымен жоғалтқанымызды түгендеп, мәдени мұрамызды зерделеуге ұмтылды. Жабайы күн кешкен, көшпенді тұрмыста ешқандай мәдени құндылықтары болмаған ел ретінде бұрмаланған халқымыздың шын мәнінде бай да қызықты тарихы, жоғары мәдениеті, қазақтардың ғана емес әлемдік деңгейде танылған ұлы ғұламалары болғаны дәлелденуде. Дегенмен, осы кезге дейін қалыптасқан рухани қазынамыз түгелдей дерлік түгенделіп, оның шынайы құндылығы әлі де анықталып біткен жоқ.

Елбасының алдағы даму жолындағы бағдаршамы – Қазақстан – 2050 стратегиялық бағдарламасының, «Мәңгілік ел» идеясының толыққанды жүзеге асырылуында туған тарихымыз да тысқары қалмайтыны анық.

Ұлттық мәдениет - әрбір ұлттың, халықтың тарихи дамуын саралап көрсетумен қатар, мәдени жетістіктерін де өз бойына жинақтайды. Сонда ғана ол әлем дамуына өзіндік қадір-қасиеттерімен, өзіндік тарихи ағысымен, ұлысымен, тынысымен мен мұндалап ене алады, әлем дамуына өзіндік үлесін қоса алады. Еуразия сахарасында орналасқан Қазақстанда да ұлттық мәдениет басқа мәдениеттермен байланысып ұштасуда және ол азиялық және еуропалық мәдениеттің қосындысы бола тұра ұлттық болмысын сақтап, негізгі қасиетін жоғалтпай келеді. Өйткені, ұлттық мәдениеттің ұлттық сипаты жоғалса ұлттың өмір сүруі мүмкін емес. Қазақ мәдениеті ХХІ ғасырда тәуелсіздік рухына сүйеніп, жаңғыруда. Бұл – тарихи заңдылық. Туған тарихы мен ұлттық мәдениеті кемелденбеген кез-келген халық, мемлекет өз дамуында белгілі бір биіктерді бағындыра алмасы анық.

Тағдыр сыйына баланған тәуелсіздік таңы атқанына да 25 жылдың жүзі болды. Бабалар қанымен, аналарымыздың көз жасымен келген тәуелсіздігіміздің баянды болуы үшін ең алдымен ұлттық құндылықтарымызды дәріптеп, дамытуымыз шарт. Сонда ғана Елбасының бабалар арманын жүзеге асырсам деген ой-ниетінен туындап, жалғасатын «Мәңгілік ел» идеясы да өз кезегінде мемлекет дамуының негізі, ұрпақ болашағының баянды болатынын қамтамасыз ететіні анық. Туған тарих, ана тіл, ұлттық мәдениет - барша халықты біріктіретін, ел болашағының іргетасын қалайтын ұлттық құндылықтарымыз ретінде даму тоғысында. Уақыт сынынан сүрінбей өткен тарих, мәдениет пен тіл ортақтығы өз кезегінде «Мәңгілік ел» идеясына да үн қосуға әркез дайын. Алдағы уақытта да дамуымызды арттырып, елімізді жеңіске жетелеп, әрбір азаматымыздың ұлттық мақтанышына айналатын жетістіктерімізді еселейтіндігі сөзсіз. Ел мүддесін көздеген Елбасы үміттері ақтала берсін.

ӘОЖ 168.522

ҚАЗІРГІ ЖАСТАР СУБМӘДЕНИЕТІ

Құттыбаев А., Аймамбетова Ш.Г.

Ғылыми зерттеу жұмысының тақырыбы жастардың субмәдениеті. Субмәдениет ол мәдениеттің бір бөлігі боп табылады. Аталмыш жұмысында субмәдениеттің мәні мен мазмұны, оның түрлері жан-жақты қарастырылды. Сондай-ақ, жастардың субмәдениеті - ұлттық-тәлім тәрбиімен құндылықтарға, әдет-ғұрыппен мәдениет нормаларына қайшы келетіндігі немесе келмейтіндігі туралы қарастырылады.

Субмәдениет (лат. sub – төменгі, нем. kultur – мәдениет) – дәлме-дәл аударымда «астыңғы мәдениет», ірі мәдени құрылым ішіндегі белгілі бір топтар, бірлестіктер мәдениеті дегенді білдіреді. Субмәдениет көбінде қоғамда өктем болып тұрған мәдениетпен әлеуметтік құрылымға оң немесе теріс қатынас нәтижесінде пайда болады. Сол жастар арқылы жаман мәдениет жасап, былайша айтқанда «алдыңғы қатарлы озық» мәдениет арқылы қоғамға ықпал ету. Яғни, бастапқыда аталған сөздер субмәдениеттің түрлері болып есептеледі. Жастар субмәдениетінің өзіндік құндылықтары мен тәртіп нормаларын культқа айналдыруға уақыты жеткілікті жас адамдар аса көп шоғырланған үлкен мегаполистерге тән феномен екендігін айта кеткен жөн. Мұны «жастарға арналған мәдениет» (кино, әртүрлі жаппай көңіл көтеру, бизнес, сән, телехикаяттар т.б.) пен жас адамдардың контрмәдениетімен (дәстүрлі нормаларға қарсы тұру секілді) шатастырмаған жөн. Субмәдениеттің әлеуметтік бастауын әр түрлі жас ерекшеліктеріне байланысты топтар, бейресми бірлестіктер т.б. құрайды. Жаңа заман көптеген дүниелердің даму шыңына жеткен, жаңа лептің бастау алған кезеңі болды. Ол тек техникалық жетістіктер, ғылыми ашылуларға ғана байланысты емес. Сонымен қатар рухани, мәдени жаңашылдықтың да белең алған уақыты. Сондай заман нәтижелерінің бірі - фанатизмнің (табынушылықтың), психологиялық талғамдағы ұқсастықтың белгілі адамдарды ұлтына, жынысына қарамай, бір идея толқынына біріктіруі, яғни «субмәдениет» ұғымының қалыптасуы. Бұл үрдіс көп кешікпей Қазақстанға да келді. Ошағы

жалпы алғанда, Қазақстандағы ресми емес қозғалыстарға белгілі бір стильдер мен бағыттардың араласып келуі тән. Соңғы жылдары музыкалық субмәдениет (поп, рок, рэп), гедонистік субмәдениет (байкерлер, рейверлер және т.б.), спорттық субмәдениет (паркуршілер, сноубордшылар, скейтбордшылар) айрықша даму үстінде. Готика, эмо, анимэ табынушылары секілді спецификалық субмәдениеттің түрлері бізде бар болғанымен, Ресей және басқа да шетелдермен салыстырғанда өте сирек кездеседі. Түрлі музыкалық жанрлармен әуестеніп, өзіндік «стиль» қалыптастыратын, бейнесі мен келбеті арқылы ерекшеленіп тұратын, сондай-ақ, іс-қимылдарында да белгілі бір өзгеше тұстары бар субмәдениет өкілдері қоғамның толық белсенділері болғысы келеді еліктегіш жастар қазіргі заманнан қалғысы келмейді. Жастар субмәдениеті - жастардың үлкендер әлеміне толықтай бейімделуі жүргеннен соң, әрі қарай өз мәнін жоятын дамудың белгілі бір кезеңі, яғни жеке адам дамуының өтпелі сатысы. Жастардың ресми емес қатынастары және олардың өздеріне ғана тән мақсаттарын табуы жеке субмәдениеттің қалыптасуының себебіне айналады. Жастар субмәдениеті - киген киімнен, сөйлеу мәнерінен, жаргондардан және айрықша әуестенулерден көрініс табатын үлкендер әлеміне, қоғамның ережелері мен құндылықтарына деген өзіндік қарсылық. Мәселен, готтардың келбеті қорқынышты фильмдердегідей үрей туғызады. Олардың өзіндік символы – қара түнек. Түнде жүріп, сиқырмен айналысып, зираттарда түнейді екен. Сондай-ақ эмо дегендердің өзінше тағдырлары бар көрінеді, олар өздерінің тамырларын кесіп, тек қара мен алқызыл түсті ғана мойындайды.

Ендеше, келешекте дұрыс қоғамды қалыптастыру үшін осындай бөтен мәдениет түрін қабылдамаудың жолын шешу керек. Керісінше, өзіміздің қазақы діліміз бен мәдениетімізге тән ерекшеліктерімізді тануға тиіспіз. Ұмыт қалған салт-дәстүрімізді қайта жаңғыртып, дамытып, өзіміздің қазақ деген атқа лайық мәдениетті, оның салаларын қазіргі жастарға насихаттау керек. Бүгінде мектеп, университет және отбасы жастарға жай «бақылаушы» позициясын ұстанбаулары керек, керісінше, жеке адамның бүкіл қоғам мүддесін игеру үшін жарыс мүмкіншілігіне тең дәрежеде ұмтылу позициясын қамтамасыз ету керек.

ӘОЖ 82-94:94(514).04.08

I. ЕСЕНБЕРЛИННІҢ «КӨШПЕНДІЛЕР» ТРИЛОГИЯСЫНДА ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛУ КЕЗЕҢІНІҢ БЕЙНЕЛЕНУІ

Рахимкулова Д., Құлбарақ С.О.

Академик Сейіт Қасқабасов: «Кез келген тарихи шығарма тарихтың көшірмесі емес. Ешуақытта көшірме бола алмайды. Бірақ жазушының міндеті де ол емес, эмоциялық тұрғыдан әсер ету... Қазақ хандығының 550 жылдық мерейтойы жақындап келеді. Демек, жазушының шығармалары қайтадан жаңғырады», - деген.

Негізі жазушының міндеті тарихи фактіні анықтау емес екенін айттық. Сонда жазушының міндеті не? Суреткердің міндеті ғалымның міндетінен гөрі кеңірек. Жаңа материал, информация – оның жұмысының тек бастамасы ғана. XV ғасыр қазақ халқы үшін қиын да күрделі кезең болды. Бірақ тап осы ғасырда өзара қырқысқан қатал күресте бір-біріне қарсы тұрған бытыраңқы қазақ ру-тайпалары өмір сүру үшін түптеп келгенде бірігу керек екенін мықтап түсінді. Трилогияның бірінші бөлімі – «Алмас қылыш» қазақтардың бірігуінің қиын процесін – жеке ұлт, халық ретінде дербестікке ұмтылу, азаттық жолындағы қасіретті күресін бейнелейді. Қазақ деген халықты біріктірген хандықтың пайда болуы, қалыптасуы толассыз күрестің, ұзақ жылдардың жемісі.

«Көшпенділер» - әртүрлі бұрмалауларға тура жауап. Қазақтың өз мемлекеті болған және біздің тарих өте көне әлемдік тарихтың бір бөлігі болып табылады. Тарихы жоқ, мемлекеті болмаған деген сауалдардың нақты жауабын осылайша шығармалары арқылы дәлелдеп берген қаламгер қуғын-сүргінге де ұшырады. Әрбір тарихи романы жарыққа шыққан сайын бір өліп, бір тірілді. Ол шығармалардың өмірге келуінің өзі азаппен, қиындықпен жүзеге асты. Өйткені кеңестік цензура қазақ тарихына қатысты жазылған дүниелерді жіберуі мүмкін емес еді. Сол себептен де қиды, қысқартты, қудалады.

Шығарма «роман-хроника» болғаннан кейін онда жылдар тізбегінің көп болуы жанрлық заңдылық. Алайда, тарихи оқиғалардың алма кезек ауысуы мен даталардың көптігіне

қарамастан автордың шеберлігінің арқасында қабылдануы жеңіл, ойда оңай сақталады. Ондағы әр кейіпкер үшін толғанасың, Ілияс тарихи тағдырлардың қатыгез әрекеті мен жанкешті тіршілігі арқылы көрінетін тарихи тағылым мен тарихи танымды тұшымды ойлармен тұжырымдағаны себепті әр образдың эмоциясын сезіне аласың.

Ілияс бұл оқиғаны Ақжол батырды Әбілхайырдың азғыруымен Қобыланды батыр өлтіріп, «жетісін бергеннен кейін Керей мен Жәнібек қазақ руларының сойыл ұстар жігіттерін, Орда-Базар сыртына сапқа тұрғызып қойып, хан сарайына Қазалы ерінің құнын сұрай келеді», оған лайықты жауап таппай, артынан ерген жұртты алып, бөлініп кете барады деп келтірген болатын. Ойдан қосу тәсілімен жасалған көркемдік шындық сол кездегі өмірдің нақты шындығынан нәр алады.

Тарихымыздан, бүкіл түркі тарихынан елеулі орын алатын «Тарих-и Рашиди» еңбегінде М.Х. Дулати былай деп жазған екен: «Сол күнде Әбілхайыр ханның бүкіл Дешті Қыпшаққа билігі жүріп тұрған еді. Ол Жошы әулеті сұлтандарына шабуыл жасады, оның қысымынан Жәнібек хан мен Керей хан қашып, Моғолстанға келген болатын. Есенбұға хан оларды үлкен қошеметпен қабылдап, бұларға Моғолстанның батыс жағындағы Шу өзені алабындағы Қозыбасы алабын берді... Қазақ мемлекеті сұлтандарының билік жүргізуінің басы 870 (1465-1466) жылдан басталады. 940 (1533-1534) жылдарға дейін қазақтар Өзбекстанның көп бөлігіне өз биліктерін толық жүргізген еді». Дулати келтірген дерек, айғақ осы, тарихи оқиғаның болған жылын да нақты көрсетіп берген. Керей мек Жәнібек Есенбұға ханның жеріне емін-еркін көшіп келуінің астарында не жатқандығы айқын. Қазақ ордасы билік жүргізген жылдарды Дулати нақты білген. Қазақ ордасы тарихын қалт жібермеген. Қазақ ордасы тарихын ол үнемі назарында ұстап, бақылап әрі ара-қатынасты үзбей отырған. Сондықтан оның «Тарих-и Рашидиіндегі» деректері сенімді. Ал деректің өзін талқылау тарихшының дүниетанымы мен көзқарасына, қалам қауһарына да, ұстанған позициясына да байланысты.

ӘОЖ 801.31.15:11

КӨШЕ АТАУЛАРЫНЫҢ ТІЛІ

Наметуллаева С., Құламанова З.А.

«Жеріңнің аты – еліңнің хаты» дейді кез- келген нәрсеге атау бергенде мән-мағынасына терең үңіліп, ерекше көңіл бөлген ата-бабаларымыз. Менің жұмысымның басты мақсаты да сол атаулардың, ғылыми түрде ономастиканың, оның ішінде урбаноним, көше атауларын зерттейтін топонимдердің тілін зерттеу арқылы көшеге атау бергендегі жіберілген өрескел қателіктерді түзетуге үлес қосу. Әрбір атау өз заманының, дәуірінің жемісі, белгілі бір тарихи оқиғаға байланысты қойылған. Осыған байланысты Елбасының «Отаршыл заманды еске салып, халықтың намысына тиетін атауларды да, тілдің төл заңдылықтарын табиғи үйлесімділігін бұзып тұрған атауларды да өзгерту керек!» деген сөзі бар. Облыс көлемінде 4308 көше бар екен. Оның ішінде Тараз қаласының – 47,5% көше атауы, Жуалы ауданының – 29,8%, Қордай ауданының – 33,8%, Меркі ауданының 39,6%, Шу ауданының – 27% көшесі әлі де ұлттық ортаға бейім емес орысша (Клубная, Элеватарная, Молодежная, Комсомольская, Набережная, Озерная, Октябрьская т.б.) сияқты атаулармен аталады. Соңғы жылдары қазақшаландыру, мағыналы- мәнді ат қою жұмыстары жүргізіліп жатқанымен де пайыз ауыз толтырып айтарлықтай өзгеріп жатқан жоқ. Сонымен қатар аншластардағы бірізділіктің болмауы (мысалы: М.Әуезов көшесі делінсе, кейде Мұхтар Әуезов көшесі, кейде Мұхтар Әуезов атындағы көше).

Елбасы атап көрсеткен үйлесімділікті бұзып тұрған атауларды өзгерту үшін бұрынғы атаудың, оның орнына берілетін атаудың әр ғаріпінің дұрыс жазылуынан бастап семантикасына дейінгі аралықты түгел қамту қажет. Оның ішіне қазақ тілінің барлық салалары: фонетика, лексика, морфология, синтаксис тіптен пунктуация саласының да атқарар рөлі ерекше.

Ономастика (грек *onomastike* – ат беру өнері) – тіл білімінің жалқы есімдерді зерттейтін саласы. Жалқы есімдерге кісі, жануарлар аттары, халық, ұлт, ру-тайпа атаулары, жер-су, аспан денелері жатады. Топонимика-ономастиканың жер-су, елді мекен

атауларының шығуы мен пайда болуын, мағынасын, құрылымының дамуын, таралу аймағын, қазіргі жағдайын, грамматикалық, фонетикалық пішінін, жазылуы мен екінші бір тілде берілуін зерттейді. Урбаноним – қала ішіндегі топографиялық нысандардың атауы. Годоним – урбанонимнің бір түрі, көше, алаң, даңғыл атаулары.

Біздің басты зерттеу нысанымыз – көше атауларының семантикасын талдау барысында әрбір тақырыпқа сай қойылған көше атауларына тоқталамыз. Ұлы тұлғалар: Ж.Баласағұн, М.Қашқари, М.Х.Дулати, т.б., ақын - жазушы, жырау, би, шешен - С.Аронұлы, Ж.Жабаев, М.Жұмабаев, А.Байтұрсынов, Бұқар жырау, М.Дулатов, М.Әуезов, т.б., сондай-ақ қоғам қайраткерлері, ғалымдар - Т. Рысқұлов, Ш.Уалиханов, Д.Қонаев, М.Тынышбаев, т.б.; батырлар-Байзақ батыр, Қойгелді, Жауғаш, М.Өтемісұлы, Б.Момышұлы, К.Қасымұлы, М.Мәметова, Қ.Рысқұлбеков және т.б., әнші, күйші, композиторлар есімдері берілген. Тілімізде тотолитарлық, отаршылдық заман өкілдерінің есімімен аталған көше атаулары да кездеседі.

Көше атауларын сараптап, семантикасын талдау барысында кейбір көше атауларының мән-мағынасының мүлдем түсініксіз немесе өз мәнін жойғандығы, талапқа сай емес екендігі байқалады. Мәселен, «Завком», «Больничная», «Брат», «Гипсовая» т.б. көше атаулары. Көше атаулары жазылған тақтайшалардың дұрыс жазылып, дұрыс орналастырылуымен қатар, олардың еліміздің әр қаласында, әр елді мекенінде бірыңғай үлгіде жасалынып, ілінуі көшелеріміздің сәулетін, көркін арттыра түсетіні айқын. Өйткені қазіргі таңда көше атауларының орналастырылуы маңызды мәселеге айналып отыр. Әр адам өзі тұратын көшесінің, ауылының, не қаласының ажарлы, сәулетті болғанын қалайды. Тақтайшалардағы көше атауында тиесілі есімдер әр түрлі жазылуда. Мысалы, бір жерде Жамбыл Жабаев десе, бір жерде Ж.Жабаев деп жазылып жатады. Сонымен қатар Дина Нүрпейісова немесе күйші Дина деп те жазылады. Немесе «атындағы» деген сияқты сөздерді қоса жазу фактілері кездеседі. Осындай келеңсіз жазылуларды бір қалыпқа келтірген жөн. Біз көше атаулары бірізді болып, тек мемлекеттік тілде дұрыс жазылса дер едік.

ӘОЖ 821.512.122

МАХАМБЕТ ӨЛЕҢДЕРІНІҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Тұрсыналиев Ш., Жаманбаева А.С.

Махамбет хадимше және орысша хат танып, жаза да білген ақын. 1839 жылы Назар, Шүренде жүрген кезінде, өз еліндегі достарына арабша жазған хатының қолжазбасы күні бүгінге шейін архивта сақтаулы.

Махамбет хат біле тұрса да оның бізге жазып қалдырған өлеңдері жоқ. Бірен-саран өлеңдері болмаса, көпшілігі-ақ ауызба ауыз, суырыпсалмалық әдісімен шығарылған өлеңдер. Өлеңді керекті жерінде суырып салып айту қазақ ақындарына дағдылы әдет. Мұның әуелгі себебі хат білмеушіліктен, кейін біртіндеп оған дағдыланушылықтан десек, Махамбет те суырып салмалыққа жас шағынан талаптанып, әдеттенгенге ұқсайды.

Махамбет өлеңдері, көбіне жыр ағымымен келеді. Суырып салма ақындардың бірен-сараны болмаса, көпшілігі-ақ өлеңдерін жыр ағымымен шығарады. Әрине бұл сөзден 11 буынмен өлең шығарушы суырып салма ақындар (импровизаторлар) болмайды екен деген ұғым тұмауы керек. Айтайын деген ойын не 7-8 буынды, не 11 буынды өлеңмен айтып беру тақырыпқа, суреттейін деген жағдайға байланысты. Қазақ ауыз әдебиетіндегі батырлар жырын алсақ, бәрі дерлік, жыр ағымымен (7-8 буынды) келеді. Ол кездейсоқ емес. Батырлар жырында суреттелінетін әралуан ерлік қимылдар: жорық, шабуыл, тартыс, жекпе-жек айқас т. б. Әртүрлі өмір құбылысы өзіне тән суреттеу әдісін керек ететіні бізге мәлім. Ақын-жазушылардың оны саналы түрде ұғынбауы мүмкін, бірақ, сезінбеуі мүмкін емес. Бұл оларға табиғи нәрсе.

Махамбеттің жыр еткен тақырыбы ерлік, халықты ерлік қимылға үндеу. Сондықтан жайма-шуақ жәй кездегі көңіл күйін көрсетуге қолайлырақ келетін 11 буынды өлеңдерден көрі, қимыл, әрекетті, алыс-жұлыс, жортуыл тәрізді өмір құбылыстарын суреттеуге лайықты жыр ағымы, 7-8 буын аралас келетін өлең ырғағы оған анағұрлым ыңғайлы тәрізді.

Біздің байқауымызша, ойдан тез шығарып айтушыларға, белгілі синтаксистік біткен бір ойды көрсету үшін шумақтарының бірыңғай

болып келуін қажет қылатын он бір буынды өлеңнен көрі жыр ағымымен келетін жеті-сегіз буынды өлең құрылысы әлдеқайда жеңіл тәрізді. Өйткені жыр ағымымен шығарылған өлеңдерде синтаксистік бір ойдың бітуі үшін шумақ төрт, не сегіз жолдан бітуі және алдыңғы шумақ құрылысы, өлеңнің соңғы жолдарында сақталып отыруы, немесе шумақ төрт жолдан құрылса үш жолы ұйқасып, бір жолы ұйқассыз қалуы (а-а-в-а) шарт емес. Жыр ағымында шумақ аз жолдардан да, көп жолдардан да құрыла береді. Мысалы, Махамбеттің «Ереулі атқа ер салмай» атты өлеңі 19 жол. Бір-ақ шумақ. 19 жол өлең көп бағыныңқылы бір-ақ сабақтас сөйлемнен құрылады. Сонымен қатар, жыр ағымдарында, көбіне, ұйқас ерікті болып келеді. 11 буынды өлең тәрізді белгілі бір ойды айтып беру үшін 1-2-4 жолдары ұйқасып, 3 жолы ұйқассыз қалып отыратын тәртіп жоқ. Ой қалай бітсе, өлең жолдарының ұйқастары да соған бағынады. Бұл өлең құрылысы импровизаторларға анағұрлым жеңіл соғатынға ұқсайды. өркем лирикаларға өзінен бұрынғы поэзияның әсері болуы да мүмкін. Әйтсе де олардың өзіне тән ерекшеліктерін де байқау қиын емес. Қоғамның тапқа бөлінуі және сол тапқа бөлінудің негізінде туған тап күресі қазақтың фольклорінде де айқын көрінеді. Соған қарағанда саяси лириканың бастамасы ауыз әдебиетінде жатыр деуге болады. Демек Махамбеттің саяси лирикалары ауыз әдебиетінде бір тамыры фольклор дәстүрімен байланысты. Жалпы саяси лириканың өзіне тән ерекшелігі – үгіт насихат істерді көпшілікке үндеу, белгілі бір топтың, не таптың алдында тұрған тілек, мүддесін көркем сөз арқылы көпшіліктің сана – сезіміне жеткізу, үгіт арқылы оларға әсер ету болса, Махамбет поэзиясында бұл бағыт қатты сақталады Біз жоғарыда да Махамбеттің өмірімен байланысты ішкі Бөкей ордасының шаруашылық жағдайы әлеумет өмірінде тап тартысын күшейтті, сол қайшылықтармен байланысты шаруалар көтерілісі туды дедік. Ол көтеріліс өзінің қолбасы батырымен қатар, жалынды үгітшісін де туғызды.. Бізше, Махамбеттің негізгі ерекшелігі оның бір сырлы, сегіз қырлылығында. Махамбет өлеңдері тек жалаң құрғақ үгіт емес, оның өлеңдерінде жалынды, саяси өткірлік пен терең ой, нәзік сезім

УДК 81.221

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СПОСОБОВ ОБЩЕНИЯ В ГЕРМАНИИ И КАЗАХСТАНЕ

Альмуратова Б., Берденова С.Л.

В естественном общении носителей казахского и немецкого языка, как и других языков, значительную роль играют коммуникативные невербальные специализированные действия человека.

Невербальное общение – это коммуникационное взаимодействие между индивидами без использования слов (передача информации или влияние друг на друга через образы, интонации, жесты, мимику, пантомимику, изменение мизансцены общения), то есть без речевых и языковых средств, представленных в прямой или какой-либо знаковой форме. Инструментом такого «общения» становится тело человека, обладающее широким диапазоном средств и способов передачи информации или обмена ею, которое включает в себя все формы самовыражения человека.

Таблица 1

Жесты, совпадающие по смыслу,
но расходящиеся по исполнению

У казахов	У немцев
При счете загибают разжатые пальцы в кулак.	При счете пальцы не загибают.
У носителей казахского языка приподнятая рука движется (помахивает) вперед-назад	При приветствии и прощании у носителей немецкого языка рука согнута в локте, кисть производит легкие движения из стороны в сторону или то же движение производится вытянутой рукой.
Жест для привлечения внимания у казахов – поднятая рука ребром ладони вперед.	Для привлечения внимания на собрании поднимают руку. При этом в немецком жесте ладонь обращена вперед.
Казахский жест при удивлении или страха производится на уровне груди т.е. «жағасынұстау».	Жест удивления die Hände über dem Kopf zusammenschlagen „всплеснуть руками“, „вскинув их над головой от удивления, ужаса“.

К языку тела относятся: тембровые характеристики голоса, позы, жесты, мимика, характерологические черты строения лица, туловища, конечностей, характеристики контакта при общении, особенности манипуляторной активности, система искусственных и естественных запахов тела.

Интересно, что в каждой стране наряду с повсеместно принятыми, распространенными жестами существуют свои невербальные средства коммуникации, закрепленные в культуре и по-своему интерпретируемые. Осознание собственных коммуникативных особенностей невозможно без соотнесения с другими культурами. Для изучения межкультурных различий невербальных средств общения казахов и немцев применяются методы включенного и структурированного наблюдения, анкетирования и опроса с помощью специально разработанных опросников и т.д.

Различия между культурами не позволяют дать единственно верную оценку точек расхождения и соприкосновения немецкой и казахских культур, описать идеальный характер коммуникации между их представителями. Очевидно, что выводы, которые можно сделать, довольно многозначны и не вписываются в привычные рамки «хорошо – плохо». То, что интерпретируется как «плохо» с позиции немцев, может быть «хорошо» с точки зрения казахской культуры, и наоборот. Однако знание другой культуры позволяет наиболее оптимально построить процесс коммуникации и избежать всевозможных подводных камней в процессе общения.

ӘОЖ 811.111:37.027

ИНТЕРНЕТ АРҚЫЛЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Абдраимова А., Майлыбаева А.И.

Қазіргі таңда ағылшын тілін меңгеру жастар үшін бірінші орында тұр. Ағылшын тілін ақылы курстарға бармай-ақ арнайы интернет сайттары арқылы меңгеруге болады. Ол үшін ғаламтордағы арнайы сайттар барлық мүмкіндікті жасаған. Онда тілді үйренудің әр түрлі тәсілдерін қолдануды ұсынады. Мысалы: оқу, ағылшын тіліндегі аудио-жазбаларды тыңдау, әр түрлі бейнебаяндар тізбегін көру, онлайн тест тапсыру, ағылшын тіліндегі ойындар т.б. Әрине бұл сайттар арқылы

бірден ағылшын тілінде сөйлеп кете алмайсыз,бірақ ағылшын тіліне деген қызығушылығыңызды оятары анық. Бүгінгі күні өзге тілдерді білмей кәсіпте де оқуда да ұзаққа бармасымыз анық. Себебі шет тілдерді меңгеру жастар үшін бүгінгі күннің басты тізімінде тұр. «Өз тілің – бірлік үшін, Өзге тілің тірлік үшін»- дегендей қазіргі таңда өз тіліңмен қоса өзге де шет тілдерді білу,меңгеру заман талабы. Тілдің қажеті артқан сайын, сұраныс артқан сайын осы қажетті қамтамасыз ету үшін білімпаздарға арнап түрлі ғаламтор сайттары дүниеге келіп жатыр. Бүгін сіздерге шет тілдерін үйретуге арналған тегін, әрі қолайлы сайттарды қарастырамыз.

Study-languages.online.com- егер сіз бұл сайтты таңдасаңыз, дұрыс шешім қабылдағаныңызға сеніңіз! Себебі сіз мұнда ағылшын тілін алфавиттен бастай аласыз. Бұл ресурста арнайы үй тапсырмасы беріледі және онлайн тест тапсырып өз біліміңізді тексере аласыз.

Englishtips.org-ағылшын тілін жақсы меңгергенсіз,ағылшын тілінде кітаптар оқығыңыз келеді, бірақ оқитын кітаптар таппай жүрсеңіз бұл сіздің іздеген сайтыңыз. Мұнда шет тіліндегі кез-келген кітаптарды онлайн түрде оқи аласыз.

<http://ru.forvo.com> – Сөздерді қалай айту керек екендігін білмейсіз бе? Өзіңізге қажетті сөзді тауып, «сөйлеу белгісін» басыңыз, сонда сіз оның дұрыс айтылуын ести аласыз.

Real-english.com-ағылшын тілін меңгеру оңай болу үшін,орыс тілінде жақсы сөйлей алуың керек деп жатады. Дегенмен сіз орыс тілін дұрыс білмейтін болсаңыз,бірақ ағылшын тілін үйрететін арнайы сайттар орыс тілінде болса,сіз уайымдамаңыз! Себебі бұл сайт ағылшын тілін үйрететін, қазақ тіліндегі бірден-бір жалғыз ресурстың бірі. Сіз бұл жерден өзіңізге қажетті тақырыптарды тауып,сабақты онлайн түрде және аудио түрінде меңгере аласыз.

BBC Learning English-бұл сайт ағылшын тілін үйретуге арналған танымал сайттардың бірі. Егер сіз ағылшын тілін жаңадан үйреніп жүрген болсаңыз бұл ресурс сізге тиімсіз. Себебі мұнда арнайы сабақтар, грамматикалар мұғалімдерге немесе ағылшын тілінен белгілі деңгейден өткен үйренушілер-ге арналған.

Қазақстан тұрғындарының көп бөлігінде Android негізінде жұмыс істейтін құрылғылар бар. Ағылшын тілін үйренуді алдыңызға мақсат етіп қойсаңыз, бірақ үйренуге уақытыңыз болмай жүрсе, телефоныңыздан Google Play Market-ке кіріп, төмендегі арнайы ағылшын тіліндегі ресурстар көмегімен біліміңізді жетілдіруге кеңес беремін.

Listen and Speak-ағылшын тілін жаңадан бастап жүргенде кейбір сөздердің, сөйлемдердің қалай оқылатынын білмей жүрсеңіз, бұл аппликейшн сізге жақсы көмекші. Бағдарламадан ағылшын тіліндегі сөз тіркестері мен сөйлемдердің қалай оқылатынын естіп, өзіңіз де телефоныңызға сол сөзді қайталап айтасыз. Ақылды бағдарлама, шет тіліндегі дыбыстарды қаншалықты түсінікті дыбыстағаныңызды бағалайды.

English Grammar – ағылшын тіліндегі грамматиканы үйретуге арналған ресурс. Мұнда әр грамматиканы үйретуге арналған арнайы тесттер жинағы бар. Тапсырманы орындау арқылы оқыған сабағыңыз есте жақсы сақталады. Мұндағы онлайн тест қатенді бірден түзейді. Осы ресурсты пайдаланып ағылшын грамматикасын есте сақтауға болады.

Құрметті оқырмандар интернет бетін ашсаңыз, әрине ағылшын тілін үйрететін арнайы сайттар, ресурсстар өте көп. Дегенмен біз сіздерге ең тиімді, түсініктісін ұсынып отырмыз. Біз ұсынған ресурстар кәдеңізге жарар деген сенімдеміз!

ӘОЖ 81.1:81.44

ТІЛДІК БЕЙНЕЛЕУ ӘЛЕМІНДЕГІ АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ГЕНДЕРЛІК ТАПТАУРЫНДАР

Опабекова А., Садықбекова Б.А.

«Гендер», жыныс» сөздері де әр халықтың санасында, әлем бейнесінде әртүрлі қалыптасқан. Гендерлік зерттеулер қатарында гендердің тіл білімі саласымен байланысы ғылымда пайда болып жатқан жаңа бағыттардың бірі. Ғылымда бұл бағытты зерттеу бір жүйеге түсіп, қарқынды даму үстінде. Бүкіләлемдік лингвист ғалымдарының алдында тіл білімі саласының гендерлік бағытын айшықтап, соның негізінде дұрыс гендерлік лингвистиканы қалыптастыру қажеттілігі тұр.

Қоғамдағы ер және әйел адамның рөлін айқындауда салыстырмалы типологияның да үлесі бар. Бір тілде сөйлеуші топтың санасында тарихи қалыптасқан, мәдениеті мен салт – дәстүрімен сабақтаса жеткен мінез-құлық ерекшеліктерінің тілде көрініс табуы олардың өзара ерекшеліктерін айқындауды талап етеді. Гендерлік лингвистиканың маңызды бөлімдерінің бірі – гендерлік таптаурындар

(стереотиптер). Гендерлік таптаурындар-тұрақты және бірқалыпты болады. Гендерлік таптаурындарды біз мақал-мәтелдер, туыстық атаулар, тұрақты сөз тіркестері арқылы зерттеп, зерделей аламыз.

Гендерлік таптаурындар (стереотиптер) бірқалыпты және тұрақты болады. Қазіргі кезеңдегі әйел адамға тән кінәмшілдік, сезімталдық және көңілшектік қасиеттер бұрынғы кезеңдерде, орта ғасырларда өмір сүрген әйел қауымы бойындағы өз сезімін ұстай алмаушылық, шыдамсыздық секілді қасиеттері мәндес болып келеді. Және ер адамдарға қатысты оларды ақылды, айтқан сөзінде тұратын, салиқалы т.б. секілді қалыптасқан көзқарастар күні бүгінге дейін өз мән-мағынасын жоғалтқан жоқ.

Туыстық атаулар-өзара туыстық қарым- қатынасты білдіретін атаулар тобы. Тілдің ерекшелігі, салт-дәстүрлерге, мәдениетке қатысты туыстық атаулар құрылымы әр тілде сөйлейтін елдерде әртүрлі болып келеді. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі туыстық атаулардың өзіндік ерекшеліктері бар. Сөздік қоры жөнінен қазақ тілі әлемдегі ең бай тілдердің қатарында. Туыстық атаулар жүйесі қазақ тілінде кең құрылымды. Ағылшын тілінде туысқандық атаулар қазақ тілімен салыстырғанда аз мөлшерде. Бұл сол тілде сөйлейтін халықтың мінез ерекшеліктеріне, ғасырлар бойы қалыптасқан таптаурындарға (стереотиптерге) тікелей байланысты. Ағылшындарда туыстық атауларды қолдану аясы тар, яғни қазақ тіліндегідей туған-туысты түп-тамырымен туыстық атаулармен атамайды.

Қос тілдегі туыстық атауларды салыстыра келе қазақ тілінің сөздік қорының ағылшын тілінің сөздік қорына қарағанда мол екенін аңғарамыз. Бұл- халқымыздың көнеден асыл мұра болып келе жатқан салт- дәстүрлеріміздің, айналысқан шаруашылығымыздың әсерінен.

Қазіргі таңда гендерлік таптаурындар психологияда, қоғамтануда, тарихта және т.б. гуманитарлық ғылым салаларында зерттелу үстінде. Гендерлік таптаурындар ағылшын тілінің мақал- мәтелдерінде көрініс тапқан. Мақал-мәтелдерді зерттеу «паремиология» саласы екені белгілі. Ағылшын тілінің гендерлік таптаурындарға сай мақал-мәтелдерінде ер адамға қатысты жағымды және жағымсыз сипаттағы мақал- мәтелдер кездеседі.

Ағылшын тілінің мақал-мәтелдері арқылы қалыптасқан гендерлік таптаурындарға сәйкес, әйел-ана ретінде құрметті. Бірақ әйел ретінде, отбасындағы, қоғамдағы орны жөнінде жағымды пікірге қарағанда жағымсыз пікірлер басымырақ. Ер адамның рөлі қашанда маңызды. Отбасында, қоғамда ерлер билік жүргізуші азамат ретінде

қарастырылады. Ағылшын- мақал мәтелдеріне сүйенсек ер адам әйел адамға қарағанда ақылды, терең ойлайтын, отбасына қамқор жан.

Қазақ ауыз әдебиетінің маңызды бөлігі бұл - ата-бабамыздан мұра болып келе жатқан мақал- мәтелдеріміз. Халқымыз айтар ойдың тобықтай түйінін бір ауыз сөзбен немесе мақал- мәтелдер арқылы жеткізіп отырған. Мақал- мәтелдер халық даналығының алтын қазынасы. Қазақ мақал- мәтелдері әртүрлі тақырыптарда кең көлемде кездеседі.

Қазақ тілінде «ер» және «әйел» адамға қатысты мақал- мәтелдер арқылы қоғамда, ер адамның абырой-беделі жоғары деген гендерлік таптаурындар қалыптасады. Ер азамат- елі үшін еңбек етеді. Әйел адам – отбасының берекесін сақтаушы, балалардың қамқоршысы.

УДК 811.111:37.025

DIFFERENCE OF MENTALITY IN THE WORLD

Nurmakhan Y., Tortaeva E.K.

Everyone once in his live time had a dream to see the World, travel and get some new feelings. So imagine you get it, this chance and you're going abroad. What should you do? The reason we wrote this research is that we think that information given here will help them in near future. I want to share with my own experience, things I mentioned because different country, different people. Also, explain to my idea, if you remember Russian people have phrase like "It is not matter what your nation is, matter who you are", I want people understand that it is very important where you from and what kind of mentality do you have. Because mentality has more power on us than we think.

A mentality is a way of thinking or the ability to think and learn. If someone says you have the mentality of a kindergartener, that's great if you're in kindergarten, but if you're in tenth grade, they're probably calling you immature.

An obvious part of the noun mentality is the word "mental," which means "of the mind". How your mind works is your mentality, either in a way that's measured in school or testing, or in the way you think about things. A learned way of thinking comes from experiences; for example you might have a competitive mentality at mealtime because you share a table with nine brothers and sisters.

Mentality (Latin word “mens”, “mentis” - spirit, thinking, reasonableness and a way of thinking) is the unity of group's or individual's behavior, thinking, feelings, attitudes, trends, it is formed with the influence of traditions, culture, social structures and the whole environment of human being and at the same time it influences the process of their formation.

Here are some facts of difference in mentality:

1. In Rome, Italy, adults drink coffee standing up at a coffee bar.
2. Throughout Europe, people eat with the fork in the left hand and the knife in the right.
3. In India, women wear rings in their noses to show they are married.
4. In New Zealand, chewing gum in public is considered impolite.
5. In Russia, powerful handshakes among men are often carried to extremes.
6. In Brazil, kids do not have sleepovers.
7. In most parts of Asia, it is taboo to touch people's heads, especially those of children.

This scheme indicates the difference of people from east and west to the view to live. Man from west goes to their dreams directly, but east man thinks that ending is not valuable; they give more attention to the way to it.

This one shows the difference while they are in trip or travel. East people like more to take photos more than sightseeing.

Here we see the distinction on parties or celebrity evenings, east people like to sit all together on one table, however east like to be in small groups.

People staying in a line, I think this very interesting, because this is a problem we see every day, west people try to go through the line as fast as possible and this makes line crowded.

We made little social interview about how much students know about mentality.

In conclusion we want to all people before going abroad take a moment and think about how they will act over there. Since you advertisement of your country and you should be polite. This research will help people not do some mistakes that happen at the start. We want all of you understand this and you should be proud about your native country, in my journey I met a lot of people, our own Kazakh that helped us in unknown country that have its own rules, kind American that always gave to us advices, Europeans with whom I talked through nights, at the end I heard the words that I could there they were “You tell so amazing information about your home, I want to see it with my own eyes and I think that we will meet again ” because of this words I was very proud of who am I and about my Home, that I missed all the time till I was there.

УДК 81.373.46

СПОРТИВНАЯ ЛЕКСИКА В РУССКОМ, КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Рысбекова Н., Кекилбаева Ж.Е.

Спортивная лексика – представляет собой составляющий элемент языка всех людей, которые имеют что-то общее со спортом. Такими являются сами спортсмены, игроки, их тренеры, болельщики тоже, и также судьи. Данная лексика характеризуется следующими особенностями: не ярко выраженной сжатостью от общелитературной лексики, очевидностью, большим количеством потребителей, широким наличием синонимов, и также схожестью с технической лексикой. Спортивная лексика выражена межотраслевыми и общими научными универсалиями, узкоотраслевыми и отраслевыми понятиями, и специальными наименованиями. В самую распространённую группу в спортивной лексике входят узкоотраслевые названия. Вокруг лексики в области спортивной коммуникации выделяются номенклатурные наименования, профессионализмы и профессиональные жаргонизмы.

Характерностью концептуализации в области спортивной деятельности считается видение основных объектов и отношений между ними через призму противопоставления, которое определено принципом соревновательности самого спорта. Через противопоставление понимается не только игра как таковая, но и также все ее составляющие. Каждый новый вид спорта развивается как развитие и усложнение существующей системы, в котором выражается характерный признак, который служит основой для сопоставления и противопоставления с предыдущими, и закрепляется в лексике.

Казахский язык, в связи с развитием спорта в стране, пополняется разными словами, обозначающими спорт, виды спорта, общие термины, спортивные принадлежности и т. п. Возникновению и развитию спортивной лексики казахского языка послужили взаимоотношения между представителями разных народов. За последнее время спортивная лексика получила большие темпы развития. Это связано с тем, что усиленно развиваются как сами виды спорта, так и околоспортивные сферы (спортивная медицина, система судейства и контроля, спортивное оборудование и оснащение), вырос уровень организации и проведения спортивных соревнований во всех странах. Для определения всего этого в казахском языке появляются

новые слова. В казахском языке есть такие слова, обозначающие национальные виды спорта, которые не переводятся на другие языки, не имеют аналогов. К таким видам спорта относятся: аламан бәйге, бүркіт салу, жамбы ату, көкпар, қыз қуу и т. д. Такие слова на русский язык и на другие языки переводятся путём замены казахских букв русскими или английскими буквами. Например, слово “көкпар” на русском и английском языках будет звучать так: кокпар, kokpar; слово “қыз қуу” – кыз куу, kuz kuu и т.д.

В состав современного спорта русского языка включаются разные по составу и значению лексемы, жаргонизмы и профессионализмы, которые используются спортивными средствами массовой информации, самими спортсменами, и просто любителями и зрителями различных спортивных игр. В каждом виде спорта есть свойственная ему специальная профессиональная лексика, терминология, присутствие жаргонных выражений и слов. Спортивный язык доступен и хорошо понятен людям разных возрастов.

Язык спорта английского языка довольно хорошо развит, так как большинство видов спортивных наименований и видов спорта происходят именно с английского языка. Язык спорта включает в себя много различных наименований. Например, в английском языке в качестве спортивного термина для выражения дополнительного времени, широко употребляется лексема овертайм. Данная лексема овертайм – overtime характеризуется многозначностью в языке-источнике. Это: сущ. 1) переработка, 2) сверхурочные часы, сверхурочное время; 3) спорт - дополнительное время; прил. сверхурочный (оплата).

ӘОЖ 323.2(574)

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АРМАН ИДЕЯСЫНЫҢ САЯСИ – ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘНІ

Ештайбек А., Нұрманбетов Қ.Е.

Елбасы Назарбаевтың кемеңгерлігі мемлекеттің болашағын болжай біліп, алдыға анық мақсат қойып, оған жету жолдарын жоспарлай алуында.

Осындай сындарлы саясат негізінде Қазақстан Республикасының құқық жүйесі, заңнама жүйесі қалыптасты. Мемлекеттік құқықтық

саясаты анықталды, барлық қоғамдық маңызды қатынастар құқықтық реттеуге ие болды, өткен жылы Елбасы жариялаған Ұлттық жоспардың нақты 100 қадамы мемлекет пен қоғамның жүрек қағысы мен бар дертін дөп баса білген тарихи құжат болды деп атауға болады. Елбасы ұсынған бұл нақты қадамдар мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының қоғаммен бірлескен қарқынды жұмысына бастау болды.

«Ел болам десек бесігіңді түзе», «Тәртіпке бағынған ел құл болмайды» - деген сөздер тегіннен-тегін айтылмағаны анық. Сондықтанда еліміз тәуелсіздігін алған жылдары алғашқы қадамдарының біріде-бірегейі Ата заңымызды қабылдауы болып табылды. Алғаш 1993 жылы Конституция қабылданды. Одан кейін 1995 жылы 30 тамызда қазіргі уақытқа дейін қолданыс тапқан Ата заңымыз қабылданған болатын. Ең бастысы, Қазақстан Тәуелсіздігінің 25 жыл бойғы дамуындағы бүгінгі жетістіктерінің баршасы Ата заңымыздың тиімділігін анық айқындап отыр. Конституция 25 жылдық тәуелсіз дамуға сеп болып қана қойған жоқ, құжаттың нормативтік әлеуеттері де халыққа талай қызмет етіп, демократиялық, құқықтық мемлекеттің одан әрі беки түсуіндегі прогресс жолында мығым заңдық негіз болып қала бермек. Ата заңымыздағы заңдылықтарға сүйене отырып, Елбасымыз заңдармен, жолдауларын халыққа ұсыну үстінде. Мәселен, өткен жылғы Қараша айының 30-шы жұлдызында жарық көрген жолдауы. Бұл жолдауда нақты бес институттық реформа орын алды. Елбасы авторы болып табылатын 5 институттық реформа, оны жүзеге асыруға бағытталған 100 нақты қадам «Қазақстандық арман» идеясының өмірге келуіне негіз болды. Нұрсұлтан Әбішұлы ұсынып отырған Қазақстандық арманның мәні – 21 ғасырда Ұлы дала елінің әлемнің ең алдыңғы қатарлы 30 озық мемлекеттің қатарынан орын алуы болып табылады.

Әр жылдардағы Елбасымыздың халыққа жолдауының қай-қайсысының болмасын орны ерекше. Әсіресе соңғы «100 нақты қадамының» тәуелсіздіктің 25 жылдығымен тұспа-тұс келуі тегін емес. Еліміз бұған дейін де Елбасының жолдауларын асқан ыждағаттылықпен жүзеге асырды. Бұл еңбегінде аяқ асты етпесі анық. Жасалып жатқан жұмыстар еліміздің жарқын болашағы үшін, «Мәңгілік ел» болам десек ешбір істен тартынбай, аянбай тер төгуіміз керек.

Қорыта айтқанда, Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлының терең ғылыми еңбектері мен ғылымның әр саласындағы концептуалдық

ойлары кешенді зерттеуді талап етеді. Президент Н.Ә. Назарбаевтың кітаптары, мақалалары мен айтқан сөздерінің мазмұны сырттай көрініс беретін «нақтылыққа» қарағанда әлдеқайда тұңғыық және ауқымды, сансыз ұқсас құбылыстарды қамтиды және уақыт тезіне төзімді. Толғағы пісіп айтылған айшықты ой уақыт қойнауын бұзып өтіп, басқа ұрпақтың алдынан есік ашып, сол ұрпақпен біте қайнасып, оның бүгінгі күнгі нақты қызметі мен ұнамына, оның философиясы мен мораліне, қам-қарекетінің өзегі мен тұрмысының мәніне айналады. Назарбаевтың стилистикалық жағынан таза, бос сөздер өрнегінен ада мақалалары – қазақтың жоғын жоқтап, мұңын шаққанның ойы, терең ізденіске толы және сөздің жақсы мағынасында философиялық. Нұрсұлтан Әбішұлының барлық жолдаулары мен сөздеріндегі, мақалалары мен кітаптарындағы ойлар болашаққа меңзейді, біздің мемлекетіміздің жолын айқындайды, сондықтан да олар өміршең және ойлануға мәжбүрлейді. Ұрпақтар оның осындай еңбектері арқылы ел өмірінің дербестіктегі күрделі кезеңі жайлы, оның рухани, этикалық және эстетикалық өмірі туралы төрелік айтатын болады.

Аталар арманын орындап, тәуелсіздікке жеткен еліміздің алдына асқаралы меже қойып, Қазақстандық арманға қадам басқан кезін мен мақтанышпен айта аламын.

УДК 34:347

ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Абдуллаева А., Омарова Г.Е.

В определенные исторические эпохи существовали разнообразные формы урегулирования конфликтов, предусматривающие целый комплекс мер и решений, способных временно, либо окончательно погасить конфликт сторон в форме, приемлемой для этого конкретно-исторического общества.

Медиация (в переводе с английского – посредничество) – это процедура примирения конфликтующих сторон путем их вступления в добровольные переговоры с привлечением нейтрального лица – медиатора, минуя судебное разбирательство.

Медиация в ее современном понимании начала развиваться во второй половине 20 столетия. Прежде всего, в странах англосаксонского права – США, Австралии, Великобритании, а затем уже она постепенно стала распространяться и в Европе. Первые попытки применения медиации, как правило, предпринимались при разрешении споров в сфере семейных отношений. Впоследствии медиация получила признание при разрешении споров самого широкого круга, начиная от семейных конфликтов и заканчивая сложными многосторонними конфликтами в коммерческой и публичной сфере.

Казахстан, так же как и несколько десятилетий назад США и страны Европейского союза, столкнулся с актуальной на сегодняшний день проблемой – перегруженностью судов, судебными тяжбами, затягивающимися на несколько лет, неисполнением решений судов и огромными затратами физических и юридических лиц на судебные издержки. Индустриальный и информационный бум, прогресс и глобализация привели к тому, что количество споров и их сложность возросли в геометрической прогрессии. Стала очевидной необходимость поиска других процедур урегулирования споров.

5 августа 2011 года был принят закон Республики Казахстан «О медиации», регулирующий общественные отношения в сфере организации медиации в РК, определивший ее принципы и процедуру проведения, а также статус медиатора. Согласно Закону процедуру медиации вправе проводить медиатор, т.е. независимое физическое лицо, привлекаемое сторонами для проведения медиации на профессиональной и непрофессиональной основе в соответствии с требованиями закона о медиации.

Впервые за всю историю Казахстана в его правовом пространстве возник не новый вид ответственности или способ обеспечения обязательства, а новый универсальный правовой инструмент. Этот уникальный инструмент направлен на повышение уважения к правам, свободам и самому человеку, на формирование цивилизованных гражданских и межличностных отношений, укрепление общественного согласия, на разрешение социальных, иных противоречий, конфликтов и споров путем конструктивного диалога.

Несмотря на то, что был принят закон, сформирована определенная база, потенциал института медиации используется не в полную меру. Причиной этому являются факторы, сдерживающие развитие и дальнейшее распространение института медиации. Среди таких причин можно назвать: неинформированность населения, как

физических, так и юридических лиц о преимуществах альтернативного разрешения спора.

Кроме этого, имеет место и менталитет, ориентированный более на судебное разрешение любых конфликтов, нет цели разрешить конфликт более цивилизованным способом. Имеются факты несовершенства законодательства РК, а также негативные обстоятельства, отсутствие тесного взаимодействия в области решения юридических конфликтов между госорганами и институтами гражданского общества.

Для развития института медиации в Казахстане необходима финансовая поддержка государства в виде предоставления кредитов на льготных условиях, с низкими процентными ставками для организаций медиации, а также освобождение от льгот на три года для организаций, которые только начинают действовать.

Кроме того, необходимо разработать и утвердить единую программу подготовки непрофессиональных медиаторов, либо решить вопрос об исключении из закона понятия непрофессиональный медиатор.

УДК 347.921.1

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК

Тугелбаев У., Кадыркулов А.Ж.

Немалый урон имуществу граждан и юридическим лицам (жилым домам, дачам, объектам благоустройства и т.д.) наносят лица, не обладающие полной дееспособностью, - несовершеннолетние граждане в возрасте до 18 лет, подростки, родители которых лишены родительских прав, а также несовершеннолетние граждане, не способными понимать значение своих действий.

Чаще всего наносимый этими лицами ущерб имуществу граждан сопряжен с уголовно-наказуемыми действиями, но в силу их несовершеннолетия, закон во многих случаях освобождает их от уголовной ответственности. Однако через своих законных представителей (родителей, опекунов, попечителей) они привлекаются к возмещению вреда, чаще всего причиненного жилищному фонду (порча жилых помещений в результате пожара, взрывов газа, возгорания

воспламеняющихся веществ, затопления жилья, выведения из строя лифтов; разрушение дачных помещений, придомовых оздоровительно-спортивных площадок, ломка зеленых насаждений и т.п.).

Гражданско-правовая ответственность несовершеннолетних наступает в соответствии с положениями гражданского законодательства РК. Порядок возмещения вреда, причиненного этой категорией граждан, определен в ст. 925-930 ГК РК.

В отличие от малолетних, несовершеннолетние в возрасте от 14 до 18 лет самостоятельно несут имущественную ответственность по совершаемым ими сделкам (22 ГК РК). При этом не имеет значения, совершена сделка самостоятельно несовершеннолетним или с письменного согласия его законного представителя.

Это означает, что в качестве ответчика всегда должен привлекаться несовершеннолетний причинитель, и именно применительно к его действиям должен быть решен вопрос об основаниях гражданско-правовой ответственности.

Однако в случае, когда у несовершеннолетнего недостаточно имущества, дополнительную (субсидиарную) ответственность несут его родители, усыновители или попечитель.

Ответственность за вред, причиненный несовершеннолетними в возрасте от 14 до 18 лет:

1. Несовершеннолетние на общих основаниях самостоятельно несут ответственность за причиненный вред (п. 1 ст. 926 ГК РК).
2. Родители (попечители) отвечают перед потерпевшим лишь в той части, в какой не могут отвечать своим имуществом и доходами сами несовершеннолетние.

К доходам несовершеннолетнего относятся все виды вознаграждения за его труд, интеллектуальную, предпринимательскую и другую деятельность, основанную на законе; причитающиеся ему алименты и прочие платежи. В имущественную массу, на которую можно обратить взыскание, входят принадлежащие несовершеннолетнему движимые и недвижимые объекты его собственности, ценные бумаги, вклады, пай, доли в капитале и т.д.

Перечень этого имущества не ограничен, а потому его составляющие зависят от конкретной ситуации, возраста подростка, степень материальной обеспеченности, которого чаще всего увеличивается по мере его взросления.

Также следует иметь в виду, что п. 2 ст. 22-1 ГК РК освобождает родителей, усыновителей, попечителя от ответственности за вред, причиненный эмансипированным подростком, достигшим 16 лет,

поскольку в момент причинения вреда он действовал как лицо, обладающее полной дееспособностью.

Не могут быть привлечены к дополнительной ответственности родители, усыновители, попечители, если несовершеннолетний в возрасте от 14 до 18 лет причинил убытки неисполнением, либо ненадлежащим исполнением обязанностей по сделке (ст. 22 ГК РК).

ӘОЖ 343.915

ЖАСӨСПІРІМ ҚЫЗДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТАРМЕН КҮРЕС ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ

Жиенбаева У., Жұмағұлова Б.П.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабына сәйкес әрбір жасөспірімнің балалық шағы мемлекеттің қорғауына алынған, ол мемлекет таныған және қорғайтын негізгі құндылықтардың бірі болып табылады.

Қылмыс – бұл құқық бұзушылықтың бір түрі. Қылмыс басқа құқық бұзушылықтардан, оның қылмыстық заңмен белгіленетіндігімен және оны жасағанда қылмыстық жауапкершіліктің болуымен ерекшеленеді.

Жасөспірім – адамның 10 мен 15 жас аралығындағы шағы. Жасөспірім кезеңінде адамда жан қуатының сапалық жаңа құрылымдары (жыныс мүшелерінің жетілуі, сана-сезімнің артуы, іс-әрекетінің күрделене түсуі, моральдік-этикалық түсініктер, т.б.) қалыптасады. Бұл кезде жасөспірім дербестікке, әсерге берілгіштікке салынып, қимыл-қозғалысқа құштар келеді. “Өзім білемге” салыну, ер жеттім деп ойлау кейде жаңсақ, теріс қылықтарға соқтыруы да ықтимал.

Бүгінде өрімдей жастардың қылмыс жасауы көз үйренген көрініске айналып, елді елең қылып отыр. Тәртібі қиын бала есейген сайын қылмыстың ауыр түрлерін жасауға бейімі арта беретінін ескерсек, бұл аса өткір мәселе екенін мойындауға мәжбүрміз.

Жас жеткіншектердің қылмысқа бой ұру мәселесі тек құқық қорғау органдарының ғана емес, ата-ананың, мектептің, басқа да мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдардың қадағалауын талап етеді. Себебі психолог мамандардың зерттеуіне сенсек, жас баланың саналы азамат болып қалыптасуында оның жанұяда, мектеп

қабырғасында, көшеде көрген өнегелері ерекше орын алады. Ал сабақтан тыс уақыттарда, каникул кездерінде демалыс маусымдарының дұрыс ұйымдастырылмауы, көшедегі келеңсіз оқиғалардың көптігі мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдардың қызметіне сын.

Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық Кодексінің 6-бөлімі 80-бабының 1-тармағына сәйкес, кәмелетке толмағандар деп - қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытқа қарай жасы он төртке толған, бірақ он сегізге толмаған адамдар танылады. Демек 14 жасқа дейінгі тұлғаларға қылмыстық жауаптылық тағайындалмайды. Кәмелетке толмаған баланың қылмыстық жауапкершілік жасына толмауы, іс-әрекеттің қоғамға-қауіптілік дәрежесін төмендететін фактор болып саналмайды. Керісінше, қылмыстық жауапкершілікті тудыруға мүмкіндік бермейтін мән-жай болғандықтан, оларға басқа да әсер ету шараларын қолдануды талап етеді. Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кәмелетке толмағандарға жаза тағайындалуы мүмкін не оларға тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шарры қолданылуы мүмкін.

Соңғы кездері жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылық азаймай отыр. Мұндай күрделі мәселені шешу мақсатында елімізде сот әділдігінің жаңа тетігі – ювеналдық әділ сот заңдық негізде іске асырылып, арнайы орган – кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі соттар құрылды. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың алдын алу мәселесі жалпы қылмыстан сақтандыру қызметінің ең маңызды аспектісі болуға тиіс. Сондықтан да мұндай қылмыстардың алдын алуда қандай да бір оң нәтижеге жету үшін бұл қылмыстарға итермелеп отырған факторларды білу керек және де олардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау және жан-жақты дамуын қамтамасыз ету мақсатында қоғам арнайы іс-шаралар жүргізуі керек.

Еліміздің әр баласы – мемлекетіміздің болашағы. Олардың тәрбиесіне, өміріне мән беріп, немен айналысатындығына, кімдермен байланыста екендігіне, бос уақытын қалай өткізетіндігіне назар аударуы керек. Балалардың өміріне қатысты барлық жағдай елеусіз қалмауы керек. Өйткені баланың өмірі мен тағдыры бәрінен қымбат. Оның қалыптасуына, өмірде дұрыс адам болып өсуіне қоғам болып, мемлекет болып көмектесуіміз қажет. Ең бастысы, кез келген баланы қылмыс әлемінен алшақтатудың, соның құрығынан құтқарудың жолдарын табуымыз керек.

УДК 367.65(112.65)09

ВЫДАЧА ПРЕСТУПНИКОВ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ДОГОВОРЫ И НАЦИОНАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО

Шералиева Б., Ермакова Г.С.

Тема доклада посвящена экстрадиции преступников, как в международном праве, так и внутри государств. На выбор данной темы меня подтолкнули события в нашем государстве за последние годы. Актуальность темы заключается в том, что в последнее время участились случаи экономического мошенничества, в свою очередь преступники покидают страну и живут хорошей жизнью за рубежом, так как наше государство не имеет закона об экстрадиции, а лишь договора между государствами. Это и является большой проблемой в области уголовного права Республики Казахстан. Как правило, объектом и предметом исследования является международные договоры (конвенции, двусторонние соглашения и др.) и национальное законодательство (конституция РК, уголовный кодекс РК, уголовно-процессуальный кодекс РК и др.). Основная цель работы - это подробное изучение института экстрадиции, выявить пробелы при процедуре выдачи преступников, определить качество применения и исполнения международных конвенций и договоров, проанализировать события экстрадиции, произошедшие в нашем государстве за последние годы. Методы проведенных исследований: сравнительный анализ международных договоров и национального законодательства. Также рассмотрены и изучены основные международные договора в области выдачи преступников. Проанализированы последние события экстрадиции М. Аблязова, С. Шалбаева и др., можно сделать вывод, что нашему государству необходим закон о выдаче преступников совершившие преступления на территории Республики Казахстан.

Национальная правовая норма, относящаяся к вопросам международного права, может стать и становится международно-правовой нормой только в том случае, если она закреплена в международном договоре или через международную практику приобрела характер международной обычной нормы. С другой стороны, международное право оказывает влияние на внутригосударственное право, восполняя новыми нормами, конкретизируя и расширяя его. Рассматривая влияние международного

права на национальное законодательство в рамках института выдачи, следует указать, что ряд государств под непосредственным воздействием норм международного права и практики в этой области принял внутригосударственные законы о выдаче преступников, а ряд государств ввел в свои уголовные законы, соответствующие положения. Тем не менее, предусмотренные в законах отдельных государств положения относительно выдачи преступников не могут иметь обязывающей силы для других государств до тех пор, пока не будут юридически закреплены в международном договоре и тем самым не приобретут качества международной нормы, обязательной для государств, заключивших договор. Принципы наказания, закрепленные в национальных уголовных законодательствах государств, могут быть осуществлены в отношении беглых преступников, скрывшихся на территории других государств, только в том случае, если будет достигнуто соглашение об их выдаче.

Подводя итоги рассмотрения такого явления, как выдача преступников, следует подчеркнуть, что международное уголовное право как комплексная отрасль права без этого института существовать не может. Применение его не только к международным, но и к другим преступлениям говорит о том, что в развитии международного уголовного права наступил новый этап. Он связан с тем, что границы между преступлениями международными, международного характера и многими видами общеуголовной преступности становятся все более прозрачными. В то же время этот процесс не может быть оценен как поглощение международным уголовным правом внутреннего права государств, или наоборот.

ӘОЖ 347.962

СУДЬЯ ЛАУАЗЫМЫНА ҮМІТКЕРЛЕРГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАРДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жапарқұл С., Тұрғынбек Г.Р.

Қазіргі кездегі қолданыстағы сот корпусын қалыптастыру жүйесінде бекітілгендей судья лауазымына қабылдауға үміткер тұлғаларға қойылатын арнайы талаптармен қамтамасыз етілген. Дегенмен, сот корпусында көптеген судьялардың кәсіби және жеке қасиеттері судья этикасы талаптарына сәйкес келмейтіндігі де орын

алуда. Қолданыстағы сот корпусын қалыптастыру жүйесінде назар аударуды талап ететін, бірқатар кемшіліктер мен олқылықтар бар.

Судья сот билігін жүзеге асыруын қамтамасыз ететін тұлға ретінде оған жоғары талаптар қойылуы тиіс, олар жақсы теориялық білімі мен адамгершілігінің мінсіздігі және жеткілікті тәжірибелік өтілі мен адам ретінде жетілуі керек, осылардың барлығының ескерілуі үміткердің жақсы судья ретінде қалыптасуына әкеледі. Осыған орай судья лауазымына үміткерге қойылатын талаптар: судьяларға қатысты кәсіби цензі және жас цензі тиісінше көтерілуі, жасы 30-ға келген, сот жүйесінде қызмет атқарған, жұмыс өтілі 7 жыл болып бекітілетін ценздік талап ереже заңнамада көзделуі тиіс деп пайымдаймыз. Сонымен қатар ҚР сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Конституциялық заңының 29 бабында бекітілген ережелерінен «заңгерлік кәсібі бойынша кемінде он жыл жұмыс өтілі» бар деп бекіткен ал, бірақ (ҚР Президентінің 26.06.2001 ж. №643 Жарлығымен бекітілген) «судьялыққа кандидаттың тағылымдамадан өтуі туралы ереже» бойынша онда «заңгерлік мамандығы» бойынша деп бекіткен. Алайда «кәсіп» пен «мамандық» ұғымдары бірдей емес. Өйткені «кәсіп» бұл бір кең ауқымы немесе слалардың жиынтығы десек ал, «мамандық» бұл қызметкердің кәсіп шегіндегі қызметінің нақты саласы. Сондықтан осындай ережелерді нақтылау арқылы еліміз құқықтық мемлекет ретінде дамуын жалғастырады. Мемлекетімізде білім берудің көпдеңгейлі жүйесі енгізілген және көп деңгейлі білім беру жүйесі ішінен судья лауазымына үміткер адам нақты қандай біліктілік деңгейінің иегері болуы тиіс деген сұрақ туындайды. Судья лауазымына үміткер адам «заңгер-маманы» немесе «магистр-заңгер» біліктілік дәрежесінің иегері болуы тиіс. Сондықтан ҚР сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Конституциялық заңының 29 бабының 1-тармағындағы «жоғары заң білімі» сөзін «заңгер-маманы» немесе «магистр-заңгер» деп өзгертілуі тиіс деп ойлаймыз. Себебі, үміткердің білім деңгейі жалпы базалық деңгейден жоғары болуы керек, үміткерлер болашақ судьялар ең алдымен заң түсіндіру негіздерін білуі және нормативті-құқықтық актіні дұрыс қолдануды білуі тиіс, осыларды негізге алатын болсақ, олардың ғылыми деңгейі болуы керектігін түсінеміз. Үміткерлер үшін қойылатын қолданыстағы заңнамада мынадай ережелерді көздеген дұрыс болар еді: үміткерлердің физикалық және психикалық денсаулық жағдайын тексеру, психологиялық портретін нақтылауға бағытталған зерттеулер жүргізу. Мұндай сипаттағы ережелерді енгізу қажеттілігі айқын болып

табылады. Үміткерлердің байқауға қатысуы үшін олардан, басқа құжаттармен бірге қызметтік мінездемесі мен облыстық психоневрологиялық және наркологиялық диспансерлерінен алынған анықтамаларды ұсыну қажеттілігі жеткілікті емес сияқты. Бұл талаптарға мынадай қосымша талаптар қосу керектігі айқын: үміткерлерді арнайы терең медициналық және психологиялық сараптама және тексеру жүргізілуі тиіс. Осындай арнайы терең медициналық және психологиялық сараптама және тексеру жүргізілуі үшін арнайы заңдастырылған үміткерлерді іріктеу механизмін әзірлеу керек, сол кезде үміткерлердің кәсібилігі мен психосоматикалық мәртебесін бағалауға мүмкіншілік туады. Жан-жақты ғылыми-негізделген психологиялық тестілеуге сәйкес бағалау арқылы тұлғалық қасиеттеріне баға берілер еді және де оның зияткерлігі мен талдаушылық қасиеттеріне сипаттама жасалуымен қатар кәсібилік түңілуден төзімділігіне және оның әлеуметтік тәжірибесі қалыптасуын анықтар едік. Сонымен бірге психодиагностикалық тексеру арқылы үміткерлер ішінен теріс психологиялық және психосоматикалық сипаттарының болуына байланысты судьялық лауазымды жүзеге асыру мүмкін емес екенін анықтар едік. Сот төрелігінің тиімділігін арттыру бұл елдің дамуы мен қоғамдық қарама-қайшылықтардың алдын-алудың негізгі түбегейлі шарттарының бірі.

ӘОЖ 354.47

ҚР-ҒЫ ЗЕЙНЕТАҚЫМЕН ҚАМСЫЗДАНДЫРУДЫҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Срайл А., Құлажанова А.Н.

Халықты әлеуметтік қорғаудың құрамасының бірі болып оның зейнетақымен қамтамасыз етілуі табылады. Ол халықтың барлық қабаттарының мүддесін қамтиды, еңбек пен капитал нарығына әсер етіп қана қоймай, сонымен қатар жұмыс істейтін халық ұрпақтарының арасында да бөлініске салады. Осылайша, зейнетақымен қамсыздандыру жүйесі ең күрделі және көп функционалды экономикалық жүелердің бірі болып табылады.

Зейнетақы (латынның *pensio* – төлем) – белгіленген жасқа жеткенде, мүгедектікке, асыраушысынан айырылғанда және де басқа да заңмен қарастырылған жағдайларға байланысты азаматтарға

ақшалай, жүйелі түрде төленетін төлемдер. Зейнетақы төлемдері бюджеттен тыс мемлекеттік қорлар мен сақтандыру (жекеменшік зейнетақы) қорлары ретінде құрылған зейнетақы және сақтандыру қорларының есебінен жүзеге асырылады.

Зейнетақының екі түрлі мінездемесі бар.

Оны жұмысқа қабілеттілігін жоғалтып алған қоғам мүшесінің өмірлік қажеттілігін қамтамасыз ету мүмкіндігі ретінде қарастыруға болады. Және де зейнетақы жұмысқа қабілетсіздердің қоғамдық өндіріске жұмсаған еңбегі мөлшерінің көрсеткіші болып табылады.

Зейнетақы әлеуметтік мінез – құлқы бар ақшалай төлемдерге жатады, бірақта, сонымен қатар, оны экономикалық категорияға жатқызатын бірқатар ерекшеліктері бар.

Біріншіден, зейнетақы ел халқының белгіленген категориясына – жұмысқа жарамсыздарға арналған. Яғни, ұзақ уақыт аралығындағы жұмысқа қабілетсіздер (ауыруына байланысты уақытша жұмысқа қабілетсіздерге қарағанда) – бұл жасына, мүгедектігіне, асыраушысынан айырылуына байланысты жұмысқа жарамсыздар. Берілген жағдайда зейнетақы жұмысқа қабілетсіз болып қалған жағдайдан бастап тұрақты мінез-құлыққа ие және де өмірлік іс-әрекетті қамтамасыз ету үшін материалды қайнар көз болып табылады, және де берілген материалды игілікті тұтыну жекелей түрде болып келеді (спорт, дене шынықтыру, білім беру сияқты қоғамдық әлеуметтік төлемдерге қарағанда). Зейнетақының ең басты ерекшелігі жұмысқа қабілетті уақыт аралығында жұмсалған еңбектің көрінісі.

Қазақстан Республикасында «Қазақстан Республикасындағы зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңында «зейнетақы» түсінігі туралы айтылған. Бұл жинақтаушы зейнетақы қорлар мен Орталықтан төленетін зейнетақының жиынтығы. Аталған Заңмен келесі зейнетақы төлемдері қарастырылады:

Орталықтан – 1998 ж. 1 қаңтарына қарай ҚР-ң заңымен белгіленген еңбек өтіліне пропорционалды алты айдан кем емес еңбек өтілі бар жеке тұлғаларға төленетін ақшалай төлемдер. Жинақтаушы зейнетақы қорларынан – ҚР-ң заңымен белгіленген тәртіпте іске асырылатын алушыларға төленетін зейнетақы жинақтаулары.

Жинақтаушы зейнетақы жүйесі жағдайындағы зейнетақы оларды тиімді басқару салдарынан ел экономикасын басқарудың басты тұтқасы болатын зейнетақы қорларынан төленетін төлемдер болып табылады. Қалай болғанда да зейнетақы – бұл халықты әлеуметтік қамсыздандырудың формаларының бірі.

Зейнетақы қорлары (pension funds) – зейнетақы төленетін қорларды құру үшін максималды жоғары табыс алу мақсатымен инвестицияланатын жеке сектор мен мемлекеттің зейнетақы салымдары. Зейнетақы қорларындағы апта сыйынғы, ай сайынғы салымдардың арқасында өсіп отыратын бірталай қаражаттарды басқару сақтықты талап етеді: қаражаттарды салу мақсатында қорлар жиі, тек қана биржада айналыста жүретін құнды қағаздарды сатып алып қана қоймай, жылжымайтын мүлік пен өнер туындыларын да сатып алады.

Қорытындылай келе, нарықтың өзін-өзі реттеу қабілеті, ел экономикасының әртүрлі салаларына мемлекеттің кіріспеуі қажетті қолдау көрмеді. Сонымен қатар, қоғамда және де ерекше түрде әлеуметтік қамтамасыз ету аясында болып жатқан процесстерді мемлекет реттеу керек.

ӘОЖ 327.13

ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕСІНЕ ӘСЕРІ

Сембекова С., Құрманбаева Д.П.

Кеңестік жүйе құлауының нәтижесінде Қазақстан Республикасы өз егемендігін алып, халықаралық қоғамдастықтың тең құқылы мүшесіне айналу мақсатында бірқатар шаралар атқарыла бастады. Бұл кезеңде 1990 жылы 25 қазанда «Қазақ КСР-нің мемлекеттік егемендігі туралы» Декларациясы және 1991 жылы 16 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» конституциялық заңдарынан соң 1993 жылы 28 қаңтарда Қазақстан тарихында Жоғарғы Кеңес тәуелсіз Республиканың бірінші Конституциясын қабылдады. Егеменді Қазақстанның бірінші Конституциясының ең алдымен өте үлкен моральдық-саяси маңызы болды. Қазақстан көп ғасырлардан кейін бірінші рет біртұтас, егеменді, демократиялық мемлекет деп жарияланды. Сонымен бірге бұл Конституция жаңа заман өзгертулерімен байланысты жақын маңдағы міндеттерді, сондай-ақ шешіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси проблемаларды заңдастыруға бағытталған өтпелі кезеңнің Негізгі заңы ретінде қарастырылады. Сондықтан, тәуелсіздік жылдары кезінде қабылдаған конституциялық заңнаманың негізгі идеялары қорытылып, 1995 жылы

30 тамызда бүкілхалықтық референдумда тәуелсіз Қазақстанның екінші конституциясы қабылданды. Жалпы, мемлекеттік конституциялық заңнаманың дамуы өте күрделі процесс. Жаңа мемлекет құру, өтпелі кезеңде өмір сүру тек бір ғана конституциялық актіні қабылдатып қоймайды. Қазақстанның конституциялық заңнамасы әлі де жетілу үстінде және көп мәселелерге жаңаша қарауды талап етеді. Осыған орай Қазақстан Республикасында жаңа ұлттық құқықтық жүйе құрылып жатыр. Бұған мемлекетіміздің тәуелсіздік алғаннан кейін құқықтық реформа жүзеге асырыла бастаған алғашқы жылдары қабылданған барлық бағдарламалық құжаттар бағытталған. Бұл құжаттардың ішіндегі ең маңыздылары ретінде 1994 жылғы 12 ақпандағы «Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасын», Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі Жарлығымен мақұлданған «Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасын» және Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасын туралы» 2009 жылғы 28 тамыздағы Жарлығын атап өтуге болады.

Қазіргі таңда еліміздің құқықтық даму саясаты саласында, оның ішінде ұлттық заңнаманы жетілдіру бағытында жаңа мақсат-міндеттерді көздеп отырған Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасының маңызы өте жоғары. Құқық қорғау мен сот жүйесін дамыту, сондай-ақ бүгінгі әлемдік тәжірибені ескере отырып, құқықтық-демократиялық қоғам құру осы тұжырымдаманың басты мақсаты болып табылады. Жаңа Құқықтық саясат тұжырымдамасының маңызының жоғарылығын Елбасының өзі де төртінші шақырылымдағы Қазақстан Республикасы Парламентінің үшінші сессиясын ашу барысындағы сөзінде оның қағидаларының негізінде қазақстандық заңнаманы жаңалау, заң шығару үдерісін нығайту, оның сапасын арттыру керектігін айтуы дәлелдейді. Бұл құжат тұтас мемлекеттік институттар мен білікті мамандардың бірлесе отырып жасаған тұжырымдамасы. Оны қабылдаудағы басты себеп 2002 жылғы ескі тұжырымдаманың өзіне жүктелген міндетті толығымен атқарып, мақсатын абыроймен аяқтауы. 2002 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы елдің 2010 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық жүйесі дамуының негізгі бағыттарын айқындады.

Өткен жылдары мемлекеттік және қоғамдық институттардың қарыштап дамуына ықпал ететін, Қазақстанның орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ететін бірқатар аса маңызды заңнамалық актілер қабылданды. Тұжырымдаманы іске асырудың басты қорытындылары ұлттық заңнаманың негізгі салаларының (конституциялық, әкімшілік, азаматтық, банктік, салық, қаржы, кеден, экологиялық, қылмыстық, қылмыстық-іс жүргізу, қылмыстық-атқарушылық заңнама) айтарлықтай жаңаруы болды. Яғни, 2010 жылға дейінгі тұжырымдама арқылы тәуелсіз Қазақстан заңнамаларының негізі қаланды.

ӘОЖ 367.65(114.66)08

ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯНЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Маханбетова Ф., Нұртай М.Н.

Электрондық коммерция – сатып алушылар мен сатушылар арасындағы желілік өзара байланыстар негізінде ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді өткізуге бағытталған қызмет. Бірақ «электрондық коммерция» ұғымына түрлі түсініктемелер беріледі.

Электрондық коммерцияға:

- электрондық ақпарат алмасу;
- электрондық капитал;
- электрондық сауда;
- электрондық ақша;
- электрондық маркетинг;
- электрондық сақтандыру қызметтері.

Электрондық коммерция әлемдік деңгейде қарқынды түрде дамуда. Статистикаға сүйенетін болсақ 2010 жылы электрондық коммерция арқылы 400 ден 600 миллиард доллар ақша айналымы жүрген болса, 2015 жылы бұл 700 ден 950 миллиард долларға өсіп отыр. Бұның бірден бір себебі интернет пайдаланушылар санының артуы. Қазіргі таңда интернет желісін пайдаланушылар жер бетіндегі адамдардың 39% құрап отыр. Ал әлемдік сауданың 4% электрондық сауда құрап отыр. Бұл саланың қарқынды дамуы үшін реттейтін

құқықтық база болуы қажет. 1996 жылы БҰҰ ұйымының жанындағы халықаралық сауда жөніндегі комиссиясы электрондық коммерция туралы заңның үлгісін жасаған болатын. Осы заңға сүйеніп мемлекет ішіндегі электрондық коммерцияға байланысты мәселелерді шешуге жол ашылған. Бірақ нақты түрде зерттейтін заң жоқ болып табылады. Тек халықаралық ұйымдардың, мысалы, ЕО «Электрондық қолтаңбалар туралы» 1999 жылғы, «Электрондық коммерция туралы» 2000 жылғы заң жобалары бар. ДСҰ 1998 жылғы конференциясында әлемдік электрондық коммерция туралы декларация қабылдады. Осы заң жобаларының барлығы ұлттық электрондық коммерцияны реттеуге ықпалын тигізген.

Бұл салада көптеген құқық бұзушылықтар болуда, яғни тұтынушылардың құқықтар тиісті түрде қорғалмайды. Бұл мәселені шешу үшін тек электрондық коммерцияны жан-жақты қарастыратын біркелкі заң жүйесін жасау қажет. Осы арқылы көптеген мемлекеттер бұл заң жобасын ұлттық заңнамаға енгізіп, көптеген құқық бұзушылықтардың алдыналуға жол ашылар еді. Әрине, бұл саладағы барлық құқық бұзушылықтарды жоқ қылмаса да азайтуға ықпалын тигізер еді.

Қазақстандағы электрондық коммерцияның дамуы – ішкі отандық сервистармен емес, шет елдік дүкендермен қамтамасыздандырылады. Қазіргі таңда, әр оныншы карта арқылы төлем жүргізу Қазақстандық интернет-дүкенге жүреді, ал қалған 90% шет елдік сайттарға жұмсалады. Бұл жағдай көрші мемлекеттердегі өз территориясындағы қамтылмаған аумақтарының болғанының өзінде қалыптасып отыр. Ал өз мемлекеттеріндегі нарық толған уақытта олар біздің отандық нарықты көздеуі мүмкін. Сондықтан отандық нарықта электрондық коммерцияның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету қажет.

Интернет-магазиндердің ақпараттарын қолданудан, өзгертуден және жоюдан, рұқсатсыз қол сұғудан сақтау қажет, себебі интернет желісінде бұндай жағдайлар жиі кездеседі. Электрондық саудадағы кез-келген кәсіпорын өз қауіпсіздік саясатын жүргізуі қажет. Онда нені, неліктен қорғау керектігін, кімге жауапкершілік тағылатындығы және қандай ақпарат қол жетімді екендігі нақты көрсетілген қауіпсіздік ережелері немесе нұсқамасы анықталуы шарт.

Кейбір заңнамалық актілерге электрондық ақша мәселелері бойынша өзгеріс пен толықтырулар енгізу ҚР Заңын қабылдаған соң мүмкін болды. Заң «электрондық ақша» ұғымын енгізді, оның

құқықтық мәртебесін айқындады және оны ҚР шығару, пайдалану мен айналысы мәселелерін реттейтін негізгі құқықтық нормаларды бекітті. Елде электрондық ақшаның «қозғалысын» реттейтін нормативтік-құқықтық базаны қалыптастыру үдерісі аяқталған соң Ұлттық Банк екінші деңгейдегі банктермен бірлесуде.

УДК 347.78:004.77

АВТОРСКОЕ ПРАВО В СЕТИ ИНТЕРНЕТ: ПРОБЛЕМА И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕШЕНИЯ

Адайханова А., Тереник О.Д.

Вопрос о защите авторских прав в сети – это, прежде всего, вопрос о правовом статусе Интернета, который не прояснен до сих пор.

Согласно юридической энциклопедии авторское право представляет собой одну из форм защиты интеллектуальной собственности, совокупность правовых норм, регулируемых отношений по поводу создания и использования произведений науки, культуры и искусства.

Право авторства, право на имя, и право на защиту репутации автора охраняется бессрочно. Знак охраны авторского права представляет собой латинскую литеру С (первая буква слова «copyright») помещённую в центре.

Наиболее распространенные виды нарушений авторского права в сети:

1) размещение материалов онлайн и предоставление к ним открытого доступа без разрешения правообладателя. Такое незаконное копирование и тиражирование информации обычно обозначают термином «пиратство»;

2) присвоение авторства на размещенные в Интернете произведения, то есть плагиат. Этим «грешат» не только профессиональные пользователи Интернета, использующие ворованную информацию в коммерческих целях, но и школьники, и студенты, скачивающие со специализированных сайтов готовые рефераты и курсовые и выдающие их за свои собственные.

Главной причиной такого рода нарушений является беспрецедентная доступность Интернет-информации и сложность их отслеживания. Нужен ли государственный контроль за Интернетом?

Какие можно сделать из этого выводы? Интернет прочно вошел в наш быт, настолько, что большинство его пользователей относятся к нему вполне прагматично, не задумываясь о последствиях.

К Интернету все у нас привыкли относиться, как к абсолютно бесплатному и доступному хранилищу разнообразной информации (или по-народному – «халяве»), в которое совершенно свободно можно зайти и взять что угодно, если есть свободное время. Всерьез, как правовое пространство, где действуют те же строгие законы, что и в реальном мире, в народе Интернет до сих пор не воспринимается.

Что же делать, чтобы изменить к нему отношение? И нужно ли это вообще? Нужно... Но, с другой стороны, так ли уж необходима полная коммерциализация сети и тотальный бюрократический контроль за информационным потоком? Возможен ли сейчас компромисс? Нам думается, что возможен. Для этого необходимо внести некоторые поправки в уже существующее законодательство. Прежде всего, нет никакой необходимости в принятии какого-то отдельного закона «Об Интернете». Однако необходимо четко определить правовой статус сети, поскольку согласно Закону Республики Казахстан от 23 июля 1999 года Интернет пока не считается даже средством массовой информации, а лишь средством связи, что фактически означает его правовое отсутствие. В разделе 5 ГК РК законодатели также избегают этого термина. Мы предлагаем внести поправки в Закон «О СМИ» и в раздел 5 ГК РК, касающиеся правового определения и обособления Интернета как особого (свободного) информационного пространства (по аналогии со свободной экономической зоной), где нормы авторского права действуют ограничено в соответствии со спецификой информационного обмена в сети. Главным и единственным средством защиты авторских прав в сети Интернет должно стать признание авторства. Как показывает практика, большинство авторов не против размещения в открытом доступе своих произведений с их согласия. Во всяком случае, особый правовой статус Интернета заставит их по другому к этому относиться, тем более, что из-за специфики бытования информации в глобальной сети многие писатели в последнее время стали богатыми и знаменитыми не вопреки, а благодаря публикациям своих произведений в открытом доступе. Очевидно, такой шаг должен прекратить бесконечные и зачастую бессмысленные судебные разбирательства и снять вопрос об авторском праве в сети Интернет.

УДК 342.828.2(574)

ВЫБОРНОСТЬ АКИМОВ – ЭТО ПЕРВЫЙ ШАГ УЧАСТИЯ ГРАЖДАН К РАСШИРЕНИЮ В УПРАВЛЕНИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Борисова В., Наримбаева А.Ж.

На мой взгляд, существующая практика назначения на должности более порочна и, соответственно, менее демократична. Я считаю, что мы немного потеряли наше общество. Люди, поняв, что они нужны, в принципе, только раз в несколько лет, чтобы за кого-то проголосовать - один раз за партию или Президента - разучились делать выбор, перестали интересоваться тем, что происходит в стране. И как факт - абсолютное молчание регионов в сфере общественно-политических движений. Алматы активен по умолчанию, Астана - потому что столица, крупные конгломераты, восточный и северный регионы практически не участвуют в политической и общественной жизни страны.

Если мы берем школьников, студентов - мы учим их свободному обществу, мы показываем специфику выборов, у них постоянно происходят какие-то движения, общественные советы, избираются президенты школы, органы местного самоуправления в университетах. И вот, проведя 10-12 лет в такой серьезной подготовке к общественной жизни, молодежь попадает в информационный вакуум. Потому что мы не так часто голосуем: один раз за Президента, один раз за ту партию, которая пройдет в Мажилис - и все. Соответственно, одни и те же лица на политическом небосклоне, одни и те же изречения, даже речи друг у друга копируют. Это говорит о том, что все завязло, и необходимо, чтоб народ начал шевелиться. Выборность акимов, начиная с самых низких уровней, позволит приучить народ интересоваться тем, что происходит в стране. Проистекает мещанство - нас абсолютно не интересует то, что происходит в стране, что будет происходить с этой страной, и это болезнь, которую надо лечить - приучать народ к тому, что его голос имеет какое-то значение.

Можно ли считать нынешнюю систему выборности акимов правильной, когда депутаты маслихатов дают свое одобрение акимам, должности которых предложил Президент? Я считаю, что система должна быть независимой на всех участках, потому что если мы берем нижние уровни - выборы районных, поселковых акимов – они избраны народом, но по сути дела управляются непосредственно властью.

Следующий шаг - аким района или области - это человек, назначаемый Президентом, представитель системы, и какие бы серьезные нововведения не пытался внести выбранный народом человек, он все равно будет ограничен теми правилами, которые диктует ему существующая власть.

Возможна ли выборность акимов в Казахстане? Я считаю, что не возможна, а крайне необходима. В последнее время много разговоров о необходимости либерализации общества. Местами этот термин начинает толковаться двояко, за либералов выставляют непонятных внешних врагов, которые занимаются подрывной деятельностью, этот термин максимально нивелируется. Либерализация общества необходима в принципе, человек должен осознавать свою ответственность за каждый шаг своей страны, и его выбор в данном случае будет означать его персональную ответственность и персональное право знать, что происходит в государстве, отчасти руководить государством, принимать решения, которые будут работать во благо будущих поколений.

Готово ли общество к серьезному шагу и одномоментному переходу к выбору этих позиций? В принципе - готово, единственно, общество необходимо учить. Не все представляют себе то, как работает власть, не все имеют представление о тех инструментах, которые существуют для нормального диалога общества и власти. На мой взгляд, государство сейчас испытывает голод именно в обратной связи. Потому что оно невольно оказалось в позиции сверху: есть власть, которая над всем, есть самый низ - это общество, но нет некой середины - людей из общества, которые имеют свою точку зрения, которые могут становиться лидерами мнений.

УДК 346

ПРОБЛЕМЫ РЕАГИРОВАНИЯ НА ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Тугелбаев У., Бауберикова А.Б.

В статье предлагается рассмотреть такую категорию, как реагирование на правонарушения, являющуюся, по нашему мнению, приоритетным направлением уголовной политики государства в сфере борьбы с преступностью, на современном этапе развития общества. Анализируется действующее законодательство, предусматривающее

противодействие отдельным видам преступлений, как способ воздействия на преступность в целом. Изучаются понятия «предупреждение преступности», «профилактика преступности» и «борьба с преступностью», как системообразующие категории противодействия преступности. Предлагается авторская позиция о структуре системы «противодействия преступности» в Республике Казахстан.

Исторический анализ показывает, что за тысячелетия человеческой практики выкристаллизовались следующие глобальные методы воздействия на правонарушения:

- воспитание;
- обеспечение удовлетворенности людей;
- социальный контроль;
- изоляция лиц, представляющих общественную опасность;
- защита и самозащита объекта (предмета) преступного посягательства.

В настоящее время существует множество терминов, которыми обозначают в теории и практики процесс реагирования на преступность: «предупреждение преступности», «профилактика преступности», «контроль преступности» и «борьба с преступностью» являются составляющими элементами более общего социального воздействия на преступность - процесса «противодействия преступности». Указанная категория все чаще используется не только теоретиками и практиками, но и в законотворческой деятельности. Представляется вполне очевидным то, что применение термина «противодействие», при характеристике оказываемого воздействия на преступность, позволяет отразить всю совокупность мер и способов реагирования государства, его властных органов, общества и отдельных граждан, осуществляемых в процессе борьбы с преступностью.

Анализ специальной литературы показывает, что в сфере противодействия преступности задействованы несколько видов реагирования (воздействия) на преступность, как на негативное социальное явление, так и на отдельные преступления. Следует отметить, что существующий комплекс воздействия на преступность может включать в себя различные способы реагирования: и предупреждение преступности, и борьба с преступностью, и профилактика преступности, и выявление, и пресечение, а также раскрытие и расследование преступлений. В совокупности же все эти

способы воздействия на преступность можно обозначить единым термином – «противодействие».

Например, по мнению Ю.М. Антоняна, в процессе осуществления предупредительной деятельности можно выделять некоторые автономные направления активности государства и общества, а также отдельных граждан – «борьба», «предупреждение» и «профилактика», хотя, как отмечает автор, «... и среди криминологов нет единства мнений относительно их содержания». Автору представляется, что существующие способы реагирования на преступность можно представить в виде определенной системы – системы противодействия преступности, включающей в себя меры профилактического и меры предупредительного воздействия, как на отдельные преступления, так и на преступность в целом. Такая система должна включать в себя средства, способы и приемы, которые применяют не только правоохранительные органы, но и органы местного самоуправления, общественные и иные организаций, а также сами граждане. При этом, механизм реализации противодействия преступности, требует весьма серьезных усилий, не только со стороны государства, но и общества, отдельных его индивидов. Определенный результат противодействия может быть достигнут только на основе использования широкого комплекса общесоциальных и специальных предупредительных мер.

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ӘОЖ 338.121(063)574

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖОЛ: ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ӨРЛЕУ ЖӘНЕ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР****Садықов Ұ., Амалбекова Г.Е.**

Биыл – біз үшін ерекше қастерлі жыл. Біз ел тәуелсіздігінің 25 жылдығына қадам бастық. Естеріңізде болар, ел басының 1997 жылғы халыққа алғашқы Жолдауында былай деген еді: «2030 жылы біздің ұрпақтарымыз бұдан былай әлемдік оқиғалардың қалтарысында қалып қоймайтын елде өмір сүретін боламыз». Діттеген бұл межеге біз екі мүшелжастың өзінде жеттік! Осы аралықта Қазақстан экономикасы төрт жаһандық дағдарыстың сынағынан өтті: 1991-1996 ж. Совет жүйесі күйрегеннен кейінгі дағдарыс; 1997-1998 жж. Азия нарығының құлдырау дағдарысы; 2007-2008 жж. Америка ипотекалық құрылымының тақырға отыру дағдарысы және 2014 ж. басталып, бүгінгі күнге дейін жалғасып жатқан геосаяси санкциялық дағдарыс. Еліміз осындай қиын қыстау кездерден әр кез сайын Президент Н.Назарбаевтың көреген саясатының арқасында сәтті шығып келеді.

Тәуелсіздігін алған жылы Қазақстан айына 56-57%-дық инфляцияға ие боп қала берді. Алайда, 1992 ж. сәуірде Президент «Мемлекеттің 2005 ж. дейін саяси және экономикалық даму Стратегиясын» қабылдап, мемлекет меншігін жекешелендіру бағытына бет бұрды. Нәтижесінде 1995 жылы инфляция 4%-ға дейін төмендетілді, тоқтап қалған өндіріс жекешелендіру негізінде 4%-ға жоғарылап, 1997 жылы ЖІӨ 2%-ға өсті.

1997-1998 жж. «төрт Азия жолбарысы» - Оңтүстік Корея, Сингапур, Гонконг және Тайваньның қарқынды экономикалық өсіп барып құлдырауы салдарынан мұнай бағасы бареліне 9 долларға дейін төмендеп, барлық мемлекеттерге кері әсерін тигізді.

Азия нарықтарындағы жағдайға талдау жүргізу негізінде 1997 жылы Президентіміз Қазақстанның 2030 даму Стратегиясын іске

косты. 1997 жылы ақпанда «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» Заңы қабылданып, оны жүзеге асыру үшін тікелей инвестицияларды қолдау жөніндегі Комитеті, 1998 ж. ҚР Президенті жанынан шетел инвесторларының Кеңесі құрылды. 1998 жылы экономикамызда оң өзгерістер байқалды, инфляция 7,3% дейін төмендеп, экспорт көлемі 6,012 млрд долларды құрады.

2008 жылы 15-ші қыркүйекте Қазақстан Республикасының тарихындағы жаһандық дағдарыс АҚШ-тың ірі инвестициялық банкі – Lehman Brotherстің күйреуінен бастау алды. Екінші әлемдік соғыстан бері ЖІӨ бірінші рет құлдырады, банктер мен бизнес айналымға қаражат таппай қалды. Қазақстан үшін бұл дағдарыс күтпеген жағдай еді. Өйткені 2008 жылдың басында мемлекет экономикалық өрлеуге қадам басқан еді, экономикалық өсу қарқыны 8,5% көтеріліп, еліміздің алтынвалюталық қоры 40 млрд. доллардан асып түсті.

Әлемдік қаржы дағдарысына «Бес үлкен іс», «Жол картасы» сияқты бірнеше ауқымды бағдарламаларды бірден жасап, төтеп берді. Тиімді жүргізіліп отырған шаралар инвесторларға сенім ұялатты, 2009 жылы Қазақстан бір жан басына шаққандағы тікелей шетелдік инвестицияны тарту бойынша әлемдік үштікке кірді. 2010 жылы осы көрсеткіш бойынша әлемде 19-шы, Азияда 5-ші, ТМД-да Ресейден кейін 2-ші орындарды алып келеді.

2014 жылы басталған дағдарыстан әлемнің барлық жетекші елдері валютаның құлдырауы, ақша-несие саясатының ауысуы сияқты соңғы ауыр кезеңнен өтуі тиіс. Бұл дағдарысқа Қытай, Ресей, Бразилия сияқты дамушы елдер экономикасының төмендеуі себеп болып, негізгі энергетикалық ресурстарға бағаның түсуіне әкеп соқты. Осы сәтте елбасы бірден екі ауқымды дағдарысқа қарсы бағдарлама енгізді. 2014 жылы қарашада «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясаты, артынша 2015 жылы Бес институционалдық реформа ұлт Жоспарын жүзеге асыру мақсатында «100 нақты қадам» – 100 жаңа мүмкіндіктер ұсынылды. Аталған ұлт Жоспарында дағдарысқа қарсы негізгі экономикалық іс-шаралар үшінші реформа – «Индустрияландыру және экономикалық өсуде» қойылған.

Ел Президенті Н.Назарбаевтың әлемнің 30 барынша дамыған мемлекеттердің қатарына ену міндетін қою жайдан-жай емес екендігі айқын. Қазақстанның 25 тәуелсіздік жылдары экономикалық өрлеу жолындағы ертеңгі күнге деген сенімділік – бұл ХХІ-ші ғасырдағы қазақстандық қоғамның ең басты тенденциясы болып табылады.

ӘОЖ 622.684 (17): 629.017

ОҢТҮСТІК АЙМАҚТАҒЫ ТАУ-КЕН ӨНДІРІСІНІҢ ДАМУ КЕЛЕШЕГІ

Алпысбаев А., Бейсембин Қ.Р., Мыңбаев М.С.

Қазіргі таңда тау-кен саласы Қазақстан экономикасының бәсекеге ең қабілетті әрі серпінді дамып жатқан секторларының бірі болып отыр. Әлем экономикасында болып жатқан дағдарыстарға қарамастан, Қазақстан осы салада ауқымды жобаларды іске асыруды жалғастырып жатыр.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев еліміздің тау-кен саласының дамуына ерекше көңіл бөлетіні белгілі. Индустрияландыру бағдарламасы аясында қосымша қолдауға ие болған бұл сала Қазақстанның экспорт әлеуетін арттыруға қомақты үлесін қосып отыр.

Саланың өнеркәсіптік өндіріс көлеміндегі үлесі 11 пайызды құрайды. Сонымен қатар, 300 мыңға жуық адам жұмыс істейтін Қазақстандағы тау-кен өндірісін дамыту - индустриялық саясаттың басым бағыты. Бұл ретте Елбасы басты міндеттердің бірі ретінде қолда бар минералдық шикізаттық әлеуетті тиімді пайдалануды, өндіріске инновациялық технологияны енгізуді және алдыңғы қатарлы технологиялар трансфертін алға тартқан болатын.

Тәуелсіздік жылдарында «КАЗФОСФАТ», «ҚазБарит», ENRC, «Қазцинк» секілді Қазақстандық ірі кәсіпорындар әлемдік ірі компаниялар деңгейіне дейін өсіп, қазіргі күні ел экономикасының дамуына үлкен үлес қосуда. Осы ретте Қазақстанның индустриялық жаңаруы енді ғана басталғандығын, бірақ соған қарамастан, бұл істің жақсы қарқын алғандығын атап өтуіміз қажет.

Қызылорда облысындағы металлургиялық кластерді негізгі екі бөлімге бөліп қарастыруға болады. Олар – қара металлургия және түсті металлургия. Сонымен бірге кен орнында гидро-металлургиялық зауыт салу жобасының техникалық-экономикалық негіздемесін дайындау жұмыстары басталды. Айта кетейік, бұл жоба индустрияландыру бағдарламасының екінші кезеңі аясында жүзеге асырылуда.

Ал Оңтүстік Қазақстан облысы 2014 жылы «Самұрық-Қазына» Ұлттық компаниямен бірге құқық беруші құжаттарды дайындау

аяқталып, «Южполиметалл» барит кенін қалпына келтіру процесі басталды. Өткен жылы кеніштегі қалпына келтіру жұмыстары аяқталды. Осы жылы кен байыту комбинаты құрылысы бойынша жобалық құжаттарды бекіту және жыл соңында оның құрылысын бастау жоспарлануда.

Жамбыл облысы «Казфосфат» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі – еліміздің аумағында фосфат өндіріп, оны өңдеп, тұтынушыларға темір жол көлігі арқылы жеткізіп беретін бірегей компания. Бүгінде мұнда минералдық тыңайтқыш, сары фосфор, триполифосфат натрий, ортофосфор қышқылы және фосфат шикізатын қосқанда химия өнімдерінің 20 түрі өндіріледі.

Олардың ішінде технологиялық жабдықтаудың тозуы және энергия сыйымдылығының төмендігі. Қазіргі кезде Қазақстан тау-кен өндіру саласы жалпы ішкі өнімнің 11 пайызын құрайды, ал бүкіл өнеркәсіп өндірісінің және экспорттың 20 пайызын береді. Қытай, Ресей, Италия, Германия, Жапония, Нидерланды, Ұлыбритания және Түркия – еліміздің тау-кен өндірісінің басты тұтынушылары болып саналады.

Бүгінгі күні республикамызда техникалық мамандықтар, маркшейдер, геолог және талдау салаларында жоғары білікті мамандар жеткіліксіз. Технологиялық қалушылықты жеңу және Қазақстан экономикасын құрылымды қайта құру үшін бастапқы дәрежелі мәні бар ғылымдардың салалары үшін ғылыми кадрлар даярлау қажет. Қазіргі уақытта ректорымыздың қолдауымен студенттердің сапалы білім алуы үшін дуальды жүйе бойынша «Казфосфат» ЖШС «Қаратау» тау-кен өңдеу кешенінің орталық ғылыми-зерттеу лабораториясында зертханалық сабақтар жүргізілуде. Қорыта келгенде біздің факультетімізде студенттердің сапалы білім алуы үшін барлық жағдайлар жасалған.

Тау-кен кешенінің дамуы сөзсіз, ел экономикасының жалпы деңгейімен, отандық және шетел капиталын қолдау перспективаларымен, әлемдік рынок, кәсіпорындардың өнімін ішкі тұтынумен айқындалады.

УДК 3977

АУТСОРСИНГ КАК МЕТОД ИННОВАЦИОННОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Аралбаева Д., Назикова Ж.А.

В современном мире компании сталкиваются с беспрецедентным давлением со стороны рынка. Выживают и добиваются успеха лишь те организации, которые ведут бизнес наиболее эффективным способом, добиваясь снижения операционных издержек при сохранении высокого качества товаров и услуг. Одной из наиболее современных и успешных бизнес-моделей, позволяющих добиться реальных конкурентных преимуществ, является аутсорсинг, так как аутсорсинг является практической реализацией принципа разделения труда и кооперации.

Аутсорсинг (outsourcing) дословно переводится с английского языка «внешние ресурсы». Основу данного управленческого метода составляет именно привлечение внешних ресурсов. Определений аутсорсинга довольно много, но суть проста – это передача внешней организации ряда непрофильных функций, необходимых для полноценного функционирования бизнеса. Отличием аутсорсинга является то, что заказчик ставит перед аутсорсером конечные цели, а методы, средства и пути достижения этих целей зависят исключительно от исполнителя. При этом на аутсорсера возлагается и вся ответственность за получение требуемых результатов, что всегда четко прописано в договоре.

Целью настоящей работы является предположить применение HR аутсорсинга в РК.

Данная тема в научной отечественной литературе развита слабо. Так же развитие и усовершенствование аутсорсинга в РК не рассматривается должным образом.

Тема является актуальной, перспективной и востребованной на нашем рынке.

Были выявлены основные преимущества аутсорсинга для бизнеса: снижение текущих расходов, избавление от непрофильных функций, сокращение численности персонала, повышение производительности труда, увеличение рентабельности, улучшение качества готовой продукции, независимость от форс-мажорных обстоятельств.

В работе были выявлены проблемы препятствующие для широкомасштабного использования аутсорсинговых компаний в Казахстане, специфика отечественного менталитета, т.е. желание сконцентрировать компанию на определенной управляющей группе или человеке, отсутствие доверия к партнерам по бизнесу. Постепенно эти барьеры сглаживаются, и уже сейчас абсолютное большинство предпринимателей оценили преимущества, которые дают услуги специалистов, пусть и не принадлежащих непосредственно компании заказчика.

В связи с этим, аутсорсинг нуждается в грамотном и эффективном правовом регулировании.

Так же относиться такая проблема как, угроза утечки важной информации. Решение этой проблемы заключается в подборе исполнителя с достойной репутацией, опытом подобной работы и хорошими отзывами от партнеров.

Необходимость сторонней помощи может возникнуть на каждом этапе процесса продаж: от организации складских помещений до разработки новой рекламной стратегии по продвижению торговой марки.

Казахстанский бизнес медленно приходит к пониманию удобства и надежности использования аутсорсинга, пример тому представительства крупных международных компаний, которые, руководствуясь западной практикой, стали использовать некоторые услуги аутсорсинга в Казахстане. Однако в целом казахстанский рынок аутсорсинговых услуг еще слабо развит из-за низкого спроса и непонимания преимуществ, которые он дает для бизнеса. За десятилетия существования аутсорсинга на западе менеджмент компаний уже ощутил положительный эффект от передачи определенных функций на аутсорсинг за счет экономии средств. Со временем и казахстанские компании, которые нацелены на активное развитие своего бизнеса, придут к пониманию того, что непрофильные и затратные в плане обслуживания функции могут более эффективно выполняться квалифицированным провайдером».

ӘОЖ 330.10:346.26

ҚАЗАҚСТАНДА ЖАСТАР УРИЗМНІҢ РӨЛІ ЖӘНЕ ДАМУЫ

Талипбаев А., Аташева Д.О.

Туризм – әлем экономикасындағы жоғары табысты салаларының бірі. Қазақстан Республикасында туризм дамып келе жатқан саланың бірі болып табылады. Қазіргі әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, бұл саланың маңызы өте жоғары. Қазақстан – бұл таулы шыңдар мен шексіз дала, бұл алуан түрлі маршруттар. Бұл жерде кез-келген туристік жорықтар жасауға болады. Олар: демалыс күндеріндегі далалық және категориялы көп күндік жорықтар мен саяхаттар, жаяу экспедициялар, қыста шаңғымен, су арқылы байдаркамен, катамаранмен, велосипедпен де, мотоциклдерменде түрлі саяхаттар жасауға мүмкіндік бар. Өзендердің көгілдір таспасы, аппақ қардай таулар мен мұздықтар, күн сәулесі шағылысатын шөлді далалары, жасыл алқаптар, терең үңгірлер – міне осының бәрі Қазақстанның сарқылмас туристік мүмкіндіктері. Кез-келген жыл мезгілінде және кез-келген бағытта туристік маршруттың жаңа қызықты жолдарын салып өтуге болады.

Туризм арқылы балалар көп нәрсені үйренеді. Жанға жайлы салқын самал табиғат аясында жорықтарға шығып, туған өлке табиғатын тамашалайды, зерттеу-іздістіру жұмыстарын жүргізеді, денелерін шынықтырады, ұйымшылдыққа тәрбиеленіп, қоршаған ортаны танып біледі. Туристік жорықтардың денсаулықты нығайтуға баланың қалыпты өсуіне үлкен ықпалы болады. Жастар туризмінің маңызды мақсаттарының бірі спорт ретінде, сауықтыру және қызмет түрі ретінде балаларды тәрбиелеуде үлкен мемлекеттік маңызға ие адамның және толығымен қоғамның салауатты өмір салтын қалыптастыруы болып саналады. Балалар және жастар еліміздің келешек ұрпағы екенін назарға ала отырып, қазіргі экономикалық жағдайда әдептілік бағытын жоғалтып, нашақорлық және қылмыстық ортаға жастардың түсіп кетуіне жол бермеуіміз керек. Бүгінгі таңда еліміздегі жастар туристік қозғалысы алдында келесідей міндеттер тұр:

- жас ұрпаққа ғажап әлем спорттық туризмді жандандырып, оны дамыту;

- тиімді түрде қала және табиғат ортасында жасөспірімдердің аман қалуын, өмірлік қиындықтарды жеңе білуді үйрету.

Елімізде болып жатқан жаңа экономикалық қатынастар жастардың спорттық-сауықтыру туризмінің мәселелерін қиындатып, массалық туризмнің ұйымдастырушылық базасы мен негізгі материалды қызметінің үрдісіне біршама өзгерістер алып келді. Егер 90-шы жылдардың басында жастар туризміне қатысты сұрақтармен білім беру жүйесі айналысса, қазіргі уақытта бұл жағдай түбегейлі өзгерген. Жастар туризмін дамытушы субъектілер ретінде коммерциялық фирмалар да, қоғамдық бірлестіктер де пайда болды. Сондықтан жастар туризмін дамыту тек қосымша білім беру қызметі көзқарасынан ғана емес, бұл бағыттың экономикалық тиімділігі тарапынан да қарап, балалар туризмін дамыту үлкен кәсіби тәжірибені талап етіп, зерттеу қажеттілігін туындатады.

Біздің еліміздің индустриалды-инновациялық даму стратегиясында және ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтің Қазақстан халқына жолдауында туризм маңызды келешегі бар жоба деп анықтаған. Бірақ бәсекеге қабілетті отандық туристік индустрияны құру, білікті мамандандырылған туристік кадрларды дайындау және тәрбиелеу, халықаралық қоғамда Қазақстанның туристік имиджін қалыптастыру және туризмнің приоритетті түрін дамыту үшін әлі де көптеген жұмыстарды атқару керек. Ең алдымен жаңа экономикалық жағдайда келешекте жұмыс істейтін жас ұрпаққа басты назарды аудару керекпіз.

Туризм индустриясы экономиканың басқа салаларынан туристік бизнестен түскен пайда бір мезгілдік сипатқа емес, туристік қызметті тұтынушылар мен осы қызметтерді өндіретін өндірушілер арасындағы сенімді қатынастардың нығаюы арқасында артуымен ерекшеленеді. Сондықтан, жасөспірімдер мен жастарды ерте жасынан туризммен айналысуна қарату, жастарға жоғары эмоционалды қабылдау кезінде туристік өнімдердің ең жақсы үлгілерін көрсету есейген уақытта олардың туристік саяхаттар мен сапарларға шығу қажеттілігі туындайды.

УДК 339.9

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАНОВОГО БРЕНДА «КАЗАХСТАН» В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Аралбаева Д., Ким А., Джакишева Л.К.

Что же такое страновой бренд? Страновой бренд- это не логотип и не образ, а нечто большее. Это набор уникальных, сильных и позитивных ассоциаций, которые возникают в сознании потребителей, добавляя ценность конкретной территории. Особенности странового бренда является привлечение потока внешних государственных и частных инвестиций в приоритетные отрасли экономики, стимулирование процессов кластерного развития приоритетных отраслей экономики, активизирование экспорта местных производителей, повышение привлекательности территории, привлечение местного населения, обладающих востребованными навыками и квалификацией и многое другое.

Правильно управляемый страновой бренд – это одна из основных задач, которые нужно решить, чтобы установить международные связи, используя его как реальный актив для всех заинтересованных сторон, магнит для привлечения инвестиций и талантов, двигатель всемирного культурного обмена, мощное конкурентное преимущество для экспортеров и источник вдохновения для жителей страны.

Целью настоящей работы является разработка мер по продвижению странового бренда и предложение единого странового бренда для Казахстана.

Проблема заключается в том, что на данный момент в Казахстане нет своего странового бренда.

Многие казахстанцы не ценят свою страну со всеми ее прелестями, предпочитают бренды других стран, нежели своей страны. Например, у нас есть бренд - продукты, (зерно, нефть, уран и др.), бренд - личности (Р. Рымбаева, Б. Тулегенова и т.д.), бренд - территория «Медео», всемирно известный «Золотой человек», образовательная программа «Болашак» плюс проводимые события международного значения, но до сих пор больше половины граждан ассоциируют государство со степью.

В ходе работы были выявлены причины формирования странового бренда Казахстана, это: отсутствие единой программы инициатив в сфере брендинга; слабое развитие сегмента въездного туризма, т.е. слабое позиционирование страны на внешних туристских рынках в качестве привлекательного объекта мирового туризма; отсутствие в Казахстане крупных коммерческих брендов, т.к. отечественные компании пока не освоили потенциально перспективные ниши и не вышли на международный рынок товаров и услуг; отсутствие продуманной и постоянной политики в области внешних коммуникаций; отсутствие в Казахстане общественного института, занимающегося формированием бренда посредством публичной дипломатии

В данной работе предлагается ввести единый государственный орган, ответственный за формирование и продвижение странового бренда в республике.

В качестве логотипа, как наиболее узнаваемого странового бренда, авторами предлагается использование изображения монумента «Қазақ Елі», которым должны быть обозначены все товары, произведенные в РК.

Монумент представляет собой устремленную вверх стелу, что однозначно будет символизировать желание отечественного товаропроизводителя высоко держать марку своего государства, демонстрируя стремление к дальнейшему развитию и процветанию.

Бренд – это новая, неотъемлемая часть нашей жизни, символ политических и экономических преобразований. Сейчас он представляет для нас интерес с позиции его способности дифференцировать продукт, но учитывая многогранность этого понятия, его позиция в будущем может измениться.

С какой в будущем позиции она нас заинтересует – неизвестно. Известно только то, что в ближайшие пару сотен лет, брендинг будет незримо присутствовать в нашей жизни, направляя ее и корректируя. И это станет предметом будущих научных исследований.

ӘОЖ 332.14.142

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІН ӨТКІЗУДЕ МАРКЕТИНГ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Жаңабекова А., Калдыгозова М.А.

Ауыл шаруашылық өндірісінде маркетингті ұйымдастыру мен дамытудың негізгі қағидалары жалпы сипатқа ие. Олар республикамыз бен әртүрлі деңгейдегі кәсіпорындарды біртұтас жүйеге біріктіреді:

- ауыл шаруашылық нарығындағы жоспарлау, баға белгілеу, үлестіру және басқару жөніндегі іс-шаралардың біртұтас жүйесі шаруашылық пен меншіктің барлық ұйымдық-құқықтық түрлерінің кеңейтілген ұдайы өндірісін нарықтық шарттарға бейімделген ауылдық елді мекендерде жүргізуге мүмкіндік беретіндей мөлшерде пайда табуға және тұтынушы сұранысын барынша қанағаттандыруға толығымен бағытталуға тиіс;
- бәсекеге төтеп бере алатын азық-түлік тауарларының түрлерін көбейту және сапасын жақсарту, сондай-ақ, өндірілген өнімді өткізудің озық тәсілдерін оңтайлы пайдалану және игеру қажет;
- тауар өндіру, дайындау, тасымалдау, қайта өңдеу, сақтау және өткізу процесінің күллі иерархиялық деңгейінде біртұтас маркетинг жүйесіне бірігетін барлық ұйымдық құрылымдардың өзара әрекеттестігіне сүйене отырып, ауыл шаруашылық нарығында маркетингтік құрылымдарды ұйымдастыру үшін кешенді-мақсаттық тәсілді қолдану керек.

Маркетингтік қызметтің ерекшеліктері және оның маманданушы-шығындар мен нәтиженің арақатынасы тұрғысынан кәсіпорынның мақсатына едәуір тиімді қол жеткізуге мүмкіндік беретін формада құрылған басқару деңгейлері мен функционалдық салалар арасындағы қисынды өзара қарым-қатынастарды сипаттайтын ұйым құрылымын құруда айқын көрінетін еңбек бөлінісінің бір түрі болып табылады.

Кәсіпорынның ұйымдық құрылымы мынадай екі қосалқы жүйені қамтиды: біріншісі, – ресурстармен қамтамасыз ететін, оларды қайта өңдейтін және дайын өнімге айналу процесін жүзеге асыратын жүйе; екіншісі, – бірінші жүйенің қызметін үйлестіру мен бақылауға бағытталған басқарушы жүйе.

Кәсіпорынның формалды ұйымдық құрылымы бірқатар құрылымдық бөлімшелерден, мәселен, кәсіпорынның жалпы мүддесі үшін функционалдық салалардағы міндеттерді орындайтын бөлімдер мен қызметтерден тұрады.

Мұндағы міндет алдын-ала белгіленген мерзімде алдын-ала бекітілген әдіспен немесе тәсілмен орындалуға тиісті жұмысты, жұмыс тізбегін немесе бөлігін сипаттайды.

Функционалдық салаларға маркетинг, өндіріс, персоналды басқару, қаржы ресурстарын жоспарлау, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-құрастырушылық жұмыстар жатады. Кейде функционалдық салаларға бухгалтерлік есепті де қосады. Кәсіпорынның құрылымын ұйымдастыру сызбасы 2-суретте көрсетіледі.

Маркетинг, көбіне басқа салалардың қызметін айқындайтын функционалдық сала болып табылады. Өйткені, кәсіпорын қызметін ұйымдастыруда маркетинг қызметі кәсіпорынның жұмыс істеу стратегиясын анықтайды.

Маркетинг қызметі өндіріс, кадр және қаржы секілді өзге салалардың жұмысын үйлестіріп, бағыттайды. Сондықтан маркетингті басқарудың маңызы зор деп есептеледі. Маркетингті басқару процесі оның әрқайсысы сараптау-бағалау, стратегиялық және оперативтік жоспарлау және орындау міндеттерінен тұратын бірқатар функцияларын жүзеге асыруға негізделеді.

Қорыта келе, нарықтық экономикаға етене кіруімізге байланысты агроөнеркәсіп кешенінде акционерлік қоғамдар, шағын кәсіпорындар, агрофирмалар, фермерлік шаруашылықтар, көтерме және бөлшек сауда кәсіпорындары деңгейінде маркетинг қызметін ұйымдастыру қажеттілігі артып келеді. Меншік түрінің өзгеруі және басқару жүйесінің қайта құрылуы АӨК кәсіпорындарының экономикалық дербестілігін одан әрі дамытуға мүмкіндік береді.

УДК 338.482.22(574)

СОБЫТИЙНЫЙ ТУРИЗМ В КАЗАХСТАНЕ

Илахунова Ф., Бекбаулина С.Х.

Развитие туристской индустрии способствует диверсификации источников доходов регионального бюджета, что в совокупности с другими его источниками может стать фактором синергетического эффекта социально-экономического развития отдельной дестинации. Таким образом, сфера туризма обеспечит значительный вклад в увеличение внутреннего валового продукта, создание новых рабочих мест и повышение качества жизни населения без истощения

природных ресурсов. Одним из новых и высокодоходных видов туризма является событийный туризм.

Событийный туризм, или ивент-туризм (от англ. event – событие, мероприятие) – довольно молодое и перспективное направление туристского бизнеса. Этот вид отдыха набирает обороты и становится всё более массовым. Чёткого наукообразного определения этого понятия нет. По-видимому, считается, что название «событийный» говорит само за себя.

Классик туристской литературы М. Б. Биржаков так определяет это понятие: «Событийный туризм – значимая часть культурного туризма, ориентированная на посещение дестинации в определённое время, связанное с каким-либо событием в жизни сообщества или общества, редко наблюдаемым природным явлением. Событие – совокупность явлений, выделяющихся своей неоднозначностью, значимостью для данного общества или человечества в целом, для малых групп или индивидуумов, а также характеризующихся кратким периодом существования. Оно может иметь вид разового неповторимого явления или периодического, наблюдаемого частотно, с регулярной повторяемостью в определённые периоды времени».

Туристская активность зависит от ряда факторов, непосредственно не связанных с туризмом, но влияющих на объём и форму спроса на туристский продукт. Среди таких факторов выделяют:

а) демографические и социальные изменения. К ним относятся: старение населения, тенденция к поздним бракам, возрастание доли одиноких людей, повышение семейного дохода, быстрый рост числа бездетных семейных пар по сравнению с ростом народонаселения, повышение семейного дохода, возрастание осознания возможностей туризма.

б) экономические и финансовые изменения. Туризм и экономика тесно взаимосвязаны. Туристские потоки очень чувствительны к состоянию транспортной и иной инфраструктуры, средств информационного обеспечения.

Принято считать событийный туризм специальным видом туризма. По мнению авторов, деление видов туризма на классические и специальные носит весьма условный характер, поскольку мир меняется с невероятной скоростью, а с ним привычки и потребности людей и, как следствие, количество «спецтуристов». Поездки, приуроченные к какому-либо событию, постепенно перестают быть чем-то исключительным и становятся обыденными.

11 июня 2014 г. Казахстан получил официальное признание в качестве страны проведения международной специализированной выставки ЭКСПО-2017. В Париже в ходе 155-й сессии Генеральной Ассамблеи Международного бюро выставок был вручен флаг ЭКСПО. Тема выставки – «Энергия будущего», и часть объектов будет создана по принципу устойчивого развития и по зеленым технологиям. Их качество будет соответствовать международным стандартам. Проект «Энергия будущего» ставит конкретные цели – исследовать стратегии, программы и технологии, направленные на развитие устойчивых источников энергии, повышение надежности и эффективности энергоснабжения, стимулировать использование возобновляемых источников энергии и показать посетителям необходимость их активного участия в разработке и осуществлении плана энергосберегающего производства и эффективного использования энергетических ресурсов.

УДК 728.11

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕГИОНЕ

Антонова М., Шалдарбекова К.Б.

В настоящее время развитие малого бизнеса стало одним из основных направлений экономической реформы, проводимых в Республике Казахстан. Становление и развитие малого предпринимательства в Казахстане происходило в сложных и не всегда благоприятных социально-экономических условиях, на фоне серьезного макроэкономического кризиса и снижения жизненного уровня людей.

Согласно данным Агентства по статистике оценка вклада субъектов МСБ в ВВП составил в 2014 году – 26,2%.

Приоритетным направлением развития экономики области является развитие малого и среднего бизнеса. По состоянию на 2014 г., в Жамбылской области зарегистрировано 87 940 единиц МСП. Из всех зарегистрированных субъектов МСП 45 713 единиц МСП являются активно действующими, т.е. осуществляют постоянную операционную деятельность и сдают отчетность в статистические органы. Основными

причинами низкой активности, как и в прошлые годы являются как экономические факторы (например, простой по причине убыточности, сезонной зависимости работ в ряде отраслей), так и иные операционные факторы (например, отсутствие операций в связи с недавней регистрацией). Объем выпуска продукции МСП в области в 2014 году составил 311 228 млн. тенге.

В Жамбылской области, благодаря наличию минерально-сырьевых ресурсов, развиты горнодобывающая, газодобывающая, химическая, пищевая, металлургическая промышленность, промышленность строительных материалов.

За январь-ноябрь 2014 года промышленными предприятиями Жамбылской области произведено продукции на 246 999,9 млн.тенге, индекс физического объема составил 105,1% к аналогичному периоду 2013 года.

Объем продукции горнодобывающей промышленности и разработки карьеров составил 18 941,0 млн. тенге или 113,3% к уровню 2013 года. Удельный вес отрасли в общем объеме промышленного производства - 7,7%.

Объем производства химических продуктов составил 63 181,6 млн. тенге или 104,2% к аналогичному периоду 2013 года. Удельный вес отрасли в промышленности - 25,6%.

В настоящее время в Жамбылской области наиболее развит агропромышленный сектор, включающий перспективные отрасли растениеводства и животноводства, обладающие высоким производственно-сырьевым потенциалом. Так в области в больших объемах выращиваются зерновые, масленичные и бахчевые культуры, имеется богатый ассортимент овощей и фруктов, значительны объемы плодово-ягодной продукции. Отрасль животноводства характеризуется наличием многочисленного и растущего поголовья крупнорогатого скота, овец, коз, лошадей, развитым птицеводством.

ВВП сельского хозяйства в 2014 году составил 166 387,5 млн. тг., что на 30,6% или на 39 040,9 млн. тг. больше, чем в 2013 году. ВВП животноводства в 2014 году составил 92 199,4 млн. тг., что на 44% выше, чем в 2013 году. Из этого следует, что значительными темпами с каждым годом увеличиваются объемы выпуска продукции и идет развитие данного сектора в области.

Учитывая подобную сельскохозяйственную специализацию региона целесообразным выглядит организация высокопроизводительной переработки сельскохозяйственной продукции, в

связи с чем в Жамбылской области планируется создание крупного агроперерабатывающего логистического центра (АПЛЦ) «Тараз».

АПЛЦ «Тараз» предусмотрен как полноценный развитый кластер агроперерабатывающего производства, ориентированный на единый и законченный производственный цикл, включающий заготовку, хранение и первичную обработку сельскохозяйственного сырья, её глубокую переработку и реализацию готовой продукции, с использованием эффективных логистических и сбытовых инструментов.

УДК 338.439:338.24(1-2/3)574

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ ҚОЛДАУ

Уаслиханова А., Мусаева Г.К.

«Кәсіпкерлікке жан-жақты қолдау көрсету ел стратегиясының басым бағытының бірі. ҚР Президентінің 2014 жылдың қаңтар айында «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты ҚР Президентінің халыққа жолдауында аграрлық секторда, әсіресе шағын және орта бизнес түріндегі жаңа өңдеу кәсіпорындары желісі құрылуда. Бұл тұста біз бизнесті несие арқылы қолдауға тиіспіз. Фермерлерге ұзақ мерзімді қаржыландыру мен өткізу нарықтарына делдалсыз, тікелей шыға алатындай мүмкіндік жасау керектігі туралы атап көрсетті.

Президенттің тапсырмасы бойынша кәсіпкерлерге қолдау көрсетіп, еліміздің бизнес әлеуетін жақсартуға бағытталған жоспарлы бағдарламалар қабылданды.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында жүргізілген реформалаудың нәтижесінде мемлекеттік меншіктің орнына жекеменшіктің әртүрлі формалары қалыптасып, соның арқасында елімізде кәсіпкерлік қызметке бет алыс пайда болды. Өміршілдік жүйедегі экономиканың күйреуі, жекелеген нарық элементтерінің пайда болуы, экономикалық өмірге бұрынғы шаруашылық субъектілерден өзінің инновациялық мінез-құлқымен ерекшеленетін жаңа шаруашылық субъектілерін әкелді. Сонымен бірге, қоғамымызда меншік иесі деген жаңа әлеуметтік топ қалыптасты. Міне, осы тұстан бастап шаруашылық жүргізудің жаңа формалары қалыптаса бастады, соның бірі – шағын және орта бизнестің дамуы болып табылады. Ел экономикасын дамытуда, нарықты қалыптастыруда, ірі өндірушілердің монополиясын

шектеуде және бәсекелестікті дамытуда, тауар және қызмет сұраныстарын қанағаттандыруда, жалақы мен зейнетақыны уақтылы төлеуде, жұмыссыздық мәселесін тежеуде және жаңа технологияларды енгізуде шағын және орта бизнес шешуші фактор ретінде маңызды рөл атқарады. Шағын бизнес ірі бизнеске қарағанда нарыққа тез бейімді, өзгермелі жағдайға байланысты икемді, жаңадан жұмыс істеп тұрған өндіріс секторларында жұмыс істеуге қабілеті өте жоғары. Қазақстанның шағын және орта бизнес саласында 1,7 млн адам жұмыс істейді. Қазіргі уақытта шағын және орта бизнес саласында өндірілетін өнім көлемі 2,8 трлн теңгеге жеткен. Дағдарысқа дейінгі жағдаймен салыстыранда 1,5 есеге артқан. Сонымен қатар, шағын және орта кәсіпкерлік саласында еңбек ететіндердің саны тұрақтылығын сақтап отыр. Қазір бұл салада 1,7 млн адам немесе жұмысқа қабілетті халықтың 30% жұмыс істеп жүр». Қазір шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің 760 мың нысаны тұрақты жұмыс істейді екен.

Шағын және орта бизнестің объектісі – адамның белгілі бір қызметі. Кәсіпкерліктің соңғы нәтижесі өндірілген өнім мен көрсетілген қызмет. Бірақ ең бастысы – әрбір кәсіпкер оның тек өзіне тиімдісін, пайдалысын ғана жасайды немесе жүзеге асырады. Міне, осы себептен кәсіпкерлердің ең басты мақсаты – өндіріс шығындарын барынша төмендете отырып, өз пайдасын барынша жоғарылатуға ұмтылады. Ал, кәсіпкердің табысы көбінесе оның бизнесті ұйымдастыруына тікелей байланысты. Қызметінің бастапқы кезеңінде кәсіпкер қатаң бәсеке жағдайында нарықтан шығып қалмас үшін өндіріс факторларын терең зерттеп, дамудың жаңа жолдарын іздейді, яғни, бұл кәсіпкерліктің ең басты мәселесі болып саналады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексіне сәйкес «Кәсіпкерлік – жеке кәсіпкерлік субъектілерінің кіріс алуға бағытталған, жеке кәсіпкерлік субъектілерінің өздерінің меншігіне негізделген және жеке кәсіпкерлік субъектілерінің атынан олардың тәуекелімен және мүлктік жауапкершілігімен жүзеге асырылатын бастамашылық қызметі.

Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкердің атынан, оның тәуекел етуімен және мүлктік жауапкершілігімен жүзеге асырылады. Осыған байланысты, шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мен қолдауға арналған мемлекеттік бағдарламада шағын және орта кәсіпкерліктің нысандары үшін олардың қызмет көрсету саласының ерекшеліктерін және өндіріп жатқан тауарлары мен қызметтерінің маңыздылығын ескере отырып, әртүрлі жеңілдіктерді қолдану және жалпы құқықтық шарттарды қалыптастыру керектігіне жоғары мән берілуде.

УДК 330.4

ДЕНЕЖНАЯ МАССА В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Алибек А., Ертаев К.Е.

Денежный рынок – это разновидность финансового рынка на котором в итоге взаимодействия предложения денег и их спроса устанавливается денежное равновесие. Количество денежного объема контролируется с помощью государства. Количественные величины, определяющие денежное предложение называются денежной массой. Денежная масса представляет собой общность всех денежных средств которые находятся в обращении в наличном и без наличном виде. В экономике для прогноза изменения объема денежной массы и для его полноценного регулирования применяются специальные показатели – денежные агрегаты. С помощью денежных агрегатов можно прогнозировать количественные и качественные свойства денежной массы и её воздействие на экономическое развитие страны. В связи с этим рассматривается изменения валового внутреннего продукта с изменениями структуры агрегатов денежной массы. Исследуя связи между структурой денежной массы и уровнем развития экономики – производительности труда, установили следующие приоритеты тенденций: темп роста численности занятых $\leq$ темп роста $M0 \leq$ темп роста $M1 \leq$ темп роста $M2 \leq$ темп роста $M3 \leq$ темп роста ВВП. Эти приоритеты соответствуют подъему экономики. Следующие приоритеты, имея тенденции к снижению, характеризуют спад экономики: темп снижения численности занятых $\leq$ темп снижения $M0 \leq$ темп снижения $M1 \leq$ темп снижения $M2 \leq$ темп снижения $M3 \leq$ темп снижения ВВП. На основе данного подхода были разработаны модели, проведен факторный анализ по материалам экономики РК, обоснованы предложения структуры денежной массы с учетом производительности труда. Для прогнозирования и корректировки сложившихся в экономике РК негативных тенденций в сфере денежного рынка были определены уравнения трендов макроэкономических показателей.

Таблица 1

Нелинейные уравнения тренда макроэкономических показателей, характеризующих совершенствование структуры денежной массы с изменением ВВП

Наименование показателя	Уравнение тренда	Множественный R
1. Индекс численности занятых	$Y1 = 0,97370815 + 0,044425754 * t - 0,002163489 * t^2 + 8,023E-05 * t^3$	0,99806643
2. Индекс производительности труда	$Y2 = 1,058160801 - 0,097283546 * t + 0,0626266 * t^2 - 0,000787028 * t^3$	0,99806643
3. Индекс коэффициента соотношения наличных денег к численности занятых	$Y3 = 1,056763405 - 0,207574644 * t + 0,135203619 * t^2 - 0,005103305 * t^3$	0,995932829
4. Индекс коэффициента соотношения M1 к наличным деньгам	$Y4 = 1,190324626 - 0,197009034 * t + 0,039600724 * t^2 - 0,00178248 * t^3$	0,966683726
5. Индекс коэффициента соотношения M2 к M1	$Y5 = 0,829770523 + 0,127784959 * t - 0,009716334 * t^2 + 0,000309653 * t^3$	0,910429973
6. Индекс коэффициента соотношения M3 к M2	$Y6 = 1,46404617 - 0,178199967 * t + 0,002551372 * t^2 + 0,001629578 * t^3$	0,452267805
7. Индекс коэффициента соотношения ВВП к денежной массе	$Y7 = 1,114226024 - 0,131852029 * t + 0,005794494 * t^2 - 2,49876E-05 * t^3$	0,918753427

ӘОЖ 338.48:796.5(574)

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДА АТТЫ ТУРИЗМДІ ДАМУ**Темірбаева А., Досымова О.Д.**

Жұмыстың мақсаты: Аймақтағы атты туризмді дамыту мәселесін қарастыру, кездесетін негізгі кедергілерді анықтау. Ғылыми – зерттеу жұмысының міндеттері: туризмді дамытуды қолға алу және Жамбыл облысында атты туризмді дамыту. Атты туризм – жануарлармен серуендеу яғни белсенді, романтикалық және спорттық туризм түрі. Экологиялық ең таза нысан болып табылады. Атты туризм – жануарлармен серуендеу яғни белсенді, романтикалық және спорттық туризм түрі. Экологиялық ең таза нысан болып табылады. Жылқы түрлеріне қарай: бұл көбінесе шетке табиғатта жүруге жектеледі. Заттар мен азық-түлікті арнайы машина немесе басқа жылқыға артады. Бұл тур көбінде жетекші болып аталады. Жылқы турының күрделі категориясына қарай: орман соқпақтар арқылы өту (шұңқырлар, жыралар, жартастарда); мұз бағыттары (Мұздықтар); өтпесі өзендер немесе акваториялар (0,8 м тереңдікте 20 м-ге дейін ені бар).

Жамбыл облысындағы атты туризмнің қарқыны тек Б. Момышұлы атындағы ипподром; жеке шаруа қожалықтары; орталықтарда жылқымен серуендеумен ғана шектеледі. Жылқы жануарымен шипа, яғни, иппотеропиямен сауықтыру орталықтары мүлдем жоқ. Иппотропия деп отырғанымыз жануарлар арқылы мүгедек балдарды емдеу болып табылады. Мысалға, жылқы жануарымен даун синдромы, аутизм, мүсіннің бұзылуы, мінез – құлықтың ауытқуы, омыртқаның қисаюы (Сколиоз), аяқ қолдың салдану, тірек – қимыл аппараты бұзылған балалар ауруын емдеуге болады. Иппотеропиямен ем жылқы үстінде отқанда адам организмі жүгіргендей қозғалады. Қимыл қозғалысқа келмейтін балалардың өзін жылқының үстіне отырғызғанда, жүйке жүйесі белгі бір сигнал береді. Жылқы температурасы адам температурасынан 1-2 градусқа жоғары болып келеді. Сондықтан дене бұлшықеттері босаңсып, демалады. Осы қызумен балаға одан әрі жаттығу жасай беруге болады. Психологиялық тұрғыданда көмегі зор. Балалардың ауруына байланысты арнайы жылқы тандалады. Жамбыл облысында жылқымен айналысудың бағыттары көбіне коммерциялық жол. Яғни, ет, сүт, көлік ретінде айналысады. Осыған байланысты жастарға серуендейтін, демалыс орындары шектеулі.

Осыған байланысты ұсынылатын ұсыныстарға келер болсақ. Мемлекет тарапынан көмек сұрай отырып, жылқымен серуендеп демалу орындарын ашу. Жарнаманы көбейтіп, өзіне клиенттерді баулу. Сонымен қатар қазақ халқы жылқы малын аса қадірлегені үшін ұлттық ойындарды дамыта отырып жылқы туризмімен қатар спортты да дамыту. Сол үшін көптеген жобаларды қолға алу керек. Сонын бірі өзіміздің дайындаған жобаларымның біріне көз жүгіртсек. Жылқы малын қазіргі кезде көбісі қадірін біліп жатқан жоқ. Бәрі ақша яғни коммерция көзі деп қана біледі. Жамбыл облысы аймағына атты турбаза салынуы қажет. Ол демалыс және емдеу орталығы үш түрлі ғимаратпен және атты тұратын қорадан тұратын болады. Бұл жерде қазақ асханасы дәріптелетін болады. Демалыс және емдеу орталығының басты міндеті балаларды атпен емдеу болып табылады. Сондықтан, бұл жобада дәрігерлер, атқа қарайлайтындар, көмекшілер, аспазшылар, даяшылар, күзетшілер және т.б жұмысшылар жұмыс жасайтын болады. Яғни, жұмыссыздық мәселесін шешу. Осы жобаны іске асыру мақсатында бізге керегі мемлекет тарапынан қаржылай көмек. Жоба іске асатын болса балаларға қолайлы қаражатпен ем жүру, жұмыссыздық мәселесі шешіледі, жастарға және орта жастағы адамдарға арналған орын ашылады, кішкентай балаларға арналып психологиялық әсер ету мақсатында жылқымен кіші кезінен бастап отырып үйрену, қазақ асханасын дәріптеледі. Бұл жобаға арналып 10 млн теңге қаржы жұмсалады. Бұл жоба арқасында көптеген балаларға өмірге деген құштарлығын қайта ояту мәселесі көтеріледі. Осындай жобалар көбейе берсе, қазақ даласында, қазақтың көптеген дәстүрлері мен қазақилығы жоғалмасы анық.

УДК 339.138: 334.7(574)

МАРКЕТИНГ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ

Караджанова С., Насибуллина А.В.

Малый бизнес играет в экономике любой страны довольно большую роль. Он является неотъемлемой частью и влияет на все сферы нашей жизни: экономическую, политическую, социальную, научно-техническую. Обеспечивает стабильность рыночных отношений, втягивает большую часть граждан страны в эту систему отношений путем открытия ими собственного дела, обеспечивая

высокую эффективность производства путем глубокой специализации и кооперации производства, что благоприятно сказывается на экономическом росте национальной экономики.

Сущность малых предприятий характеризуется следующим: они хорошо адаптируются к внешним условиям, своим развитием укрепляя рыночные отношения. В силу своей гибкости и скорости принятия решений, малым предприятиям легче проконтролировать производственный процесс и быстро переналадить его в связи с изменениями спроса на рынке. Им присущи высокая маневренность производства по сравнению с крупными предприятиями, чуткое реагирование на спрос потребителей, способность к быстрому внедрению новой техники и технологий, более эффективное использование производственных мощностей. Развитие малого бизнеса создает благоприятные условия для оздоровления экономики, развивается конкурентная среда, создаются дополнительные рабочие места, расширяется потребительский сектор. Отсюда следует, что развитие малого бизнеса необходимо для государства.

Маркетинг играет важную роль в экономическом развитии субъектов малого бизнеса. Развитие предпосылок его реализации в деятельности субъектов бизнеса свидетельствует о достаточно высоком уровне развития рыночных отношений, но маркетинг сам может выступать катализатором экономического роста.

Проанализировав современное состояние малого бизнеса, выяснилось, что происходит абсолютное уменьшение объемов оборота, численности занятых и инвестиций в основной капитал. Это обусловлено финансовым кризисным явлением, оно существенно повлияло на доступность кредитных ресурсов для малого бизнеса, реализацию инвестиционных проектов, а также на потребительскую активность населения.

Зачастую компании располагают весьма скромным бюджетом на рекламу и маркетинг, поэтому возникает необходимость поиска не затратных, несложных, но при этом эффективных средств продвижения своих товаров. В связи с этим в практику казахстанских бизнесменов все больше и больше входят методики вирусного маркетинга (иначе говоря, малобюджетного маркетинга) - универсального средства, позволяющего достигать максимального эффекта при минимальных затратах.

Вирусный маркетинг – это стратегия, при которой товар, услуга или их реклама, так влияют на человека, что он «заражается» идеей распространения этого продукта и сам становится активным ее рекламоносителем.

Практически все инструменты вирусного маркетинга бесплатны или не требуют больших затрат. Запустив в сеть интересное видео, шутку, песню, можно увидеть результат в течение нескольких суток. И это, пожалуй, главный мотив для тех, кто хочет испытать вирусный маркетинг в качестве средства для продвижения и раскрутки собственного продукта.

На наш взгляд, внедрение элементов вирусного маркетинга поможет субъектам малого бизнеса повысить узнаваемость товаров и услуг, подробно изучить рынок своей деятельности, выявить предпочтения и потребности своих потребителей, тем самым достичь максимальной точки прибыли. Перспективы в малом бизнесе всегда за теми, кто заранее готовится ко всем ситуациям, минимизирует издержки, не отягощен тяжелыми кредитными обязательствами, внедряет в производственный процесс инновационные технологии и комплексно изучает рынок своей деятельности, и больше нацелен на конечного потребителя.

ӘОЖ 677.01(574)

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІПТІ ДАМУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мәдікүл Н., Джакишева Л.К.

Бұл өнеркәсіптегі «ең жалпы халықтық» және «тек қалада» ғана орналаспайтын сала. Наубайханалар, сүт, ет, көкөніс зауыттары ауылдық жерлерде де жұмыс істейді. Тамақ өнеркәсібі машина жасаумен, саудамен, көлікпен тығыз байланысты. Бірақ ол, ең алдымен, ауыл шаруашылығымен байланыс жасайды: оның шикізаттарын өңдеп, мал шаруашылығын жеммен қамтамасыз етеді (арнайы дайындалған немесе өндіріс қалдықтары) және ауыл шаруашылығы салаларының дамуына оң ықпал жасайды. Материалды көп қажет ететін салаларында дайын өнім бірлігін шығаруға кететін шикізат шығыны үлкен.

Шикізат факторының әсерін көрсететін нақты мысалға - қант өнеркәсібі (Алматы, Жамбыл) географиясын жатқызуға болады. Қуатты зауыттар күнбағыс өсірілетін (Өскемен), мақта мен мақсары өсірілетін (Шымкент) аймақтарда орналасқан. Алматы мен Ақтөбенің зауыттары негізінен тасымалданып әкелінген майды шақпақтайды. Өскемендегі май айыру өндірісі халуа шығарумен үйлестірілген. Жеңіл өнеркәсіптің мақсаты - тұрғындарды әдемі, әр алуан, ең бастысы тиімді – жоғары сапалы киіммен және аяқ киіммен камтамасыз ету. Қазақстанның жеңіл өнеркәсібінің жақсы шикізат базалары бар: мақта, жүн, табиғи былғары. Дегенмен, ол экономикадағы ең бір «шешімін таппаған» сала болып есептеледі. Жеңіл өнеркәсіп көп салалы өндіріс. Оның негізгілері – тоқыма, тігін, мақта-мата, былғары, тері илеу салалары.

Жеңіл өнеркәсіп (кей жағдайда болмаса) - материалдан гөрі еңбекті көп қажет ететін, экологиялық жағынан «таза» және көбінесе «әйелдер» қызметінің саласы. Өнеркәсіптің өнімі жөне өңделген шикізатты тасымалдауға қолайлы, әрі ұзақ сақталады. Бұл оның салаларының таралып орналасу «бейнесін» көрсетеді. Жеңіл өнеркәсіптегі басты сала – мата тоқу саласы. Негізінен ауыл шаруашылық өнімдерін пайдалана отырып, ол мақта, жүн, зығыр, жібек маталары мен тоқыма өнімдерін, киіз шығарады. Оларды есімдік (мақта, зығыр) немесе жануарлар (жүн, жібек) өнімдерінен химиялық талшықтар қоса отырып жасайды. Бірінші сатысы - металлургиядағы кен байыту сияқты, мақтаны, жүнді өңдеу болып табылады. Ол мақта тазалайтын зауыттар мен жүн жуатын фабрикаларда атқарылады. Мақтаны дәнінен, қорапшасының қалдықтарынан, жапырағынан, сабағынан алып, жүнді кір мен майдан, басқа да лас заттардан тазартады. Тазаланған талшықтардан қатаң мата тоқылатын жіп иіріледі. Алынған қатаң матаны бояп, бетіне өрнек салады (әрлеу). 1 т жуылған жүн алу үшін 2 т жуылмаған жүн, ал 1 т мақта талшығын алу үшін 3 т астам мақта шикізаты қажет. Сондықтан бастапқы өңдеу кәсіпорындары шикізат көздеріне жақын орналастырылады. Әрбір келесі сатыны жекелеген жіп иіру, тоқыма немесе әрлеу фабрикаларында атқаруға болады. Бірақ ол көлік шығынын көбейтіп, дайын өнімнің бағасын қымбаттатып жібереді.

Мақта-мата өндірісінің негізгі сатыларын бір комбинатта жинақтау тиімдірек болады. Мақта-мата өнеркәсіптері Оңтүстікте шоғырланған. Барлық мақта тазалау зауыттары (олар 30-дай) Оңтүстік Қазақстан облысында орналасқан. Жүн өнеркәсібі мардымсыз

дамыған. Жүнді бастапқы өңдеу фабрикалары Оңтүстікте (Таразда және т.б.) және Шығыста (Семейде), ал мата тоқитын фабрикалар Фабричный кентінде (Алматы маңында), Қостанай мен Семейде орналасқан. Тоқыма өнеркәсібінде Алматы ерекше орын алады. Былғары, аяқ киім және тері өңдеу өнеркәсіптері бір-бірімен тығыз байланысты. Тері өңдеу (табиғи былғары алу) шикізат көзіне, су мен электр қуатына жақын орналасады. Еліміздегі тері өңдеу өнеркәсібінің негізгі орталықтары - Өтеген батыр (Алматы облысы), Петропавл, Рудный зауыттары. Қостанайда, Алматыда, Таразда, Ақтауда аяқ киім фабрикалары жұмыс істейді. Жеңіл өнеркәсіптің, «кез келген жерде» орналаса беретін саласы – тігін өнеркәсібі. Ол көбінесе тұтынушыға таяу орналасады. Өнімнің негізгі бөлігін шағын тігін шеберханалары шығарады. Бірақ Шымкентте «Восход» сияқты ірі фабрикалар да бар.

ӨОЖ 338.439:338.24(1-2/3)574

АЙМАҚТА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ МЕХАНИЗМІН ДАМУ

Адилханова И., Мусаева Г.К.

Әрбір дамыған мемлекеттің экономика салаларында жүргізіліп отырған ішкі саясаттың төңірегінде ұйымдастырылып отырған іс-шаралар ман бағдарламаларға байланысты. Елімізде қуатты ауыл шаруашылығы секторы болуының айрықша маңызы бар, мұның өзі оған ілесе жүретін салаларды: минералды тыңайтқыштар, ауыл шаруашылық машиналарын жасау, жеңіл және тамақ өнеркәсібін, оның ар жағында технологиялық желі бойынша басқа да салаларды мықтап көтеруге мүмкіндік береді. Демек, мұның ел экономикасы үшін беретін сан алуан тиімділігі орасан зор.

Әрине соның бірі агроөнеркәсіп кешенін дамыту, соның ішінде агроөнеркәсіп кешенін жетілдіру мемлекеттің бүгінде жүргізіп отырған бұл бағыттағы саясатына ҚР Президентінің 2014 жылдың қаңтар айында «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты ҚР Президентінің халыққа жолдауында орын алған болатын. Онда агроөнеркәсіп кешенін инновациялық бағытқа түсіру маңыздылығын және ауыл шаруашылық жерлеріне инвестиция тарту және озық технологияларды енгізуді ескеріп жалға бергенде ғана

бәскеке күшейеді сонымен қатар ауыл шаруашылығында бизнестің дамуына, фермерлер кооперациясы үдерісіне, жерді тиімді пайдалану яғни, нарықтың заңдылықтарын ескере отырып, ауыл шаруашылығы өнімдерін

Қазақстан Республикасының тұрғындарының 50 пайыздан астамы ауыл тұрғындары екендігі белгілі. Сол себептен еліміздің экономикалық дамуында аграрлық сектордың дамуы басымды орынға ие болып отыр. Сонымен қатар бірінші қажеттіліктегі тұтыну өнімдерінің 70 пайыздан астамы ауыл шаруашылығы шикізатынан жасалады немесе бұл өнеркәсіпті шикізаттармен, ал халықты азық – түлікпен қамтамасыз ететін сала.

Ауыл шаруашылығы салалары ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру үрдісінде әр түрлі өндірістік – экономикалық байланыстарды жүзеге асырады:

- мақсатты байланыстар – соңғы өнімдерді жүзеге асыру қағидасы бойынша салаларды біріктіретін байланыстар;
- ресурсты (өнімді, қорды құрушы, еңбек) байланыстар, ауыл шаруашылығының өндірістік қызметін қамтамасыз етуге бағытталады;
- ақпарттарттық байланыстар – кешеннің соңғы өнімін жүзеге асыратын салалардың қызметіне елеулі әсер ететін байланыстар жатады;
- ұйымдастырушылық байланыстар – жоспарлау және ұйымдастыру органдарымен байланыстар жатады.

Ауылды өркендетудің басты факторы – ауыл шаруашылығын тұрақты, әрі серпінді дамыту және оның экономикасын осы заманғы нарық қағидалары негізінде шапшаң ілгерілету болып табылады. Аграрлық сектордың экономикалық өсуге қосқан үлесін оның ішкі және сыртқы нарыққа өнімдерді әкелуінен, оған қатысуынан, экономиканың басқа салаларында өндірілген ресурстарды тұтынушы ретінде болуынан, ауыл шаруашылық емес салалардың өнеркәсібінің даму деңгейінен көреміз.

Ауыл шаруашылығы салаларының тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз ету үшін аймақтық ауыл шаруашылығы кешендеріне үлкен көңіл бөлу қажет. Аймақтық ауыл шаруашылық кешендері халық шаруашылығына бағытталған ауыл шаруашылық кешендерін жүйесін құрап, экономикалық, аймақтық және тағы басқа жағдайларды ескере отырып, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, дайындау, сақтау, өңдеу және жүзеге асыру бойынша және ауыл шаруашылығында

қызмет көрсету бойынша жұмыстарымен айналысатын технологиялық, экономикалық және ұйымдастыру бағытында біріккен кәсіпорындардың жиынтығын құрайды. Аймақтық ауыл шаруашылық кешендерінің негізгі қызметтеріне ауылдың әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешу мақсатында азық – түлік өнімдерін өндіру мен жүзеге асыру жатады. Олардың қалыптасуының негізгі ерекшеліктеріне еңбектің аймақтық бөлісітірілуі қажет.

ӘОЖ 336.77:330.567.22(574)

ҚАЗАҚСТАНДА ТҰТЫНУ НЕСИЕЛЕРІН АЛУ БАҒЫТТАРЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Қуатбекова М., Молдабекова А.Ш.

Қазақстанда банктік несиелер – бұл банктік мекемелерден қарыз алушыларға ақшалай түрде берілетін несиені білдіреді.

Банктік несие – бұл экономикадағы кеңінен тараған несиелік қатынастардың формасы болып табылады. Банктік несие бойынша несиелік қатынастардың құралына несиелік шарт немесе несиелік келісім жатады. Банктік несиеледе несие беруші: банк және арнайы қаржы мекемелері болса, ал қарыз алушылар ретінде кәсіпкерлікпен немесе бизнеспен шұғылданатын қаржы ресурстарына деген сұранысы бар кез келген заңды ұйым болып табылады. Мұндағы қарыз берушінің басты мақсаты – бұл пайыз түрінде табыс алу.

Банктік несие – бұл банктердің, арнайы несие қаржылық мекемелерінің қарыз алушыларға ақшалай қарыз түрінде беретін несиесі. Банктік несие коммерциялық несиелердің шектеулерін жояды. Бос ақшалай капиталдар кез келген өндіріс саласына беріледі және банктік несие кез келген бағытта қозғала алады.

Банктік несие сферасы коммерциялық несие сферасына қарағанда несиені қолдану өрісі кең. Коммерциялық несие тек тауар айналысына қызмет етеді, ал банктік несие қоғамның барлық топтарының ақшалай табыстарынан және жинақтарынан капиталға айналдыра отырып, капиталдың қорлануына қызмет етеді.

Банктік несие әмбебап болып келеді, өйткені банк арқылы қайта бөлінген қарыз капиталы экономиканың барлық секторларында қолданыс табады. Бұл ерекшелік оның жедел даму себебі қызметін

атқарады. Қарыз мәмілесінің дербес сипаты бар, онда ақшалай капитал өнеркәсіптік капиталдан бөлектенген.

Банктік несие өзінің маңызды ерекшеліктерін сақтай отырып, сандық және сапалық өзгерістерге ұшырайды. Олардың біреуі қарыз мәмілесінің қатысушыларымен байланысты. Бір жағынан, қарыз капиталын беруді банктерден басқа әр түрлі мекемелер (қаржылық компаниялар, өзара несие банктері) жүзеге асырады. Екінші жағынан, қарыз алушылардың құрамы өзгереді. Қарыз алушылар – несиелік-қаржылық мекемелер, тұрғындар, үкімет, жергілікті үкімет органдары болып табылады.

Несиенің мәнін анықтаған кезде бірқатар әдістемелік принциптерді ұстану керек, несиелердің барша түрі формалардан тәуелсіз оның мәнін көрсетуі керек: Несие мәселесі тұтасымен алғанда несенің мәнін ашуы керек. Егер бір мәселеде несие қайтарылмаса, онда бұл өзінің қайтарылатын қасиетін жоғалтатынын білдіреді;

Несиенің мәнін талдауда несенің құрылымын, қозғалас сатыларын, несиенің негізін қарастырған жөн. Несиеде өзгермейтін, тұрақты болып қалатын жәйіт – құрылым. Өзге экономикалық категориялар сияқты несиеледе бір-бірімен өзара әрекетке түсетін бірнеше элементтен тұрады. Ондай элементтерге ең алдымен несиелік қатанастың барлық субъектілері, сондай-ақ жоғарыда анықтағанымыздай, бұл субъектілерге несие беруші мен қарызға алушылар жатады. Оларды бөлуге және бөлек қарастыруға болмайды. Оларды бірге қарастырған жағдайда ғана несиенің мәнін анықтауға болады.

Несие беруші – несиелік мәміленің қарыз ұсынатын жағы. Мұны іске асыру үшін онда ақшалай қаражаттың белгілі бір қоры болуы керек. Ол ақша өзінікі болуы немесе басқа біреуден қарызға алған болуы да мүмкін.

Қазіргі уақытта қарызға ақша ұсынатын негізгі несие беруші – банк болып табылады. Ол кәсіпорындардың, ұйымдардың, кенселер мен халықтың уақытша бос қаражаттарын шоғырландырып, оларды қарызға алушыға уақытша пайдалану үшін несие түрінде ұсынады. Бұл ретте банктен алған несиені тек қарызға алушы ғана емес, сондай-ақ соңғысы да меншік иесіне тартылған ресурстарды қайтаруға міндетті.

Қарызға алушы – несиелік қатынастар жағы, несие алып, алған қарызды қайтаруға міндетті жағы. Қосымша ақшалай қаражатқа уақытша мұқтаждығы туғандар қарызға ақша алушылар болып табылады.

УДК 369.344

АНАЛИЗ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ

Жабалбай М., Кожабеков С.С.

В данной работе рассматривается важность анализа хозяйственной деятельности предприятия. Основной целью которого является получение небольшого числа ключевых параметров, дающих объективную и точную картину финансового состояния предприятия, его прибылей и убытков. Актуальность и практическая значимость темы работы обусловлена рядом причин. Во-первых, в настоящее время, в казахстанской экономике ключевой проблемой является кризис неплатежей, и значительную половину казахстанских предприятий следовало уже давно объявить банкротами. Во-вторых, в условиях массовой неплатежеспособности хозяйствующих субъектов особое значение приобретают меры по предотвращению кризисных ситуаций, а также мероприятия, направленные на восстановление платежеспособности предприятия и стабилизацию его финансового состояния.

Исследования, приведенные в данной работе, выполнены на базе двух предприятий, находящихся на разных стадиях жизненного цикла бизнеса: Государственное коммунальное предприятие на праве хозяйственного ведения «Жамбыл – Жылу» и ТОО «ТаразҚұрылысИнвест».

Нужно отметить, что анализ предпринимательского риска и прогнозирования банкротства в первую очередь направлен не на выявление финансового положения предприятия, при котором наступает банкротство. Анализ должен быть направлен на оказание своевременной помощи деятельности предприятия, выявление тех областей, где существуют наиболее трудные задачи и ситуации, и на их разрешение.

Наиболее употребляемыми методами оценки вероятности банкротства являются предложенные американским экономистом Э. Альтманом Z-модели.

Двухфакторная модель Альтмана:

$$Z = -0,3877 - 1,0736 \cdot K_{\text{тл}} + 0,579 \cdot (ЗК/П).$$

Рассчитаем вероятность банкротства предприятия на примере организаций:

$$Z = -9.2725.$$

Расчеты в Государственном коммунальном предприятии на праве хозяйственного ведения «Жамбыл - Жылу» значения $Z < 0$ ситуация в анализируемой компании стабильна, вероятность наступления банкротства нету:

$$Z = -1,23.$$

Для ТОО «ТаразҚұрылысИнвест» значения $Z < 0$ ситуация в анализируемой компании стабильна, вероятность наступления банкротства нету.

Проведенное в работе исследование показало, что важным направлением антикризисного управления предприятиями в современных условиях является формирование системы санационных мероприятий по предотвращению банкротства, основанной на управлении по слабым сигналам.

Для исследованных предприятий предложены санационные мероприятия, рассчитан экономический эффект от их проведения, как единой системы санационных мероприятий.

В целом на основе проведенного анализа, были сделаны выводы, свидетельствующие о проблемах, связанных, прежде всего, с текущим оперативным управлением финансами. Управлению финансами на предприятиях отводится слишком малая роль и происходит на уровне бухгалтерской службы и руководителя предприятия. Поэтому необходимо организовать службу управления и провести ряд мероприятий по улучшению финансового состояния.

ӘОЖ 330.33.015:336.77

БАНКТИҢ КЛИЕНТТІК БАЗАСЫ: ОНЫҢ МАРКЕТИНГТІК ТАЛДАУЫ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Рахымбекова Г., Муратова Д.Б.

Елімізде жүргізіліп жатқан экономикалық реформа банктік істі дамытуда жаңа кезеңді ашты. Нарыққа өту жағдайында ерекше актуальділікке біздің елде банктердің және басқа да несиелік институттардың даму болашағы мәселесі мен оны іс жүзінде асыру ие. Қойылған міндетті шешу Қазақстандық және де шетелдік банктердің

қызмет етуін зерттеу, тәжірибеде қолдану және тәжірибедегі жұмыс әдістері мен рационалды, прогрессивті формаларын өндірген жағдайда ғана мүмкін.

Капиталдар нарығының дамуы қаражаттарды жинақтау мен инвестициялаудың өзара байланысты процесін жетілдірмей мүмкін емес. Жинақтау өзімен бірге табыс пен тұтыну арасындағы айырманы білдіреді. Инвестициялар бұл табыс алу мақсатындағы қаражаттар салымы. Қазақстанның алдағы комерциялық банктерін өздерінің табыстылық базасын кеңейту үшін рентабельділігі мен бәсекелестік қабілеттілігін жоғарылату өз клиенттері үшін қызметтер мен операциялардың кең тобын орындауға талпынды. Сонымен бірге банктік қызметінің дамуы клиенттер үшін де, банктің өзі үшін де аз шығындармен банктік қызметтерді көрсетуді, клиенттерге қажетті қызметтерге икемді бағаларды қолдануды білдірді. Кең клиентуралы банктік операциялардың тиімді икемді жүйесі ішкі жинақтарды жинауға ықпал етеді. Аса мәнге өзгермей экономиканың қажеттілігіне тез ыңғайланатын икемді бантік қызмет көрсету. Банктік қызметтер нарығындағы бәсекелестік - банктік қызмет көрсетудің сандық және сапалық сипаттамасына әсер етеді. Тұрғындарға дәстүрлі банктік қызметтерді орындаумен бірге, яғни депозиттерге қаражаттарды тартумен, ссудаларды ұсынумен, тұрғындарға есеп айырысу кассалық қызметтерді көрсетуді жүзеге асырумен бірге біздің елде қазіргі банктік институттар электрондық қызметтер, клиенттер тапсырма бойынша маркетингтік зерттеулер, валюталық операциялар, қор операциялары, чекстік операциялары, карточкалар ашу, ссудаларды ұсыну, құнды қағаздармен жүргізілетін операциялар, басқа да қызметтер, соның ішінде трасттық, ақпараттық анықтамалық кеңес беру, қор операцияларын да орындайды. Тұрғындарға қызмет көрсететін банктердің рөлін активизациялауының мәні аз шығындарды максималды әсерге, яғни банктік қызмет көрсетуде клиенттердің қажеттілігін толық қанағаттандыруға, жеке тұлғаларға банктік қызмет көрсету сапасын жақсартуға, банктік қызметтер спектірін кеңейтуге өзіндік құнының төмендеуіне әсер етуден тұрады. Іскерлік қызметтер кешенін ұсыну бойынша әмбебап институт болып коммерциялық банктер табылады, олардың қызметтері тек дәстүрлі несиелік ақшалай операцияларды ғана қамтымайды. Сонымен бірге консалтинг, инвестициялауда, лизингте, трастта және басқа да қызметте клиенттердің қажеттілігін қанағаттандыруды да қамтиды. Банктік қызмет қазіргі таңда жанама қаржы сипатын алады және шаруашылық

қызметтің қаржы нәтижелерін оптимизациялауға арналған. Банктік қызмет-нарық қажеттілігін маркетингтік зерттеу негізінде құрылған кәсіби интеллектуалдық өнім оның негізгі мақсаты-пайда алу. Банктік қызметтер-қызметті көрсетуде күшті жеке персонификациялы қызметтер. Жалпы банктік қызметтер келесі қасиеттерден тұрады. қызмет сапасының тұрақтылығының кепілдемесінің және жинақталуының банктік қызметтер сферасын қызметтің жоғары тәуекелді сферасы деп саналады. Жаңа банктік қызметтерді көрсету ең жоғары тәуекелділікті қажет ететін шешім болып табылады. Әсіресе тәуекелді болып қызмет көрсетуге бейімделген индустрияға қызмет көрсету саналады, себебі бұл сферада бәсекелестермен мұндай қызметтер өнеркәсіптердің басқа өндірістік салаларына қарағанда тез ұдайы өндіріледі. Банктік істегі сәттілік және сәтсіздік жеке банктік фирмалардың бақылауынан тыс жалпы факторлармен анықталады. Оларға банктік қызметті реттеу, экономикалық жағдайлар, пайыздық ставкадағы ауытқулар.

Қазақстан Республикасында экономиканың нарықтық механизмінің құрамдас бөлігі болып табылатын КБ-дің жоғары ұйымдастырылған жүйесін құру үшін өнеркәсібі дамыған елдердің тәжірибесін зерттеу және қолдану базасында банктік қызметтердің кең жүйесін қалыптастырып, дамыту керек.

УДК 379.851

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДЕЛОВОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Табурова М., Сулеева С.Е.

Современное развитие общества и экономики любого государства сопровождается активным подъемом в сфере делового туризма, поскольку деловой туризм считается наиболее развивающейся отраслью мирового хозяйства. Определенные перспективы в этом сегменте бизнес-туризма имеет и Казахстан.

Проблемы развития делового туризма в Республике Казахстан:

1. Дисбаланс туризма. Характерной чертой казахстанского туризма является большой дисбаланс выездного туризма и въездного, при этом в абсолютном большинстве во въездном туризме

преобладают деловые поездки иностранных граждан в республику, чем отдыхающие туристы. Точной статистики по данному вопросу нет, но по предварительным оценкам эта цифра составляет 9:1.

2. Отсутствие понятия делового туризма. Одной из проблем слабого развития делового туризма в Казахстане и вообще в Центральной Азии является отсутствие общепризнанного понятия делового туризма, политики компаний по этому направлению и кадров, ответственных за деловой туризм. Многие компании все еще не понимают значимость планирования и оптимизации расходов на деловой туризм.
3. Отсутствие тесного сотрудничества на различных уровнях между органами власти и профессионалами отрасли. Чтобы сделать индустрию MICE и в целом отечественный деловой туризм конкурентоспособным на мировом уровне, подобное взаимодействие крайне необходимо.
4. Создание качественного продукта. Следующий момент состоит в том, что в большинстве своем местные турагентства, отели и другие поставщики не могут создать и предложить качественный продукт местным и иностранным бизнесменам.
5. Вопросы интеграции с Европой и Америкой. Причина слабого развития делового туризма исходит из того, что казахстанские компании не так сильно интегрированы в торгово-экономические связи с европейскими или американскими компаниями.

Выделив основные проблемы, которые касаются всего туризма и делового туризма в частности, целесообразно будет постараться предложить свои идеи по их решению.

1. Проблема статистики в Казахстане - эта проблема актуальна не только в нашей стране, но и в соседних странах. Для решения данной проблемы необходимо увеличить число сбора данных от туристических предприятий, поставить конкретные сроки.
2. Дисбаланс въездного и выездного туризма - эта проблема напрямую зависит во-первых, от имиджа нашей страны, так как решив проблему с имиджем страны, мы увеличим число пребывающих в нашу страну туристов, во-вторых, проблемы с инфраструктурой и сервисом - решение этих проблем делает возможность посещения туристами нашей страны повторно реальной.
3. Отсутствие понятия делового туризма - в отечественной деловой литературе не существует четкого определения термина "деловой

туризм", вместе с тем за рубежом известен близкий аналог, скрывающийся за аббревиатурой MICE.

4. Создание качественного продукта - любой создаваемый продукт нуждается в финансировании, туристский продукт не исключение, поскольку качество - это важная деталь, сказывающаяся на спросе этого продукта. Поэтому нужно просто увеличить объемы инвестирования в отрасль туризма расходы будут оправданы.
5. Завышенные цены - деловой туризм не ограничивается только деловой поездкой, в него входят услуги размещения, питания, экскурсоводов, переводчиков, аренды транспорта и помещений для проведения конференции, семинаров и т.п., а стоимость на эти дополнительные услуги зачастую завышена, а качество и уровень обслуживания не соответствуют установленной цене
6. Культура правильного и безопасного вождения должна прививаться еще со школы. Выдача прав должна быть строже, вопрос коррупции здесь должен быть искоренен и стать нонсенсом.

УДК 336.77:336.71

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КРЕДИТНО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Ахатова А., Танатова А.Р.

Необходимым условием обеспечения сбалансированного роста национальной экономики на этапе ее модернизации, диверсификации производства и реализации долгосрочных программ социально-экономического развития является динамичное развитие инвестиционных процессов, которое в значительной мере зависит от активности банковского сектора. В настоящее время масштабы роста инвестиционного кредитования казахстанскими коммерческими банками сдерживаются отсутствием достаточного уровня капитализации большинства кредитных организаций, ограниченностью ресурсной базы, недостаточным развитием гибкого и адаптивного к рыночным условиям инструментария оценки его эффективности.

Кредитно-инвестиционную деятельность коммерческих банков с точки зрения банка как хозяйствующего субъекта рассматривается как деятельность, в которой коммерческий банк дефилирует в качестве инвестора (вложение ресурсов в создание или покупку реальных активов, приобретение финансовых активов с целью получения дохода). В то же время кредитно-инвестиционная деятельность коммерческих банков имеет и другой аспект, который связан с реализацией их роли финансовых посредников на макроуровне. В этом качестве коммерческие банки способствуют реализации инвестиционного спроса экономических агентов, а также процессу трансформации сбережений в инвестиции. Производительная направленность инвестиций является критерием отнесения к кредитно-инвестиционной деятельности коммерческого банка с макроэкономической точки зрения.

В экономическом и социальном развитии страны кредитно-инвестиционная деятельность банков способствует: ускорению роста совокупного общественного продукта и его составляющих – валового внутреннего продукта и национального дохода; более быстрому восстановлению и модернизации основных средств предприятий, благодаря стимулированию инвестиционного процесса в форме капитальных вложений, тем самым улучшению качества и конкурентоспособности услуг; росту производительности и т. п. Долгосрочный кредит также ведет к увеличению платежеспособного инвестиционного спроса в смежных отраслях. Вследствие этого возникает мультипликационный эффект увеличения ВВП и национального дохода. Увеличение национального дохода влечет за собой изменение налоговых поступлений в бюджет и расширение возможности государства для осуществления мероприятий, предусмотренных в рамках социально-экономической политики. Таким образом, осуществление политики кредитной экспансии, кроме воздействия на денежную массу, влияет и на другие макроэкономические показатели.

Кредитно-инвестиционная стратегия является составным элементом планирования деятельности современного коммерческого банка.

Роль кредитно-инвестиционной стратегии в стратегическом планировании банковской деятельности исключительно велика: она в существенной степени определяет эффективность функционирования банка и его взаимоотношения с реальным сектором экономики.

С помощью квалифицированно сформулированной и реально проводимой в жизнь кредитно-инвестиционной стратегии могут быть решены следующие кардинальные проблемы развития отечественной рыночной экономики: 1) стабилизация и подъем экономики государства в целом; 2) вывод промышленного производства из кризисного состояния; 3) структурная перестройка промышленности; 4) внедрение инноваций; 5) создание новых и реформирование существующих рабочих мест как часть более общей социальной задачи; 6) проблемы промышленной экологии как часть общей задачи сохранения и восстановления природной среды и др.

УДК 336.717

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РК

Иткин Б., Рябова Н.Н.

Стратегической задачей современного этапа развития экономики Казахстана является реализация антикризисных мероприятий и достижение прежних темпов экономического развития и придания им признака устойчивости. Банковский сектор Казахстана в настоящее время переживает несколько проблем, которые переросли из локального в национальный масштаб. Одна из них - повышение доли проблемных займов. Другая, проблема - необходимость погашения большого внешнего долга, которое отрицательно влияет на сальдо счета операций с капиталом и финансами РК. Резкое ослабление тенге осложняет ситуацию в банковском секторе Казахстана. Риски обусловлены значительным разрывом в валютной структуре активов и обязательств, а также высоким уровнем долларизации депозитов. Ухудшение качества активов валютных кредитов приведет к возрастанию рисков. Банки осуществляют операционную деятельность с очень значительным несовпадением валютных активов и обязательств по срокам востребования и погашения. Для того, чтобы, выйти из кризиса, помимо внедрения новой денежно-кредитной политики, необходимо включить свои внутренние ресурсы, научиться экономить, жить по средствам. Необходимо увеличить производительность труда, внедрить новые технологии для работы,

увеличить в производстве казахстанское содержание, которое не будет зависеть от колебания валюты, только в таких случаях мы сможем выйти из этого кризиса достойно.

Тенденции и перспективы развития банковского сектора Республики Казахстан на современном этапе определяются влиянием следующих факторов: - негативное воздействие мирового кризиса; - кратко и среднесрочные меры Национального Банка Республики Казахстан по преодолению кризисных явлений; - институциональные изменения, имеющие значение в среднесрочной и долгосрочной перспективе; - структурные изменения в банковском секторе как результат адаптации к меняющейся макроэкономической и институциональной среде. Эти факторы влияют на ключевые показатели деятельности банковского сектора: величину и достаточность капитала, качество и структуру активов, доходность и ликвидность, корпоративное управление, регулятивные нормы. Финансовая стабильность будет поддерживаться комплексом мер регулирования, направленных на минимизацию негативных последствий, вызванных возможными глобальными дисбалансами в мировой экономике.

Основными приоритетными направлениями политики регулирования финансовой системы стали: повышение роли национальной валюты в экономике; стимулирование роста тенговой ликвидности банков для дальнейшего увеличения кредитования экономики; оздоровление банковского сектора. В целом, экономическая политика направлена на смягчение последствий негативных внешних факторов, укрепление устойчивости социально-экономической ситуации в стране. Будут решаться задачи по оздоровлению финансового сектора, сохранению макроэкономической стабильности и повышению конкурентоспособности казахстанской экономики через диверсификацию экономики. Данные меры будут носить сбалансированный характер, чтобы сохранить достигнутые позитивные результаты макроэкономического развития страны и обеспечить дальнейший устойчивый рост экономики. Одним из ключевых событий в сфере банковского управления является внедрение стандартов Базеля III, и требований к капиталу. Принят Антикризисный план по обеспечению экономической и социальной стабильности на 2016-2018гг. - по углублению реформ в рамках Плана нации «100 конкретных шагов». В среднесрочной перспективе основной задачей Национального банка и Правительства является

снижение инфляции до 6-8% в 2016-2017 годах, 5-7% в 2018 году, 4-6% в 2019 году и 3-4% в 2020 году. Для обеспечения устойчивости финансового сектора по результатам стресс-тестирования всех субъектов банковского сектора на предмет неработающих кредитов до сентября 2016 года будут приняты меры по их признанию и списанию. В случае ухудшения ситуации на внешних рынках, Правительство и Национальный Банк примут дополнительные меры по сохранению социально-экономической стабильности в стране.

УДК 62-621.4:336.012.23

ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ ГОРЮЧЕ СМАЗОЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Бахрамов У., Айнабекова И.Т.

«Бензин АИ-92-95 – 30 процентов этого бензина мы покупаем в России. Если бы мы этого не сделали (решение правительства РК об отказе от госрегулирования цен на бензин), то у нас через месяц вообще не было бы бензина», – сказал Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев.

«Это законы экономики, ничего с этим не сделаешь, выравнивать надо (ситуацию), а мы находимся в общем (экономическом) пространстве: таможи нет, границы открыты. Поэтому приходится принимать меры и ко всему этому относиться с пониманием. Если человек сумел купить вездеход за 100 тысяч долларов, то пусть и заправляется нормально», - добавил Нурсултан Назарбаев.

Заместитель премьер-министра Бакытжан Сагинтаев отметил, что «правительством было принято решение о том, что в целях исключения дефицита необходимо отказаться от государственного регулирования цен на бензин марки АИ-92/93».

Ежегодная добыча более 80 млн. тонн нефти, экспорта более 60 млн. тонн нефти.

Всем казахстанским нефтедобывающим компаниям гораздо выгоднее продавать сырье (нефть) на экспорт, чем результат ее переработки. Соответственно, нефтедобывающие не планировали вкладывать средства на модернизацию НПЗ, а у НПЗ, как и у Правительства на это денег не было.

Прямого трубопровода с казахстанских месторождений до Павлодара не было и нет. Ежегодно для жизнедеятельности этих 2-х заводов с России завозились (но не всегда) порядка 5-7 млн. тонн нефти, из этого объема 4-5 млн. тонн нефти поставлялось в Павлодар, а оставшийся объем 1-2 млн. тонн – в Шымкент. В разные периоды поставка с России были ограничены, что в свою очередь отразилось на дефиците ГСМ.

По итогам 2014 года переработка нефти на отечественных НПЗ по данным АО «ИАЦНГ» составила 14 065 тыс. тонн, а в 2011 году – 13 726 тыс. тонн. Глубина переработки 65-68% (США, ЕС – 87-92%)

Причины роста цен на ГСМ:

1) с 2014 года отменяется беспошлинный ввоз российской нефти в РК;

2) модернизация 3-х казахстанских НПЗ: \$4 млрд, 2016 год - Евро 4 и 5.

Со слов ген. директора ПНХЗ «процессинг сейчас стоит \$35-40, то при инвестиции он увеличивается до \$150. Получается повышение на \$100 на тонну нефтепродукта после модернизации.»

Согласно тех.регламенту Таможенного союза к 1 января 2016 года Казахстан должен полностью перейти к производству бензина стандартов Евро-4 и Евро-5. Производство и продажа топлива других стандартов (Евро-2 и Евро-3) будут запрещены.

Основные поставщики нефти на отечественные НПЗ:

1) РД КМГ, Тургай Петролеум, Каражанбас, КазгерМунай, ПетроКазахстанКумкольРесурсиз и прочие мелкие месторождения;

2) крупные производители: Тенгизшевройл, Карачаганак, НКОК (Кашаган), отсутствуют обязательства по поставкам нефти на внутренний рынок (НПЗ).

В период разведки запрещено экспортировать нефть, но можно поставлять на внутренний рынок.

1) Период разведки длится 6 лет с возможностью продления до 2-х лет 2 раза!

2) Этой возможностью пользуются некоторые люди: занимаются подпольной добычей, либо скупают нефть по очень смешным ценам.

ТАМАҚ ЖӘНЕ ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІБІ. СТАНДАРТТАУ

ПИЩЕВАЯ И ЛЕГКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ. СТАНДАРТИЗАЦИЯ

ӨОЖ 612.392.74:664.641

НАН ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУГЕ АРНАЛҒАН, СҮЙЫҚ ҚАРА БИДАЙ АШЫМАЛДАРЫНЫҢ БИОТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Мелис А., Умирбекова А.С.

Біздің елімізде нан ерекше орын алады. Ол тек тағам ғана емес, өмір, денсаулық және әл – ауқат символы болып табылады. Сол себепті қазіргі кезде елімізде емдік – профилактикалық тағамдарды өндіру қолға алынып жатыр. Осы мәселелерді шешудің мүмкіндік жолдарын атап өту керек: тереңдетілген дәстүрлі зерттеу жұмыстарын және жаңа биотехнологиялық үрдістерді енгізу, жоғары сапалы нан өнімдерімен камтамасыз етуге, өндірісті жандандыруға мүмкіндік береді; қажетті технологиялық қасиеттері бар, химиялық құрамы мен құрлымдық компоненттерге бай, шикізаттардың жаңа түрлерін әзірлеу, оны биологиялық белсенді заттар кешенімен, минералды элементтермен, ақуыздармен, липидтермен және дәрумендермен байытады.

Зерттеудің мақсаты: сұйық қара бидай ашымалының қоректік қоспасының құрамын өзгерте отырып, оның биотехнологиялық қасиетін арттыру. Осы қойылған мақсатты жүзеге асыру үшін келесі міндеттер орындалды:

- өздігінен ашытылатын табиғи сұйық қара бидай ашымалын дайындау;
- сұйық қара бидай ашымалының қоректік қоспасына белгілі мөлшерде асқабақ езбесін қосу;
- емдік профилактикалық қасиеті жоғары қара бидай нанын алу.

10%, 20%, 30%, 40% асқабақ езбесі қосылған сұйық қара бидай ашымалдарын дайындау үшін рецептура құрастырдық, сонымен қатар

ашымалдың физика-химиялық көрсеткіштері анықтадық оның нәтижелері 1-ші кестеде көрсетілген

Кесте 1

Асқабақ езбесі қосылған сұйық қара бидай ашымалдарының
рецептурасы және ашымалдың физика – химиялық көрсеткіштері

Көрсеткіштері	Дәстүрлі	Асқабақ езбесінің пайыздық мөлшерлемесі			
		10%	20%	30%	40%
Рецептура					
Ашымал, г	100	100	100	100	100
Қоректік қоспа, г	100	100	100	100	100
Қара бидай ұны, г	28,4	-	-	-	-
Асқабақ езбесі, г		2,84	5,68	8,52	11,36
Су, г	71,6	71,6	71,6	71,6	71,6
Температурасы, °С	33-35	33-35	33-35	33-35	33-35
Ылғалдылығы, %	75	75	75	75	75
Қышқылдылығы, град	12	12	12	12	12
Ашу ұзақтығы, сағ	3-3,5	3-3,5	2,5-3	2,5-3	2,5-3

Қортындылай келе осы зерттеу жұмысының барысында, ылғалдылығын 75% өздігінен ашитын ашымалды 35°С температурада ашытып 3 тәулік бойы дайындап, оның қоректік қоспасының құрамына 10, 20, 30 және 40% мөлшерде асқабақ езбесін қоса отырып сұйық қара бидай ашымалының биотехнологиялық қасиетінің артатынын анықтадық. Бұл үрдіс қамыр қышқылдылығының артуын тудыратын сүт қышқылды бактериялардың дамуына қолайлы жағдай жасалғанын айқындайды, себебі 20% және 30% асқабақ езбесі қосылған ашымалдан дайындалған қамырдың ашу ұзақтығы қысқарды.

Өнімнің сапасына баға беру кезінде ең төмен көлем және кеуектілікті ылғалдылығы 10% асқабақ езбесі қосылған ашымалдан дайындалған нан көрсетті, ал ең үлкен көлем және кеуектілікті 30% асқабақ езбесі қосылған ашымалдан дайындалған нан көрсетті.

ӘОЖ 637.146.32:664.696.1

ҚАЙНАТУДЫ КӨП ҚАЖЕТ ЕТПЕЙТІН КӨПКОМПОНЕНТТІ ҰЛПЕКТЕРДЕН ДАЙЫНДАЛҒАН ҰЛТТЫҚ СУСЫНЫНЫҢ ОРГАНОЛЕПТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ФИЗИКО-ХИМИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІН АНЫҚТАУ

Досмағанбет А., Мынбаева А.Б.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында ұлттық тамақ өнімдерін өндіру жаңаруда. Республикамыздың экономикасы дамып отырған шақта ұлттық тағамдарды әзірлеуге, оның түр-түрін көбейтуге мүмкіндік мол.

Қазіргі таңда ұлттық тағамдарды дамыту қолға алынуда. Ұлттық тағамдардың ішінде “Боза” ұлттық сусынын атап өтуге болады. Дәстүрлі технология бойынша бұл ұлттық сусынын бір дән негізінде дайындалып келінген және тағамдық құндылығы төмендеу, сонымен қатар дайындау өте көп уақытты қажет еткен. “Боза” – негізіне арпа, сұлы, бидай, жүгері, тары дәндерінен дайындалған.

Ұлттық сусынының тағамдық құндылығын жоғарылату және дайындау технологиясында уақытты қысқарту мақсатында қайнатуды көп қажет етпейтін көпкомпонентті ұлпектерді, яғни бидай, сұлы және жүгері ұлпектерін пайдалана отырылып жасалды.

Жұмыстың негізгі міндеті қайнатуды көп қажет етпейтін көпкомпонентті ұлпектерден ұлттық сусынын дайындау.

Жұмыстың мақсаты қайнатуды қажет етпейтін көпкомпонентті ұлпектерден дайындалған ұлттық сусынының органолептикалық көрсеткіштерін және физико-химиялық көрсеткіштерін зерттеу.

Зерттеу нысаны ретінде қайнатуды көп қажет етпейтін көпкомпонентті ұлпектерден дайындалған ұлттық сусыны алынды. Қайнатуды көп қажет етпейтін көпкомпонентті ұлпектерден дайындалған ұлттық сусынының физико-химиялық көрсеткіштері МЕМСТ талаптары бойынша анықталды: құрғақ заттардың мөлшерін анықтау әдісі (ГОСТ 6687.2-90. Напитки безалкогольные, квасы и сиропы. Методы определения сухих веществ); спирттің массалық үлесін анықтау әдісі (ГОСТ 6687.7-88. Напитки безалкогольные, квасы и сиропы. Метод определения спирта); қышқылдылықты анықтау әдісі (ГОСТ 6687.4-86. Напитки безалкогольные, квасы и сиропы. Методы определения кислотности).

Қайнатуды қажет етпейтін көпкомпонентті үлпектерден дайындалған ұлттық сусынының органолептикалық және физико-химиялық көрсеткіштері 1-ші кестеде келтірілген.

Кесте 1

Қайнатуды қажет етпейтін көпкомпонентті үлпектерден дайындалған ұлттық сусынының органолептикалық және физико-химиялық көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Сипаттама
	Қайнатуды қажет етпейтін көпкомпонентті үлпектерден дайындалған “Боза” ұлттық сусыны
Сыртқы түрі	Көп мөлшерде газ көпіршіктері бар мөлдір емес сұйықтық
Консистенциясы	Біртекті қаймақ тәрізді қою сұйықтық
Түсі	Қоңыр
Иісі	Жағымды, ашытқыға тән, спецификалық
Дәмі	Қышқылдау, сергіткіш, уыттың өткір дәмі бар
Көрсеткіштер	Норма
Құрғақ заттар мөлшері, %	19,2
Тығыздығы, кг/дм ²	1,141
Спирт мөлшері, %	0,05
Қышқылдылығы, град	39

УДК 7.05:747:7.044

ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ В ТВОРЧЕСКОМ ПОИСКЕ

Синявская А., Никитюк Е.А.

Выступая на торжественном собрании, посвященном дню независимости в Астане президент отметил, что в декабре 1991 года Казахстан начал свою абсолютно новую историю и сохранил положительную динамику роста экономики несмотря ни на что.

На сегодняшний день Казахстан вступил во Всемирную торговую организацию. В этом году наша страна вошла в топ-лист ведущих

экспортеров, заняв в нем 43 место. У нас растет поколение мобильной грамотной креативной молодежи.

Поэтому сейчас стабильность приобретает еще большую ценность для нашей страны. Стабильная экономика, стабильная политика, стабильное общество - это курс, который выбрала наша страна.

На территории Казахстана проживает более 130 национальностей, которые на протяжении многих лет живут в мире и согласии, чему способствует мудрая и взвешенная политика нашего Президента.

Для того, чтобы разнообразие культур народов Казахстана было продуктивным, оно должно опираться на взаимный интерес людей друг к другу, принятие чужой культуры, на диалог и духовное взаимообогащение. Таковы краеугольные камни построения мира в умах и сердцах людей. Таким образом, именно человеческие взаимоотношения – залог богатства и разнообразия культур и процветания государства.

Каждый объект, создаваемый автором-дизайнером, можно рассматривать как средство выражения художественного видения мира. Через проектируемый предмет дизайнер выражает свое личностное видение окружающего мира, свой взгляд на предмет проектирования, свои ощущения и ассоциации, возникающие у него при работе на заданную тему.

Ассоциативное мышление художника является основой творческого подхода к проектированию декоративно-прикладных изделий. В данной научной работе своё видение истории древнего Тараза, его неповторимой природы передано необычным способом-вязанием крючком из ниток различных фактур и объемов декоративных панно и сувениров.

Так исторические особенности древнего города, его необыкновенные памятники вылились в творческую разработку целой серии картин:

1. «Древний город»;
2. «Центральная мечеть Хибатулла ат-Тарази»;
3. «Айша-Биби».

В данных картинах оживают сказочные города, горы и пустыни, вызывающие глубокое чувство патриотизма, что ты являешься частичкой этой древней истории.

Неповторимая природа, яркость цвета и красок, полет неумной фантазии нашли свое отражение в картинах:

1. «Верблюды» и «Сова»;
2. «Лето»;
3. «Верблюды на закате».

Частицы быта и традиционного жилища казахов - юрты нашли свое отражение в сувенирных панно:

1. «Этно-натюрморт»;
2. «Шанырак»;
3. «Путешествие в Древний Тараз».

В данных картинах окружающий мир настолько красив, что ослепляет, завораживает и удивляет. Столько в нем фантазии, искренности, теплоты и любви к родному краю.

Благодаря таким работам воспитывается патриотический дух казахстанцев, появляется возможность привлечения иностранных гостей в наш древнейший город, где туристы, купив маленький сувенир, смогут оставить у себя частичку истории древнего города и Великого Шелкового Пути, а так же это способствует сохранению культурного наследия нашей страны.

ӘОЖ 677.03/04

ТАРАҚТЫ ТАРАУ ПРОЦЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Ақсаева А., Мантешова Ж., Маханбеталиева К.Т.

Біртексіз жүнді қайта өңдеу процесінде жүн талшықтарының қасиеттерін зерделеудің маңызы зор, себебі жүннен дайындалатын дайын өнімді болжамдау үшін, әртүрлі технологиялық процестерде жүн қасиеттерінің қалай өзгеретінін білу қажет.

Табиғи талшықтар үшін физикалық және механикалық қасиеттері бойынша тегіссіздігі сипаттас болып келеді, бұл олардың қолданылуларын қиындатады. Жоғарыда аталған қасиеттердің барлығы жүнді қайта өңдеудің технологиялық процестерінің жүруіне, иірімжіптің және бұйымдардың сапасына үлкен әсер етеді.

Талшықты материалдарды тарақты тарау картты тарауға қосымша ретінде, төменгі және орташа сызықтық тығыздықтағы иірімжіпті өндіру үшін қолданады. Тарақты тараумен алынған иірімжіптің төзімділігі жоғары, тегіс, біркелкі, созылмалы, жылтырақ және таза болып келеді. Мұндай иірімжіптерді сапасы жоғары мата, трикотаж, жіп, жіп бұйымдары және техникалық маталарды өндіруге қолданады.

Тарақты тараудың мақсаты – тарақты тарауға дайындалған тарақты таспадан, ұзындығы бойынша тегіс, жақсы тазартылған, талшықтары тік және параллель орналасқан тарақты таспаны алу болып табылады. Мұндай таспадан төзімділігі жоғары, тегіс, таза және біркелкі иірімжіп алынады.

Заманауи тарақты тарау машиналары бір-бірінен жұмысшы енімен, тораптарының және тарау гарнитураларының түрлерімен ерекшеленеді, ал 1603, 1604, 1605 және 1606 модельді «Текстима» машиналары және PB-32, PB-33 модельді «Schlumberger» және «ERA» машиналары – минутына 200-ден 250 циклге дейінгі үлкен жылдамдықтарымен ерекшеленеді.

Соңғы кездері жылдамдық режимдерін жоғарылату есебінен тарақты таспаның шығарылуын көбеутумен қатар, тарақты таспаның сапалы көрсеткіштерін қажетті деңгейде ұстап тұру және талшықтарды максимальды сақтай отырып тарақты тарау процесінің жақсы жүруімен қамтамасыз ету керек деген тапсырмалар қойылуда. Бұл тапсырманы шешу үшін, әртүрлі шарттар мен кіру параметрлеріне тәуелді болып келетін машина жұмысының тиімді режимін дұрыс таңдаумен қол жеткізуге болады.

Қазіргі тарақты тарау технологиясында елеулі өзгерістер бар және тарақты тарау теориясының негізгі ережелері өзекті болып табылады.

Мерзімді қозғалыстағы тарақты тарау машиналарын үш топқа бөлуге болады. Бірінші топ Тмеатекс Т-68 зауытының қозғалмайтын жеке қондырғылары және қозғалмалы тискілері бар машиналар. Екінші – «Sant Andea Novara» зауытының (PSL, PS, PSD модельді) машиналары жатады. Үшінші топ - Текстима (1603-1605) және Schlumberge зауытының «ERA» машиналары жатады.

Қазір қозғалмайтын тискілері және қозғалмалы жеке механизмдері бар үшінші типті машиналар кеңінен қолданылады.

Тарақты тарау машиналарын шығаратын әртүрлі зауыттармен машина құрылымын жетілдірудің негізгі бағыттары анықталынған.

Тарақты тарау машиналарын жетілдірудің негізгі мақсаты – өнімділігін жоғарылату; шығарылатын өнімнің сапасын жақсартуға немесе тарамдалған таспаның шығуына көп көңіл бөлініп жатқан жоқ. Себебі шығарылатын өнімнің сапасын көрсеткіштері – тарақты таспаның тазалығы – жоғары көрсеткіштерге қол жеткізген. Сонымен қатар тарақты тарау процесін жетілдіруде талшықтардың үзілуін төмендету, алдыға қойған мақсаттардың бірі.

Заманауи тарақты тарау машиналарында кардты білікпен шеңберлі тарағымен дөңгелек щеткасының өзара әсерлесу аймағынан шаңды және үлпекті пневматикалық сорғыш орнатылған. Пневматикалық қондырғылармен жұмыс істеу үшін қуаты үлкен емес электрқозғағыш орнатылады. Сонымен қатар белгі беріп жанатын қондырғылармен, ақау болған кезде өздігінен тоқтайтын қондырғылармен де жабдықталынған. Машинаның негізгі параметрлері балпалдақсыз реттеу қондырғыларының көмегімен және маховиктердің қарапайым айналуымен жүзеге асырылады.

ӨОЖ 675.832:622.864:614.89

ЖҮНДІ АЛҒАШҚЫ ӨНДЕУ ФАБРИКАСЫНДАҒЫ СҰРЫПТАУ ЦЕХЫНЫҢ ЖҰМЫСШЫЛАРЫНА АРНАЛҒАН АРНАЙЫ КИІМНІҢ ҚЫЗМЕТТІК ЖОБАЛАУ ПРИНЦИПТЕРІ

Тоқтасынова Н., Омарбекова М.Т.

Қазақстан инновациялы заманда экономикасы дамыған мемлекеттермен терезесі тең дәрежеде тығыз байланысқан. Оларға еңбек құралдары мен заттар, еңбек әдістері, жұмыс орнын ұйымдастыру және күту, еңбек пен демалыс режимі, еңбек тәртібі және т.б. жатады. Әсер етуінің көлемі кейбір кезде уақытылы қорғаныс шаралар қолданбаса адамның еңбек етуіне кедергі жасап апатқа ұшырауына себеп болады. Сондықтан өндірістік ортаның зиянды және қауіпті факторларының әсерін жою немесе төмендету үшін жұмысшылар ұжымдық және қорғаныс құралдарымен қамтылады.

Киім жұмыс істегенде ыңғайлы болу үшін, жұмысшының қимыл-қозғалыс ерекшеліктері ескерілуі керек. Жобаланатын жиынтық ауыспалы жұмысшы күйлері және дене, қол, аяқ шеткі қозғалыстарына сәйкес болуы тиіс. Сондықтан қимыл-қозғалыстар зерттеліп, олардың сипаттамалық күйлері және олардың органалептикалық сұлбалары жасалды.

Арнайы киімнің жобалану үрдісінің жүзеге асырылуы үлгінің құрылымды-қызметтігі ұсынылады. Зерттеудің жобалау алдындағы кезеңінде киімнің белгіленуі мен эксплуатациялан шарттары

анықталады. Жобалық зерттеулер кезеңінде негізгі қызметтері қалыптастырылады, арнайы киімнің сапа көрсеткіштерінің талаптары, бөлшектердің құрылыстық шешімдері құрастырылады, материалдары таңдалынады. Қорғаныс қасиеттерін ескере отырып және жұмыстар мен жұмысшылар мамандарының біріңғай тарифті-мамандандырылу анықтамасына сәйкес арнайы киімнің белгілі бір топографиялық аумақтарында әр түрлі қауіпті зиянды өндірістік факторлардың (ҚЗӨФ) әсері бойынша мәліметтер қоры құралған. Топографиялық аймақтары бойынша арнайы киімдердің қорғаныстық қасиеттерінің қалыптасуы белгіленген ҚЗӨФ әсерінің сипаты негізінде көрсетіледі.

Арнайы киімнің жобалану үрдісінің жүзеге асырылуы үлгінің құрылымды-қызметтігі 1 суретке сәйкес ұсынылады, Зерттеудің жобалау алдындағы кезеңінде киімнің белгіленуі мен эксплуатациялан шарттары анықталады. Жобалық зерттеулер кезеңінде негізгі қызметтері қалыптастырылады, арнайы киімнің сапа көрсеткіштерінің талаптары, бөлшектердің құрылыстық шешімдері құрастырылады, материалдары таңдалынады.

Сурет 1. Арнайы киімнің функционалды-құрылыстық жобалау жүйесінің құрылымы

УДК 677.027

ИССЛЕДОВАНИЕ НАТЯЖЕНИЯ НИТЕЙ ОСНОВЫ НА ТКАЦКИХ СТАНКАХ СТБ

Тасполат Ж., Шардарбеков А.М.

В данной работе рассмотрен процесс натяжения нитей основы и утка на станках СТБ, как один из наиболее эффективных путей повышения производительности оборудования и улучшения качества вырабатываемых тканей.

Процесс отпуска основы с навоя и создания необходимого ритма натяжения основы осуществляется на ткацких станках механизмами отпуска и натяжения основы. Для обеспечения нормального протекания технологического процесса ткачества основные нити должны иметь определенное заправочное натяжения, которое является одним из основных параметров заправки станка. Изменения величины заправочного натяжения от установленной нормы вызывают нарушение технологического процесса формирования ткани, изменяют ее структуру, повышают обрывность нитей основы и снижают производительность станка. При уменьшении заправочного натяжения уменьшается и натяжение основы у опушки ткани, что вызовет увеличение прибойной полосы. При увеличении заправочного натяжения возникает массовая обрывность нитей основы. Установленное заправочное натяжение основы для ткани определенного артикула должно оставаться постоянным во время всего периода срабатывания навоя.

Для достижения вышеуказанных целей в основной регулятор механизма отпуска и натяжения основы устанавливаем дополнительное скало, который обеспечивает постоянный угол схода нитей основы.

В результате исследования движения подвижной системы скало было получено теоретическая формула для определения натяжения нитей основы К:

$$K = \frac{(2C_1^2 \varphi) + 2F * l_1 \left[1 - \cos \sqrt{\frac{2Cl_1^2}{J}} \right]}{[(1 + r) \cos \beta - r] \left[1 - \cos \sqrt{\frac{2Cl_1^2}{J}} \right]},$$

где: C – коэффициент жесткости пружины, кг/см; l – расстояние от оси скало до оси подскалины, см; r – радиус скало, см; J – приведенный (к оси вращения подскалины) суммарный момент инерции звеньев подвижной системы скало.

Опираясь на зависимость проведем численный расчет натяжения нитей основы при различных значениях диаметра навоя, угла отклонения скало (φ) и угла схода (β) основы на навое, а также при постоянных значениях угла (β).

Анализ показывает, что изменение угла поворота скало φ и угла схода нити β по мере срабатывания намотки на навое приводит к увеличению натяжения нитей основы на 36% это обусловлено изменением диаметра намотки на навое, что приводит: во-первых, к увеличению нагрузки на нити основы за счет увеличения угла схода нитей; во-вторых, изменение угла поворота скало приводит к увеличению растяжки пружины. В результате чего постоянство величины отпуска основы обеспечивается увеличением натяжения нитей основы.

Установка дополнительного неподвижного скало обеспечивает постоянный угол схода нитей основы с намотки ткацкого навоя β . При постоянном угле схода основы происходит нарастание натяжения нити основы по мере срабатывания навоя на 14%, так как от диаметра намотки навоя будет зависит положение скало, которое определяет деформацию нагружающей пружины подвижной системы.

ӘОЖ 303.71:637.04(043)

САПАНЫ БАҚЫЛАУДЫҢ СТАТИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІ НЕГІЗІНДЕ СҮТ ӨНДІРІСІ ӨНІМІНІҢ САПАСЫН ТАЛДАУ

Жетибаева А., Оңлабекова А.Т.

Статистикалық әдістер сапа туралы ақпараттарды талдау мен жинаудың тиімді құралы болып табылады. Мұндай әдістерді қолдану көп шығын жұмсауды талап етпейді. Сонымен қатар, ол сапа жүйесінде (объект, процесс) зерттелетін құбылыстардың жағдайы туралы берілген дәлдік деңгейі мен сенімділігін талдау, өнімнің өмірлік циклының барлық кезеңдеріндегі мәселелерді реттеу мен болжамдау және осы негізде тиімді басқару шешімдерін өңдеуге мүмкіндік береді.

Статистикалық әдістерді қолдану өндіріс процесіндегі өзгерістерді дұрыс түсінуге мүмкіндік береді, ақау үлесін анықтауды қамтамасыз етіп қана қоймай басшылыққа дәйектер негізінде шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, шығарылатын өнімнің бәсекеге қабілеттілігі мен сапасын жоғарылатуда өзекті мәселелерді шешуге көмектеседі.

Статистикалық әдістер кез келген өнім түрлерінің сапасын бақылау кезінде пайда болатын мәселелердің 95% шешеді. Көптеген тауарөндірушілер үшін, бүгінгі таңда өнім сапасын басқаруда статистикалық әдістерді қолдану айтарлықтай басты мәселе болып отыр.

Өнім сапасын басқарудың статистикалық әдістерді енгізудің соңғы түпкі мақсаты болып өндірістік процестерді оптимизациялау және тұтас алғанда өндіріс тиімділігін едәуір жоғарылату үшін өнім сапасын, өндіріс мәденитетін, мамандар біліктілігін жоғарылату т.б. жұмсалып отырған материалдық және еңбек ресурстарынан максималды эффект алу болып табылады.

Статистикалық әдістерді қолдану келесі өндірістік мәселелерді шешуге мүмкіндік береді:

- өндірістің әртүрлі кезеңдерінде өнімнің сапасын бағалау;
- бұйымның сапасын технологиялық процестерге әрекет ету арқылы қамтамасыз ету;
- технологиялық процестердің тұрақтылығын, жабдықтардың технологиялық дәлдіктерін бағалау;
- өнімдерді дайындауда ақаулардың пайда болуын алдын алу;
- ақауларды төмендету жолымен шығындарды төмендету.

Сүт өнімдерінің сапасын басқаруда статистикалық әдістеме «Алты сигма» әдісі ұсынылды. «Алты Сигма» сапаны басқарудың жаңа әдістерін ұсыну бойынша зерттеулер жүргізілді және осы талдаулар мен зерттеулерді есепке ала отырып, кәсіпорындарда статистикалық әдістерді кешенді қолдану негізінде келесі жұмыстар орындалды:

- өнім сапасын басқару кезінде статистикалық әдістерді қолдану тиімділігі анықталды;
- экспертті бағалау әдісі арқылы сүт өнімдерінің сапасы жиі қауіп-қатерге ұшырайтын тобы анықталған; 10 қауіп-қатер анықталды, оның ішінде негізгісі болып табылатындары: буманың герметикалығының бұзылуы, сақтау мерзімі мен жағдайының бұзылуы және бекітілген стандарттағы органолептикалық қасиеттердің сәйкес келмеуі;

- Парето диаграммасын құру кезінде сүт өнімінің ақау үлесі анықталды;
- сүт өнімінің сапасына елеулі ықпал ететін факторлар тобы (жабдық сапасы, еңбек сапасы, өндіріс және жеткізушілер), шығарылатын өнім сапасына әсер ететін топтардың ішінен факторлар топшалары статистикалық тұрғыда анықталды;
- сүт өнімдерінің сапасын басқаруда статистикалық әдістеме «Алты сигма» әдісі ұсынылды. Ол келесі кезеңдерден тұрады: зерттеудің басым бағытын анықтау, процестің кілттік сипаттамасының өзгерісі, процеске әсер ететін негізгі факторларды талдау, процеске түзетулер енгізу арқылы жақсарту, өзгеріс енгізгеннен кейінгі бақылау. Әр тандалынған кезеңге сәйкесінше статистикалық әдістер қолданылды.

Бұл әдістерді қолдану көп шығынды қажет етпейді және сапа жүйесіндегі зерттелетін құбылыстардың (объектілердің, процестердің) жағдайы туралы дәл және нақты мәліметтер алуға мүмкіндік береді, сонымен қатар өнімнің өмірлік циклының барлық кезеңдерінде мәселелерді қадағалау мен болжауға және осы негізде қолайлы басқару шешімдерін әзірлеуге мүмкіндік береді.

ӘОЖ 675.832

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ МОТИВТЕРІН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП САХЫНАЛЫҚ КОСТЮМ ЖАСАУ

Тоқтасынова А., Ибраева А.И.

Қазірде ою-өрнектерді композициялық құрылымына қарай бір жүйеге келтіру үшін ғалымдар ою-өрнекті төрт топқа бөледі:

1. Зооморфты (жан-жануарлардың табиғи және мифтік бейнелері).
2. Өсімдік пішіндес (жапырақ, үш жапырақ, шиыршық, ағаш).
3. Геометриялық (бұрыш, балдақ, шынжара).
4. Космогониялық өрнек (дөңгелек, ирек, торкөз).

Ою-өрнекті жақсы сапалы жасау үшін алдымен пайдаланатын материалды дұрыс тандай білу қажет, оның ою ырғағы мен мөлшерін яғни оюдың заттың бетіне түсуі мен орналасуын нақты жобалау қажет. Оймастан бұрын тақырып тандай білу керек. Оюдың жақсы шығуы оюшының ой ұшқырлығында, шеберлігі мен оюдың ретін келтіріп

үйлестіре білуінде. Ою-өрнектің қандай да түрі болмасын—ол адам ойының жемісі.

Ою-өрнек бір-бірімен қабысып, жымдасып, ескен арқандай бірігіп тұруы керек. Ара жігі бадырайып, үйлеспей, олпы-солпы болса—ою өзінің сәнін, сұлулығын, үйлесімін тіпті мазмұнын жоғалтуы мүмкін.

Киімге жапсырма жапсыру — оның ажарын ашып, сәнін келтіреді. Қазақ халқы әшекейлеудің бұл түрін ежелден білген. Жапсырма киімнің көзге түсетін тұстарына орналасуы заңдылық. Осыған орай, жапсырманы омыраудың жоғары тұсына, кеудеге, алдыңғы қос өңірге, жеңге, етекке және ретіне қарай иыққа, арқаға орналастырады. Қалай болғанда да ол бірден жарқ етіп, назарды өзіне аудартуы керек.

Бұйым конструкциясының сызбасын екі сатыда тұрғызу ұсынылды. Ең жаңа әдістердің бірі болып ЦОТШЛ әдісі табылады. ЦОТШЛ әдісі киімнің барлық түрлеріне және жыныстық-жастық топтарына әмбебап әдісі болып саналады. Әуелі есептеу формулалары мен сызбалық тұрғызуларды қолданып, тұлғаның өлшемдері және қосымшалар бойынша берілген өлшем, бой, толықтық арқылы бұйымдардың негізгі сызбасына үлгілік ерекшеліктер салынды.

Бұйымға негізгі құрылыстық сызбасын әзірлеген соң, осы сызбаның көмегімен бірқатар тексеру жұмыстары жүргізілді. Макетті жасағанда көлденең сызықтар кеуде сызығы, бел сызығы, бөксе сызығы, төменгі сызық, тік сызықтардан алдыңғы бойдың орта сызығы белгіленеді. Макетті тіккенде тігістер сыртына қарап тұруы керек. Макеттің негізгі мақсаты үлгінің сызбасының адам денесінде дұрыстығын тексеру үшін және ақауларды жою үшін жасалынады. Бұл әдіс Чебышев торы атауымен берілген. Беттік координат арқылы анықталады. Бұл үш түрлі шарт бойынша жүзеге асырылады.

Үлгілік ерекшеліктерді суреттен сызбаға немесе лекалға көшіріп ауыстыру процесінде баздық негізінде кейбір дәлелдеулерді, сонымен қатар шамалы өзгерістерді орындауға болады. Негізгі конструкцияны өзгерту дәрежесіне байланысты контруктивтік үлгілеуде қарастырамыз. Киімнің жаңа үлгісін өңдеу процесінде негізгі констукцияның силуэттік пішіні өзгермейді. Өзгеріске ұшырайтын элементтер: бұйым етегі, алдыңғы бой, иық. Киімнің ұзындығы дәлдеп анықталды.

Физико-химиялық қасиеттері бойынша: киімге пайдаланылатын жасанды былғары жұмсақ, мықты, иілгіш, созылғыш, суыққа-жылуға төзімді, гигроскопиялық және бу өткізгіштік қасиеттері жақсы; қолданылып жүрген құралдармен оңай кесіледі және тігіс жапсары

сөгіліп кетпейді. Тефлонмен өңделген күдері отқа және жарыққа төзімділігі жағынан табиғи күдеріден асып түседі. Мүмкіндігінше тігісі аз үлгі болғандықтан ұсынылды. Қынаудың арқасында дене формасын жақсы алады.

Ал, ою-өрнегінің материалына жылтыр жасанды былғары алынды. Ол ою-өрнектің ажарын жақсы ашып тұрады. Қазақтың ұлттық ою-өрнектері-ұлттық мәдениетіміздің ең байырғы мәдени мұраларының бірі. Қазақ ұлттық ою-өрнектерінің өн бойында халықтың дүниетанымы, түйсік-талғамы, арман-мүддесі көрініс тапқан. Оның бояу үйлесімділігі, құрылымдық жүйесі белгілі бір заңдылықпен құрылады. Әр өрнектің атауы және қолдану орны ерекше.

ӘОЖ 391:7.048.38

БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН БЕСІКТІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖӘНЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫН ТАЛДАУ.

Пашаров Б., Уалиев Б.М.

Қолөнер, қолданбалы өнер – дәстүрлі тұтыну және сәндік бұйымдарын жасайтын ұсақ өндіріс. Қолөнершілер негізінен табиғи шикізаттарды пайдаланып, қарапайым еңбек құралдарының көмегімен көркем композицияның шешімімен тұрмысқа қажетті мүліктер, музыкалық аспаптар, қару-жарақ, құрал-саймандар жасайды. Әрбір қолөнер туындысы өз заманының материалдық мәдениетінің үлгісі және халық талғамының, әлеуметтік қоғамдық жағдайының, діни сенімінің, салт-дәстүрінің нақтылы көрінісі.

Өнердің қандай бір салсына назар аударсақта, сол салалар тығыз сәнмен байланысты. Сән әр кезде қоғамның тарихи даму заңдылығына бағынышты және сол кезеңге сай ерекшелікті көрсете біледі. Ол белгілі бір кезеңнің эстетикалық тұжырымдамасымен байланысты болады. Адамдардың әлеуметтік және рухани өмірімен, салт-дәстүрімен, мәдениеттің, техника, өндірістің дамуымен байланысты болады. Мәннің түбегейлі өзгеруі қоғамдық өмірде болып жатқан әлеуметтік және экономикалық өзгерістеріне мінездеме беріп отырады.

Қолөнердің ең көп тараған түрлерінің бірі – бұл ағашты көркемдеп, өңдеу. Ертеден-ақ көшпелі халық тұрмысына қажетті заттарды өздері жасап отырған. Ағаштан түйін түйген шеберлер атқа

салатын ерді, тамақ сақтайтын кебеже, киім салатын сандық, әбдіре, киім ілетін-адалбақан, тостаған, саптаяқ, шара, отау, табақ пен тегештерді аса шеберлікпен жасаған.

Бесік – нәрестені бөлеуге арналған ағаш төсек. Олар әр түрлі үлгіде жасалады. Бесік көшпелі өмір кешкен қазақ халқы арасына ертеден тараған. Қазақ бесікті қарағай, қайыңнан, көбіне талдан иіп жасайды. Мұндай бесік жеңіл, ықшам әрі берік, көшіп-қонуға ыңғайлы болады. Бесік баланың тазалығына өте қолайлы, өйткені арнайы орнатылатын түбекпен шүмек бала дәретін жайылдырмайды. Түбектің түбіне күл салып, жиі-жиі ауыстырып отырады. Шүмекті қойдың асық жілігінен жасайды, кейде айрықша аппақ болуы үшін сүтке қайнатып алады. Бесікпен қоса құс төсек, жастық, жөргек, қолбау, тізебау, тізе жастық, бесік көрпе даярланады. Бесіктің жер бесік, аспалы бесік (әлпеншек) деген екі түрі кездеседі. Қазақта бесік қасиетті, киелі құтты мүлік болып есептеледі.

Бұйымның көркемдік жобалауының негізгі принципі болып композиция және оның элементтерінің пішіні, тектоника, динамика, түс, сол уақыттың стилі және т.б. болып саналады.

Жобалау процесінде және бұйымдардың көркем құрастыруында пішін қалыптастыру деген сұрақ басты орын алады, яғни заттық мақсаты, құрылымы, материалы және жасау технологиясы пішінге тәуелділік. Суретші жұмыс кезінде пішінді қаншалықты қолданғанына қарай келешек бұйымның эстетикалық құндылығы соншалықты бағалы болады.

Бұйымның пішінінің жасауына үш көзқарас арқылы көңіл аударады: функционалдық – бұйымның техникалық арнауымен, болмаса адамның утилитарлық тұтынуымен; конструктивтік – материалмен құрылымының техникалық және физикалық қасиеттерін үнемдеу арқылы арттыру; эстетикалық – бұйымды безендіру және әшекейлеу, қоғамның эстетикалық идеяларына жауап беру.

Графикалық эскиздерді жасау шығармашылық ойды қалыптастыруға мүмкіндік жасайды. Эскиз жасау процесі нысананың принципиальді схемасын бөлшектерге содан соң бұйымдардың жалпы пішініне қарай жүреді. Графикалық шешім бұйымды толық көруге мүмкіндік береді: көлемін, пішінін, пропорциясын, түсін анықтайды.

Ұсынып отырған жұмыста түстік шешімдері ағаштың табиғи түстік шешіміне жақындатылған, нюанс принцип арқылы келістірілген. Қошқар мүйіз және түйетабан ою-өрнегі стилизациялау түрлерімен көркемделген.

ӘОЖ 640.241:796.5

ҚОНАҚ ҮЙ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ТУРИЗМДЕГІ РӨЛІ

Ахметова Г., Қауымбаев Р.Т.

«Қонақжайлық» түсінігі адамзат өркениеті сияқты ескі түсінік. Қонақ үйдің ең алғаш шығуы, адамдарға қызмет көрсету кәсібімен, түнгі жатар орнына тоқтау себебтерімен тікелей байланысты. Қонақ үйлер әдетте бір елмен басқа елдерге баратын басты жолдардың бойында орналасады. Сонымен бірге жолаушыларды күтумен қатар, қонақ үйлерде үкімет қызметкерлерімен өкілдер жұмыс жүргізеді.

Ең алғаш рет қонақ үй өнеркәсібі түсінігі антика заманында қолданыла бастаған. Антика заманы тарихи ғасыр ретінде белгілі. Ең алғаш рет қонақ үй өнеркәсібі туралы ескі манускриптерде – Вавилон патшасы Хаммурапидің кодексінде таверналардың иелеріне билік жөнінде әңгімелерді жеткізіп отыруын жүктеген. Келушілердің құрамы әртүрлі болған. Кейбіреулері «қонақжайлық» сөзі ескі француз сөзі «ospis» – біртүрлі қабылдау деп жобаласа, енді біреулері латын сөзі «hospitalis» дегенді яғни – қонақжайлық дегенді білдіреді деген.

Қонақ үй бизнесі әлемде пайдалы бизнестің біріне айналды. Ол өзімен қоса туризмді дамытады. Ал туризм болса, әлеуметтік-тұрмыстық инфрақұрылымның салааралық кешені ретінде әлемдік экономикада басты рөлді алады, әлемдік ұлттық өнімнің 1/10 бөлігін қамтамасыз етеді. Сондықтан да алдағы кезеңде оның ең маңызды факторына айналмақ.

Туризм жалпы алғанда, мемлекеттің экономикасына үш оң нәтиже береді:

1. Шетел валютасының құйылуын қамтамасыз етеді және төлем теңгерімі мен жиынтық экспорт сияқты экономикалық көрсеткіштерге оң ықпал жасайды;
2. Халықтың жұмыспен қамтылуын көбейтуге көмектеседі;
3. Елдің инфрақұрылымын дамытуға жәрдемдеседі.

Туризм үлесінде әлемдік экспорттың 8%, қызмет көрсету нарығының 31% және де бүкіл әлемдегі 100 млн. астам жұмыс орындары болып отыр. Ол бүгінде мұнай кәсібінен кейін екінші орындағы шаруашылық саласы болып табылады. Халықаралық туризм халықтың жұмысбастылығына қатты әсер етеді. Қазіргі кезде әрбір 15-ші қызметкер әлемде қонақ үй бизнесінде жұмыс істейді. Туризм үлесіне әлемдік капиталдың шамамен 7%-ы, салық түсімдерінің 5%-ы, тұтынушы шығындарының 11%-ы келеді. Бұл көрсеткіштер, әрине

туризм индустриясының, оның ішінде, әсіресе қонақ үй саласының жұмыс істеуіне тікелей экономикалық тиімділікпен сипатталынады. Қонақ үйдің басты көзі – турист болғандықтан, қонақ үйде көрсетілетін қызметтердің сапасы әлемдік деңгейде әр түрлі болуы қажет. Тек сонда ғана қонақ үй саласы өркендеп, өз дамуын одан әрі жалғастырады. Туризм – экономика салаларының ішіндегі қарқынды дамып келе жатқан, ірі қызмет көрсету салаларының бірі. Оның дамуының жоғары қарқындары мен валюталық түсімдердің үлкен көлемдері жеке туристік индустрияның қалыптасуына септігін тигізетін түрлі экономика секторларына белсенді ықпалын тигізеді.

Қазіргі қонақ үй бизнесінде оң нәтижелерге жету үшін менеджмент рөлін елеулі түрде күшейтуді талап етеді. Бұл жерде менеджмент түсінігінде, әдетте, қаржы ресурстарын басқарудың тиімділігін жүзеге асыратын қаржы менеджменті, кәсіпорын қызметкерлерінің мақсаттарын бағыттайтын, жандандыратын, реттейтін фирманың ішіндегі басқару түсіндіріледі.

Бүгінде қонақ үй индустриясы жоғары деңгейлі бәсекелестігі бар сала болып табылады. Күн өткен сайын жаңа бір мейрамхана немесе қонақ үй ашылып жатқанының куәсі болып жатамыз. Жаңа концепциялар белгілі бір тұтынушылар тобының талғамын қанағаттандыру мақсатымен жасалады. Мекеме құрылғаннан аз уақыттан кейін олардың бір бөлігі бәсекелестікті көтере алмай, бизнестен шығып жатады. Қонақ үй шаруашылығында «сервис» сөзі ыңғайлылықтың жоғары деңгейін, қонақтардың түрлі тұрмыстық, шаруашылық және мәдени талаптарын қанағаттандыруды білдіреді. Және де жыл сайын қызметке деген қойылатын талаптар күшейе түседі. Қонақтарға көрсетілген қызмет сапасы мен мәдениеті жоғарылаған сайын, қонақ үйдің бедел-бейнесі де жоғарылай түседі.

УДК 677.84:675

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ МОЙКИ ШЕРСТИ С ЦЕЛЮ УСТАНОВЛЕНИЯ ОПТИМАЛЬНЫХ РЕЖИМОВ

Жамалбеков Е., Есенов Т., Мухамеджанова С.Н.

Качество текстильных материалов и изделий во многом зависит от качества используемого волокнистого сырья. Благодаря своим уникальным природным свойствам, шерсть всегда занимала особое место на рынке натурального текстильного сырья. Проблема качества

мытой шерсти, поставляемой фабриками первичной обработки является актуальной, так как избыточное содержание пыли, растительного сора, жира, неоднородность волокон по тонине и длине отрицательно сказывается на качество продукции камвольных, суконных комбинатов, нарушается технологический режим, ускоряется износ рабочей гарнитуры машин, увеличивается процент отходов, повышается обрывность пряжи. Остаточное содержание в шерсти щелочи, превышающее норму, приводит к потере прочности волокна при хранении за счет химической деструкции и отрицательно сказывается при ее переработке.

В связи с этим в данной работе поставлена цель - определение оптимального режима промывки шерсти, обеспечивающего сохранение ценных свойств шерсти и минимальный расход моющих средств при высоком качестве промывки. В качестве объекта исследования была выбрана тонкая и полутонкая мериносовая и поместная шерсть, и также грубая и полугрубая весенняя шерсть.

Технологические свойства шерстяного волокна должны быть сохранены в процессах первичной обработки. Качество мытой шерсти зависит от режимов мойки. Режим мойки шерсти определяется системой смены моющих растворов, скоростью движения рабочих органов шерстомойных барок, нагрузкой на отжимные валы, составом моющих растворов, их температурой и рН моющих растворов. Режим промывки шерсти должен сохранить ценные свойства шерсти и минимальный расход моющих средств при высоком качестве промывки. Температурный режим мойки шерсти зависит от вида промываемой шерсти и вида моющих средств. При выборе температурного режима следует обеспечить не только качество промывки, но и сохранность ценных природных свойств волокна.

Учитывая вышеизложенное, нами были проведены исследования по составлению оптимального температурного режима промывки шерсти, с целью наиболее полного удаления загрязнений, а также сохранения свойств шерстяного волокна. В результате проведенных исследований были сделаны следующие выводы:

- загрязнения из шерсти удаляются постепенно. В первой шерстомойной барке – замачивающей, температуру следует поддерживать на уровне плавления шерстного жира, 38-40°C. При мойке шерсти без замачивания температура моющих растворов в первой барке должна быть несколько выше 46-48°C, чтобы ускорить смачивание шерсти и отмыть больше минеральных загрязнений;

- температуру моющих щелочных растворов в последующих барках следует выбирать с учетом концентрации соды, чтобы не допустить повреждения шерстяных волокон, так как вредное воздействие щелочи на шерсть усиливается с повышением температуры растворов. Поэтому, в каждой последующей барке температуру раствора необходимо повышать на 2-3°C или поддерживать на одинаковом уровне;
- с повышением температуры растворов в диапазоне 50-60°C расход моющих средств снижается. Дальнейшее повышение температуры незначительно снижает расход моющих средств, но резко увеличивает степень повреждения шерстяных волокон и их свойлачивания;
- для эффективной очистки мойку мериносовой и тонкой поместной шерсти необходимо проводить при более высоких температурах моющих растворов, чем мойку более сухой полугрубой и грубой шерсти.

ӘОЖ 577.314.37

ТӨМЕН САПАЛЫ ШИКІЗАТТАН ӨНДЕЛГЕН БЫЛҒАРЫНЫ АРНАЙЫ АЯҚ КИІМГЕ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІГІН ЗЕРТТЕУ

Бердалиев Қ., Джиембетова И.С.

Жағымсыз ауа райына төтеп беретін Қазақстанның әскерлерін аяқ киіммен қамту үшін гидрофобты былғарының жаңа технологиясын енгізудің маңызы зор екендігімен түсіндіріледі. Сол себепті, сапасы төмен шикізаттан өнделген былғарыны әскери аяқ киім жасау үшін қолданудың мүмкіндігін зерттеуге арналған дипломдық жұмыс актуалды болып келеді.

Әскери аяқ киімді кию кезінде әр түрлі физико-механикалық және химиялық әсерлерге ұшырайды. Гидрофобты былғарының бұл қасиеттеріне мыналарды жатқызуға болады: былғарының су өткізгіштігіне, бу өткізгіштігіне және қоршаған ортаның әсеріне төзімділігі, созу кезіндегі және былғарының қажалу мен тозуға төзімділігі.

Осыған байланысты жұмыста гидрофобты былғарыны өңдеудің жаңа әдістері қарастырылған. Жұмыстың мақсаты гидрофобты

былғарыны өңдеу технологиясы, және сапасы төмен шикізаттан арзан төзімді гидрофобты былғары жасау.

Сапасы төмен шикізаттан өңделген былғарыны әскери аяқ киім жасау үшін қолданудың мүмкіндігін зерттеуді ғылыми және практикалық негізде өңдеу. Сапасы төмен шикізаттан өңделген гидрофобты былғарыны физикалық және химиялық анализдерден өткізу.

Жұмыста математикалық және физикалық зерттеулердің стандартты әдістері қолданылған. Хром әдісімен иленген былғарыны өңдеудің технико-технологиялық әдістері, құралды зерттеу болып табылады.

Былғарының көптеген ақаулары, аурудан немесе тірі кезінде пайда болған ақаулар жануарлардың тері ауруының әсерінен, терінің механикалық бүлінуінен, дұрыс бақпағандықтан пайда болған ақаулар терінің құндылығына және осыдан өңделген былғарыға кері әсерін тигізеді, бірақ біз жасаған былғары МЕСТ-ің көрсеткіштеріне сай.

Жұмыстың жаңалығы болып, былғарының беткі қабатын модификациялау үшін, гидрофобты қасиетін жоғалтпайтын, беткі қабатының ақауларын толығымен жабатын қасиеті бар полиуретан мен полиакрилатты негіздегі өнімдерді қолдану болып табылады.

Хром әдісімен иленген сапасы төмен шикізаттан өңделген әскери аяқ киімдік былғарының қасиеттерін зерттеу.

Сапасы төмен шикізаттан өңделген гидрофобты былғарының химиялық және физико-механикалық қасиеттері «ірі қара мал шикізатынан алынып, хром әдісімен иленген гидрофобты былғары» 1165-2002 МЕСТ-іне сәйкес.

Атқарылған жұмыста аяқ киімнің үстіне арналған былғарының хромдық әдіспен илеудің және өңдеудің химиялық және физико-механикалық қасиеттерін (су өткізгіштік, бу өткізгіштік және гигиеналық қасиеттері) зерттедік. Эксперименталдық зерттеулер М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінің «Тоқыма өндірісі бұйымдарының технологиясы» кафедрасында жасалды.

Су өткізгіштік былғарының илеу әсеріне, топографиялық бөлігіне және құрылымындағы майлы заттарға байланысты. Су өткізгіштікке былғары былғары талшықтарының ісіну қабілетіне әсер етеді. өйткені сіну былғарыдағы ылғал диффузиясын төмендетеді. Су өткізгіштік былғарының тек беткі ауданы ғана емес, қалыңдығы бойынша төменгі қабатынан жүргізіледі. Судың өтуі былғарының шеттерінде жақсы жүреді де, бөксе жағында төмен болады. Судың өтуі беткі қабаттан гөрі төменгі қабатынан шапшаң жүреді.

Бу өткізгіштік қасиетін МЕСТ 938.17-70 бойынша анықтадық. Төменсапалы шикізаттан өңделген гидрофобты былғарының бу өткізгіштігін 17 сағат аралығында сынадық. Өндеу тәсілдеріне байланысты тері шикізатының бір түрінен, әртүрлі ауа өткізгіштікті былғары алуға болады.

Былғарының құрылысымдық элементтерін жіктейтін өндірістік процесстер (күлдеу, босаңсыту, пикельдеу, керу, тарту, және жұмсарту) ауа өткізгіштігін арттырады да, керісінше нығыздап кеуектікті азайтатындар (пресстеу, нығыздау, тығыздау, жаба бояу және т.б.) төмендетеді.

ӘОЖ 687.016

МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ТӘСІЛІН КИІМДЕ ҚОЛДАНУ БАҒЫТТАРЫН ТАЛДАУ

Астанова Б., Келесова У.С.

Соңғы уақытта еліміздің дамуына байланысты қабылданған индустриалды – инновациялық бағдарлама бойынша бірнеше қажетті жобалар іске асырылуда. Соның ішіндегі «Жеңіл өнеркәсіп» саласына мемлекет тарапынан айтарлықтай көңіл бөлінуде. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев жеңіл өнеркәсіп саласын жаңғыртуда үлкен көрегендік танытып, қазіргі таңда заман талабына сай, ел дамуына қажетті бағдарламалар қабылдауда. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан Халқына Жолдауларында да басты назарын инновациялық даму жолы мен бірізді инновациялық саясат қалыптастыруға аударып келеді.

Қазіргі уақытта, екіқабат әйелдерге киім жобалау саласына бірқатар Ресей авторларының ғылыми – зерттеу жұмыстары арналған. Бірақ осы мақсаттағы жобалау мәселелеріне қызығушылығына қарамастан, жүкті әйелдер киімін жобалау үдерісінің барлық аспектілері қазақстандық ғылыми саласында толық қамтылмаған. Ең алдымен, болашақ аналарға арналған көпфункционалдық талабын қанағаттандыратын киім көркем-конструктивтік жобалау әдістерін зерттеу мәселесі терең қарастырылмағанын атап өткен жөн. Осылайша, киімнің осы түрін жобалаудағы қол жеткізген нәтижелеріне қарамастан, жүкті әйелдер үшін эргономикалық талаптарын, яғни антропометриялық, психо-физиологиялық және гигиеналық сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатымен ыңғайлы киім шығару мәселесі қазіргі уақытта әлі де өзекті болып табылады.

Жоғарыда көрсетілген мәліметтерді ескере отырып ұсынылатын ғылыми жұмыстың мақсаты келесіде: трансформация әдістерін зерттеу негізінде екіқабат әйелдерге арналған көпфункционалды киім үлгісін жобалау принциптерін анықтау және қажетті ақпараттық мәліметтерді негіздеу.

Екіқабат әйелдер үшін киімді жобалауда трансформациялау әдісін қолданудың өзектілігі, жүкті әйелдің дене пішіні мен өлшемі жүктілік ұзақтығына қарай үнемі өзгеріп отыруына байланысты киім де сол өзгерістерге сәйкес болуы керектігімен түсіндіріледі. Сондай-ақ, осындай өнімдерді жобалауда морфологиялық трансформация элементтерін пайдалану, өнімдердің ауқымын кеңейтуге, киім жан – жақтылығы және жұмысын жақсартуға, оның қызмет мерзімін ұзарту үшін, оны сатып алу құнын азайтуға мүмкіндік туғызады.

Зерттеу нысаны екіқабат әйелдерге арналған киім болып табылады, оның құрылымдық трансформация функцияларын жүзеге асыру принциптерін жүйелеу.

Трансформация (латын тілінен *transformatio*) – бір заттың жаңаруы, түрі мен формасының өзгеруі. Киімді жобалау саласында осы терминді қарастыратын болсақ, трансформация ол – белгілі бір бұйымның қалданыс кезіндегі өзінің бастапқы формасы мен өлшемдерін өзгерту қасиеті. Трансформация – көпфункционалды киім ассортиментін өндірудегі негізгі жобалау әдісі. Берілген зерттеу жұмысында келесі міндеттер шешілді:

- әр түрлі әдебиеттік бастамалар және тігін саласындағы ғылыми – зерттеу еңбектерін талдау негізінде екі қабат әйелдерге арналған киімді жобалау ерекшеліктері қарастырылды;
- қазіргі уақытта киім жобалауда трансформация тәсілінің теориялық негіздерін және оның қолдану жолдары қарастырылып реттелді;
- екіқабат әйелдерге арналған киім ассортиментінің құрамы, киімдердің композициялық және конструктивтік шешімдері зерттелді және талданды;
- екіқабат әйелдерге арналған киімді жобалау үшін қажетті ақпараттық мәліметтер негізделді – екіқабат әйелдің антропометриялық және морфологиялық өзгерістері, киімдерге қойылатын талаптары, екіқабат әйелдер киім ассортиментінің қазіргі дамуы, және осы көрсетілген нәтижелер бойынша тәжірибелік ұсыныстар берілді.

**АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР,
АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА,
ФИЗИКА ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА**

**ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ,
АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА,
ФИЗИКА И МАТЕМАТИКА**

УДК 004.382.3

**ПАРАЛЛЕЛЬНОЕ ВЫЧИСЛЕНИЕ СУММ
В MICROSOFT VISUAL STUDIO 2010**

Кунтубаев Д., Боранкулова Г.С.

Параллельные компьютеры состоят из трех основных компонент: процессоры, модули памяти, коммутирующая сеть. Можно рассмотреть и более изощренное разбиение параллельного компьютера на компоненты, однако, данные три компонента лучше всего отличают один параллельный компьютер от другого. Процессоры осуществляют обработку информации, работая параллельно. Модули памяти хранят данные для обработки, промежуточные и конечные результаты. Коммутирующая сеть обеспечивает связь процессоров с другими процессорами или памятью. Коммутирующая сеть собственно и создает параллельный компьютер, без нее речь могла бы идти лишь о совокупности компьютеров.

Параллельные вычисления дают много возможностей для оптимизации быстродействия программного продукта, но есть и обратная сторона медали. Параллельные вычисления могут стать источником большого количества ошибок или проявлений некорректного поведения программы, поскольку отладка кода, выполняемого в параллельных потоках намного сложнее отладки последовательно выполняемых инструкций. Значение “намного” иногда соответствует значениям “на порядок”, “в разы” и т.д. С другой стороны, без параллельных вычислений сложно реализовать многие интерактивные сценарии взаимодействия с пользователем, такие как:

Специальное форматирование вводимого пользователем текста. Пример такого форматирования – выделение синтаксических ошибок в коде программ, выполняемое интегрированной средой разработки в фоновом режиме. Или выделение орфографических и пунктуационных ошибок в тексте, в ходе работы с текстовым редактором. Подобное форматирование обычно выполняют в параллельных потоках.

Выполнение сложных запросов пользователя с последующим оповещением об их завершении. За примером также далеко ходить не надо: скачивание файлов интернет – браузерами выполняется именно по такому сценарию. О степени завершенности загрузки данных в параллельном потоке, пользователь, например, узнает по состоянию прогресс бара, специально созданного для мониторинга скачивания.

Дальнейшее повествование построено следующим образом: по очереди рассмотрены 5 примеров, реализованных в обучающей программе, с приведением фрагментов кода на C# и описанием назначения используемых конструкций и классов. Также, вы сможете скачать “исходники” этой программы и самостоятельно разобраться в ее работе, внося любые изменения в ее код. Для работы с исходным кодом вам понадобится установленная Microsoft Visual Studio 2010. Для запуска собранной версии обучающей программы, вам, возможно, потребуется установить компоненты Microsoft.NET Framework 4.0, которые вы можете скачать по ссылке или найти самостоятельно в интернете.

К сожалению, чудеса в нашей жизни совершаются редко. Гигантская производительность параллельных компьютеров и супер ЭВМ с лихвой компенсируется стоимостью и сложностью их использования. Но даже вопросы, возникающие вокруг суперкомпьютеров, ставят в тупик. Например, простой пример из жизни: землекоп выкопает яму за один час. Как вы думаете, 60 землекопов выкопают яму за одну минуту? Так и в компьютере: начиная с некоторого момента, они будут просто мешать друг другу, не ускоряя, а замедляя работу.

Но все вопросы, сопровождающие суперкомпьютер, конечно же, решаются. Да, использовать суперкомпьютер сложнее, чем РС: нужны дополнительные знания и технологии, высококвалифицированные специалисты, более сложная структура информации. Написать эффективную параллельную программу сложнее, чем

последовательную, да и вообще создание параллельного программного обеспечения для параллельных компьютеров – основная проблема суперкомпьютерных вычислений. Но без супер ЭВМ сегодня не обойтись, и отрадно, что в нашей стране есть понимание необходимости развития этих технологий.

УДК 681.518:339.188

АВТОМАТИЗАЦИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССА «УЧЕТ И РЕАЛИЗАЦИЯ ТОВАРОВ ДЛЯ ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ»

Алипбеков А., Сембина Г.К.

В современных условиях эффективное управление предприятием представляет собой ценный ресурс организации. Наиболее очевидным способом повышения эффективности протекания трудового процесса является его автоматизация. Широкий спектр программной продукции, призванной удовлетворить самые разнообразные нужды компаний не в полной мере охватывают все аспекты деятельности предприятий.

Цель научной работы – создание программного продукта по учету и реализации канцелярских товаров, позволяющего эффективно организовать рабочее время сотрудника предприятия. Объектом исследования является канцелярский магазин. Компания имеет широкую сервисную сеть во всех крупных городах Казахстана. Программное обеспечение учета товаров магазина разработано специально для автоматизации таких торговых предприятий, занимающихся закупом и реализацией канцелярских товаров, и предусматривает консолидированную отчетность по товарам и материалам, ведение и учет поступающей продукции. Главным преимуществом программного продукта является то, что программу можно подстраивать под многие бизнес-процессы предприятий, будь то ведение товаров, хозяйственный сектор либо канцелярские склады.

Для проектирования программного обеспечения учета движения товаров использовано CASE-средство BPwin, которое является мощным инструментом для создания моделей, позволяющих анализировать, документировать и планировать изменения сложных бизнес-процессов. BPwin поддерживает методологии IDEF0, DFD и

IDEF3, анализирующие бизнес-процессы с трех ключевых точек зрения. В работе использована методология IDEF0.

В среде программирования Delphi разработана программа «Учет канцелярских товаров в магазине». Главное меню программы отображает перечень справочников, которые содержит база, таблицы учета прихода продукции и реализации. В меню расположены следующие команды: Товары, Оформление, Поставщики, Запросы и Сервис. При выборе команды «Товары» открывается окно с перечнем товаров магазина, где товары на категории, при выборе нужной категории отображаются наименование и цена товара в соответствии с данной категорией. Вид окна «Товары» представлен на рисунке 1.

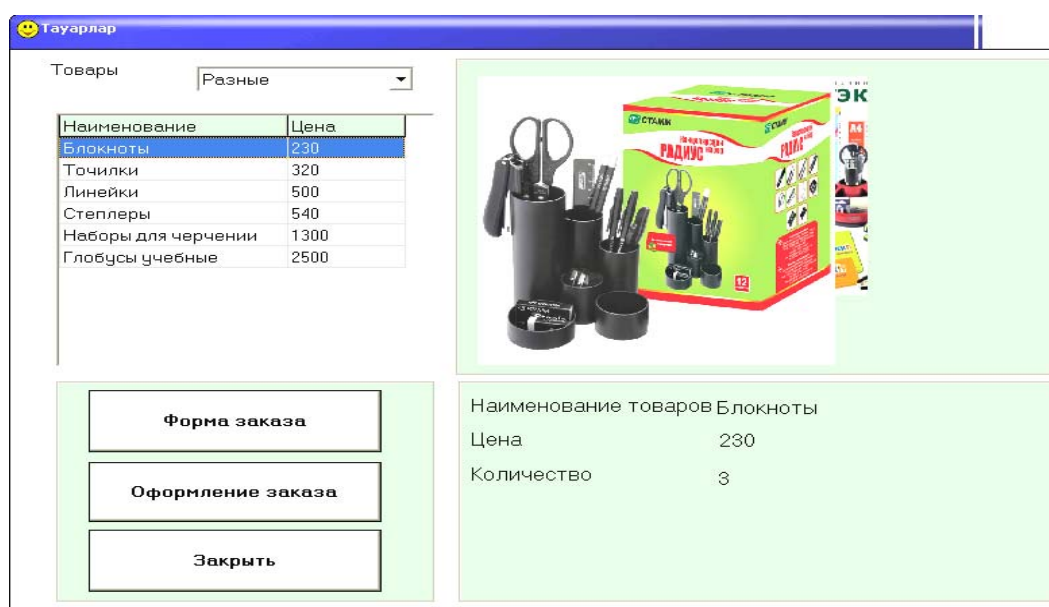

Рис. 1. Вид окна «Товары»

В окнах программы также имеются различные кнопки управления для выполнения разных действий. В программе предусмотрено построение запросов, форм и отчетов, позволяющих получать необходимую для пользователя информацию.

Таким образом, созданный программный продукт по учету и реализации канцелярских товаров магазина позволяет облегчить работу менеджера по продаже, тем самым повышает эффективность деятельности предприятия.

УДК 004.056.55

ПРОГРАММНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ КРИПТОГРАФИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ

Юдин А., Шардарбеков А., Тунгатарова А.Т.

Работа с большим потоком информации, в том числе конфиденциальной, требует обеспечения ее защиты от несанкционированного доступа. Особенно информации, передаваемые через глобальные сети Интернет. Вопросами защиты информации от доступа и взлома занимается наука криптология.

Криптология – наука о защите информации, которая состоит из двух частей: криптографии и криптоанализ. Криптография – это часть криптологии, связанная с проектированием секретных систем. Криптоанализ – это часть криптологии, связанная со взломом секретных систем.

Криптосистемы делятся симметричные и асимметричные. Известные симметричные криптосистемы – DES, AES:

- DES: разработан фирмой IBM для правительства США. Национальный стандарт шифрования США в 1977-2000 годах.
- AES: создан Дейманом и Рейманом в Бельгии. Национальный стандарт шифрования США с 2000 года.

Идея асимметричных криптосистем впервые была предложена в 1976 году Диффи и Хеллманом на национальной компьютерной конференции как способ решения указанных выше трудностей симметричных криптосистем.

Основные идеи асимметричных криптосистем:

Приёмник: публикует свой открытый ключ и алгоритм шифрования; сохраняет в секрете соответствующий секретный ключ; получает шифр от передатчика, дешифрует шифр, используя свой секретный ключ и алгоритм дешифрования.

Передатчик: из справочника берёт открытый ключ и алгоритм шифрования приемника, шифрует сообщение, используя открытый ключ и алгоритм шифрования приемника, посылает шифр приемнику.

Основные свойства асимметричных криптосистем:

Для шифрования и дешифрования используются различные ключи:

- для дешифрования сообщений используется закрытый ключ, являющийся секретным.
- знание открытого ключа не даёт возможность определить закрытый ключ.

Достоинства асимметричных криптосистем:

- не требуется секретный общий ключ.
- простая схема обеспечения секретности (не требуется доверяемая третья сторона).
- удобна для защиты информации в открытой многопользовательской среде.

Известные криптосистемы с открытым ключом: RSA, ElGamal, McEliece.

В ходе исследования была разработана программа, позволяющая проводить шифрование данных, используя известные алгоритмы симметричного и асимметричного шифрования.

Для реализации программы шифрования данных был выбран язык программирования Delphi. Программа написанная на данном языке программирования позволяет не только производить шифрование, но и обратный процесс – дешифрование. Нужно отметить, что программа позволяет шифровать не только отдельную текстовую информацию, но и отдельные файлы, содержащие текстовую информацию.

Следует учесть, что все описанные выше методы защиты информации должны быть грамотно реализованы. Сильнейший алгоритм шифрования не сможет обеспечить защиту информации, если злоумышленник может легко получить доступ к секретным ключам или подменить ключ-сертификат. Степень защиты, обеспечиваемой какой-либо системой, эквивалентна защищенности наиболее слабого участка системы. Цель грамотного разработчика системы защиты – обеспечить отсутствие обходных путей. Цель грамотного пользователя системы защиты – не понижать степень защищенности системы.

ӘОЖ 004:056

ӨНДІРІСТІК МИКРОКОНТРОЛЛЕРЛЕР НЕГІЗІНДЕ ДЕРЕКТЕРДІ ЖИНАУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ МИКРОПРОЦЕССОРЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕР

Куламанова А., Алтыбаев Г.С.

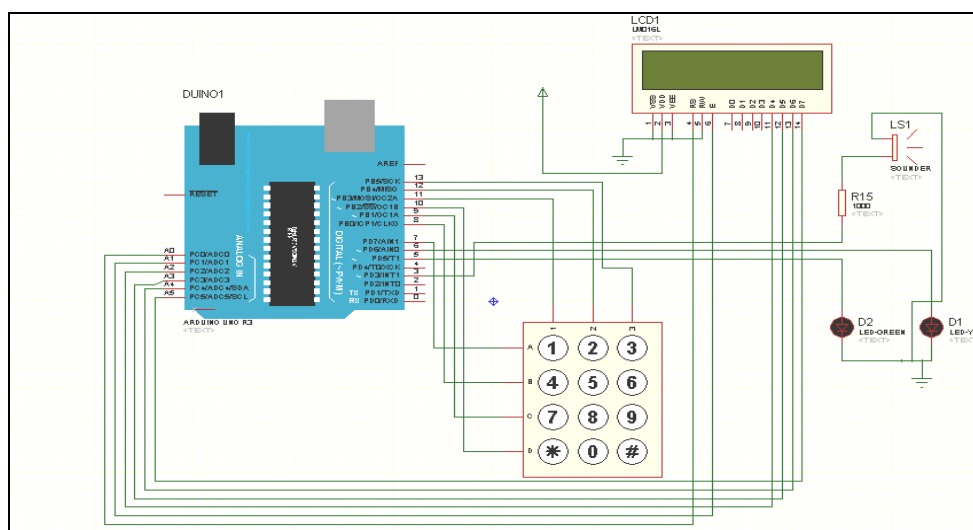
Алғаш микроконтроллердің пайда болуы микропроцессорлық техникадағы жаңа дәуірдің байда болуына себеп болды. Көптеген жүйелік құрылғылардың бір корпуста болуы микроконтроллерді, қарапайым компьютер ретінде көруге мүмкіндік берді. Қазіргі таңда, микроконтроллермен жұмыс жасау үшін, едәуір білімді және материалдық базаны қажет етпейтін құрылғылар пайда болды. Мұндай құрылғылардың мысалы, итальяндық өндірушілердің Arduino жобасы болып табылады. Микроконтроллерлерді бағдарламалау BASIC тілі арқылы жүзеге асырылды. BASIC Stamp-тың екі кемшілігі болды: есептеу қуатының жетіспеушілігі және құнының жоғары болуы.

Аяқталған платталармен модульдерді құрудың қажеті жоқ, өндіруші дайын кеңейтілу платаларын немесе жай ғана Arduino-ға қажет элементтерді тікелей қоса алады. Дайын модульдермен, бағдарлама кітапханаларының бар болуы, әуесқойларға, электроника саласында өз тапсырмаларын шешуге арналған, дайын жұмыс жасайтын құрылғыларды құруға мүмкіндік береді.

Электронды кодтық қатынау құлыбын жобалауда аппараттық-бағдарламалық кешеннің сәулеті мен құрамы ретінде, келесі элементтер қолданылған: Arduino Uno микроконтроллері; Arduino және белгісіз синтездегіш сұйық кристалды индикаторлар; радиожиілікті идентификация (RFID); RFID-карталарды оқу датчигі; пьезо датчик; серво мотор; пернетақта; есікті ашу сигнализациясы; есікті ашу датчигі.

Жобаның жұмыс істеуіне тоқталсақ, алдымен Proteus ISIS эмуляторында осы схеманы жинау үшін керекті компоненттерді қолданып, оларды бір біріне дұрыс жалғап қосу керек. Оларды программа терезесінің сол жағындағы Devices Library manager терезесінен аласыз.

Бұл схеманы тексеріп, қолданып жұмысын көру үшін Proteus ISIS эмуляторында lock.dsn файлын қосамыз. Бағдарламаның негізі терезесіндегі біздің модель схемасы төмендегі 1 суретте көрсетілген.

Сурет 1. Дайын кодтық құлып моделінің схемасы

Proteus ISIS симуляторында тексеріліп, реттеліп, түзетіліп қолайлылық, қауіпсіздік, сенімділік және кепілділік секілді сынақтардан өтті. Осы модель негізінде құлыптың шынайы тексеруші моделі құрылды. Жобаланған құлып моделі қауіпсіздік, сенімділік, қолайлылық стандарттарына сәйкес болып келеді. Ал ең бастысы бұл құлыпты өндіріске еңгізген жағдайда бұған Қазақстан есептеу техникасы мамандарымен жобаланып Қазақстан Республикасында жасалынған статустарын беруге болады. Ұсынылған жұмыстың нәтижелері қолжетімділікті басқару және бақылау микропроцессорлық жүйелерді өңдеу технологиясын зерттеу және дамыту үшін қолдануға болады.

ӘОЖ 004:519.6

СЫЗЫҚТЫҚ ТЕНДЕУЛЕР ЖҮЙЕСІН ШЕШУ ТӘСІЛДЕРІ

Жорабекова К., Абдувалова А.Д.

Сызықтық тендеулер жүйесінің шешуін Жордан-Гаусс тәсілі арқылы табады. Мысалы есептің берілуі: n белгісізі бар n сызықтық тендеулер жүйесі берілген (1):

$$AX = B, \quad (1)$$

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2 \\ \dots \\ a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + \dots + a_{nn}x_n = b_n \end{cases}$$

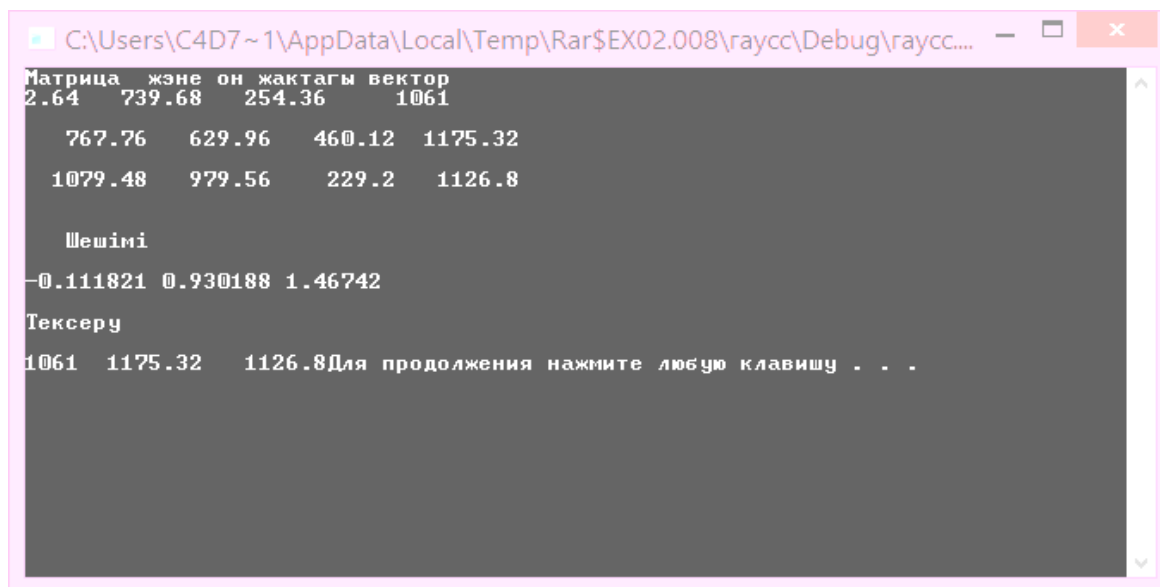
мұндағы:

$X(x_1, x_2, \dots, x_n)$ – белгісіздер векторы; $B(b_1, b_2, \dots, b_n)$ – бос мүшелер векторы.

Гаусс әдісін пайдаланып, теңдеулер жүйесін шешу үшін сызықтық теңдеулер жүйесін шешу үйлесімді. Екі теңдеулер жүйесі эквивалентті немесе тең мәнді теңбе-тең болады, егер бір жүйенің шешімі екінші жүйенің шешімі де болса. Гаусс әдісі теңдеулер жүйесінің эквиваленттік қасиеттеріне сүйенеді.

Берілген жүйе өзіне эквивалентті жүйеге ауысады, егер: а) бір теңдеудің барлық мүшелерін бір санға көбейтіп немесе бөлсе, б) бір теңдеудің мүшелерінің басқа санға көбейтіндісін екінші теңдеудің сәйкес мүшелеріне қосса.

Гаусс әдісі соңғы теңдеуде бір белгісіз қалғанға дейін жүргізілетін белгісіздерді босату түрлендірулеріне негізделген. Төменде осы алгоритмнің сипаттамасы, блок-схемасы және Microsoft Visual Studio ортасында программасы 1-ші суретте келтірілген. Теңдеулер жүйесінің ретін константалар бөлімінде `const n=3` көрсетейік. Негізгі А матрицасын екі өлшемді, ал белгісіздер векторын $X=(x_1, x_2, \dots, x_n)$ және бос мүшелер векторын $B=(b_1, b_2, \dots, b_n)$ бір өлшемді массив ретінде айнымалылар бөлімінде сипаттаймыз.


```

Матрица және он жақтағы вектор
2.64 739.68 254.36 1061
767.76 629.96 460.12 1175.32
1079.48 979.56 229.2 1126.8

Шешімі
-0.111821 0.930188 1.46742

Тексеру
1061 1175.32 1126.8
Для продолжения нажмите любую клавишу . . .
    
```

Сурет 1. Microsoft Visual Studio ортасында сызықтық теңдеулер жүйесін шешу нәтижесі

Gauss программасын шақырып, менюдің CTRL+F5 командасын орындағаннан кейін қарастырылған тендеулер жүйесінің коэффициенттері мен бос мүшелерін жол бойынша енгізіп, Enter пернесін басамыз. Экранға «коэфф. енгіз $a[i,j]$ & $b[i]$ » хабарламасы шыққаннан кейін жүйенің негізгі коэффициенттері мен бос мүшелерді жолдар бойынша бір жолға енгіземіз де, Enter пернесін басамыз. Есептеу нәтижелері мына жоғарыда көрсетілген түрде шығады

УДК 004.032:360

РАЗРАБОТКА ИНФОРМАЦИОННОЙ БАЗЫ ДАННЫХ ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ ДОКУМЕНТАМИ В СТРАХОВОЙ КОМПАНИИ

Шаирбеков Ш., Джакашова Э.А.

В условиях рыночной экономики залогом стабильного развития страховой компании служат её надежная клиентская база и финансовая устойчивость, т. е. базовые условия, при которых возможно эффективное развитие продажи страховых услуг. Именно поэтому проблема совершенствования современной методической базы для обеспечения деятельности менеджмента страховой компании; оперирующего в сфере рискованных видов страхования, в области формирования клиентской базы страховой компании является наиболее актуальной для казахстанского страхования на данном этапе его развития.

В Казахстане страхование, как и вся экономическая система, находится в состоянии реформирования. Страхование - это развивающаяся отрасль, опирающаяся на огромный, практически неосвоенный рынок, имеющий в Казахстане большое будущее. Основанием для такого прогноза является то, что во многих развитых странах мира страховые компании по своей мощности и размерам концентрируемого в них капитала стоят наравне с банками и являются важной отраслью финансового сектора экономики.

Роль страхования в современной экономике обусловлена выполняемой страхованием функцией финансового стабилизатора развития экономики, который, с одной стороны, позволяет субъектам экономики компенсировать ущербы, наступающие вследствие

неизбежных случайных событий, а с другой стороны, накапливать финансовые ресурсы для инвестиций в народное хозяйство.

Страхование является одним из самых информационно насыщенных и информационно зависимых видов бизнеса. Развитие в нашей стране рыночных отношений, включение в мировые интеграционные процессы заставляет уже сегодня приближаться к требованиям мировых стандартов. Возрастают требования к объективной оценке финансового положения предприятий, координации стратегий, что направлено на снижение финансовых рисков и получение конкурентных преимуществ.

Это обуславливает необходимость внедрения в процесс страхования автоматизированных информационных технологий.

Внедрение информационных технологий в процесс планирования и управления деятельностью страховых компаний предусматривает не только обработку больших и взаимосвязанных массивов данных, но может использоваться также для их анализа и обоснований вариантов управленческих решений. При этом важную роль играют учет разнообразных сведений о секторах экономики, регионе, фирме и других хозяйствующих субъектах, а также учет финансовых, трудовых и материальных ресурсов.

Объемы информации, высокие требования к точности и достоверности, необходимость эффективного анализа финансового состояния клиентуры и страховой фирмы - вот основные причины, предопределяющие автоматизацию страхового бизнеса.

С внедрением вычислительной техники в страховую деятельность страховые задачи стали обрабатываться с использованием всего многообразия технических средств.

Широкое использование распределенных вычислительных систем в страховом деле предопределили характер самих прикладных задач и организацию их решения. Сотрудники, отделы, филиалы страховой компании, отдельные потребители информации (агенты, брокеры), как правило, рассредоточены по некоторой территории. Эти пользователи достаточно автономно решают свои задачи, поэтому заинтересованы в использовании собственных вычислительных ресурсов. Однако решаемые ими задачи тесно взаимосвязаны, поэтому их вычислительные средства должны быть объединены в единую систему. Адекватным решением в такой ситуации является лишь использование вычислительных сетей (локальных, открытых, глобальных).

УДК 004.032.6

РЕАЛИЗАЦИЯ ИГРЫ «ШАШКИ» В СРЕДЕ DELPHI

Абдрахманов Т., Жидекулова Г.Е.

Концепция объектно-ориентированного программирования подразумевает, что основой управления процессом реализации программы является передача сообщений объектам. Поэтому объекты должны определяться совместно с сообщениями, на которые они должны реагировать при выполнении программы. В этом состоит главное отличие ООП от процедурного программирования, где отдельно определённые структуры данных передаются в процедуры (функции) в качестве параметров. Таким образом, объектно-ориентированная программа состоит из объектов – отдельных фрагментов кода, обрабатывающего данные, которые взаимодействуют друг с другом через определённые интерфейсы.

Цель научной работы: закрепление теоретических знаний, полученных при изучении курса «Объектно-ориентированное программирование», путем создания приложения, представляющего собой программную реализацию известной логической игры «Шашки».

В рамках данного научного проекта было разработано программное обеспечение, реализующее собой игру «Шашки». В ходе написания проекта была освоена и закреплена работа с классами и объектами. Поскольку методы класса могут быть как чисто внутренними, обеспечивающими логику функционирования объекта, так и внешними, с помощью которых взаимодействуют объекты, необходимо обеспечить скрытость первых при доступности извне вторых. Для этого в языки вводятся специальные синтаксические конструкции, явно задающие область видимости каждого члена класса.

С помощью разработанной программы пользователи могут овладеть искусством игры в «Шашки», а так же развить свое логическое мышление.

Игра была разработана в рамках того что человек будет против человек. Но я хочу развить далее свою программу и добавить искусственный разум и сложности игры.

Пользовательское приложение разработано в среде программирования Delphi 7 и процесс организации приведены на рисунке 1.

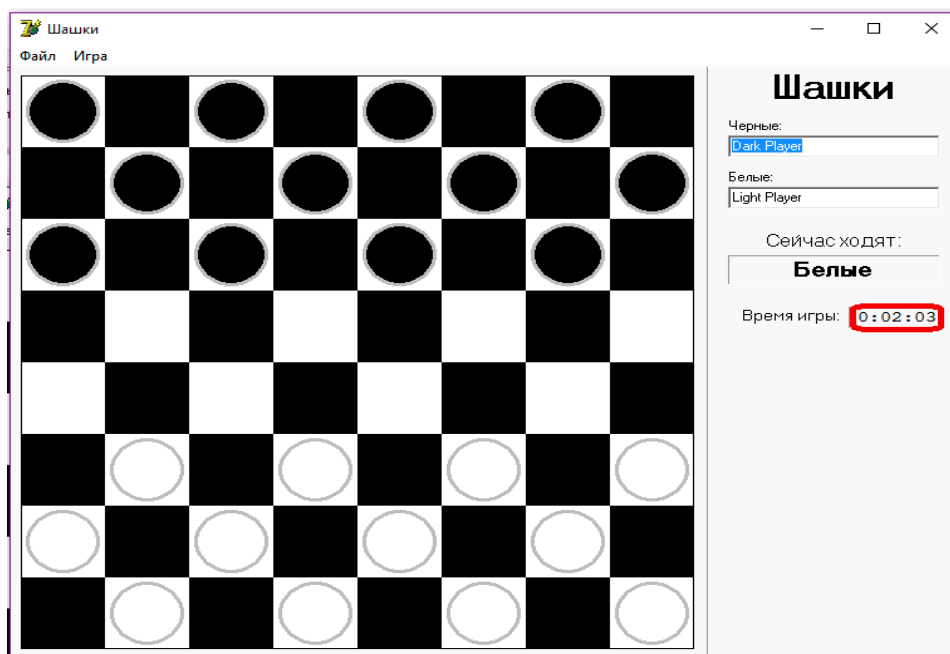

Рис. 1. Главное окно программы

УДК 621.865

РОБОТ «ROBO-CIRCLE» НА МИКРОКОНТРОЛЛЕРЕ I-BOX3. РАЗРАБОТКА ПРОГРАММНОГО КОДА ДЛЯ ОБНАРУЖЕНИЯ КРАЯ НА РАЗЛИЧНЫХ ПОВЕРХНОСТЯХ

Махамбетжанов Д., Орманбекова А.А.

Сейчас 21 век, время движется и прогресс продвигается. Возьмем историю. Каждый век в истории как то означает и ассоциируется, с какой-то направленностью. В нашем веке робототехника входит в тройку наиболее перспективных направлений техники и технологии.

Робототехника представляет собой естественное логическое продолжение техники как явления. Стремление автоматизировать любой труд постепенно вытесняет человека из многих сфер его деятельности. Данная работа предполагает использовать новые инновационные технологии в учебном процессе.

IE-ROBO-circle – робот на базе программируемого микроконтроллера I-BOX3, который можно программировать при помощи языка программирования LOGO или его текст-ориентированной версии.

При исследовании робота ROBO-circle на основе микроконтроллера I-BOX3, были изучены материалы по практическому применению. Был написан программный код «обнаружения края». Работа с роботами очень увлекательна и помогает изучать различные языки программирования и изучать устройства микросхем.

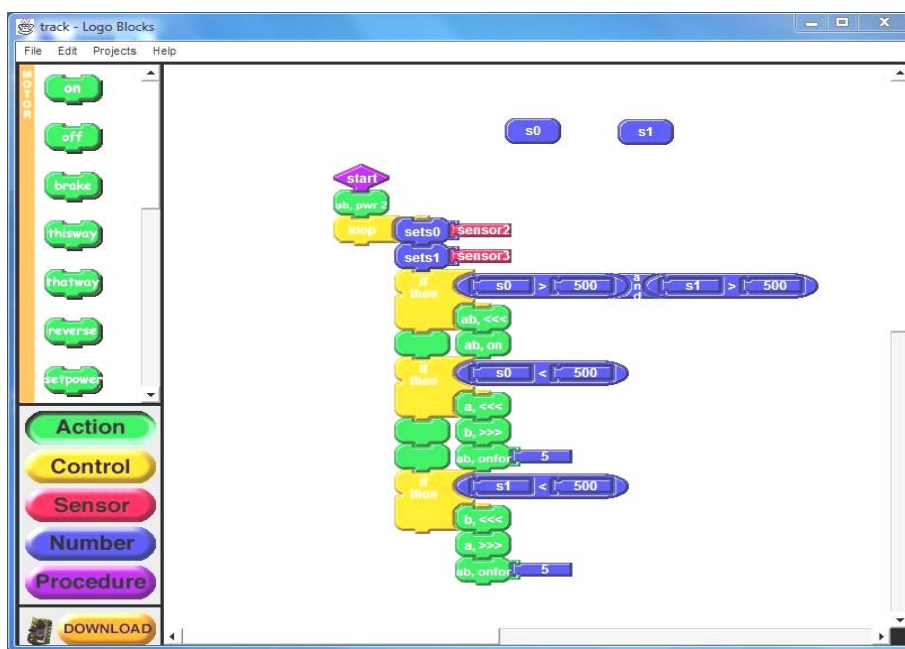

Рис. 1. Блок-схема сборки обнаружения края с помощью программы Logo-Blocks

С помощью программы LogoBlocks запрограммировали робота. LogoBlocks является уникальным программным обеспечением, которое позволяет создавать символы-иконки программы для управления I-Box3 контроллера. Для создания программ, просто перетаскивайте образующий блок из меню заготовок (в левом нижнем углу экрана) и соедините их вместе в рабочей области (в правой стороне экрана). Кнопки в левом нижнем углу позволяют переключаться в меню между областями, каждая из которых содержит свой набор команд.

Занятие робототехникой развивает навыки информатики, математики, технологии, физики, умение объемно видеть предмет и творческие способности. Во многих странах уже появляется данное направление, как дополнительные занятия, но я считаю такой предмет нужно ввести в каждой школе, он очень полезен, ведь за инженерами, программистами, технологами – будущее нашей страны.

ӘОЖ 519.21(075.8)

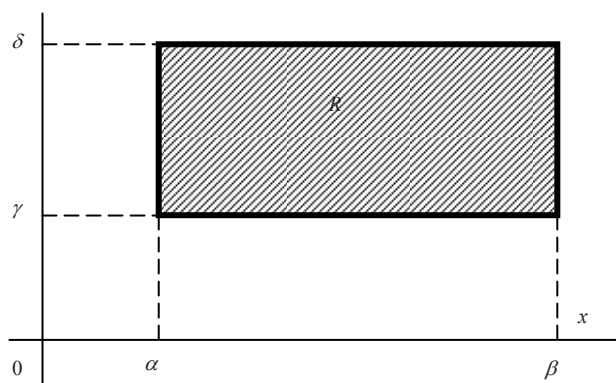
КЕЗДЕЙСОҚ ШАМАЛАРДЫҢ БЕРІЛГЕН АРАЛЫҚҚА ТҮСУ ЫҚТИМАЛДЫЛЫҒЫН АНЫҚТАУ

Базарбаева А., Жақаш Ә.Т.

Жұмыста қалыпты үлестірім заңдылығымен берілген кездейсоқ шаманың берілген аралыққа түсу ықтималдылығын анықтау тәсілдері қарастырылған. Көптеген жағдайда үзіліссіз кездейсоқ шаманың алдын ала берілген аралықтағы мәнді қабылдау ықтималдығын анықтау өте маңызды. Сондықтан қарастырып отырған тақырып қолданбалы математиканың өзекті есептеріне жатқызуға болады. Жұмыстың мақсаты ықтималдықтар теориясының негізгі элементтері мен ықтималдылықтар тығыздығының негізгі үлестірім заңдарына тоқталып, сол заңдылықтарды пайдалана отырып, қалыпты үлестірім заңдылығымен берілген кездейсоқ шамалардың берілген аралықтарға түсу ықтималдылығын анықтау.

Жақтары xOy координат осьтеріне параллель R тік төртбұрышына (X, Y) кездейсоқ нүктенің түсу ықтималдылығын есептеу керек (сурет 1). Ол үшін келесі формуланы қолданамыз.

$$P((X, Y) \in R) = \int_{\alpha}^{\beta} \int_{\gamma}^{\delta} f(x, y) dx dy = \int_{\alpha}^{\beta} \frac{1}{\delta_x \sqrt{2\pi}} \cdot e^{-\frac{(x-m_x)^2}{2\delta_x^2}} dx \int_{\gamma}^{\delta} \frac{1}{\delta_y \sqrt{2\pi}} \cdot e^{-\frac{(y-m_y)^2}{2\delta_y^2}} dy \quad (1)$$

Сурет 1

Мысал ретінде, келесі есепті қарастырайық. Ұшақтан өлшемі 9×12 м жерде горизонтал орналасқан тік бұрышты қалқанға оқ ату керек. Ықтималдық ауытқулар: көлденең бағытта $B_g=10$ м, бүйір бағыты бойынша $B_\delta=5$ м. Ату қашықтығына дәл келмейтіндіктен орташа тиіу нүктесі 4 м ығысады дейік. Бір атқаннан нысанаға тигізу ықтималдылығын табу керек.

«Delphi» жүйесінде бағдарлама құрылып, көлденең және бүйір бағыттағы, орташа ығысу нүктесінің кез келген мәніндегі нысанаға тиіу ықтималдығы есептелді.

Сонымен қатар кез келген нысанаға, эллипс шашырауы теориясы негізінде дәл түсіру ықтималдығын есептеулері көрсетілген. эллипс бойынша ықтималдылығы келесі қос интегралмен анықталады:

$$P(X, Y) = \iint_D f(x, y) dx dy = \iint_D \frac{1}{2\pi\delta_x\delta_y} e^{-\frac{1}{2}\left(\frac{x^2}{\delta_x^2} + \frac{y^2}{\delta_y^2}\right)} dx dy.$$

Жаңа айнымалыда шашырау эллипсіне түсетін кездейсоқ нүктелердің ықтималдығы:

$$P((X, Y) \in D_k) = 1 - e^{-\frac{k^2}{2}}.$$

Тақырыпқа сәйкес келесі есеп қарастырылған.. Жылдам қозғалыстағы кіші өлшемді ауданы $1,2 \text{ м}^2$ нысанды радиусы $R=30$ м жазық дискі жарқыншақты өріспен жабу керек. Дискінің ішіндегі жарқыншақтардың тығыздығы тұрақты және ол 2 жар/м^2 тең. Шашырау заңдылығы нормада ж

әне шашырау дөңгелек, яғни $\delta=20$ м. Нысанаға дәл тигізу ықтималдығын анықтау керек. Заманауи есептеу әдістері негізінде бағдарлама құрылып, кез келген нысанаға, эллипс шашырауы теориясы негізінде дәл түсіру ықтималдығын есептелінді. Жұмыста бағдарлама мен есептеу нәтижелері келтірілген.

Зерттеу нәтижесін әскери істерде және техникалық мақсатта қолдануға болады.

ӘОЖ 517.925.51

СЫЗЫҚСЫЗ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕҢДЕУЛЕР ЖҮЙЕСІНІҢ ПЕРИОДТЫ ЖӘНЕ СИНХРОНДЫ ШЕШІМІНІҢ ПРАКТИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕЛУІ ЖӘНЕ ОРНЫҚТЫЛЫҒЫ

Таласбаев А., Жақаш А.Т.

Жұмыста сызықсыз дифференциалдық теңдеулер жүйесінің периодты және синхронды шешімінің орнықтылығы мен есептелу жолдары қарастырылған. Вибрациондық техникада тағы бір кең ауқымда пайдаланылатын өзіндік синхронизация эффектісінің техникалық қолданылуын айта кеткен жөн. Мұнда периодты тербеліс жасайтын жеке резонанстық вибромашиналарды бір жүйеге біріктіру мүмкіндігі жайлы сөз болып отыр. Мұндай есептер ауыр резонансты машиналарды технологиялық жоспарлауда маңызды болып есептеледі. Есептің дұрыс шешілуі барысында резонансты вибрациалық машиналардың жұмысшы органдар өлшемдерінің өсуінің тез өзгеруіне, сонымен қатар оларды секциялауға көшіруге мүмкіндік береді.

Синхронизация құбылысы туралы айтатын болсақ, жалпы синхрондау деп (грек. *synchronos* — бір мезгілді) екі немесе бірнеше процестердің уақыт бойынша үйлесімділігін, яғни процестердің бірдей немесе өзара сәйкес элементтерінің тұрақты фазамен ығысуы немесе бір мезгілде өтуін айтады. Осы шарттарды қанағаттандыратын процестер синхронды процес деп, ал осы қасиет синхрондылық деп аталады. Синхронизация құбылысы табиғи немесе табиғи емес объектілердің сыртқы әсер болмаған жағдайда әр түрлі жиіліктегі (бұрыштық жылдамдықтағы) тербелмелі немесе айналмалы қозғалыс жасағанда байқалады. Олар бір мезгілде өте әлсіз байланыс орнатқанда қысқа немесе орынды (ұтымды) қатынастағы жиіліктер (бұрыштық жылдамдықтар) арқылы қозғала бастайды. Синхронды емес процестер асинхронды делінеді. Процестерді синхронизациялаудың техникада үлкен маңызы бар.

Жұмыста динамикалық жүйелердің синхронды жұмысын зерттеуде пайдаланылатын негізгі математикалық аппараттарға сипаттама берілген. Синхронизация туралы мәліметтер қарастырылған.

Қарапайым тербелістер жүйесіндегі дебалансты виброқоздырғыштардың өзіндік синхронизациясын зерттеу үшін

жүйенің математикалық моделін құрудың жолдары мен шешулері қарастырылған.

Виброқоздырғыштардың синхронды қозғалысының орнықтылығымен табылу шарттары және оның зерттеудегі жеңілдету жолдары қарастырылған.

Екі резонансты вибрациялық құрылымды серпімді түрде біріктіргенде, синхронды жұмыс істелуінің алғы шарты ретінде жеке тербелістердің жиілігі туралы теореманың атқаратын рөлі айрықша екенін айта өту керек. Сызықсыз тербелістердің ерекшеліктерін, оның ішінде субгармониялық тербелістердің вибрациялық машиналардың тиімді параметрлерін анықтауда пайдалануға болатынын көрсетті. Бұл ерекшеліктерді пайдалану вибрациялық машиналарды жетілдіруде келесі екі мәселені шешеді:

- қозғалыстың резонансты жағдайын тұрақтандырады;
- жиіліктерді редукторсыз түрлендіру.

Резонансты виброқұрылымның өзіндік синхронизациясын зерттеу, бұл жүйелердің тербелмелі ортада олардың өзіндік синхронизацияда орнықты жұмыс істейтінін көрсетті. Зерттеудің нәтижесінен көрініп тұрғандай әр түрлі жүйелерді бір жүйеге біріктіргенде, олардың кейбір параметрлерін үлкен диапазонды өзгерткенде синхронды жұмыс істейтінін көрсетті. Жұмыстың нәтижелерін технологиялық машиналарды жетілдіруде пайдалануға болады. Мысалы, үлкен өлшемді темір – бетон бұйымдарын дайындауға, екі кішірек виброалаңдарға керекті өлшемдегі қалыптарды қойып, жұмыс істеуге болады. Негізгі шарт, екі виброалаңның синхронды жұмыс істеуі жұмыста дәлелденген.

Заманауи есептеу әдістері негізінде бағдарлама құрылып, салыстырмалы зерттеулер жүргізілді. Бұл бағдарламаның негізінде әр түрлі параметрлердің мәндерін ауыстыра отырып көптеген нәтижелерді алуға болады. Мысалы вибраторлар массаларын және серіппелердің қатандықтарын ауыстыруға болады.

УДК 004.42:004.942(075.8)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИФИЗИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ДЛЯ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ЭЛЕКТРОМАГНЕТИЗМА В ФИЗИКЕ

Сегизбай А., Кейкиманова М.Т., Орынбаев С.А.

Для существенного облегчения процесса решения задач в физике и наглядности полученных результатов можно использовать системы моделирования, одна из которых COMSOL.

COMSOL – мощная интерактивная среда для моделирования и решения научных и технических проблем, основанных на дифференциальных уравнениях в частных производных (PDE). В этой среде можно легко расширять модели, находящиеся в составе пакета, переходя от одного физического поля к мультифизике и разыгрывая различные состояние модели, которые могут иметь отношение к различным отраслям науки и техники.

Основная математическая структура, с которой работает COMSOL – система дифференциальных уравнений в частных производных. В COMSOL Вы можете представлять системы PDE тремя способами: в коэффициентной форме (для линейных или почти линейных задач), в генеральной форме, подходящей для нелинейных моделей или в ослабленной проекционной форме – для моделей с PDE на границах, ребрах, или точках либо моделей, использующих члены со смешанными производными по времени и по пространственным координатам. Возможно создание стационарных не зависящих от времени или нестационарных зависящих от времени, а также линейных или нелинейных моделей, соответствующих либо скалярной, либо многокомпонентной краевой задаче. Пакет поддерживает также задачи на собственные значения и частоты.

COMSOL имеет чрезвычайно широкую область применения, что позволяет моделировать большое количество материальных явлений во многих дисциплинах, таких как: акустика, биология, химические реакции, диффузия, электромагнетизм, динамические потоки, топливные элементы и электрохимия, геофизика, перенос тепла, микро-электромеханические системы, микроволновые разработки, оптика, фотоника, потоки пористых сред, квантовая механика,

радиочастотные компоненты, полупроводниковые устройства, структурная механика, явления переноса вещества, распространение волн.

Если COMSOL-модель включает в себя несколько связанных между собой прикладных режимов, то такая модель называется мультифизической. Система COMSOL сама внутренними средствами строит из этих прикладных режимов систему связанных PDE. В качестве примера можно привести изменение удельного электрического сопротивления при изменении температуры. А температура изменяется вследствие выделения тепла проводником, по которому протекает электрический ток. В этом случае совместное решение тепловой и электромагнитной задачи является связанной мультифизикой.

В системе COMSOL, кроме элементарной, предусмотрена еще и расширенная мультифизика. Такая мультифизика позволяет объединять в одной модели несколько систем PDE, определенных на нескольких разных геометриях, причем размерности пространств в этих геометриях могут быть различными. Связь между геометриями может быть организована в системе COMSOL при помощи так называемых переменных связи.

Гибкость COMSOL заключается в том, что эта система может работать совместно с системой MATLAB. В среде COMSOL доступны все средства MATLAB и, наоборот, в среде MATLAB доступны все средства COMSOL. Это дает возможность комбинировать конечноэлементное моделирование с симуляцией динамических систем, а также с многочисленными другими аналитическими и численными методами анализа в науке и технике. Например, возможно создать конечноэлементную модель в COMSOL и затем экспортировать ее в Simulink или в Control System Toolbox, где модель становится неотъемлемой частью анализа динамической системы.

ӘОЖ 517.956.47

ПАРАБОЛАЛЫҚ ТЕНДЕУЛЕР ҮШІН КЕРІ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ ӘДІСТЕРІ

Таубаева Қ., Түймебаева А.Е.

Жұмыста параболалық теңдеулер үшін кері есептерді шешу әдістері қарастырылған. Математикалық физиканың кері есептері – негізінен соңғы 35-40 жылдары қалыптасқан, қазіргі заманғы математиканың қарқынды дамып жатқан бөлігі, бірақ та алғашқы жұмыстар өткен ғасырдың 30 жылдарына тиесілі. Классикалық мағынада кері есептер жиі қисынсыз есептер болады. 20 ғасырдың ортасынан бастап «қисынсыз есептер» термині заманауи ғылымға қарқынды түрде ене бастады. Мұндай есептерге классикалық математиканың әр түрлі бөлігінің есептерін жатқызуға болады. Екінші жағынан кері және қисынсыз есептер жүйелі түрде оқыту объектісіне айналды және физикада, геофизикада, медицинада, астрономияда, жалпы айтқанда математикалық әдістер қолданылатын білім саласында қолданылады. Кері есептердің шешімі зерттелінді ортаның маңызды қасиеттерін сипаттайды, яғни толқынның тығыздығы мен таралу жылдамдығын, тығыншықтылық параметрін, өткізгіштігін т.б. Мұндай ақпараттың физиктер, геофизиктер, дәрігерлер, жалпы айтқанда мұндай объектілер мен сол облыстағы зерттеу жүргізетіндер үшін қызықты және маңызды.

Жылуөткізгіштік кері есептері шынайы жылу эксперименттерінің нәтижелерін өңдеумен байланысты. Қашықтатылған ішкі нүктелерде температураны өлшеу мүмкіндігі сыртқы беттің температурасын өлшеу мүмкіндігінен төмен болуы мүмкін. Осылайша, нәтижелердің кірістік температуралық берілгендерден үзіліссіз тәуелділігі бұзылады. Сонымен қатар, есептің нақты шешімі кезінде кірістік ақпарат қателікпен белгілі болады және кірістік деректер қателіктері айтарлықтай күшеюі мүмкін. Сондықтан жылуөткізгіштік кері есептерін шешу нәтиженің орнықсыздығын жоятын және де талап етілген дәлдікті сақтайтын жуықтау әдістеріне негізделуі қажет.

Бұл жұмыста торлар әдісі қолданылады. Берілген дифференциалдық теңдеуді жуықтап сипаттайтын айырымдық схеманы жазу үшін келесі екі қадамды жасау керек. Аргументтің үзіліссіз өзгеру облысын оның дискретті өзгеру облысымен алмастыру қажет. Дифференциалдық операторды кейбір айырымдық операторлармен алмастыру қажет, сонымен қатар шеттік шарттар мен

бастапқы берілгендер үшін айырымдық теңдеулер құру керек. Тақырыпқа сәйкес келесі есеп қарастырылған. Айталық, D облысы берілсін, онда бізге белгілі:

1. Берілген облыстың шекарасы болатын OT өсінің әрбір нүктесінде нөлге тең шешім мәндері;

2. OM кесіндісінде $f(x) = x^2(0,36 - x^2) + 100x$ функциясынан тәуелді OX өсінің нүктелеріндегі шешім мәндері, мұндағы M нүктесі келесі шарттарды қанағаттандырады:

а) M нүктесі D облысына тиісті және оның ординатасы нөлге тең;

б) M нүктесі – ішкі нүкте.

3. M нүктесінен өтетін, ордината осіне параллель α түзуінде $u(0,6; t) = t + 60$ функциясынан тәуелді шешім мәндері:

$$\begin{cases} c\rho \frac{\partial u}{\partial t} = \lambda \frac{\partial^2 u}{\partial x^2}, & x \in (0, M) \cup (M, L) \\ u(x, 0) = x^2(0.36 - x^2) + 100x, & x \in [0, M] \\ u(0, t) = 0 \\ u(M, t) = t + 60. \end{cases}$$

Ордината осіне параллель L нүктесі арқылы өтетін, атап айтқанда b түзуі арқылы өтетін, берілген облыста шешімдерінің мәндері табылды. Заманауи есептеу әдістері негізінде бағдарлама құрылып, салыстырмалы зерттеулер жүргізілді.

УДК 004.738.5

МИКРОКОНТРОЛЛЕР ATmega 8535 В СРЕДЕ AVR. ИССЛЕДОВАНИЕ «ТИРИСТОРНОГО ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЯ» ПОСТОЯННОГО ТОКА НА ЛАБОРАТОРНОМ СТЕНДЕ

Ильясов Д., Аргынбаев Б.М.

В настоящее время дисциплины «Элементы и устройства автоматики» и «микропроцессорные системы управления электроприводов» нашли широкое применение в различных областях промышленности, на железнодорожном транспорте, судах самолетах и т. д. Они используются для питания процессов электролиза в цветной металлургии и химической промышленности; для питания системы

электропривода двигателей, постоянного тока различного назначения и мощности; для возбуждения крупных электрических генераторов; для тяговых подстанций и магистральных электровозов переменного тока и для удовлетворения многих других потребностей народного хозяйства.

Лабораторный стенд «Микропроцессорные системы управления электроприводов» (в дальнейшем изложении стенд) предназначен для обучения студентов различных специальностей, изучающих дисциплины по архитектуре и программированию микропроцессорных устройств и систем, ЭиУА, АТП и содержит основной модуль «Тиристорный преобразователь» и модуль «Микроконтроллер» предназначенный для управления всем процессом в автоматическом режиме.

Указанные качества тиристорных преобразователей делают их весьма перспективными устройствами для питания систем электроприводов постоянного тока, с плавным регулирование частоты варения в широком диапазоне, для возбуждения крупных электрических генераторов и других целей.

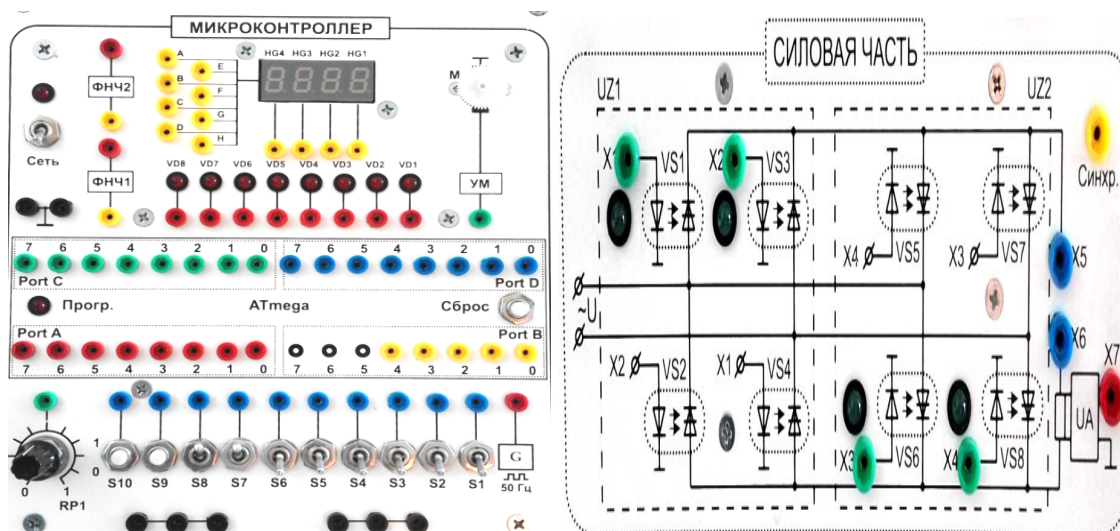

Рис. 1. Модуль микроконтроллерного
управления тиристорным преобразователем

Тиристорные преобразователи зарекомендовали себя как надежные устройства управления электродвигателями постоянного тока.

Эти преобразователи выпускаются на широкий диапазон мощностей, могут работать с большими перегрузками, при этом преобразователи могут как выпрямлять переменное напряжение сети,

так и инвертировать напряжение электродвигателя постоянного тока для возврата электрической энергии обратно в сеть.

Модуль "Тиристорный преобразователь" предназначен для исследования характеристик системы ТП-ДПТ в автоматическом и ручном режиме.

ӘОЖ 517.912

ФУНКЦИОНАЛДЫҚ АНАЛИЗДІҢ ӘДІСТЕРІМЕН НҰҚСАНДЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУДІҢ ШЕШІМІНІҢ БАР БОЛУЫ

Досыбаева А., Рахимова Г.К.

Соңғы жылдары классикалық емес дифференциалдық теңдеулер қарқынды зерттелуде, себебі оның көптеген қолдану мағынасы бар. Соған байланысты көптеген ғалымдар осы бағытта еңбек етуде. Соған қарамастан әлі де, көптеген мәселелер толық зерттелмей тұр. Оларға біз жауап іздеп көрдік. Соның ішінде бізді төмендегідей сұрақтар қызықтырады:

- 1) шешімнің тегістігі;
- 2) шешімнің әр түрлі салмақты нормалардағы бағасы;
- 3) шешімнің аппроксимативті қасиеттері.

Бұл жұмыста осы аталған сұрақтар төмендегі дифференциалдық теңдеулер үшін қарастырылды:

Берілген $\Omega = \{(x, y) : 0 < x < 2\pi, 0 < y < 1\}$ облысында төмендегі дифференциалдық теңдеуді қарастырамыз:

$$Lu \equiv -\frac{\partial^2 u}{\partial y^2} - R_0(y) \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} - R_1(y) \frac{\partial^3 u}{\partial x^3} = f \in L_2(\Omega), \quad (1)$$

мынадай шектік шарт қарастырамыз:

$$u(x, 0) = u(x, 1) = 0; \quad (2)$$

$$\left. \frac{\partial^i u}{\partial x^i} \right|_{x=0} = \left. \frac{\partial^i u}{\partial x^i} \right|_{x=2\pi}, \quad i = 0, 1, 2, \quad (3)$$

мұнда $f \in L_2(\Omega)$, $\Omega = \{(x, y) : 0 < x < 2\pi, 0 < y < 1\}$.

Сонымен қатар осы теңдеудің екі айнымалы коэффициентті дифференциалдық теңдеуін қарастырамыз.

Нұқсанды дифференциалдық теңдеулерді қарастырдық, Петровский классификациясына кірмейтін, яғни классикалық емес дифференциалдық теңдеулер ретінде қарастырылады. Оларды ең бірінші Ю.А. Дубинский және С.Г. Пятков еңбектерінде қарастырылып, классикалық емес дифференциалдық теңдеулер деген термин енгізілген. Ал М.Б. Мұратбеков кез-келген ретті сызықты және сызықты емес дифференциалдық теңдеудің шешімінің бар болуын және шешімдерінің тегістілігін зерттеген ғалымдардың бірі. Шексіз облыста, біз М.Б. Мұратбековтің кез-келген ретті дифференциалдық теңдеудің шешімінің бар болуын дәлелдегенде қолданған әдісін, оператордың бөлінгіштігін қолданамыз. Сонымен қатар бұл кез-келген ретті дифференциалдық теңдеулердің нұқсанды жағдайлары қарастырылған, ал оның қолданбалы мағынасы бар.

Дифференциалды теңдеулерді зерттеуде қойылатын негізгі сұрақтарды үш топқа біріктіруге болады: шешімнің бар болуы, жалғыздығы және сапалық өзгерістері. Бұл сұрақтардың алғашқы екеуі теңдеудің математикалық моделі ретінде белгілі бір процестің сипаттауына жауап берсе, ал үшіншісі процестің өзгеруін сипаттайды. Сондықтан сызықты және сызықты емес дифференциалды теңдеулер теориясында үшінші мәселе, яғни теңдеу шешімнің сапалық өзгерістерін зерттеу үлкен орын алады. Бұндай есептерді зерттеу өте қажет, себебі қолданбалы мағынасы бар. Газдық динамикада, гидромеханикада және моментті емес қабықшалар теориясында қолданылады.

**ТАСЫМАЛДАУ ТЕХНИКАСЫ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.
ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МАШИНАЛАР МЕН ЖАБДЫҚТАР.
МҰНАЙ-ГАЗ ІСІ. МАШИНАЖАСАУ**

**ТРАНСПОРТНАЯ ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЯ.
ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ МАШИНЫ И ОБОРУДОВАНИЕ.
НЕФТЕГАЗОВОЕ ДЕЛО. МАШИНОСТРОЕНИЕ**

ӨОЖ 656.56:338;656.56:658

**ҚАЗАҚСТАНДА КОМПРЕССОР БЕКЕТТЕРІНДЕГІ
ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯСЫН ҮНЕМДЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Райқұлов Ә., Манапбаев Б.Ж.

Мұнай-газ саласы электр энергиясын көп тұтынатын салалардың бірі. Әсіресе, газ тасымалдау бағыты өте шығынды. Бұл жұмыстар компрессор бекеттерінде іске асырылады. Ондағы жабдықтар келесідей жетектермен жұмыс жасайды: газтурбиналық қондырғы, электрлі жетек арқылы және дизельді электрбекеттері. Газтурбиналық жетектер ең тиімді болғанымен, еліміздегі басым компрессор бекеттері өте шығыны мол электрлі жетектермен жабдықталған. Осындай жағдайда электр энергиясын үнемдеу өзекті және біз келесідей жолды ұсынамыз.

Әдетте, компрессор бекеттерінде электр энергиясын келесідей үнемдейді:

1. Энергетикалық көрсеткіштері жоғары қысымдағыш (нагнетатель) жетегін қолдану.
2. Құбыр желісінің ішкі кабырғасына газдың үйкелуі нәтижесінде орын алатын шығынның төмендету.
3. Өтімділіктің құбылуы кезінде газ құбыр желісінің оңтайлы пайдалану.
4. Компрессор бекеттерінде пайда болған қосымша энергетикалық ресурстарды қолдану.
5. Компрессор бекеті алаңдарын жарыктандыруда электр үнемдейтін шамдарды, светодиодтар, LED жарыктандыру, т.б ауыстыру.

6. Жабдықтардың тоқтаусыз жұмыс істеуін қамтамасыз ету, өйткені жиі өшіп-қосылып жұмыс істеген жабдықтар электр энергиясының көптеген шығындарына алып келеді.
7. Газды төмен температурада тасымалдау, іші эпоксидті қабықшамен қапталған құбырларды пайдалану гидравликалық кедергіні төмендетіп, электр энергиясының шығындарын азайтады.

Біз, мысал ретінде Жамбыл облысынан өтетін «Бұқара – Ташкент – Бішкек – Алматы» магистралды газ құбырының бойындағы КС-5 «Акбұлым» компрессор бекетін алдық. Мұндағы компрессор агрегаттары электр жетекті болғандықтан, энергияны үнемдеу мақсатында компрессор агрегаттары жылына қыс мезгілінде 1-2 айға ғана қосылады. Сондықтан, біз, компрессор агрегаттары қосылмаған кезіндегі бекеттің бір айдағы электр энергиясының шығындарын сондағы қызметкерлерден алдық, ол 10000 кВт тең, құны айына 196 666,5 теңге.

Осындай электр энергиясының шығындарды азайту мақсатында, біз, компрессор бекетінің айналасына күн панельдерін орнатуды ұсынамыз. Бекет тау етегінде орналасқандықтан, күн панельдерін аймаққа орналастыру оңтайлы болады. Сонымен қоса, тау етегіндегі микроклимат күн панельдерінің табиғи жағдайда сууына мүмкіндік беріп, қосымша құрылыс шығындарын да азайтатын еді. Ұсынысымызды нақтылау үшін, күн панелдерін орнатудың техника-экономикалық көрсеткіштерін есептеген болатынбыз. Ол үшін кең сатылымда жүрген, Қытайда өндірілген, 10 жылға дейін жұмыс жасайтын күн панелін алдық. Оның негізгі көрсеткіштері келесідей: кернеуі - 24 В, қуаты - 200 Вт/сағ, жүктеме кезінде кернеуі – 35.5 В, жұмыс тогы - 5.63 А, өлшемдері - 1482*992*35 мм, 1 панелді орнату құны - 65 000 теңге.

Компрессор бекетіндегі электр шығындары: тәуліктік 10 000 кВт/30күн=334 кВт/тәул және сағаттық 334кВт/24сағ=14 кВт/сағ тең. 1 кВт энергия алу үшін 5 күн панелдерін орнату қажет, сонда 14 кВт энергия алу үшін 70 күн панелдерін орнату қажет. Күн панелдерін орнатуға қажет қаржы - 70*65 000=4 550 000 теңге тең. Сонымен қатар, өзге де шығындар (кабель, инверторлар, құрастыру-орнату) – 500 000 теңге құрайды. Жалпы шығындар - 5 050 000 теңге болды. Сонда бір айда компрессор бекетінде электр энергиясына кететін шығынды – 196 666,5 теңгені үнемдеу арқылы, күн панелдерін орнатуға кеткен шығындарды өтелу мерзімі келесідей болады - 5 050 000 / 196 666,5 = 26 ай.

Әрине, біз ұсынған шаралар қарапайымдылығымен және кейбір мәселелердің үстірт қаралуымен ерекшеленеді. Дегенмен, осындай бағыттағы ұсыныстар еліміздегі «Жасыл экономика» Концепциясына қосылған ерекше бірден-бір шара болады деп сенеміз.

ӘОЖ 621.791.927.55

ПЛАЗМА ДОҒАМЕН ҚҰЙЫЛҒАН МЕТАЛЛДЫҢ ҮЙКЕЛІСКЕ ТӨЗІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Қажымұқан Н., Ильясов К.И.

Иінді білік айналып тұрған кезде оның мойыншаларының беттері сырғанақ подшипниктердің беттеріне үйкеледі. Иінді біліктің мойыншаларының беттері қажалып жылдам тозбау үшін беткі қабатындағы металлдың үйкеліске төзімділігі жоғары болу керек.

Осы жұмыста иінді біліктің мойыншаларының беттеріне құйылатын металлдың құрамын анықтау үшін плазма доғасымен құйылған құрамы әр түрлі қаттылығы HRC 45-тен жоғары металлдардың және олармен салыстыру үшін шынықтырылған Болат 45 болаттың (жаңа иінді біліктің мойыншасы) үйкеліске төзімділігі зерттелген.

Құйылған металлдардың және жаңа иінді біліктің мойыншасының салыстырмалы үйкеліске төзімділігін сынауды СМЦ-2 үйкеліс машинасымен орындаған. Ол үшін диаметрі 86,8 мм цилиндр үлгілердің бетіне сыналатын металлдар плазма доғамен балқытып құйылған. Үлгілердің беттері 88 мм диаметрге дейін ажарлап өңделген. Олардан роликтер жасалған. Сол сияқты роликтер жаңа иінді біліктің шатун мойыншаларынан жасалды. А-41 қоғалтқыштың нормальдық шатун вкладыштарынан өлшемдері 15x18 мм колодкалар жасалды.

Үйкеліске төзімділігін анықтау үшін ролик пен колодканы СМЦ-2 машинаның камерасына орналастырып бекітеді. Колотканы шарик арқылы басқышпен роликке итеріп тұрады. Басатын күшті реттеуге болады. Камераның ішіне абразив ұнтақ салынған мотордың майы құйылады, оған роликтің төменгі жағы батып тұрады. Ұнтақ маймен жақсы араласу үшін қалақша тербеліс қимыл жасайды. Сынау кезінде ролик айналып вкладыштың бетіне үйкеледі. Үйкелген беттердің температурасын термопарамен өлшеп тұрады, температурасы

нормадан жоғарламау үшін камерадағы маймен салқындатады. Майдың өзін салқындату үшін май арқылы мыс құбырмен суық су өтеді. Ролик пен вкладыштың желінуі салмақтарын ВЛА-200М аналитикалық таразымен 0,1МГ дәлдікпен өлшеу арқылы анықталды.

Әр варианттың тозуы 3-5 қайталанған сынаулардың нәтижелерінің орта арифметикалық мәнімен анықталды.

Сыналған роликтер мен колодкалардың тозуының нәтижелері 1-ші кестеде көрсетілген.

Егерде жаңа біліктің мойыншасының роликтерінің және вкладыштарының үйкеліске төзімділігін 100% деп алсақ, онда 2-ші варианттың роликтерінікі - 91% вкладыштарынікі - 93%, ал 6-шы варианттың роликтерінікі - 88% вкладыштарынікі - 97% болады.. Басқа варианттардың роликтері мен вкладыштардың тозуы 1-ші, 2-ші және 6-шы варианттарға қарағанда үйкеліске төзімділігі төмен. Сондықтан иінді біліктің мойыншасына балқытып құюға үйкеліске төзімділігі жағынан лайықты 2-ші және 6-шы варианттардың материалдары.

Кесте 1

Роликтер мен вкладыштардың үйкеліске төзімділігі

Роликтің бетінің материалы	Салыстырмалы үйкеліске төзімділігі, %	
	роликтікі	вкладыштікі
1. Болат 45 шынықтырылған	100	100
2. Құйылған металл сым Св-08МХ – 88% + ұнтақ ПГ-СР4 – 12%	91	93
3. Құйылған металл сым Св-08МХ – 85% + ұнтақ ПГ-С27-15%	71	75
4. Құйылған металл сым Св-08МХ – 80% + ұнтақ ПГ-СР4-20%	45	68
5. Құйылған металл сым Св-04Х19Н9 – 60% + ұнтақ ПГСР4 – 40%	93	52
6. Құйылған металл сым Нп-30ХГСА – 90% + ұнтақ ПГ-С27 – 10%	88	97
7. Құйылған металл сым Св-08МХ – 60% + ұнтақ ПГ-СР4 – 40%	93	51
8. Құйылған металл сым Нп-30ХГСА – 90% + ұнтақ ПГ-СР4 – 10%	79	73

УДК 67.05

ЭВОЛЮЦИЯ УЛЬТРАЗВУКОВОГО КОНТРОЛЯ И ДИАГНОСТИКИ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ

Атыгаев Р., Шоман Г., Семернин Н.А., Семернин А.Н.

Начало использования ультразвукового контроля в промышленности относится примерно к 50-м годам прошлого века. Ультразвуковой контроль нашел широкое применение в практике дефектоскопии изделий. Согласно отчету института доктора Ферстера, объемы неразрушающего контроля, разделенный по методам, распределяются следующим образом (рис. 1).

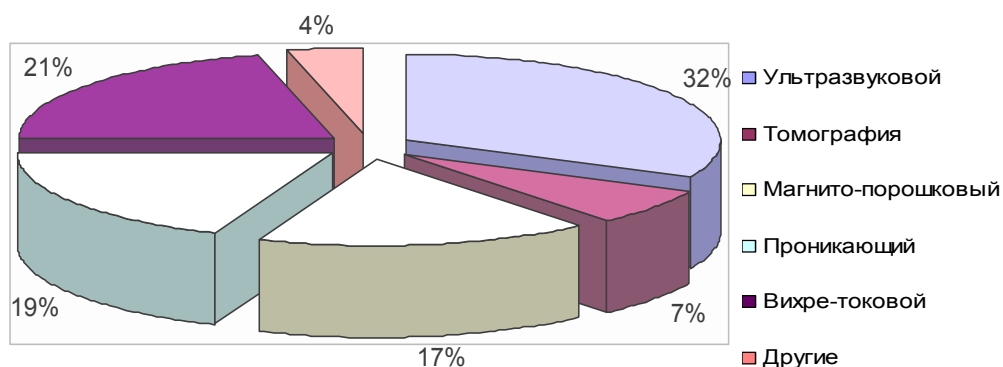

Рис. 1. Долевое распределение производства
неразрушающего контроля по методам

Ультразвуковой контроль здесь занимает главенствующее положение. На его долю приходится 32% контроля всех изделий. Это связано с тем, что большие объемы работ проводятся на объектах, находящихся в эксплуатации: трубопроводы различного назначения, металлоконструкции, транспортные средства и т.д.

Нужно признать, что традиционные методы ультразвукового контроля сварных швов не надежно выявляют и оценивают эксплуатационные дефекты.

Следующим шагом в развитии ультразвуковой аппаратуры является создание томографических установок представляющих данные контроля в виде изображений.

В настоящее время активно ведутся работы по созданию ультразвуковых сканнеров, предназначенных для визуализации дефектов в металле.

Выводы

1. Разработчикам ультразвуковой аппаратуры нового поколения придется решить ряд сложных проблем. Дело в том, что вывод формул, по которым можно было бы непосредственно рассчитать изображение, является практически не реализуемой задачей.

2. Далее, ультразвуковой сканер должен надежно выявлять и отображать дефекты, а также должен максимально детально изображать их форму, размеры и местоположение.

3. Реконструкция изображений с высокой степенью адекватности требует создания новых алгоритмов, в которых должны учитываться возможные варианты формирования эхо-сигналов. Образно говоря, нужно анализировать акустическую ситуацию при прозвучивании объекта контроля. Данная задача является типичной задачей распознавания образов.

Поэтому мы думаем, что наиболее перспективным направлением в решении задач распознавания дефектов по эхосигналам является применение нейронных сетей. Последние годы резко повысился интерес к ним в связи с появлением компактных высокопроизводительных компьютеров.

4. Создание ультразвуковых сканеров с мощным микропроцессором и высокой разрешающей способностью помогут решить проблему синтеза изображений сварных соединений.

Будущее – за интеллектуальными системами визуализации несплошностей (дефектов).

УДК 62-621.2

СЛАНЦЕВЫЙ ГАЗ – ПУТЬ К ЭНЕРГОНЕЗАВИСИМОСТИ

Қайратұлы С., Жылысбаев Қ.Ш.

Сланцевый природный газ (англ. shale gas) – природный газ, добываемый из горючих сланцев и состоящий преимущественно из метана. А горючие сланцы – это осадочная горная порода, глинистая, известковистая или кремнистая, тонкослоистая, при выветривании листоватая или массивная, содержит органическое вещество от 10-15 до 60-80%. Окраска коричневатая – серая, оливкового-серая.

Тема сланцевого газа, использование не традиционных ресурсов углеводородного сырья находят в последнее время все больше внимания. Основная причина возросшего интереса к этой проблеме –

сланцевый бум в США. Добыча его в США в начале 2000-х гг. всего за несколько лет позволила Америке не только значительно снизить импорт газа, но и стать мировым лидером по его производству. На сегодня США покрывает приблизительно 4/5 своей потребности в природном газе. При этом 59% американского газа добывается из нетрадиционных источников, а 23% приходится на сланцевый газ. По прогнозу Международного энергетического агентства, к 2035 г. США будут добывать из сланцев 45% природного газа.

В Европе нарастает понимание неизбежности развития этого индустрии. В России и в других странах – экспортеров нефти и газа растет осознание неизбежности грядущего снижения цен на углеводороды и возникновения новых рыночных условий поставок нефти, газа, продуктов их переработки.

В настоящее время в РК выявлено 25 месторождений горючих сланцев. Но только для некоторых из них имеются материалы, характеризующие их геологическое строение и запасы. Это, в первую очередь крупное Кендырлыкское месторождение в Восточном Казахстане с запасами около 4 млрд т, Байхожинское месторождение в Кызылординской области с высоким содержанием рения

Премьер-министр Казахстана Карим Масимов на заседании правительства марте 2012 г., посвященном вопросам энергетики, поручил провести работы по поиску сланцевого газа в республике. «Нам надо проработать, изыскать ресурсы и в кратчайшие сроки произвести геолого-разведочные работы по сланцевым газам вокруг угольных месторождений», – сказал Масимов.

Но при разведке и добыче природного сланцевого газа возникают следующие основные проблемы:

а) технологические:

- 1) в связи с низкой проницаемостью газосодержащих сланцевых пластов применяются множественный гидроразрыв пласта;
- 2) для добычи 1000 м³ газа нужно 2 т воды и 100 кг песка;
- 3) среднем на скважине в течение года происходит снижение дебита на 60%;

б) экологические.

При извлечении газа часть химикатов выходит на поверхность и может привести к загрязнению поверхности и грунтовых вод.

Для обеспечения восполнения минерально-сырьевой базы (запасов сланцевого газа) РК необходимо:

- а) принять Государственную программу геологоразведки;

б) предусмотреть меры по стимулированию инвестиций в геологоразведку;

в) рассмотреть целесообразность внедрения механизма сервисных контрактов;

г) в случае реализации программы обратной закачки на Кашагане и отказа от 3 фазы КПО дефицит газа РК ожидается с 2021 г.;

д) потребление газа целесообразно сконцентрировать на газохимии и газоснабжении населения, а газовую генерацию ориентировать на обеспечение энергосистемы маневренными мощностями.

Кроме того, целесообразно проработать варианты замещения газа на альтернативными энергоносителями.

ӘОЖ 656.13.072

ТАРАЗ ҚАЛАЛЫҚ ЖОЛАУШЫ ТАСЫМАЛДАУ МАРШРУТТАРЫН ЗЕРТТЕУ

**Каримжанова Л., Әбілможін Ж., Бейшен Ж.,
Имандосов А.Т., Жаманбаев Б.У.**

Жолашы тасымалдаудың сапасы бүкіл жолаушыларға қызмет көрсету жүйесінің күйі мен жұмыс атқаруына байланысты. Тараз қаласындағы жолаушылардың басым көпшілігі, Қазақстанның басқа да қаларындағы сияқты, қоғамдық автомобиль көлігін пайдаланады. Бұл жерде тұрғындарының жылжуға деген сұранысын қанағаттандыруда қалалық қоғамдық тасымалдау көлігінің маңызы зор. Тараз қаласында жекеменшік автокөліктердің санының 2003 ж. 43,4 мыңнан 2011 ж. 159 мыңға қарқынды артуы және тұрғындардың көпшілік бөлігінің қоғамдық көлікті пайдалануы жағдайында, жолаушыларың тасымалдауға деген сұранысын сапалы деңгейде қанағаттандыру мәселесі көліктік шеңберден шығып, әлеуметтік мәселеге айналып отыр.

Қызмет көрсету (көлікпен тасымалдаудың) сапасынан жолаушылардың қанағаттанғандығын анықтау үшін әлеуметтік әдістер қолданылды, атап айтқанда, Тараз қаласының тұрғындарына анкеталық сұрақтама жасалды.

Сонымен, зерттеудің мақсаты сапаның ең маңызды компонентін анықтау және оларды сандық тұрғыдан бағалау болып табылады.

Зерттеу нысаны ретінде жасы 14 тен асқан, қоғамдық көліктен пайдаланатын Тараз қаласының халқы алынды.

Зерттеу предметі ретінде жолаушылардың Тараз қаласының көліктік қызмет көрсету сапасынан қанағаттанғандық деңгейі алынды. Екі болжам (гипотеза) алға қойылды:

- қызмет сапасы тұтынушының талабын қанағаттандырады;
- қызмет сапасы тұтынушының талабын қанағаттандырмайды.

Зертеулер нәтижесінде екі болжамның бірі расталады, ал екіншісі жоққа шығарылады деп болжамдалды.

Әлеуметтік зерттеулерде, көбінесе, түгелдей емес күзетулердегі таңдау әдісінен пайдаланады. Оның негізгі идеясы мынау: жүзеге асыру үшін мәнді болған зерттеу мақсаты, бас жиынтыққа тиісті қорытындылар шығарғанда, таңдау жиынтығының қасиеті негізінде алынады (іріктеу). Таңдау әдісінің мәселесі – элементтерді таңдау мүмкіндігінің сондай әдісін табу керек, нәтижеде сол элементтердің топтамадағы бөлістірілуі олардың бүкіл топтағы бөлістірілуін қайталайтындай болуы қажет. Алынатын информацияның дәлдігіне, нақтылығына және сенімділігіне негізінен әсер етуші факторлар топтаманың көлемі және одан деректі бөліп алу процедурасының ойластырылғандығы болып табылады.

Топтаманы таңдау түрі «ұяшықты» әдіспен жүзеге асырылады (бірлік ретінде талдау жүргізгенде жекелеген адамдар емес, керісінше адамдар тобын (жоо және колледж студенттерін, кәсіпорын жұмысшыларын, ауруханада амбулаториялық емдеу қабылдап жатқан адамдарды, структурадың жұмысшыларды және т.б. таңдайды).

Анкеталық сұрақтау (жазбаша сұрақтама), сайып келгенде, анкеталарды таратушылар (яғни, топ өкілдері) жәрдемінде өзбетінше толтыру болып табылады.

Анкеталық зерттеу жүргізу үшін сұрақтанушының (респонденттің) әлеуметтік статусына да, қалалық маршрутқа көліктік қызмет көрсету сапасын бағалауға да тиісті болған жиырма бес сұрақты қамтитын анкета жасалды.

Сонымен, жүргізілген зерттеулер нәтижелерін талдауларды ескерер болсақ, онда көліктік қызмет көрсетудің сапасы, негізінен алғанда, тұтынушының күткеніне сәйкес келмейді (43,8%). Мұнда респонденттердің бағалауы бойынша, олар тасымалдау қызметінің сапасы дегенде, бірінші кезекте жолаушыларды тасымалдау қауіпсіздігін (34,3%), ал соңғы кезекте оны ұйымдастыру мәселесін түсінетінін байқаймыз (17,9%).

УДК 681.3.06

РАЗРАБОТКА АЛГОРИТМА 3Д-МОДЕЛИРОВАНИЯ РЕЗЬБОВОГО СОЕДИНЕНИЯ

**Пан Р., Кубеев Е., Мельников А.,
Ким Ф.И., Бейсекова М.А.**

Для моделирования резьбового соединения были взяты болт М16 (ГОСТ 7798-70) и гайка М16 (ГОСТ 5915-70).

Укрупненный алгоритм моделирования болта:

- 1) моделирование заготовки стержня болта с параметрами $d=16$ мм и $l=60$ мм;
- 2) моделирование головки болта с параметрами шестигранник высотой 10 мм, описанного вокруг окружности $R=12$ мм;
- 3) моделирование профиля режущей части для круглой плашки с метрической резьбой по ГОСТу 9150-81;
- 4) моделирование резьбовой поверхности;
- 5) придание фотореалистичного вида изображению гайки.

3D-модель модель болта показана на рисунке 1.

Алгоритм моделирования гайки:

- а) моделирование заготовки гайки с высотой 12 мм, с отверстием $R=6,51$ мм;
- б) моделирование профиля метрической резьбы метчика по ГОСТу 9150-81;
- в) моделирование резьбовой поверхности;
- г) придание фотореалистичного вида изображению гайки.

На рисунке 2 изображена 3D-модель болта.

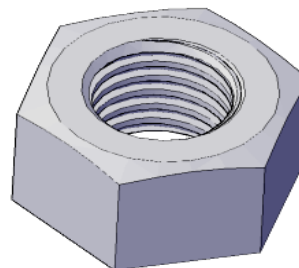
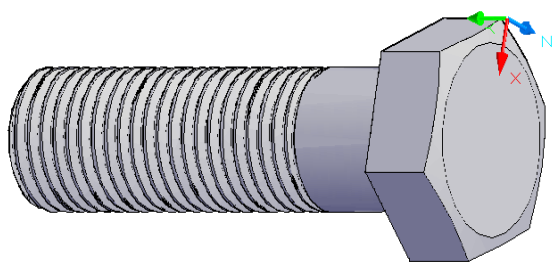

Рис. 1. Внешний вид 3D-модели болта Рис. 2. Внешний вид 3D-модели гайки

На рисунке 3 показан результат сборки болта и гайки.

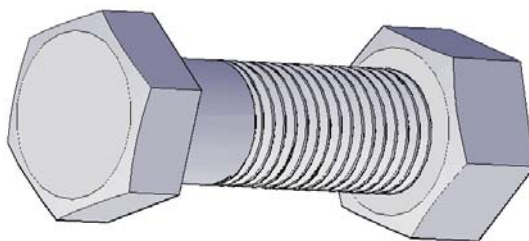

Рис. 3. Внешний вид 3D-модели резьбового соединения

ӘОЖ 664.7:621.8:091

КІШІ ДИСПЕРСИЯЛЫҚ ШАҢДАРДЫ ҰСТАУҒА ҚОЛДАНАТЫН ЖОҒАРҒЫ ТИІМДІ ШАҢ БӨЛГІШТІҢ ЖҰМЫСЫН ЖЕТІЛДІРУІН ЗЕРТТЕУ

Сағынтай Л., Тәжен Қ.П.

Дәнді-дақылдарды өндейтін кәсіпорындарында, сонымен қатар басқада АӨҚ-гі өндіріс және өндіріс аймағында экологиялық жағдайды жақсарту мақсатында қолданудағы шаң бөлгіштердің жұмыстары қазіргі уақыттың талаптарына сай емес.

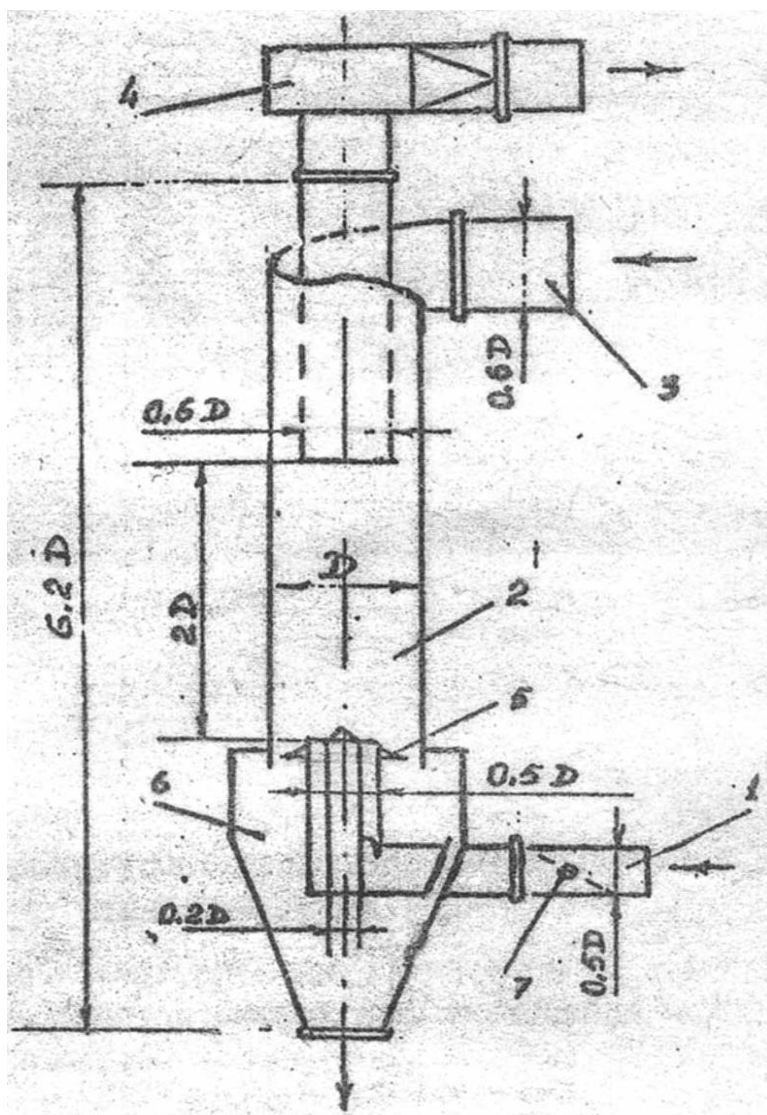
Сондықтан ол аппараттарды жаңа жоғары тиімді шаң бөлгіштерге ауыстырғаны жөн.

Сондай аппараттардың бірі гидродинамикалық қарама-қарсы құйынды ВЗП маркалы шаң бөлгіші.

Бұл аппараттың схемасы (1-суретте) көрсетілген.

ВЗП шаңбөлгішінің центробеждік үлгі циклондарынан басты айырмашылығы тазартатын шаңдыауа аппаратқа екі ағын арқылы тасымалданады.

Бірінші шаңды-ауа ағыны апаратқа 1-ші келте құбыры. ал екінші текті шаңды-ауа ағыны 3-ші келте құбыры арқылы жеткізіледі. Сепарациялық камерасына жеткенде екі құйынды ағындар бір бағытта айналады. Сепарациялық камерада бірінші текті шаңды-ауа ағыны осьты бағытында ауа шығаратын түтікке (4) екінші текті шаңды-ауа ағынына қарама-қарсы қозғалады. Ал аппараттың ішкі қабырғасымен төменге қарай бет алған екінші текті шаңды-ауа ағыны ауа ұрғыш шығыршықта (5) бірінші текті шаңды-ауа ағынына толығымен қосылады.

Сурет 1. Гидродинамикалық қарама-қарсы құйынды
ВЗП маркалі шағбөлгіші

Айналмалы шаңды-ауа ағындарында ауланатын шаң-бөлшектері центрден тепкіш күштің әсерінен сепарациялық камераның ішкі қабырғасына бағыттала екінші текті шаңды-ауа ағынымен аппараттың төменгі жағында орналасқан ауа ұрғыш шығыршықтың(5) астында орналасқан шаң жиналатын бункеріне(6) тасымалданады.

Екінші текті шаңды-ауа ағынының шығыны толық тазаланатын шаңды-ауа шығынының 70-80%-ын құрайды.

Гидродинамикалық ВЗП аппаратынан өтетін шаңды-ауа қоспасының шығыны, тазаланатын ауа шығынына тең, сонымен бірге бірінші және екінші текті шаңды-ауа ағындары келте құбырларына кірер жерлеріндегі қысымдар тең болады.

Реттегіш қалқанның көмегімен (7) бірінші және екінші текті шаңды-ауа ағындарының шығыны және аппаратың гидродинамикалық кедергісімен, тиімділігі реттеледі.

Тәжірибе барысында анықталған гидродинамикалық ВЗП аппаратының жетістіктері:

- аппараттың гидродинамикалық кедергісі 2,7-3 есе, ал энергиялық шығыны БЦМ шаңбөлгішіне қарағанда 20-40%-ға төмен;
- шаң-аулау тиімділігі 99%;
- меншікті салмағы, БЦМ маркілі шаңбөлгішіне қарағанда 2,5 есе төмен.

Жоғарыда көрсетіген гидродинамикалық ВЗП аппаратының жетістіктерін ескере жоғары тиімді шаңбөлгіш ретінде астықты сақтау және қайта өңдеу өндірістерінде пайдалануға үлкен мүмкіншілігі бар деп есептеуге болады.

ӘОЖ 631.371:63.002.8

ТҰРМЫСТЫҚ ЖӘНЕ АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ӨНДІРІСІНІҢ ҚАЛДЫҚТАРЫНАН БИОГАЗ, БИОЖАНАРМАЙ, БИОТЫҢАЙТҚЫШ ӨНДІРУГЕ ЖЕРАСТЫ ЭНЕРГОРЕСУРС ҮНЕМДЕУШІ БИОЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ КЕШЕНІ

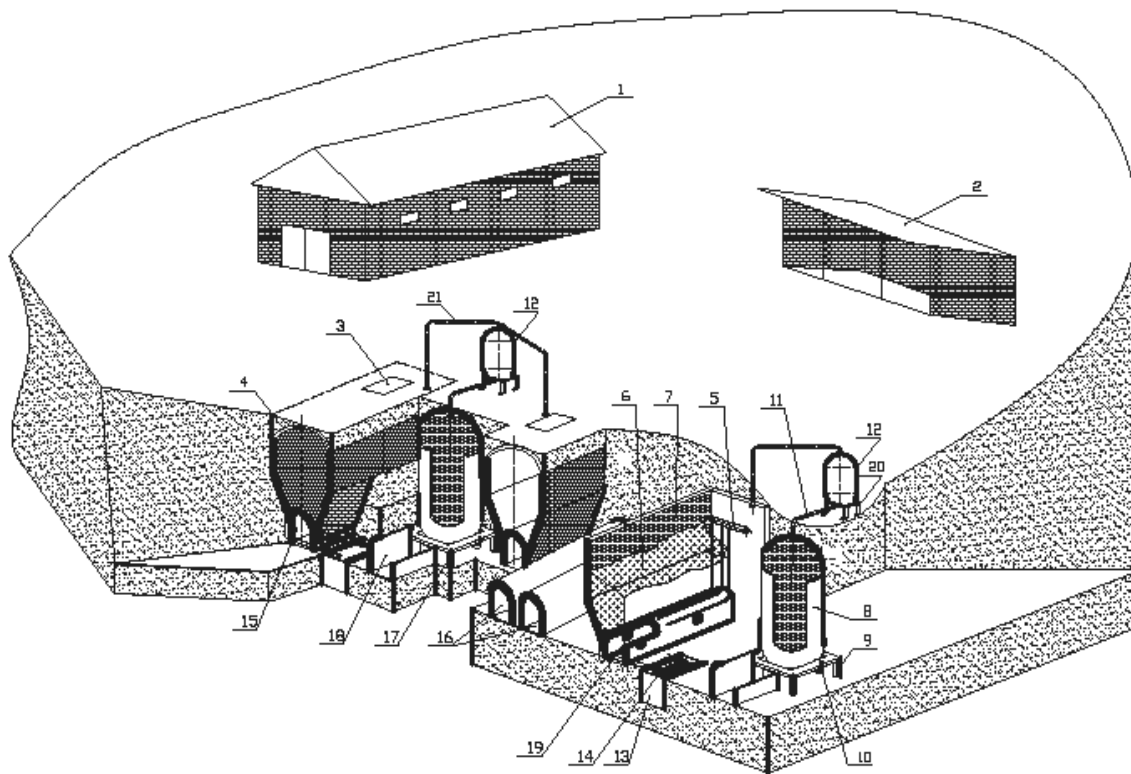
Дарибаев Н., Исанов Н., Жолдыбаев М., Тилегенов И.С.

Жерасты энергоресурс үнемдеуші биоэнергетикалық кешенінің құрамына биореактор 4 қимасы төртбұрышты $(20 \times 15) \text{ м}^2$, биіктігі 20 м, көлемі 6000 м^3 . Бірінші және екінші биореакторлардың ортасына екі цилиндрлі формадағы диаметрі 16 м, биіктігі 16,5 м, көлемі $3315,8 \text{ м}^3$ газгольдерлер 8 орналастырылады. Биореактордың табанына пластикалық құбырлардан 11,21 құрылған жылуалмастырғыш орналастырылған.

Мал фермаларынан және жеке меншіктерден жеткізіліп жинақтап органикалық қалдықтарды қойыртпақ түрінде дайындауға, одан әрі биореакторға жіберуге арнайы құрылым (бокс) ескерілген. Дайындалған органикалық қойыртпақ арна арқылы биореакторға жіберіледі.

Органикалық биомассаның термофильді ашытылуын жеделдету үшін сақтандырғыш клапаннан шектен асырылып шығарылған

қысымды газ, тесіктері бар пластикалық құбырлардан 5 шығарылып, екпінді үрлеумен қойыртпақ массасы кезенді ретінде араластырылады.

Сурет 1. Жер асты биогаз құрылымы

Әрбір биореактордың астында көліктерменен биоөнімдер түзілу үрдісі аяқталғаннан кейін екінші қайтара биоқалдықтарды көлікке тиеп шығару үшін арнайы штольня 15 (кеңістік) қарастырылған. Екінші қайтара биоқалдықтар штольняның жоғарғы бүйірінде орналасқан бункерлермен көліктерге тиеледі. Сұйық биоқойыртпақ (биотыңайтқыш) құбырмен сыртта орналасқан арнайы сыйымдылыққа 13 жіберіледі.

Биомасса қойыртпағының ашытылуы барысында түзілген биогаз биореактордың жоғарғы жағына қосылған құбырлар арқылы коллекторге 12, одан әрі газгольдерге 8 жіберіліп жинақталады. Метан газ арнайы тазартулардан кейін тұтынушыларға магистральді құбырмен жіберіледі. Электр энергиясын өндіру мақсатында арнайы газ бөлу құрылымымен коогенерациялық блокқа жіберіледі. Бұл құрылым ұзындығы 20 м, биіктігі 3,5 м, қимасы 17,5 м² жер асты қуысына орналастырылады.

УДК 624.139.002.5

РЫХЛИТЕЛЬ ГРУНТА С ТРАЕКТОРНЫМ ДВИЖЕНИЕМ РАБОЧЕГО ОРГАНА

Байтерекова М., Бектлеуов А.Ш.

Рыхлитель грунта - землеройная машина для послойного рыхления мёрзлых грунтов, скальных пород обычно средней крепости, искусственных покрытий и т.п. с использованием тягового усилия базового тягача. В комплексе с другими землеройными машинами применяется в строительстве для разработки котлованов, каналов, траншей а также в горном деле.

Наибольшим эффективностью механического способа разрушения грунта. Важным резервом повышения производительности труда в строительстве является рациональное использование машин на каждом строительном объекте и совершенствованием их конструкции.

Одним из перспективных направлений в области интенсификации рабочих процессов землеройных машин является разработка грунтов различными методами воздействия особенно эффективным может быть применение рыхлителей с траекторным колебанием рабочего органа, т.к. это позволяет уменьшить сопротивление резанию и расширить возможный диапазон его работы. Примером такого направления совершенствования навесных рыхлителей может служить рыхлитель грунта с рабочим органом (рис. 1).

Траекторно-колебательное движение рабочего органа способствует снижению сопротивления рыхлению т. к. разрушение осуществляется методом отрыва грунта от основного массива (рис 2).

Траекторное движение обеспечивает лучший отрыв грунта, расширяет площадь поперечного сечения разрушаемого материала и повышает производительность.

В настоящей работе решается вопрос повышения эффективности рыхления путем придания тракторных колебаний зубу статического рыхлителя с обеспечением реализации мощности двигателя базовой машины через тяговое усилие и крутящий момент.

Рыхлительное оборудование, состоящее из верхних и нижних тяг, балки, рабочего органа и механизмов привода, крепится к опорным устройствам в задней части трактора.

Привод червячного редуктора осуществляется от вала отбора мощности через карданную передачу шлицевого соединения.

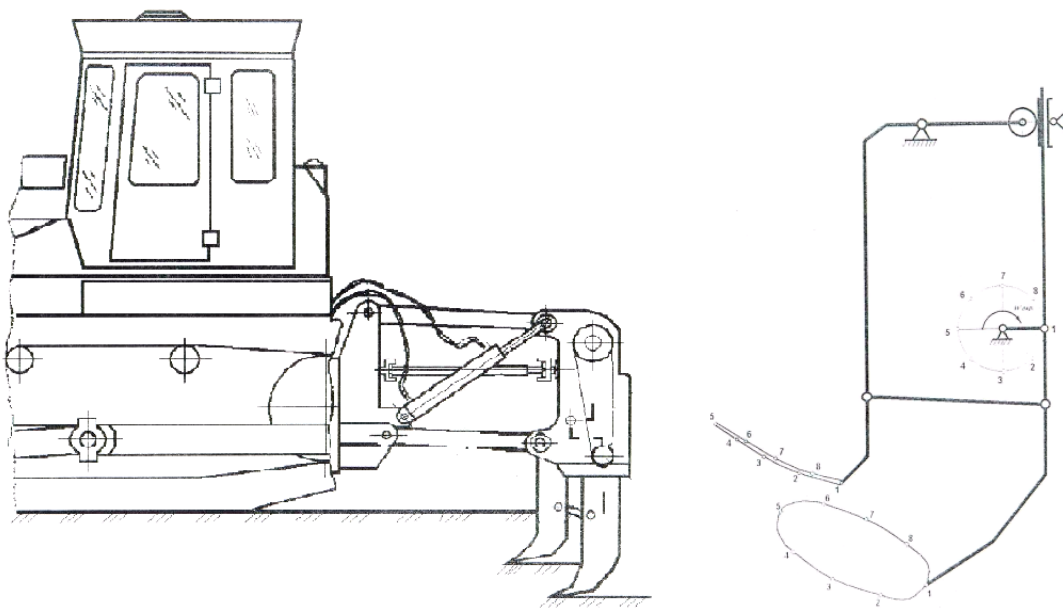

Рис. 1 Рис. 2

По сравнению с традиционным вариантом, при рыхлении грунта с траекторными колебаниями зуба поперечное сечение следа рыхления грунта увеличивается до 15...20% за счет отрыва грунта при росте эффективной глубины рыхления на 10...15%.

УДК 539.385

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО КОЭФФИЦИЕНТА КОНЦЕНТРАЦИИ НАПРЯЖЕНИЙ И СТРУКТУРНОГО ПАРАМЕТРА МАТЕРИАЛА ДЛЯ КОНСТРУКЦИОННОГО ЭЛЕМЕНТА С КРУГЛЫМ ОТВЕРСТИЕМ

Мостовой А., Турсынбай С., Джакияев Д.К.

Ранее авторами была предложена статистическая модель многоциклового усталости, позволяющей по данным испытаний лабораторных образцов находить распределение долговечности конструкционного элемента, работающего в произвольном сложном неоднородном напряженном состоянии. Данная статистическая модель строится на основе детерминированной энергетической модели усталостного разрушения элемента материала и гипотезы слабого звена по Вейбуллу.

Сравним результаты расчета эффективных коэффициентов концентрации напряжений, а также данные об оптимальных размерах ячейки с теоретическими и экспериментально-теоретическими рекомендациями различных авторов (табл. 1).

Таблица 1

Значения эффективного коэффициента концентрации напряжений и структурного параметра материала, определенных по рекомендациям различных авторов

Авторы рекомендаций	Образцы с круглым отверстием			
	R = - 1,0		R = - 0,3	
	K _σ	структурный параметр, мм.	K _σ	структурный параметр, мм
Г. Нейбер	2,180*	0,480	-	-
П. Кун	2,320*	0,130	-	-
Р. Петерсон	2,460*	0,210	-	-
Р. Хейвуд	2,200* 2,040	0,082	-	-
М.Я. Леонов	2,020**	1,260*	1,950**	1,380*
В.В.Новожилов	2,020**	1,350*	1,950**	1,650*
В.П. Когаев	2,200*	-	-	-
Наши данные по определению оптимального размера ячейки	2,020**	0,5*	1,950**	0,7*
Наш расчет при экстраполяции размера ячейки в ноль	2,110*	-	2,200*	-

Данные об оптимальных размерах ячейки могут быть сопоставлены с рекомендациями по размерам структурных параметров, введенными некоторыми авторами. Значения структурного параметра, полученные по формулам М.Д. Леонова, В.В. Новожилова оказываются значительно большими, чем оптимальные размеры ячейки, установленные на основании наших расчетов и опытов. Значения эффективных коэффициентов концентрации напряжений K_σ, вычисленные по рекомендациям Г. Нейбера, П. Куна, Р. Петерсона, Р.

Хейвуда, В.П. Когаева расходятся между собой не очень сильно. Так для образцов с круглым отверстием наименьшее значение K_{σ} , по Хейвуду расходятся с наибольшим по Петерсону примерно на 20%. Расхождения с нашими экспериментальными и расчетными значениями K_{σ} также не очень велико. Таким образом, в случае концентратора в виде отверстия все указанные рекомендации подтверждаются опытом.

Однако следует иметь в виду, что указанные рекомендации распространяются на случай учета местных напряжений в зоне конструктивного концентратора, где всегда доминирует одно главное напряжение, но не распространяются на общий случай неоднородного напряженного состояния. Отметим также, что перечисленные рекомендации различных авторов никак не учитывают влияние асимметрии цикла нагружения.

УДК 621(574)

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАУКИ В ОБЛАСТИ МАШИНОСТРОЕНИЯ КАЗАХСТАНА

Сон И., Гердт А., Бакиров Р.Б.

О направлениях научно-технического прогресса, которые являются комплексными отраслями научно-технической деятельности и развиваются в нетрадиционных организационных формах высокой наукоемкой технологии в рамках технологической революции. Рассматриваются перспективы развития казахстанского машиностроения.

В условиях рыночной экономики эффективно развивается инновационный процесс. В отличие от научно-технического процесса инновационный процесс не заканчивается внедрением, т.е. первым появлением на рынке нового продукта, и доведением до проектной мощности новой технологии. Этот процесс не прерывается и после внедрения, ибо по мере распространения новшество совершенствуется, делается более эффективным, приобретает ранее неизвестные потребительские свойства. Инновационный процесс охватывает цикл отработки научно-технической идеи до ее реализации на коммерческой основе. Инновационные процесс в большей степени, чем другие

элементы НТП, связаны с рыночными отношениями. Основная масса инноваций реализуется в рыночной экономике предпринимательскими структурами как средство решений производственных и коммерческих задач.

Отечественное машиностроение практически утратило собственные внутренние источники развития. Оно сегодня не имеет ни полноценной производственной инфраструктуры, ни современной научно-технической базы. Внедрением новых технологий и инноваций в Казахстане занимаются только отдельные предприятия, тогда как в Германии, США, Франции, Японии их доля колеблется от 70% до 82%. И это понятно: технологии – это не только «железо», это и люди с соответствующим профессиональным опытом и знаниями. О каких инновациях сегодня можно говорить, если большинство высококвалифицированных специалистов-машиностроителей находятся либо в предпенсионном, либо пенсионном возрасте, а системная подготовка новых инженерно-технических работников только начинает восстанавливаться.

В Казахстане принята государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию на 2010-2014 гг., которая является первым 5-летним индустриальным планом реализации 10-летней стратегии развития страны. То, что машиностроение является основной индустрии, исторически подтверждено. Те страны, которые гармонично развивали машиностроительные отрасли, обеспечивали свое экономическое и военно-техническое могущество в мире. Национальная экономика и, как следствие, национальная политика опирались в первую очередь на индустриальную базу. Современное машиностроение базируется на наукоемких технологиях. Появление таких продуктов электронного машиностроения, как современные электронные компьютерные компоненты, привело к широкому их внедрению в производства нового поколения технических систем, высокоэффективных, гибко перестраиваемых, многокоординатных машин и роботов. Выбор машиностроительных подотраслей, в основном соответствует этому рецепту, так как в качестве критериев использовались привлекательность их развития в Казахстане и реализуемость, то есть достижение планируемых результатов.

Таким образом, для обеспечения роста конкурентоспособности машиностроения Казахстана необходим учет ряда условий и факторов, способных заметно повлиять на позиции отраслей в целом, отдельных

товаропроизводителей и товаров на внутреннем и внешнем рынках. Сложность развития машиностроения Казахстана состоит в том, что при реализации стратегических целей индустриализации в ближайшей перспективе необходимо решать одновременно три основные задачи: Интенсивная модернизация машиностроения и его технического перевооружения. Подготовка и переподготовка кадрового потенциала, способного обеспечить инновационное развития машиностроения. Создания условий для повышения инвестиционный привлекательности машиностроительных предприятий и обеспечения притока частных инвестиций.

СУ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ, ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ЖӘНЕ ӨМІР ТІРШІЛІК ӘРЕКЕТІНІҢ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА, СТРОИТЕЛЬСТВА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ӘОЖ 627.886

ҚҰБЫРЛЫ АРЫН БӘСЕНДЕТКІШТІ ТЕЗАҒАР

Абдуллаева А., Жолдасов С.Қ.

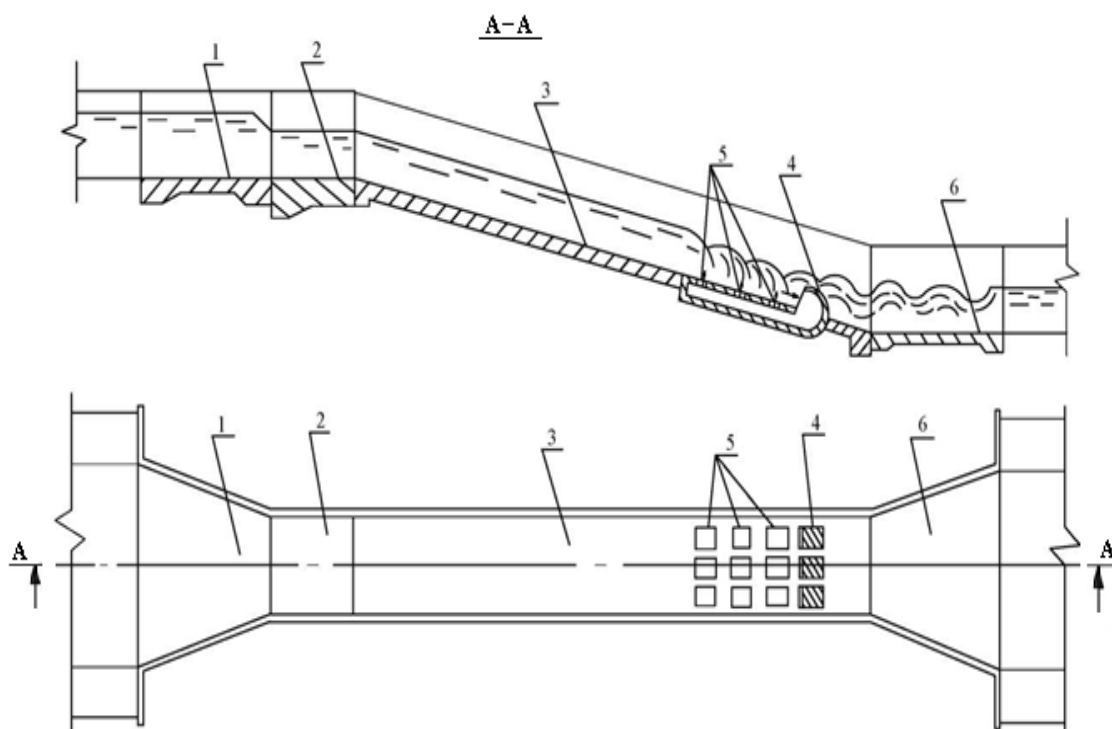
Өнертабыстың техникалық жетістікке жетуі үшін су жеткізу каналымен қосылатын жерден, кіру бөлігінен, транзитті бөлікте биіктігі алмағайып тереңдікке тең құбырлы арын энергиясын бәсеңдеткіштен, науа бетімен деңгейі бірдей құбырда бойлық тесіктер кесілуімен іске асады.

1-суретте құбырлы арын бәсеңдеткішті тезағардың А-А бойлық қимасы және тезағардың пландағы, үстінен қарағандағы көрінісі көрсетілген.

Құбырлы арын бәсеңдеткішті тезағар – су жеткізу каналымен қосылатын телімнен 1, кіру бөлігінен 2, транзитті бөліктен 3, құбырлы энергия бәсеңдеткіштен 4, құбырда үш қатар шахматтық тәртіпте бойлық кесілген тесіктерден 5 және ақырындап кеңейген шығу бөлігінен 6 тұрады.

Тезағардың кіру бөлігімен ағып келе жатқан су, тезағардың транзитті бөлігінің $2/3$ ұзындығы шамасында басталатын бойлық кесілген тесіктерге кірмей, үлкен жылдамдықпен (тезағар науасындағы ең үлкен жылдамдық науаның соңғы жағында орын алатыны белгілі) биіктігі алмағайып тереңдікке тең, құбырлы арын энергиясын бәсеңдетуге арналған құбыр тесігіне кіреді. Бүйірлік сығылу күші мен жылдамдықтың әсерінен құбырға кірген су, сығылудан артқан қатты жылдамдықпен бойлық кесілген тесіктер арқылы науа бетіне қайта шығады. Бұл күш, тезағар науасына кедір-бұдырлық сияқты әсер етеді. Осылайша, тік кесілген ашық құбыр ұшына су кіруі мен бойлық

тесіктер арқылы судың науа бетіне үлкен жылдамдықпен қайта шығуы, науадағы су арынын жойқын күшпен бәсеңдетеді, яғни гидротехникалық құрылымдағы, біздің жағдайда тезағар науасындағы кинетикалық энергияны, өзінің күшін сөндіруге жұмсауға қол жеткізіледі.

Сурет 1. Құбырлы арын бәсеңдеткішті тезағар

Тезағар былай жұмыс істейді. Каналдағы су мөлшері тезағардың кіру бөлігі 2 арқылы үлкен еңісті транзитті бөлікте 3 ағып, кіру жері тігінен кесілген энергия бәсеңдеткіш құбырға 4 үлкен жылдамдықпен кіріп, құбыр бойымен бойлық кесілген тесіктерден 5 сыртқа қайта қатты жылдамдықпен шығып, науадағы ағыс жылдамдығын өз арынымен сөндіреді де, тезағар енінен канал түбі еніне дейін кеңейген шығу бөлігінен 6 суды алып кетуші каналға түседі. Бұл жерде ағынның энергиясын бәсеңдету, науадағы кинетикалық энергияны құбыр арқылы кері жүргізіп, бойлық тесіктермен шыққан өз энергиясын пайдаланумен іске асырылады.

Қолданыстағы техникалық құрылғыларды және тәжірибені пайдалана отырып, ұсынылып отырған тезағарды салуға бар мүмкіншілік бар. Өйткені, тезағардың конструкциясы қарапайым, құбырды бойлық тесу қиын шаруа емес, ал оларды жаңа төселген бетонды науаның түбіне орнату еш қиындық тудырмайды.

ӘОЖ 631.67: 626.80

СУҒАРУ ТӘСІЛІН НАҚТЫ ТАБИҒИ ЖАҒДАЙЛАРДА ҚОЛДАНУДЫ НЕГІЗДЕУ

Дуанбекова С., Мұсабеков Қ.Қ.

Суғарудың бірде бір тәсілі барлық жағдайларда қолданыла алмайды. Белгілі бір тәсілді қолдану жердің нақты табиғи шаруашылық жағдайларына байланысты негізделеді.

Бұл табиғи жағдайларға; ауыспалы егіс дақылдарының құрамына; суғармалы жерлердің сумен қамтамасыз етілуіне және мелиоративтік жағдайларға; жұмыс күшімен және электр қуатымен қамтамасыз етілуіне; жер бедеріне; топырақ қабатының су-физикалық қасиеттеріне талдау жасау арқылы жүзеге асырылады. Жан-жақты талдағаннан кейін ғана суғару желісінің конструкциясына айқын ықпал ететін суғарудың белгілі бір тәсілін тандап алуға болады.

Тау бөктерінде орналасқан егіншілік жерлерінде жүйектеп суғару кезінде суғару техникасының тиімді элементтері ең алдымен мынадай талаптардың орындалуын қамтамасыз етуі қажет: танапқа берілетін судың есепті нормасымен өсімдік тамыры орналасқан қабатты біркелкі ылғалдандыру және топырақтың су эрозиясына ұшырамауын қамтамасыз ету.

Жүйекке берілетін суың ең үлкен шекті мөлшерін тағайындаудың бірден-бір көрсеткіші жүйек топырағының шайылу дәрежесі болып табылады. Сондықтан жүйектің ең үлкен шекті су мөлшері жүйектің көлбеулігіне және жүйектердің деформацияға ұшырау дәрежесіне байланысты анықталады.

Жамбыл облысының тау бөктерінде орналасқан танаптарда жүргізілген далалық тәжірибенің мәліметтерін саралай келе мына жағдайларды атап өтуге болады. Жүйек көлбеулігі 0,00066-дан 0,0095 дейін көтерілгенде шайылған топырақтың мөлшері 2,3-2,5 есе өседі. Ал әр жүйекке берілетін судың мөлшері 0,3 л/с-тен 0,7 л/с өскенде шайылған топырақтың мөлшері 3-3,5 есе артқан.

Тәжірибе нәтижелері арқасында Қазақстанның оңтүстік – шығыс аймағында тау бөктерінде орналасқан суғармалы жерлерде шайылатын топырақтың массасы жүйекке берілетін судың ең үлкен шекті мөлшері 0,006-0,007 шамасындағы көлбеулікте 0,5-0,6 л/с аралығында, ал 0,009-0,01 көлбеулікте 0,4 л/с болуы тиіс екені анықталды.

Зерттеліп отырған екі технологиялық үлгіні салыстырып қарасақ тұрақты су мөлшерімен суғарғанда, құбылмалы су мөлшерімен суғарғанға қарағанда жүйек аяғынан болатын қашыртқы судың мөлшері едәуір артық болды. Сонымен қатар жүйектің ұзына бойындағы топырақтардың ылғалдануының біркелкілігі өте төмен дәрежеде болып, талапқа сай келмейді. Жүйектің бас жағы мөлшерден тыс ылғалданып, аяқ жағынан ылғалдануы тым мардымсыз болды. Ылғалданудың біркелкілігінің коэффициенттерінің шамасы бұған дәлел бола алады. Мысалы жүйекке тұрақты мөлшерде 0,4 л/с ($i=0,0095$) су бергенде, ылғалданудың біркелкілігі коэффициенті $K_6=0,55$ болса, құбылмалы су мөлшерімен 0,4/0,2 л/с суғарғанда аталмыш коэффициенттің шамасы 0,75-ке дейін жетті. Мұндай көрсеткішке құбылмалы су мөлшерімен суғарғанда жүйек аяғынан болатын қашыртқы судың ысырабын едәуір азайту арқылы қол жеткізілді.

Тәжірибе жүргізуді қабылданған әдістемесіне сай жүйекке берілген судың жүйек аяғынан қашыртқы ретінде ысырап болатын судың және суғару кезінде топыраққа сіңген судың мөлшері анықталды. Сонымен қатар жүйектің ұзына бойындағы топырақтың есепті қабатының ылғалдануына баса назар аударылды.

Құбылмалы су мөлшерімен суғарғанда су ағыны жүйек соңына жеткен кездегі топыраққа сіңген суғару нормасының өзгерген су ағынымен берілген суғару нормасымен ара қатынасы және су ағынының жүйек соңына жетуіне кеткен уақыт пен есепті суғару, есепті суғару нормасына беруге кеткен қосымша уақыт ара қатынасымен, сонымен қатар суғарудың сапасын сипаттайтын ылғалданудың біркелкілігі коэффициентімен сипатталады. Зерттеу нәтижелері бойынша жүйектің ұзына бойының ылғалдануының біркелкілігінің ең жақсы көрсеткіштері, су ағыны жүйек соңына жеткен кездегі жүйек бойына сіңіп үлгерген нормалардың есепті нормаларына қатынасы 0,5...0,7 аралығында болғанда байқалады. Осы жағдайда біркелкілік коэффициенттері $K_6=0,75...0,86$ аралығында болды.

УДК 628.31

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОЧИСТНЫХ УСТРОЙСТВ ДЛЯ ОЧИСТКИ СТОЧНЫХ ВОД

Кудабаева М., Жангужинов Е. М.

В настоящее время форма и масштабы человеческой деятельности должны быть соизмеримы с запасами невозобляемых природных ресурсов.

Неизбежные отходы производства должны попасть в окружающую среду в форме и концентрации, безвредных для жизни. Проблема очистки сточных вод является одной из актуальных проблем защиты окружающей среды от загрязнения.

Целью работы является исследование и разработка более совершенной конструкции аппарата, позволяющего существенно расширить диапазон использования таких высоко эффективных аппаратов, как гидроциклоны.

Под действием центробежных сил, возникающих в напорном гидроциклоне содержащиеся в обрабатываемой суспензии тяжелые примеси поступают в песковое отверстие и отводятся из аппарата. Примеси с плотностью равной и менее плотности жидкости по сливному патрубку, поступают в камеру дополнительной очистки и на фильтрующий элемент, откуда очищенная жидкость отводится через патрубок. Задержанные фильтрующим элементом загрязнения, по мере накопления смываются обратным током воды из разбрызгивателей устройства обратной промывки при закрытом вентиле 11 и открытом вентиле 12. Смытые с поверхности фильтрующего элемента загрязнения выводятся из камеры дополнительной очистки по патрубку при открытом вентиле 13.

Достоинства предлагаемого «устройства»

- существенно расширяется диапазон применения гидроциклонов при очистке суспензий и сточных вод содержащих примеси различной плотности;
- повышается производительность и эффективность разделения трехкомпонентных жидкостей за счет надежной регенерации фильтрующего элемента;
- отпадает необходимость остановки аппарата для прочистки или замены фильтрующего элемента.

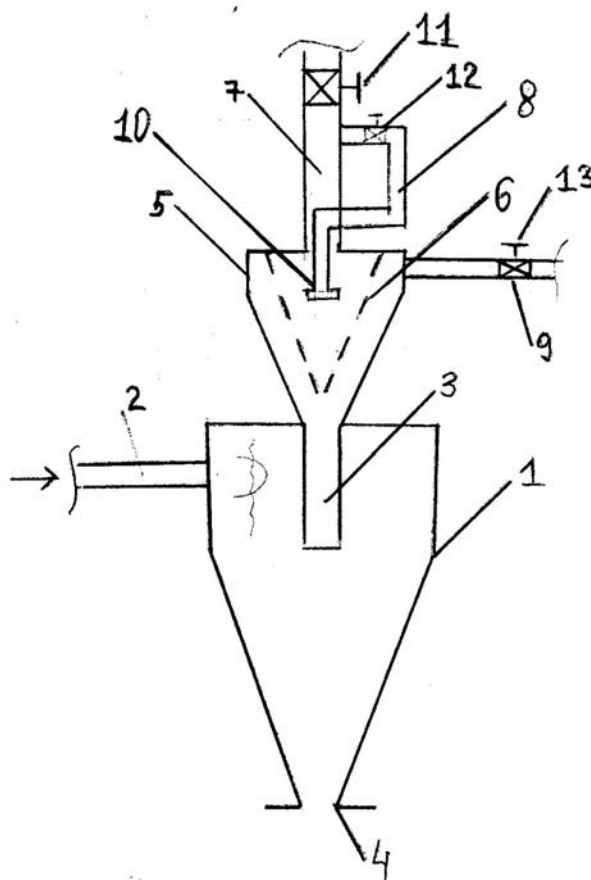

Рис 1. Гидроциклон с камерой дополнительной очистки:

1 – напорный гидроциклон, 2, 3, 4 – питающий песковой и сливной патрубки. 5 – цилиндрикоконическая камера дополнительной очистки, 6 – фильтрующий элемент, 7 – патрубок отвода очищенной жидкости, 8 – устройство обратной промывки, 9 – патрубок отвода загрязняющих примесей, 10 – разбрызгиватель, 11, 12, 13 – вентили.

ӘОЖ 57.08:575.224.22

ГЕНДІК ӨНІМДЕРДІҢ ХИМИЯЛЫҚ ЖӘНЕ БИОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПТІЛІКТЕРІ

Бек Н., Бимурзаева З.Е.

Гендік-модификацияланған өсімдіктер табиғаттың қолайсыз жағдайларына төзімді, оларды зиянкестер де жей алмайды және олар климат талғамайды, қуаңшылық немесе суық аймақтарда да өсе береді. Гендік инженерияның соңғы жетістігі арқасында жылма-жыл азық-түліктік көкөністердің жоғары өнімін алып отыруға мүмкіндік туып

отыр. Сондықтан дүние жүзінің көптеген өркениетті мемлекеттерінде ГМО өндіру бұрынырақ қолға алынып, халқын азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесі шешімін тапқан.

Сонымен қатар, ГМО өнімдері қазіргі таңда азық-түлік өндірумен қатар, дәрі-дәрмек өндіру үшін де қолданылып отыр. Гендік инженерияның дәрі-дәрмекті өндіруде пайдасы зор. Оның көмегімен ерекше аминқышқылдарды жинақтай алатын жаңа организмдер өндіріліп, дәрі-дәрмек өндіруде жаңа әдіс технологиясы дами бастады. Бірақ, ғалымдарды ГМО қосылған тағам өнімдерінің адам денсаулығына тигізетін зиянды жақтары алаңдатып отыр, денсаулыққа зиянды әсері бар екендігі туралы ақпарат күннен-күнге жаңа мәлімдемелермен толығып, кері әсерлері дәлелденіп, көптеген мемлекеттер гендік инженерияның соңғы жетістіктерін тағамға пайдаланудан бас тарта бастады. Бүгінгі таңда трансгенді организмдер адамзатқа, қоршаған ортаға тигізетін зардабының дәрежесі бойынша химиялық тыңайтқыштар мен улы химикаттарды басып озуда. Бүгінде әлем екі лагерге бөлініп отыр: гендік және молекулалық технологияларды меңгерген дамыған мемлекеттер мен ғылыми-техникалық прогресс жетілмеген дамушы елдер. Осыдан келіп гендік және молекулалық технологияларды меңгерген мемлекеттер – экспериментаторлар болса, дамымаған елдер олардың қолында тәжірибеге арналған нысанға айналып отыр. Көптеген өркениетті мемлекеттер генетикалық модификацияланған организмдерден бас тартып, олардан азат болуды жөн көреді. Ал Қазақстан қай жолды таңдамақ?

Қазақстанда ел аумағында гендік-модификацияға ұшыраған азық-түлікті бақылайтын «Гендік инженерия қызметін мемлекеттік бақылау» жөнінде заң жобасы құрылды. Ағымдағы жылдың наурызында аталмыш құжат Мәжілістің қарауына өтті. Заң жобасын Білім және ғылым министрлігі құрды. Әзірге елімізде гендік модификация қызметіне тосқауыл қоятын заңнама жоқ. Кей мамандардың айтуынша, азық-түлік қорабында ГМО қоспасы жөнінде ақпарат берілмегендіктен қазақстандықтар гендік өзгеріске ұшыраған өнімді шамадан тыс пайдаланады. Дегенмен, генетикалық ақпаратты өзгерту түрлердің сақталуы мен белгілердің өзгеріске ұшырамай беріліп отыру заңдылығына қарама-қайшы келетіндіктен, оның салдары қандай болатынын болжап айту қиын. Гендік модификацияланған өсімдіктерді химиялық улар: гербицид, пестицид, инсектицидтерді және химиялық тыңайтқыштарды қолданбай-ақ

өсіруге болады. Себебі, бұл организмдер құрғақшылыққа, суыққа шыдамды және зиянкестер олардың өнімділігіне әсер ете алмайды. Егер адамзат бүгінде ГМ-организмдерді өсіруден бас тартса, онда пестицидтер, гербицидтер және басқа улы химикаттарға қайта оралуға тура келеді. Бұрынғы Кеңес дәуірі кезінде азық-түлік бағдарламаларын жоспардан тыс орындау мақсатында егіс алқаптарына, бау-бақшаларға улы дәрілер: пестицидтер ешқандай бақылаусыз себілген. Оның салдарынан топырақ улы химикаттармен ластанған, топырақта өскен жеміс-жидектерде тыңайтқыштар мен пестицидтердің мөлшері артып, тұтынған халық арасында улану жағдайлары көбейіп кеткен және өзекті мәселеге айналған.

ГМО тыңайтқышсыз жоғары өнім бере алады. Гендік инженерия медицина, ауылшаруа шылығы салаларында пайдалануға өте тиімді. Сол себепті әлемнің түкпір-түкпірінде дәрі-дәрмек, азық-түлікті молынан өндіру үшін генді-модификацияланған организмдерді көптеп өсіріп, оларды тамақ өнімдерін, дәрілік заттар өндіру үшін барған сайын кеңірек қолдана бастады.

Сөйтіп, қорыта айтқанда, гендік-модификацияланған организмдерді өсіргенде ұтатыны мыздан ұтылатынымыз көп, сондықтан өзім мұндай гендік өзгертілген организмдерді еліміздің егіс алқаптарында өсіруге қарсымын.

УДК 551.482.2

ОГРАНИЧЕННОСТЬ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ КАЗАХСТАНА

Камбашова А., Байжигитова М.Т.

Состояние водных ресурсов Казахстана оценивается общей недостаточностью, продолжающимся их загрязнением и истощением. Экологические кризисы по характеру протекания можно разделить на две группы. В первую входят кризисы, носящие взрывной, внезапной характер. Типичными случаями такого рода кризисов являются промышленные катастрофы (Чернобыльская авария, взрыв на химическом комбинате в Бхопале, Индия). Во вторую группу входят «ползучие», медленные по характеру течения кризисы. Такого рода экологические кризисы могут протекать в течение десятилетий, прежде

чем количественные изменения перейдут в качественные. Характерными примерами таких кризисов являются аграрные экологические кризисы, к таковым мы отнесем Аральский кризис и глубже рассмотрим эту экологическую проблему. Экологические кризисы порождают целый комплекс негативных последствий. Среди них можно выделить следующие:

- 1) экологические;
- 2) социальные;
- 3) экономические;
- 4) политические.

Исходя из этого, я хочу подчеркнуть актуальность данной темы. Качество водных ресурсов является одним из лимитирующих факторов устойчивого развития Казахстана. Рассмотрим подробнее проблемы выхода из экологических кризисов на основе экологизации экономического развития на примере Аральского моря. Аральский кризис обладает многими типичными чертами экологического кризиса. Особое внимание будет обращено на альтернативные методы решения экологических проблем.

К основным группам водопотребления в РК относятся: сельское хозяйство, промышленность и коммунально-бытовое хозяйство. В последние годы объем водозабора в республике составляет в среднем 20 куб. км в год и имеет тенденцию к увеличению. Вода является государственной собственностью и предоставляется только в пользование.

Антропогенное загрязнение гидросферы в настоящее время приобрело глобальный характер и существенно уменьшило доступные эксплуатационные ресурсы пресной воды на планете. Вопросы охраны и рационального использования водных ресурсов в Республике являются актуальными. Имея обширную территорию, многоотраслевой народнохозяйственный комплекс, Республика испытывает недостаточную и неравномерную обеспеченность водными ресурсами. Огромное значение в решении данной проблемы имеет регулирование водопользования. Основной его задачей является регулирование водных отношений в целях рационального водопользования, охраны водных ресурсов от загрязнения, охраны водных ресурсов от загрязнения, засорения и истощения, а также предупреждения вредного воздействия на почву.

Таким образом, водные ресурсы Казахстана испытывают большое влияние хозяйственной деятельности человека, происходит их количественное истощение и качественное ухудшение. Решение

проблем рационального использования водных ресурсов и предотвращение их от загрязнения, засорения и истощения предполагает широкое внедрение системы организационных, экономических, правовых и других мер.

Следует отметить, что из-за экономических трудностей, переживаемых Казахстаном, ответные меры не всегда адекватны сложившимся ситуациям. Однако финансирование рационального водопользования и охраны водных ресурсов осуществляется. Защита водных ресурсов от истощения и загрязнения и их рационального использования для нужд народного хозяйства – одна из наиболее важных проблем, требующих безотлагательного решения. Экологические проблемы требуют эффективного решения задач по охране окружающей среды, в том числе гидроресурсов.

Охрана и рациональное использование водных ресурсов – это одно из звеньев комплексной мировой проблемы охраны природы.

ӘОЖ 631.671.43

ҚАЛА МАҢЫНДАҒЫ БҮЛІНГЕН ЖЕРЛЕРДІ ҚАЙТА КАЛПЫНА КЕЛТІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нүсіп А., Қабылтай А., Избасов Н.Б.

Көпшілік қалалық топырақтардың қазіргі жағдайы соңғы жүз жылдық даму көрінісін көрсетеді. Индустрияның қарқынды даму заманында өнеркәсіпті дамыту саласында қалалық қауымдарды, мұнай өңдеу орындарын тиімсіз пайдалану салдарынан, жер телімдерінде техногенді факторлардың бұзылуы болады. Бұл қалалық аймақтар улы химиялық заттармен, полигон қалдықтарымен, карысты – суффозион әсерінен тозып, эрозияға ұшырап, көшкіннен, су тасқындарынан ластанған. Олар қалалық қоршаған ортаның кері әсер етуші факторлары болып табылады.

Жерді пайдалану және табиғи ресурсты қолдануға байланысты салық төленеді: бұзылған жерді пайдалану кезінде нарықтық баға экономикалық факторларға қатысты өзгереді. Бұл экономикалық жоспарлау қаланың менеджменттік жүйесін қайта бағалауға әкеледі.

Мұндай түбегейлі өзгерістер қалалық жерді сапасына қарай бағалау, қолданыстағы тәсілін жетілдіру, бұзылған қалалық аймақтарды қалпына келтіру және жетілдіруге мүмкіндік береді.

Қалалық жердің сандық және сапалық тозуға ұшырағанан, антропогендік қалыптастыруды, әр түрлі дәрежеде ажыратуға мүмкіндік берілмейді. Бұны тек «бұзылған және ашық техногенез» деп түсіндіруге болады және түзету шараларын жүзеге асыруға ықпалын тигізеді.

Ғылыми әдебиеттерде, антропогенді қасиеттерінің даму әсерінен топырақтың құрамының өзгеру процесі, адам іс-әрекеті қоршаған ортаны бұзуға әкеліп соғады делінген. Өз құрамын өзгерткен барлық топырақтар (жылы, сулы, ауалы, химиялық режиммен, өсімдік қабатты, рельефті және т.б.) қоршаған ортаның әсерінен еріксіз немесе көп қолдану нәтижесінде антропогендік жағдайға ұшырайды.

Химиялық ластану, өндірістік қоқыстар, құрылыс қалдықтары, гидрологиялық режимінің нашарлауы, рельефтердің тозуы және өсімдіктер жамылғысы-бұл фактордың толық түрі емес, қалалық топырақтың бүлінген жерлер аумағының себебі осылар болып табылады. Бұл факторлар топыраққа, жер асты және беткі суларға, жер атмосферасына қала аумағында еркін таралуына мүмкіндік берілмейді. Мысалыға, қолданылуына келсек-құрылыс жүрген жерде топырақ үгітіліп бұзылғаны немесе гидрологиялық ластануына әкеліп соғады.

Полигон қалдықтары және де бұдан басқа геологиялық қоршаған орта жердің құнарсыздануына жол беретін фильтрлі және биогазды жер асты гидросферасына, жер асты атмосферасына топырақтың қалың қабатына басты тасымалдаушы және біріктіруші. Жердің гидрохимиялық құрамының өзгеруі карсты және суффозия кері әсеріне судағы ауаның өзгеруіне жердің температуралы және химиялық тепе-теңдігіне, өсімдік жамылғы қабатының бұзылуына әкеліп соғады.

Бұзылған жер сипаттамасын негізгі үш функциональді элементтік жағдайға бөледі: технологиялық-механикалық беткейінің бұзылуы; табиғи-биологиялық немесе экологиялық – әсер етуші бұзылған аймақтардың қоршаған ортасы және қоғамдық-техногенезді фактор әсер етуші жердің тұрғындары денсаулығына әсерін ескеру.

Көбіне таралған әдістерге «бұзылған жерді түрлі жұмыстармен қалпына келтіру, қолданысқа енгізу». Тек бұл ғана емес, жүргізілген жұмыстар нәтижесі өнеркәсіптен бұзылған жерлерді қалпына келтіріп, антропогендік ландшафтарды сақтайды.

Энциклопедиялық әдебиеттерде жерді қалпына келтіру және жартылай қалпына келтіру, ауыл шаруашылық тұрғыда жөндеуге болады делінген. Бұл процесті жерді тыңайтуға, орманды қалпына

келтіруге саябақтарды және тағы сол сияқты ұйымдарды ұйымдастыруға қолданады. Осыған ұқсас әдебиеттер мынадай тұжырымды қалыптастырады: ландшафтарды жақсарту, жердің өнімділігін арттыру, адам әсерінен жарамсызданған жерлерді қалпына келтіру.

ӘОЖ 504.06:665.61

МҰНАЙ КЕН ОРЫНДАРЫНДА ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ ШАРАЛАРЫН ҚАРАСТЫРУ

Берікбай Б., Наурызалиев Н.А.

Қоршаған ортаны қорғау бойынша қойылған мақсаттарға жету үшін міндеттемелер қабылдайды:

- қоршаған ортаны қорғау бойынша бағдарламаларды дайындау мен іске асыру бойынша, мекеменің алдынан шығатын өнеркәсіптік және экологиялық қауіпсіздіктің ең маңызды міндеттерін үнемі анықтап әрі шешіп отыруды қамтамасыз ететін пәрменді рәсімдер жасау;
- қоршаған ортаға, қызметкерлер мен тұрғындарға жасалатын ықпалдың алдын алуға байланысты жоспарланатын және іске асырылатын әрекеттер мен шаралардың осындай ықпалдың салдарларын жою бойынша шараларға қарағанда басымдығын сақтау;
- жүзеге асырылатын жұмысының, өнімдерінің және көрсетілетін қызметтерінің қоршаған ортаға, қызметкерлер мен тұрғындарға жасайтын ықпалының сипаттамалары мен көрсеткіштерін дәйекті түрде үздіксіз жақсартуға ұмтылу, сондай-ақ табиғи ресурстарды ғылымның, техниканың және қоғамның қазіргі заманғы деңгейіне түгелдей сәйкес тұтыну;
- мұнай, мұнай өнімдері мен газдың ысырабын азайту, сондай-ақ олардың қоршаған табиғи ортаға тап болуының алдын алу бойынша тұрақты, мақсатты жұмыс жүргізу;
- мұнай компанияларының өнеркәсіптік қауіпсіздігі, еңбекті қорғау, қоршаған ортаны және денсаулықты қорғау саласындағы қызметін реттемелейтін халықаралық, ұлттық заңнаманың, халықаралық келісімдердің талаптарының орындалуын қамтамасыз ету;

- кез келген басқарушылық өндірістік шешімдерді көзделіп отырған жұмыстың, өндірілетін өнімнің және көрсетілетін қызметтердің экологиялық жақтарын міндетті түрде ескере отырып қабылдау және іске асыру;
- шаруашылық қызметінің жоспарланатын түрлерінің, өнімдерінің және көрсетілетін қызметтерінің қоршаған ортаға, қызметкерлер мен тұрғындардың денсаулығына жасайтын ықпалын бағалауды іске асыру;
- компаниялардың өндірістік нысандарының қызметін жүзеге асырған кезде, жоспардан тыс ысырапты азайту бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру;
- өнеркәсіптік және экологиялық қатерлерді бағалауды, оларды азайту, олардан пайда болған ысыраптың орнын толтыру бойынша шаралар әзірлеуді жүзеге асыру;
- компаниялардың өндірістік нысандары жұмыс істейтін аудандардағы қоршаған ортаның сапасын үнемі жақсартып отыруға ұмтылу.

Кез – келген мұнай өндіруші кәсіпорын белгілі бір мөлшерде табиғатқа зиян келтіріп отыр. Оны мұнай компанияларының ешқайсысы айналып өте алмайды. Тек басты мақсат қоршаған ортаға келетін зиян мөлшерін неғұрлым азайту үшін әрекет ету.

Қоршаған ортаның бас ауруға айналған келесі мәселе жабдықталған қоқыс полигондарының жоқтығы. Қазіргі кезде жұмыс жасап тұрған жалғыз түйір қоқыс палатонның дәл қазір қоқыс қабылдауға еш мүмкіндігі жоқ. Себебі оның жұмысы осыдан төрт жыл бұрын тоқтатылуға тиіс болған. Алайда жаңа полигонның салынып бітпеуіне орай қала қоқысы әлі күнге дейін сонда төгілуде.

Табиғатқа келіп жатқан зиян күн санап өсуде. Республика бойынша облыс өндірістік қалдық шығарудан екінші орында, ал қоршаған ортаны қорғау бюджеттен бөлініп жатқан ақша көлемі жағынан 14-ші орында. Жергілікті табиғатты қорғаушы басқармалар өнеркәсіп орындарынан шығынды миллиондап өндіргенімен, нақты нәтиже байқалмайды. Жағдай осылай жалғаса берсе, жер мен көктің арасын күл – қоқыс қаптайтын болады.

Республикамызда жақын және алыс шетелдерде қоршаған ортаны қорғау мәселесіне көп көңіл бөлінуде. Қазіргі кезде шектен тыс ластанған аймақтардың жағдайын бақылау, қоршаған орта сапасына баға беру, келешегіне болжам жасау және табиғатты қорғау шараларын жүзеге асыру маңызды мәселелердің бірі болып отыр.

ӘОЖ 528.4(574)

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ, ЖАМБЫЛ АУДАНЫ НЕГІЗІНДЕ ШАРУАШЫЛЫҚ АРАЛЫҚ ОРНАЛАСУ ЖҮЙЕСІН ЗЕРТТЕУ

Мадиев Р., Абдешев К.Б.

Еліміздің жер қорында Жер Кодексінде көрсетілгендей жердің барлық нысаналы мақсатына сәйкес жеті санаты бар. Жерге орналастыру саласында аймақтық факторлардың жер ресурстарын пайдалану тиімділігін арттырудағы маңыздылығы айқын.

Жамбыл ауданы бойынша жер санаттарының үлес салмағы бойынша көрсетілген мәліметтерге сәйкес жер қорының құрылымына талдау жасайтын болсақ, ең жоғары үлесті ауылшаруашылық мақсатындағы жерлер құрап отыр, оның үлес салмағы 56,7 пайызды құраса, одан кейінгі орында орман қоры жерлері құрады, үлес салмағы 28,9 пайыз, елді мекендер жерлері 6,3 пайызды, өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және басқа мақсаттағы жерлер 1,8 пайызды, ерекше қорғалатын табиғи аймақ жерлері 0,2 пайызды, су қоры жерлері 0,1 пайызды, босалқы жерлер 5,9 пайызды құрап отыр. Мәліметтер бойынша ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлер көлемі 10572,38 га-ға, елді мекен жерлері 1166,27 га-ға, өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және басқа мақсаттағы жерлер 28,61 га-ға ұлғайғанын көрсетеді. Ерекше қорғалатын табиғи аймақтық жерлері, орман қоры жерлері және су қоры жерлерінің көлемі өзгеріссіз қалды. Ал, босалқы жерлер көлемі 4183,27 га-ға азайды. Аудан бойынша жер көлемі 7583,99 га-ға ұлғайды.

Жамбыл ауданының шаруашылықаралық жерге орналастыру жұмыстарына сәйкес жер пайдалану көрсеткіштері төмендегідей. 2012-2014 жылдар аралығында тек Шаруа (фермер) қожалығын жүргізуге арналған жерлер 17668,24 га артып отыр, қалған мемлекеттік емес ауыл шаруашылықтық заңды тұлғалардың жерлері 7090,65 га-ға, мемлекеттік ауыл шаруашылықтық заңды тұлғалардың жерлері 9,72 га-ға азайған, ал бақшалық жүргізу үшін азаматтарға берілетін жерлер өзгеріссіз 1647 га құрайды.

Зерттеулерден анықтағанмыздай екі жылдың аралығының өзінде жер пайдаланудың айтарлықтай өзгерістерге ұшырап отырғандығын байқаймыз. Бұл жағдайларға әсер ететін себептер анықталып отыр: техникамен қамтамасыз етілу деңгейінің төмендігі, мұндай жағдайлар

өнімдерді еуропалық стандарттарға сай сапалы дайындауға мүмкіндік бермейді; ауыспалы егістердің белгілі уақыт аралығында алмасып отырмауы; егістік алқаптарды пайдалану жердің балл бонитетін ескеріп қолданбауы; үлкен мерзімге несиелеу және кепілге өндірілетін өнімдерді банктердің қабылдамауы және тағы басқа жағдайлар.

Жұмыстың мақсаты Жамбыл ауданындағы агроқұрылымдардың жер ресурстарын тиімді пайдалануын шаруашылық аралық жүйесі негізінде қолайлы жер пайдалануларын қарастыру болып табылады. Сондықтан, жергілікті жердің жағдайына қарай Жамбыл ауданындағы жер пайдаланудағы ауылшаруашылық алаптары мен аймақтар нәтижесінде бұрынғы кемшіліктерді және жіберілген қателіктерді түзету мақсатында, шаруа (фермер) қожалықтарын құру үшін, олардың келешекте мамандандырылуын ескере отырып, үш табиғи-климаттық аймақтардан жер алқаптары таңдалды:

- бірінші жер алқабына мал шаруашылығы бағытындағы шаруа (фермер) қожалықтарын құру үшін таулы-далалық және тау етегі аймақтарынан бөлінеді. Ертеде бұл территориялар бұрынғы майда колхоздарды ұсақ қоныстандыру мақсатында қарқынды пайдаланылған;
- екінші жер алқабы тау етегі және шөлді аймақтардың қиылысқан жерлерден бөлінеді. Бұл жаққа суағру жүйесі, инженерлік коммуникациялар, әлеуметтік-тұрмыстық саласы дамыған Жамбыл ауданының орталық бөлігі кіреді. Бұнда егін шаруашылығы бағытындағы шаруа (фермер) қожалықтарын ұйымдастыру көзделуде;
- үшінші алқап тәлімді егістіктің кеңейтілген территориясымен шөлді аймақтардан беріледі. Мұнда егін шаруашылығы мен мал шаруашылығы үйлестірілуі мүмкін.

Аталған жағдайлар шаруа (фермер) қожалықтарын ұйымдастыру үшін жер алқаптарын бөлу сызбасы әлеуметтік, экономикалық, ұйымдастырушылық-шаруашылықтық талаптарды толығымен қанағаттандырады және жерге шаруашылық етудің түрлі формаларын (жеке, ұжымдық, акционерлік және басқалары) жүйелеуді қарастыратын, жер реформасының сұрақтарын толық шешеді.

ӘОЖ 631.4(075.8)

БАЙЗАҚ АУДАНЫ «ШАХАН» ЖШС ЕГІСТІК ЖЕР ТОПЫРАҚТАРЫНЫҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ГУМУС МӨЛШЕРІН ЗЕРТТЕУ

Абильдаева А., Махметова А., Әзберген М.І.

Жер ел байлығы, мемлекет экономикасын өркендеуге ықпал ететін стратегиялық ресурс. Жер ауылшаруашылық өндірісінің басты құралы болып табылады. Жер мониторингі мен жер сапасын бағалау қазіргі кезде өзекті мәселердің бірі.

Жамбыл облысы Байзақ ауданы «Шахан» ЖШС-нің егістік жерлерінде жасалған топырақтық зерттеулер құрамында топырақтардың морфологиялық көрсеткіштері мен топырақтағы қоректену элементтерінің мөлшері және олардың бақылау жылдары бойы (үш кезең бес жылдан) өзгеруі зерттелді.

Аудан аумағының бедері және топырақ негізіндегі жыныстар мен топырақ жамылғысы үлкен әртүрлілігімен сипатталады. Бұл топырақтар суық климаттық жағдайда, таулы аймақтарда қалыптасқан.

Егістік жерлерде топырақтық зерттеулер бекітілген тәртіп бойынша стационарлы экологиялық алаңшаларда жасалады. Қазақстан жерлерінің табиғи-ауылшаруашылық зоналауына сәйкес шаруашылықтың территориясы тауетегі-шөлді-далалық зонада, Оңтүстік-Қазақстан провинциясы, Батыс Каратау-Қырғыз округінде орналасқан.

Топырақтардың морфологиялық көрсеткіштерін талдау нәтижесінде зерттелген аудан топырақтары шалғынды сұр топырақ екені анықталды.

Топырақ құнарлылығын анықтайтын басты агрохимиялық көрсеткіштің бірі – гумус. Ол негізінен өсімдіктердің және топырақты мекендейтін микроорганизмдер мен жәндіктердің қалдықтарының қоспасынан тұрады. Гумустың түзілуіне жергілікті жерлердің климат ерекшеліктері, топырақ микроорганизмдері, адамдар әрекеті әсер етеді. Түрлі топырақта гумус мөлшері әртүрлі болады. Кейбір топырақта оның мөлшері топырақ массасының жүзден бір бөлігіндей болса, екінші біреулерінде оның оннан бір бөлігін құрайды. Мысалы, шөлді аймақ топырағында гумус 0,5-1% болса, қара топырақты аймақтарда 10%-ке дейін жетеді.

Шаруашылық территориясындағы топырақ мониторингі нәтижелері корсеткендей, соңғы жылы басқа кезендермен (2008, 2003 жылдар) салыстырғанда гумус мөлшері барлық горизонт кабаттары бойынша төмендеген. Мысалы, Ап горизонтында 1,5%-тен 1,21%, дейін өзгерген (2003 жылы – 1,5%, 20018 жылы – 1,41%, соңғы жылы – 1,21%), А1 горизонгтында – 1,3-тен 1,04% дейін, ал А2 горизонтында – 1,1-ден 0,96% дейін мөлшері төмендеген. Топырақтағы гумус мөлшері жалпы бірқалыпты өзгерген және оның заңдылығын сызықты тәуелділік ретінде математикалық түрде жазбалауға келеді.

Басқа қоректену элементтер (жалпы азот, жалпы фосфор, т.б) мөлшерлерінің де төмендегені байқалады, олардың топырақ құрамындағы үлесінің өзгеруі еш заңдылыққа бағындайды.

Азотқа келетін болсақ, ол - өсімдік үшін негізгі қоректік элементтердің бірі. Топырақта азоттың шамамен 94% органикалық қосылыстар құрамына енеді, ал гумустың 5% жалпы азоттың үлесі болып есептелетіні белгілі. Демек, топырақта азоттың жалпы қоры органикалық заттар мен гумус мөлшеріне тікелей байланысты. Зерттеулерде анықталған нәтижелер мұндай заңдылықты айқындамады. Мысалы, 2003 жылы жалпы азот мөлшері Ап горизонтында 0,108% құраса, 2008 жылы – 0,08%, ал соңғы жылы – 0,091% тең болды.

Зерттеулер нәтижелері шаруашылық өндірісіндегі жер топырақтары сапасын (құнарлығын) көтеру мақсатында жасалған іс-шаралар төмендегі деңгейде екенін және тиімсіз жүргізілгенін айқындады.

Сонымен, Жамбыл облысы Байзақ ауданы «Шахан» ЖШС-нің егістік жерлерінің мониторингі қаралған мерзім арасында олардың топырақтар көрсеткіштерінің өзгеруін айқындауға мүмкіндік берді. Осы зерттеу нәтижелері шаруашылықтың егістік алқаптарында топырақтардың құнарлығын арттыру және жерді тиімді пайдалану мақсатында ғылыми-негізделген шараларды құрастыру үшін; жер сапасын (бонитет баллын) және жердің бағалау (кадастрлық) құнын анықтау үшін маңызды.

УДК 666.42

АРМИРОВАННЫЙ ШЛАКОПЕМЗОБЕТОН

Сейдибалиева А., Сагындыков А.А.

В данной работе выполнена оценка прочностных показателей шлакопемзобетона с объемным армирующим компонентом спиралевидной формы длиной 15, 20, 25 мм, диаметр пружины 5 мм, диаметр стальной проволоки 0,5 мм, для сравнения испытаниям подвергались также образцы с линейной фиброй из тонкого листа длиной 33 мм, шириной 2 мм, толщиной 0,3 мм.

Для приготовления опытных образцов использовались армирующие материалы в дозировках 70 кг/м^3 , что соответствует коэффициенту фибрового армирования по массе 2,5%.

Приготовление фибробетона производилось в следующей последовательности. На начальном этапе перемешивались до однородности цемент и пористый песок, далее постепенно добавлялось волокно и снова производилось перемешивание. Затем в полученную смесь добавлялся крупный заполнитель в виде шлакового пористого гравия в соответствии с принятой дозировкой. Дальнейшее перемешивание происходило при постепенном добавлении воды с растворенной в ней пластифицирующей добавкой до получения однородной бетонной смеси. В качестве добавки был использован суперпластификатор Полипласт в дозировке 1% от расхода цемента.

Графическая интерпретация изменения прочностных параметров при введении стальных фибр с постоянным коэффициентом фиброармирования в сочетании с пластифицирующей добавкой показало следующие результаты:

- для контрольного образца (без добавки и фибры) $R_{сж} = 27,2 \text{ МПа}$, $R_{изг} = 3,73 \text{ МПа}$, $R_p = 5,20 \text{ МПа}$;
- для образца с пластифицирующей добавкой (без фибры) $R_{сж} = 39,9 \text{ МПа}$, $R_{изг} = 4,14 \text{ МПа}$, $R_p = 5,50 \text{ МПа}$.

По результатам испытания образцов на сжатие при введении модифицирующей добавки диагностировалось увеличение прочности на сжатие на 47% по сравнению с контрольным образцом. При совместном действии добавки и стальной линейной фибры прирост прочности составил 49%, стальной спиралевидной фибры ($l = 20 \text{ мм}$) - 51%. Решающее влияние на возрастание прочности на сжатие оказала

добавка, позволившая сократить расход воды с сохранением реологических свойств бетонной смеси.

Влияние пластифицирующего компонента на изменение прочности на растяжение при изгибе в сторону ее увеличения на 11% по сравнению с контрольным образцом объясняется получением при гидратации цемента гидросиликатов кальция волокнистой структуры, позволяющей им работать на растяжение. При совместном действии добавки и стальной линейной фибры прирост прочности составил 85%, разработанной стальной спиралевидной фибры -134%. Прирост прочности на растяжение при раскалывании составил при совместном действии добавки и стальной линейной фибры -15% по сравнению с контрольным образцом, в то время как стальной спиралевидной фибры - 42%. Получаемый эффект упрочнения в значительной мере зависит от вида используемых волокон, характера их сцепления с бетонной матрицей.

Анализ результатов испытаний шлакопемзобетона, армированного одновременно высокомодульными и низкомодульными волокнами, позволяет отметить, что получен материал, прочность которого превышает прочность обычного шлакопемзобетона. Величина наибольшего прироста прочности на растяжение при изгибе в данном случае составляет 4,2 МПа, или 23%.

Таким образом, посредством армирования, в том числе путем дополнительного использования полимерных волокон, может быть достигнуто улучшение поровой структуры шлакопемзобетона и соответственно повышение механических и деформативных свойств, что в конечном итоге расширяет область его применения.

УДК 726.2

СОБОР СВЯТОЙ СОФИИ В СТАМБУЛЕ

Абдыхалыков А., Ноғайбекова М.Т.

В настоящее время находится в историческом центре Стамбула, район Султан Ахмет. После захвата города османами Софийский собор был обращён в мечеть, а в 1935 году он приобрёл статус музея. В 1985 году Софийский собор в числе других памятников исторического центра Стамбула был включён в состав Всемирного наследия ЮНЕСКО.

Более тысячи лет Софийский собор в Константинополе оставался самым большим храмом в христианском мире — вплоть до постройки Собора Святого Петра в Риме. Высота Софийского собора — 55,6 метров, диаметр купола 31 метр (рис. 1).

Рис. 1

На постройку был употреблён лучший строительный материал. Мрамор привозили из Проконниса, Нумидии, Каристаи, Иераполя. Также в Константинополь по императорскому циркуляру свозились архитектурные элементы древних построек (например, из Рима были доставлены восемь порфировых колонн, взятых из храма Солнца, а из Эфеса восемь колонн из зеленого мрамора). Кроме мраморных украшений Юстиниан, с целью придать возводимому им храму небывалый блеск и роскошь, использовал на его украшение золото, серебро, слоновую кость. В плане собор представляет собой продолговатый четырёхугольник 75,6×68,4 м, образующий три нефа: средний — широкий, боковые — более узкие. Это базилика с четырёхугольным средокрестием, венчанным куполом. Гигантская купольная система собора стала шедевром архитектурной мысли своего времени. Прочность стен храма достигается, по мнению турецких исследователей, за счёт добавления в строительный раствор

экстракта листьев ясеня. В 1935 году с фресок и мозаик были счищены скрывавшие их слои штукатурки.

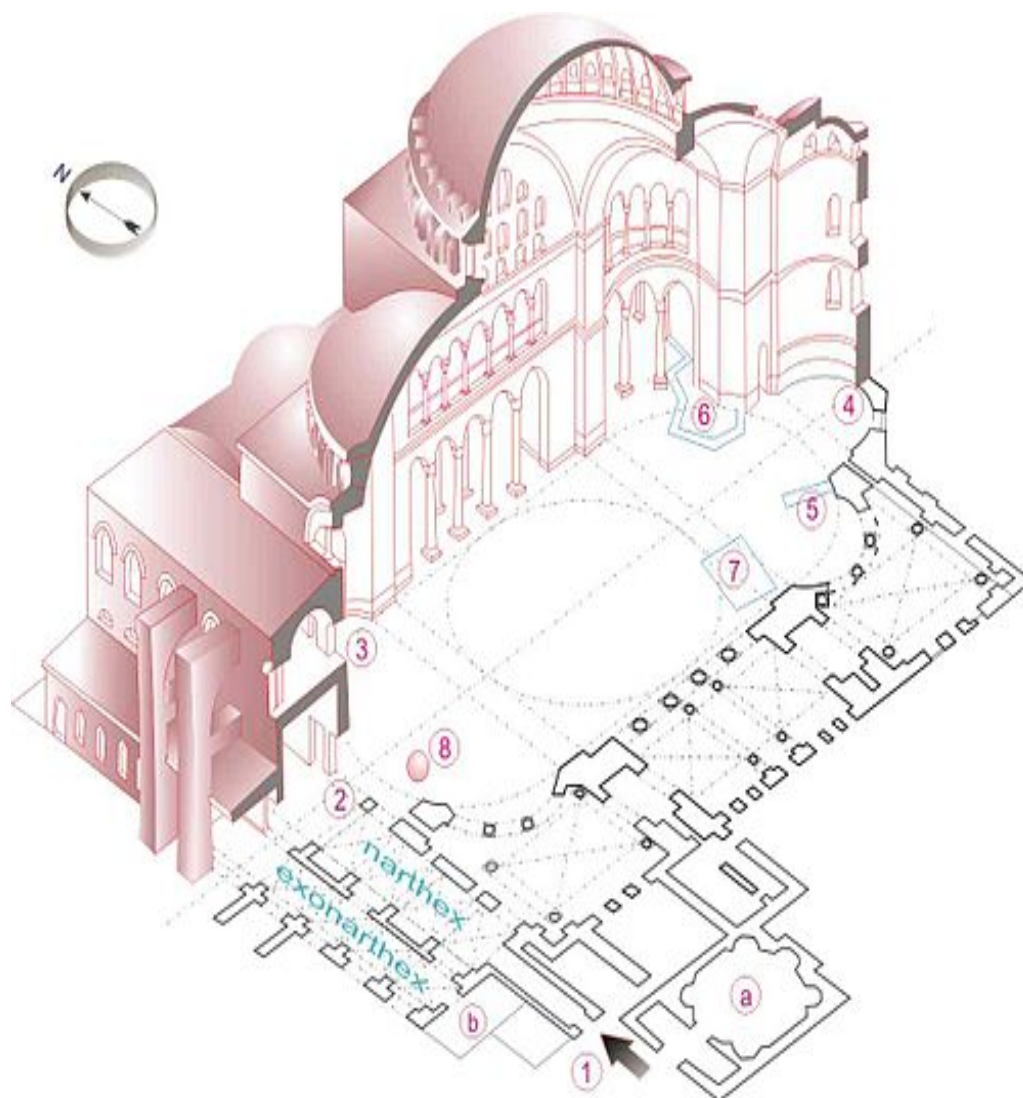

Рис. 2. 1 – вход; 2 – императорские ворота; 3 – плачущая колонна; 4 – алтарь –Михраб; 5 – Минбар; 6 – ложа султана; 7 – Омфалос («пуп мира»); 8 – мраморные урны из Пергама; а – баптистерий византийской эпохи, гробница султана Мустафы I; b – минареты султана Селима II

Таким образом, в настоящее время на стенах храма можно видеть и изображения Иисуса Христа и Богородицы, и цитаты из Корана на четырёх больших щитах овальной формы. На перилах верхней галереи храма можно обнаружить граффити, оставленные на протяжении всей истории его существования. Наиболее древние из них покрыты прозрачным пластиком и считаются одной из охраняемых достопримечательностей.

УДК 624.9.012

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЧНОСТИ КОСВЕННО-АРМИРОВАННЫХ БАЛОК ПО НАКЛОННОМУ СЕЧЕНИЮ

Сейдуллаев Е., Каппаров А., Ермуханов К.Е.

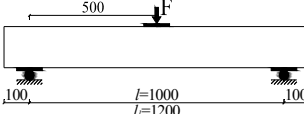
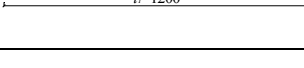
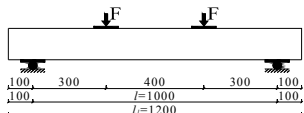
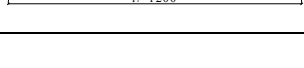
Целью наших экспериментальных исследований является выявление вклада косвенного армирования на предельную поперечную силу, воспринимаемую изгибаемым железобетонным элементом по наклонному сечению при их разрушении. Для достижения данной цели необходимо было решить следующие задачи: разработать методику испытаний; выполнить испытания опытных образцов с различными процентами косвенного армирования для определения предельной поперечной силы, и вклада косвенного армирования на несущую способность; выявить особенности влияния косвенного армирования в элементах на величину несущей способности и характер и формы разрушения по наклонным сечениям; экспериментально установить предельную поперечную силу воспринимаемую изгибаемым железобетонным элементом по наклонному сечению, при различных коэффициентах косвенного армирования.

Опытные образцы были разделены на 2 группы для исследования различных факторов, влияющих на предельную поперечную силу, воспринимаемую наклонными сечениями. Первая группа состоит из двух балочек-близнецов (ТАА-1.1 и ТАА-1.2) с поперечным армированием – сетками с шагом 70 мм в виде пакета сеток из проволоки Ø3Вр-I и Ø4Вр-I. Во второй группе также балочки - близнецы (ТАА-2.1 и ТАА-2.2) с поперечным армированием сетками в виде пакета с шагом 50 мм из проволоки Ø3Вр-I и Ø4Вр-I. Во всех образцах растянутая зона армировалась стержнями 2Ø12 А-III. Размеры опытных образцов (табл.) были обусловлены ограничениями испытательного оборудования, имеющегося в наличии. Задачами исследований 1-й группы являлись получить результаты влияния косвенного армирования на несущую способность по наклонному сечению от совместного действия изгибающего момента M и поперечной силы Q . Задачами исследований 2-й группы являлись получить результаты влияния косвенного армирования на прочность по наклонному сечению при действии в основном поперечной силы Q .

Разрушение всех образцов как и ожидалось, не отличалось от разрушения балок по наклонному сечению при действии сосредоточенных нагрузок, т.е. идентично как у опытов ранее проводимого другими авторами.

Таблица

Основные данные опытных образцов и результаты эксперимента

Марка образца	$B \times h \times h_0$	R	R_b	R_{bt}	$\mu_{s,xy}$	Схема испытания	F_{exp}	$F_{снп}$	$F_{exp}/F_{снп}$
ТАА-1.1 ТАА-1.1а	75×150×135 мм	В26.4 МПа	21.05 МПа	2.06 МПа	0,0180		76,8	64,48	1,191
							68,1	58,81	1,158
ТАА-1.2 ТАА-1.2а					0,0102		76,53	64,48	1,187
							67,4	58,81	1,146
ТАА-2.1 ТАА-2.1а					0,0252		109,4	90,21	1,213
							87,6	74,5	1,176
ТАА-2.2 ТАА-2.2а					0,0142		108,8	90,21	1,206
							86,9	74,5	1,168

Окончательное разрушение образцов наступило при большом раскрытии наклонных трещин. Зависимости прочности по наклонному сечению от коэффициента косвенного армирования приведены в рисунке 1.

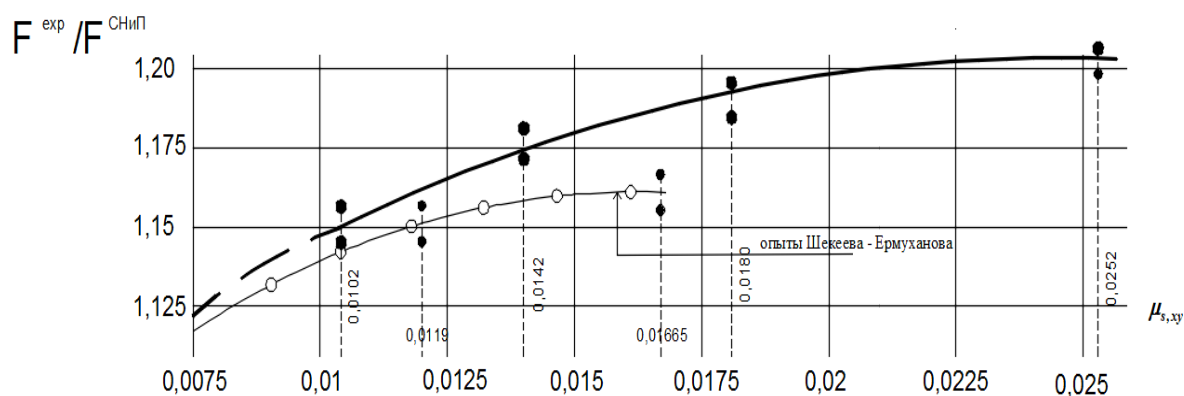

Рис. 1

**ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ ЖӘНЕ БИОЛОГИЯ.
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ**

**ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ И БИОЛОГИЯ.
ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА**

УДК 544.526:542.949.41

**ПОЛУЧЕНИЕ СТРУКТУРООБРАЗОВАТЕЛЯ
БЕССТРУКТУРНЫХ ПОЧВ НА ОСНОВЕ
КЕРАТИНСОДЕРЖАЩИХ ОТХОДОВ**

Каршева К., Цой И.Г.

Перо составляет 5-7% от общей массы взрослой птицы. Увеличение масштабов производства куриного мяса, увеличение количества и мощности птицефабрик делает актуальной проблему комплексного использования отходов птицефабрик. Представленная работа посвящена разработке способа переработки пухо-перьевых отходов птицефабрик с целью их дальнейшего использования для улучшения структуры почвы. Таким образом, мы пытаемся одновременно решить две экологические проблемы: улучшение свойств почвы и утилизация отходов птицефабрик. Следует отметить, что известные способы структурирования бесструктурных почв основаны на использовании синтетических водорастворимых полимеров, которые не производятся на территории Республики Казахстан, и вследствие этого практически не применяются в отечественном сельском хозяйстве в настоящее время из-за дороговизны. Предлагаемый подход использования для этого продуктов переработки пухо-перьевых отходов птицефабрик на настоящий момент не имеет аналогов. В таблице 1 приведены результаты эксперимента по исследованию структурообразующих свойств водных растворов гидролизатов, полученных путем щелочного гидролиза шерстных и пухо-перьевых отходов. Конечный продукт получался в виде водного раствора с величиной рН близкой к нейтральной, который может быть использован непосредственно для обработки почвы сразу без выделения. При этом состав продукта

приближается к составу обычных комплексных удобрений благодаря присутствию в нем соединений калия фосфора и азота.

Структурообразованию подвергали образцы типичной бесструктурной сероземной почвы. Экспериментально отрабатывались оптимальные условия гидролиза по следующим критериям: концентрация гидролизующего агента, температура и длительность гидролиза. Проведение гидролиза в среде 1%-ного КОН потребовало слишком больших затрат времени, что неприемлемо с технологической точки зрения.

Таблица 1

Доля водопрочных агрегатов после обработки
бесструктурной почвы гидролизатом кератина

Вид отходов	Доля водопрочных агрегатов (% , масс)					
	5% КОН		3% КОН		1% КОН	
	60°C	80°C	60°C	80°C	60°C	80°C
Перо-пуховые отходы (β-кератин)	42,3	52,1	62,8	66,1	-	-
Отходы шерсти (α-кератин).	38,9	34,6	19,7	18,6	-	-
Контрольный образец	0	0	0	0	-	-

5%-ный раствор щелочи вызывал слишком быструю деградацию кератина, особенно при высокой температуре, что затрудняет фиксирование конечной точки гидролиза. Результаты, представленные в таблице, наглядно демонстрируют формирование в образцах почвы максимального количества водоустойчивых агрегатов диаметром более 0,25 мм при проведении гидролиза кератин содержащих отходов в 3%-ном КОН при температуре 80°C. α-кератин шерсти оказался менее устойчив и, соответственно, требует более мягких условий щелочного гидролиза. Предлагаемый способ гидролитического разложения пухоперьевых отходов не требует значительных затрат особого оборудования высоких температур дефицитных реагентов. Полученный продукт помимо структурообразующих свойств также обогащает почву питательными веществами: калием, фосфором, азотом в усвояемой форме.

ӘОЖ 675.043(088.8)

« $\text{TiOSO}_4 - (\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} - \text{H}_2\text{O}$ » ЖҮЙЕСІНІҢ 25°C-ДЕГІ ИЗОТЕРМИЯЛЫҚ ЕРІГІШТІГІН ЗЕРТТЕУ

Аманжол Ж., Ахмедов Ж.А.

Әлемдік өнеркәсіп өндірісінің қазіргі даму бағыты аз және қалдықсыз өндірістік принципті қамтамасыз ету, технологияда залалсыз заттарды қолдану болып табылады.

Былғары және үлбір өндірісінің техникалық-экономикалық тиімділігін арттыру ғылыми-техникалық прогрестің жеделдеуімен тығыз байланысты. Бұл мақсатта көптеген мәселелерді шешудің маңызы зор. Шикізаттың сапасын арттырып, оны мейілінше тиімді пайдалануды көздеу, технологиялық үрдістерді интенсивтендіру, өндірісті механикаландыру, еңбек өнімділігін арттыру, қалдықсыз технологияны енгізу, жаңа материалдарды қолдана отырып қоршаған ортаның ластануын азайту және т.б.

Хром қосылыстарымен қатар илегіштік қасиетке ие көптеген металл тұздары да бар екені белгілі. Оларға жататындар хром, цирконий, титан, алюминий, темір және кремний қосылыстары.

Титан сирек кездесетін металдар тобына жатады, бірақ бұл металл геологиялық зерттеулер көрсеткендей табиғатта жеткілікті түрде кең таралған және қазіргі таңда техниканың көптеген салаларында тиімді қолданылады. Кешенді минералды илегіштерді алуда титан және аммониймолибдаты қосылыстарын пайдалану мүмкіндігі, осы қосылыстарының табиғаттағы біршама бай қорына негізделген.

Қазіргі уақытта илеу алдында көпкомпонентті илегіштердің ерітінділерін және илеу үрдісінде дайын күйінде қолданылатын құрғақ ұнтақ тәрізді илегіштерді алуға бағытталған көптеген ғылыми тәжірибелер жүргізілді.

Жасалған жұмыстардың жиынтығына қарамастан, кешенді минералды илегіш заттардың былғары өндірісінде қолданылуы әлі жеткіліксіз. Осы негіздерге байланысты бұл жұмыста изотермиялық ерігіштігі әдісімен 25°C-де « $\text{TiOSO}_4 - (\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} - \text{H}_2\text{O}$ » жүйесінде жаңа қосылыстың түзілуін зерттеу, ерігіштік диаграммасы негізінде титанаммониймолибдаты қосылысының түзілу заңдылықтарын айқындап және оны қатты фаза түрінде бөліп алу қарастырылады.

Бұл жұмыста « $\text{TiOSO}_4 - (\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} - \text{H}_2\text{O}$ » жүйесіндегі компоненттердің өзара әрекеттесуі изотермиялық ерігіштігі әдісімен зерттелініп, 21 қию анықталды. Бастапқы компоненттер ретінде «талдау үшін таза» маркалы $\text{TiOSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, «химиялыз таза» маркалы $(\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} \cdot 4\text{H}_2\text{O}$ және дистилденген су қолданылды. Кристаллогидраттар құрамы тұзсыз суға қайта есептелінді.

Сұйық және қатты фазалар арасындағы тепе-теңдікті және қаныққан ерітінділердің құрамын анықтауда Мерцлин ұсынған қию әдісі қолданылды. Эксперимент әдісі мақалада келтірілген. Титанил сульфаты және су қоспасына, құрамының өсуіне қарай аммониймолибдаты қосылып, 11 қию және аммоний молибдаты-су қоспасына титанил сульфаты қосылған 9 қию зерттелінді.

« $\text{TiOSO}_4 - (\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} - \text{H}_2\text{O}$ » жүйесі бастапқы компоненттердің өзара химиялық әрекеттесуі нәтижесінде жаңа қосылыстың құрамы $5\text{TiOSO}_4 \cdot (\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} \cdot 44\text{H}_2\text{O}$ түзілуімен сипатталады. Құрамы $5\text{TiOSO}_4 \cdot (\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} \cdot 44\text{H}_2\text{O}$ қосылыстың концентрленген ерітінділерінің шегі мынадай компоненттердің: $\text{TiOSO}_4 - 4,0$ -дан 15 пайызға дейін, $(\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} - 6,0$ -дан $17,0\%$ -ға пайызға дейінгі ерітінділерден түзіледі. Түзілген қосылыс конгруентті болып табылады.

Титанил және аммониймолибдаты тұздары негізіндегі экологиялық залалсыз қосылыстарды алу кешенді минералды илегіштер ассортиментін кеңейтуге және былғары-үлбір өндірісіндегі уытты және тапшы хром қосылыстарын толықтай алмастырып, экологиялық жағынан тиімді қолдануға мүмкіндік беруі ықтимал.

ӘОЖ 541.18

МЫС ПЕН ОРГАНИКАЛЫҚ ЛИГАНДТАРЫМЕН КЕШЕНТҮЗУ ҮРДІСІН КВАНТТЫ-ХИМИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Сарсенбай М., Матеева С.З.

Қазіргі уақытта квантты механиканың көмегімен алынған ұсыныстар және қорытындылар қазіргі заманғы химиялық ғылымның негізі мен химиялық зерттеулердің ажырамас атрибуты болып табылады. Квантты-химиялық зерттеулер негізінде электрондық және геометриялық анализдеу, сонымен бірге есептеулер жүргізу және электрондық деңгейде химиялық қосылыстардың химиялық және физикалық қасиеттерін анықтау қазіргі кездері жалғыз әдіс болып

табылады, сонымен қатар осы әдістің көмегімен молекулалардың жаңа қасиеттері жайында деректер алуға болады. Комплекстүзу кезінде зарядтарды қайта бөлуді, ауыстыруды бағалауға, сонымен бірге, электрондық құрылысы бойынша деректерді алуға мүмкіндік береді.

Квантты химияның әдістері арқылы мыс тұздарының кейбір күкірті бар органикалық лигандтардың олардың арасында пайда болатын комплексті қосылыстардың кеңістіктік және электрондық құрылысының жалпы заңдылықтарын, комплекстүзу процесінің ерекшеліктерін анықтау.

Жартылай эмпирикалық әдісті РМЗ пайдаланып Cu(II) тұздарының геометриялық, электрондық және энергетикалық қасиеттерін, құрамында күкірті бар лигандтардың модельді молекуласындағы потенциалды реакциялық орталығын, әр түрлі дитиольды лигандтардың комплексті қосылыстарының иондарының Cu(II) энергетикалық қасиеттерін анықтау.

Берілген жұмыста квантты-химиялық бағдарламалық пакетінен басқа есептеу бағдарламасы қолданылған. Қолданылған бағдарлама әр түрлі лигандаларды координациялық байланыстыру кезінде кешентүзгіштің орталық ионы ретінде d-электрондардың қатысуын бағалауға мүмкіндік береді.

Металдардың тұздары – күкірті бар лигандтар жүйесіндегі комплекстүзу процестеріне жиналған эксперименттік материалдарға теориялық түсініктемелер берудің қажеттіліктерін ескере келе зерттеу жұмысына аталмыш тақырып таңдап алынды.

Зерттеу жұмысына таңдап алынған бағыттарға негіздеме берілген, жұмыстың өзектілігі, жаңашылдығы және жұмыстың практикалық маңыздылығы берілген, сондай-ақ, жұмысқа мақсаттар мен міндеттер қойылған.

Металл иондарының күкірті бар лигандтармен координациялық қосылыстар химиясының қазіргі заманғы жағдайы мен күйі, сонымен бірге меркаптолигандтар мен ауыспалы металдардың комплексті қосылыстарын квантты-химиялық әдістер арқылы зерттеу нәтижелері келтірілген.

Бастапқы компоненттер мен зерттеу әдістерінің ерекшеліктері, қолданылатын бағдарламалық комплекстерге сипаттама, сонымен қатар комплексті қосылыстарды синтездеу және квантты-химиялық есептеулер әдістемелерінің көмегі арқылы тұрақтылық константасын спектрофотометриялық жолмен анықтау нәтижелері келтірілген.

Кесте 1

Си (II) унитиолатты комплекстерінің тұрақтылық константаларының логарифмдері мен тұрақтылық энергиясы арасындағы тәуелділік

Комплексы	$\lg\beta^\circ$	$\lg\beta$		
		0,1	0,3	0,5
$\text{Си}^{2+} \cdot \text{Un}$	18,97	$18,13 \pm 0,26$	$17,38 \pm 0,26$	$16,73 \pm 0,18$

Си(II) унитиолмен комплексті қосылыстарының тұрақтылығына ерітіндінің иондық күші мен температурасы әсер етеді.

УДК 551.577.21(574)

ИЗМЕНЕНИЕ АТМОСФЕРНЫХ ОСАДКОВ ЗА ПОСЛЕДНИЕ 10 ЛЕТ В ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ

Абдраимова А., Турекельдиева Р.Т.

Существенные климатические изменения последних десятилетий отмечаются в разных районах Земли. Изменение, как самого климата, так и отдельных его компонентов от региона к региону преимущественно определяется неравномерным распределением солнечной радиации по подстилающей поверхности, положением относительно океанов и орографических барьеров планетарного масштаба. Жамбылская область может быть наиболее уязвимым регионом для климатических изменений, так как включает в себя как равнинную степную часть, так и предгорья. При этом результаты анализов и прогнозов изменений атмосферных осадков представлены несколько хуже, что связано с рядом причин.

Изменения атмосферных осадков, заключается в том, что - основной водно-балансовой составляющей всех типов природных вод и главным источником естественных ресурсов подземных вод являются атмосферные осадки. Атмосферные выпадения постоянно воздействуют на все компоненты окружающей среды, представляют собой неустранимый фактор и поэтому в теории риска относятся к самой высокой категории.

Анализ временного хода атмосферных осадков, который наглядно отражает изменения осадков на рассматриваемой территории, показал,

что отмечается тенденция уменьшения осадков. Так, например, на метеорологической станции Тараз максимальное годовое количество выпавших осадков отмечается в 2008 году. А вот минимальное значение отмечено в 2010 и 2015 гг.

На метеорологической станции Каратау максимальное количество осадков составило 368 мм в 2008 года. Наименьшее значение отмечено в 2014 году. Наибольшее количество осадков на метеостанции Мойынкум было зафиксировано в 2007 года и составило 237 мм. Минимальное значение отмечено в 2010 и 2012 годах. Кордае, где выпадает много осадков, чем в других метеостанциях максимальное количество осадков выпало в 2006 и 2009 годах. Минимальное количество осадков выпало в 2011 и 2013 годах.

Все показанные данные приводят к тому, что территория очень засушливая. Основными причинами изменения атмосферных осадков, как правило, являются сложившиеся климатические условия. В частности эти изменения происходят при следующих случаях: во-первых, повлиял высокое атмосферное давление, которое способствует значительному сокращению осадков; во-вторых, повлиял антропогенный фактор. Антропогенное увеличение концентрации парниковых газов в атмосфере нарушает естественный тепловой баланс планеты, усиливает парникового эффекта, и как следствие, вызывает глобальное потепление; в-третьих, на изменение влияет температура воздуха. Увлажнение зависит также от величины испаряемости. При низкой температуры воздуха величина испаряемости будет меньше годового количества осадков, то в этом случае наблюдается избыток влажности, и, наоборот, при высокой температуре величина испаряемости будет превышать годового количества осадков, то тогда ощущается недостаток влаги; в четвертых, изменения приходят с наступлением антициклонов, которые сопровождаются большим количеством испаряемости влаги, сухости, большим обилием солнечного тепла, а также истощениями почвенной влаги, которое возникает в результате отсутствия пополнения влаги с помощью осадков; в-пятых, это связано, со снижением водности равнинных рек.

В период 2006-2015 гг. на территории Жамбылской области режим осадков менялся неоднозначно. Основные тенденции климатических изменений на территории Казахстана, произошедших в период 2006-2015 гг. наблюдается повсеместное повышение температуры воздуха по территории Жамбылской области; увеличивается количество

жарких дней; увеличивается продолжительность вегетационного периода; практически повсеместно наблюдается тенденция уменьшения повторяемости морозных дней; наблюдается тенденция уменьшения количества осадков летом и осенью; незначительно увеличилась повторяемость экстремальных осадков.

УДК 596(075.8)

ГИДРОКЕШЕНІ ФЛОРАСЫ ӨКІЛДЕРІНІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бахаева А., Байтелиева А.М.

Зерттеу жұмыстары 2014-2015 жылдары өткізілді. Зерттеу әдістемелік нұсқаулары: өсімдіктердің жастық кезеңдерін анықтап, оларға өзіндік сипаттама беру үшін Т.А. Работнов пен А.А. Урановтың әдістемелік нұсқаулары қолданылды.

Allium Schubertii өкілдерінің онтоморфогенезі бірнеше кезеңдерден тұрады: монохазияльды бір өркенді бұтақтанбайтын қосалқы тамырлары бар жуа, алғашқы монохазияльды бір ғана жас өркен және қосалқы шашақталған контрактильді тамырлар, монохазияльды бір ғана өркен және қосалқы шашақталған контрактильді тамырлар, монохазияльды бір ғана өркен және қосалқы шашақталған тамырлар кезеңі.

Монохазияльды бір өркенді бұтақтанбайтын қосалқы тамырлары бар жуа. Өсімдігінің онтогенезінде монокарпты өркеннің даму кезеңі бірнеше рет ауысуы бақыланады. Тұқымдық өркен және ұрықтық тамыр кезеңі - онтогенездің бастапқы кезеңдерін қамтиды. Тұқым 9-10 айға жуық, ұзақ мерзімді тыныштық күйге өтеді. Тұқымның өнуі жерүстінде өтеді. Өскіндік кезең дамуының 2-3 -ші күнінде негізгі тамыр ұзындығы 0,2 см жетті. 9-12 -ші күндері түтікшелі тұқымжарнақтың ұзындығы 15 см, негізгі тамыр ұзындығы 9,2 см. Дәл осы уақытта түтікшелі тұқымжарнақтың негізінде бүршік дифференциалана бастайды. Тұқымжарнақ пен негізгі тамыр 2,5-3 ай функцияланады.

Алғашқы монохазияльды бір ғана жас өркен және қосалқы шашақталған контрактильді тамырлар кезеңі – ювенильдік (j) өкілдерінде қарастырылды. Ювенильді кезеңінде (j) жаңару өркені екі қор заттарын жинайтын жапырақтардан ұзындығы 0,7 см дейін,

алғашқы жапырақ пен ассимиляциялаушы жапырақтан ұзындығы 12 см дейін, катафилден 7 см тұрады. Пиязшығының көлемі 0,5 см. Пиязшықтан шығатын қосымша бұтақтанбаған тамырлар жүйесінің бастапқы ұзындығы 6 см.

Имматурлы-виргинильді кезеңі дамуының 3-4 жылдарында контрактильді тамырдың қалыптасуымен сипатталады. Өркенінің қайта жаңаруы j кезеңнен тек сандық көрсеткішпен ерекшеленеді. Тамыр жүйесі қосымша тамыр мен контрактильді тамырлар радиусы 6 см-ге дейін жетіп, топырақ тереңдігіне 5-9 см радиальды енеді. Қосымша тамырлар саны 9-21, ұзындығы 6,4 см дейін, жуандағы 0,1 см дейін жетеді. Күзгі вегетация кезінде қосымша тамырлардың қысқаруынан контрактильді тамырлар пайда болды. Контрактильді тамырлар саны 7-9, ұзындығы 4,1 см дейін, жуандығы 0,2 см дейін болады.

Генеративтік кезеңінде (g) - өкілдерінің генеративтік жастық кезең дамуының 4-5 жылдары алғашқы генеративтік өркендері қалыптасады. Монохазиялы бір ғана өркен және дамыған тамыр жүйесі фазасы-дараларда жаңару бүршігінде өркендердің орналасуынан басталады. Гүлдейтін жаңа генеративті дараларда жаңару өркені қор заттарын жинайтын 2 жапырақтан ұзындығы 3 см; қатпарлы алғашқы жапырақтан ұзындығы 9 см; 1-6 ассимилиреуші жапырақтар ұзындығы 19 см, ені 2,5 см; генеративті нұсқағыш ұзындығы 29 см-ге дейін. Гүлшоғыры ірі, диаметрі 20 см дейін жетеді. Пиязшықтың ені 3,5 см, табанының диаметрі 1,7 см. Тамыр жүйесі қосымша тамырлар мен контрактильді тамырлар 5-17 см топырақ тереңдігіне еніп, радиусы 12 см дейін жетеді. Қосымша тамырлар саны 15-97, ұзындығы 16 см, жуандығы 0,1 см дейін жетеді. Контрактильді тамырлар саны 7-21, ұзындығы 9 см дейін, жуандығы 0,2 см дейін жетеді. Өкілдерінде қор заттарын жинайтын екі жапырақтан, ұзындығы 1,1 см және 0,2 см-ге дейін; екі ассимиляциялаушы жапырақ ұзындығы 0,2 см дейін, қысқарған өркенде орналасуы (тамыр меристемаларымен) жуандығы 0,7 см дейін, ұзындығы 0,3 см дейін. Өркенің қайта жаңарып ұлғаюы моноподиальдыдан симподиальдыға ауысады, «монохазия» типі бойынша, өркен жаңаруы гүлшоғырының алдыңғы система бойынша қалыптасады. Орта генеративті даму кезеңінде (g2) дамуының 9-12 жылдары басталады және контрактильды тамырлардың жоқ болуымен сипатталады. Тамырлар жүйесі қосалқы және 100-121 тамырдан тұрады, тамырлар топыраққа 6-17 см тереңдікке радиальды түрде таралады, радиусы 7 см. Даралардың жаңару өркені жас генеративтерден тек мөлшерлік көрсеткіштермен ерекшеленеді.

ӘОЖ 596(075.8)

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ ASTERACEAE ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕРДІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Рашидқызы М., Байтелиева А.М.

Helianthus tuberosus – Топинамбур күнбағыс туысына, Asteraceae тұқымдасына жатады. Өсімдіктің «жер алмұрт», «иерусалимдік бөрікгүл», «бульба», «бараболя» деген аттармен де танымал. Топинамбур деген атау бразилиялық үнділердің тупинамбас деген тайпасынан шыққан, 17 ғасырда Франция мемлекетіне жеткізілген.

Практикалық маңызы. Топинамбур түйнектерінен бағалы азықтық, техникалық, сатылымға шығарылатын заттар жасалатын өсімдік. Негізінен топинамбур түйнектерін көбнесе адамдар тағам ретінде және малға қорек ретінде пайдаланады. Сабағы мен жапырағынан жақсы сүрлем дайындайды. Жасыл массасын қыркүйектің соңында немесе қазан айының бірінші жартысында жемшөп жинайтын комбайнмен немесе шөп шауып жинайтын көлікті пайдаланады. Топинамбурды екі-үш жыл бойы тек шөп, қысқа азық, сүрлем немесе ұн ретінде пайдаланса, сабағын екі рет кеседі, біріншісі - өсімдіктің ұзындығы 80-100 см болғанда 6-10 см жоғары төменгі жапырақтарынан қолтығынан кеседі, себебі ол жерден қайтадан сабақ өсіп шығады, ал екінші рет - қыркүйектің соңынан қазанның ортасына дейін климатқа байланысты кеседі.

Химиялық құрамы. Топинамбур түйнегінің құрамында: инулин (11-17%), фруктоза, фруктоолигосахаридтер, аминокислоттар (8%-ке дейін) (сонымен қатар өзгермейтін 8 аминокислоттан тұрады: аргинин, гистидин, валин, лейцин, изолейцин, лизин, триптофан, метионин және фенилаланин), каротиноидтар, витаминдер В1, В2, В3(РР), В6, В9, С, пектиндер (10%-ке дейін), органикалық қышқылдар (лимон, бұлдірген, алма, янтар, фумар, майлы қышқылдар (0,4%-0,7%), азоттық қосылыстар, клетчаткалар (6%-ке дейін) және де көп мөлшерде макро және микроэлементтерден. Топинамбур түйнегі көмірсуларға бай, 77%-ті полисахаридті инулиннің құрамына кіреді, ұзақ уақыт сақталғанда жер алмұрт фруктозаға айналады (топинамбурдың құрамындағы фруктоза қант қызылшасынан да көп мөлшерде болады, бұл тамыр түйнектеріне тәтті дәм береді). Бұның себебі табиғи фруктозаның 95%-ті инулиннен тұрады, глюкозаға қарағанда ол инсулиннің қатысуынсыз- ақ жасушаға енеді, сонымен қатар әр түрлі

процестерде глюкозаның орын басып адам ағзасына енеді. Инулиннің молекулалары кейде адам ағзасының жасушасына глюкозаның енуіне жағдай жасайды (сол себепті топинамбурдың құрамындағы инулинді жиі инсулинге ұқсатады). Адам асқазанындағы фруктоза және басқа да инулин молекулалары ағзадағы глюкозаларды жинап артық мөлшерде қанға кетпеуіне тосқауыл жасайды, осының нәтижесінде қандағы қант мөлшерінің деңгейі төмендейді 1-ші типтегі қант ауруымен ауратын адамдардың қаныдағы қант мөлшері тез түседі.

Адам ағзасындағы глюкозаны тұрақтандырып биотикалық қасиеттерге ие инулин тағы да басқа мүшелерге әсер етеді: асқазанның моторлы-эвакуаторлы қызметін және жиырылуын жақсартады, ағзадан түрлі уытты заттарды, қоқыстарды, радионуклидтерді, ауыр металдармен және басқа да зиянды заттарды шығарады; асқазан ішек жолдарының жұмысын жақсартып, әртүрлі бауырмен және өт қабымен ауруын басады; көмірсумен липидтердің алмасуын жақсартады; жүрек-тамыр ауруларының (атеросклероз, гипертония, тромбозов т.б.) асқынуларын басады; темір, цинк, калий, магний, мыс сияқты макро және микроэлементтерді адам ағзасына оңай сіңірілуін қамтамасыз етіп, иммунитеттің жұмысын жақсартады.

Топинамбурдың ақуыз құрамында жоғарғы мөлшерде аминокислот кездеседі, оның ішінде аргинин. Аргинин ағзада өсу гормонын, бұлшық еттің қызметін жақсартып, иммунитетті көтереді. Түйнек құрамындағы аминокислотті метионин адам ағзасындағы биохимиялық заттардан тазартып, инсулин синтезін жақсартады, ал аминокислотты аргинин бауырдағы майлы фильтрация дамуын тоқтатады.

ӘОЖ 596(075.8)

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ SOLANACEAE ӨКІЛДЕРІНІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Матиш А., Байтелиева А.М.

Зерттеу жұмыстары 2014-2015 жылдары өткізілді. Зерттеу әдістемелік нұсқаулары: табиғаттағы зерттеу ауданынан жинаған өсімдіктердің онтоморфогенезін анықтап, оларға ерекшелік сипаттама беру үшін Т.А. Работнов пен А.А. Урановтың әдістемелік нұсқаулары қолданылды. *Nyoscyamus niger* L. өкілдерінің онтоморфогенезін

ювенильдік кезеңінен жас генеративтік кезеңге дейін зерттеу жұмыс өткізілді.

Hyoscyamus niger L. өкілдерінің онтоморфогенезін ювенильдік кезеңінен жас генеративтік кезеңге дейін зерттеу жұмыс өткізілді.

Өкілдерінің ювенильдік кезеңі (J) – өсімдік биіктігі – 2,7-3,5 см. Бұл уақытта тұқымжарнағы тіршілігін жойып, алғашқы бір ғана нағыз жапырағы қалыптасады. Жапырақ пішіні ересек өсімдік жапырағынан әлсіз дифференциалдануымен ерекшеленді. Алғашқы жапырақ тақтасы уш ұсақ жапырақшалардан тұратын қауырсынды боп келеді. Жапырақ тақтасының ұзындығы 0,7. Өкілдерінің ұзындығы 0,7 см болатын гипокотиль вегетациялық даму сатысының соңына қарай 6,5 см-ге жететін негізгі тамырға айналады.

Имматурлық кезеңі (Im) – өсімдіктің биіктігі – 3,9-4,5 см. Тамыр маңы жапырақтары топырақтың беткі қабатынан жоғары орналасқан даму бүршігінен моноподиальды түрде дамып, олардың саны 3-ке жетеді. Ювенильдік кезеңдегі өсімдіктің жапырақ пішінінен айырмашылығы бұл даму кезеңіндегі жапырақ тақтасының қауырсынды негізін құраушы жапырақшалар жиынтығы – 5. Жапырақ тақтасының ұзындығы – 2,0 см. Негізгі тамыры толық жетіліп, өсу барысында сәл иіліп топыраққа вертикальды бағытта тереңдей түседі. Негізгі тамырдың ұзындығы – 7,5-11,0 см. Осы даму сатысынан бастап негізгі тамырдың тарамдалуы жүзеге аса бастайды. *Hyoscyamus niger* өкілдерінің түзілген бірінші реттік бүйірлік тамырларының ұзындығы 1,0-1,1 см аралығында.

Виргинильдік кезеңі (V) – бұл кезеңдегі көпжылдық өсімдіктің биіктігі 6,8-7,0 см шамасында. Вегетациялық даму кезеңінде бірінен кейін бірі қатар дамыған 8-9 тамыр маңы жапырақтары түзіледі. Мұндай жапырақтардың көлемі де, өз кезегінде ұлғая отырып, ұзындығы 2,1 см. Негізгі тамырының базальды бөлігі уақыт өте келе жуандап қана қоймай, ұзарып өсіп, білеулене топырақ қабатына 30,0-31,0 см-дей тереңдей түседі. *Hyoscyamus niger* өкілдерінің негізгі тамыры одан әрі тарамдалып, өз кезегінде екінші реттік бүйірлік тамырларын қалыптастырады. Бұл мезгілде түзілген бірінші реттік бүйірлік тамырлардың ұзындығы 4,0-4,5 см, екінші реттік тамырлары 1,1 см шамасында-ақ болады.

Hyoscyamus niger өкілдерінің генеративтік кезеңі (G) – генеративтік өркеннің биіктігі – 10,0-11,5 см. Өсімдікте 2 немесе оданда көп генеративтік өркендер дамып жетіледі. Негізгі өстен бұтақталған генеративтік бүйірлік өркеннің ұзындығы 3,0-3,5 см. Тамырмаңы жапырақтар саны арта отырып, 14-ке жетеді. Жапырақ

тақтасының ұзындығы – 2,3 см. Моноподияльды дамыған өркеннің бойында орналасқан сабақ жапырақшаларының пішіні жіңішке, қияқ тәрізді, анағұрлым қысқалау келген. Жапырақ тақтасының ұзындығы 1,5-1,6 см-дей – ақ болады. *Hyoscyamus niger* өкілдерінің генеративтік өркеннің одан әрі даму барысында сабақ пен негізгі тамырдың базальды бөлігі топыраққа барынша тереңдей түседі де, бұтақтала бастайды. Соның нәтижесінде өсімдікте тамыр тәріздес құрылым, тамырдың базальды бөлігі топыраққа барынша тереңдей түседі де, бұтақтала бастайды. Соның нәтижесінде өсімдікте тамыр тәріздес құрылым, сабақтытамыр қалыптасады. *Hyoscyamus niger* өкілдерінің тузілген сабақтытамырдың ұшы өз кезегінде жуандай отырып, одан әрі 2 немесе одан да көп тармақтарға бұтақталады. *Hyoscyamus niger* өкілдерінің топыраққа ену тереңдігі 30 см шамасына жетеді. Сонымен қатар бұл уақытта негізгі тамыры күшті дамып қана қоймай, одан тарамдалып шыққан бүйірлік тамырлары да ұзара түседі. Кейбір ірі бірінші реттік бүйірлік тамырлардың ұзындығы 15,0-16,0 см-ге, екінші реттік тамырлары – 2,5-3,0 см-ге, үшінші реттік тамырларының ұзындығы 0,5-0,6 см-ге теңеседі. Тамыр жүйесінің тарамдалу дәрежесі орташа. Өсімдікте жеке даму барысында негізгі тамыры қарқынды дами отырып, кіндікті тамыр жүйесін түзеді.

ӘОЖ 711.2(574)

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ МОНОҚАЛАЛАРЫНЫҢ ДАМУЫ

Нұрлыбек Ұ., Базылбекова Ә.Б.

Моноқала дегеніміз – бұл бір немесе бірнеше қала құраушы шикізаттық бағыттағы қаланың экономикалық жағдайын айқындайтын кәсіпорындарда еңбекке жарамды халықтың және өнеркәсіп өндірісінің негізгі бөлігі шоғырландырылған қала. Қазақстан Республикасында қазіргі уақытта (2012 жыл) қала мәртебесі бар 86 елді мекеннің 27-сі моноқала болып санылады. Қазақстан Республикасының басшылығымен 2012-2020 жылдар аралығына бекітілген моноқалаларды дамыту бағдарламасына сәйкес Жамбыл облысында 2 моноқала анықталған (Қаратау және Жаңатас). Әрбір жеке моноқала үшін 2013-2015 жылдар аралығына арналған дамытудың кешендік жобасы жасалынған. 2013-2015 жылдарға арналған Қаратау

моноқаласының даму жоспары 2012 жылы 26 қыркүйекте №9-2 Талас ауданы маслихатының шешімімен белгіленген. 2013-2015 жылдарға арналған Жаңатас моноқаласының даму жоспары 2012 жылы 26 қыркүйекте №9-7 Сарысу ауданы маслихатының шешімімен белгіленген. Бұл іс-шараларды жүзеге асырудағы басты мақсат 2015 жылы 20%-дан кем емес бір немесе бірнеше инвестициялық жобаларды жүзеге асыру нәтижесінде, экономикалық жағдайы төмен моноқалалардың өнеркәсіптік өндірісінің көлемін ұлғайту (2011 жылмен салыстырғанда) болып табылады.

Қаратау қаласында өнеркәсіптік өндіріс көлемі 2011 жылы – 488,5 млн. теңге, 2012 жылы – 193,0 млн. теңге, 2013 жылы – 209,6 млн. теңге, 2014 жылдың 1 желтоқсанында – 178,6 млн. теңге, 2015 жылы – 1000 млн. теңгені немесе бұл көрсеткіш қайта 2011 жылдың номиналды деңгейіне 2 есеге сәйкес келгендігін көрсетеді.

2015 жылы моноқалалардағы тұрақты жұмыс жасайтын кіші кәсіпорындардың санын 2011 жылмен салыстырғанда 2 есеге көбейту мақсатында, Жаңатас қаласында тұрақты жұмыс істейтін кәсіпорындар саны 2011 жылы – 21, 2012 жылы – 26, 2013 жылы – 31, 2014 жылдың 1 желтоқсанында – 36, ал 2015 жылы 42 болды, немесе 2011 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 2 есе жоғары. Қаратау қаласында тұрақты жұмыс істейтін кәсіпорындар саны 2011 жылы – 17, 2012 жылы – 18, 2013 жылы – 20, 2014 жылдың 1 желтоқсанында – 25, ал 2015 жылы 27 болды, немесе 2011 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 1,6 есе жоғары.

Моноқалаларда күнделікті күн көруге табыс көлемі жетпейтін тұрғындар санын азайту, яғни 6 пайыздан жоғары көлемдегі көрсеткіштерге қол жеткізу үшін Жаңатас қаласында күнделікті күн көруге табыс көлемі жетпейтін тұрғындар 2011 жылы 6,2%, 2012 жылы – 6,2%, 2013 жылы – 6,1%, 2014 жылдың 1 желтоқсанында – 6,1%, 2015 жылы – 6,0% құраса, Қаратау қаласында бұл көрсеткіштер 2011-2013 жылдар аралығында – 5,1%, 2014 жылдың 1 желтоқсанында – 5,0%, 2015 жылы – 5,0% тең болды.

Моноқалаларды дамытудың басты мақсатына 5%-дан жоғары көрсеткішке дейін моноқалалардағы тұрғындардың жұмыссыздық деңгейін азайту болып табылады.

Өңірлік даму министрлігі берген мәліметке сүйенсек, көптеген моноқалаларда экономикалық белсенді, яғни еңбекке қауқары бар халықтың үштен бір бөлігінен астамы өзін-өзі жұмыспен қамтитындардың санатына жатады. Осы көрсеткішті есепке алып, жіктеп шықсақ, Қаратау (49,7 пайыз), Арқалық (49,3 пайыз), Жітіқара

(47 пайыз), Жаңатас (37,1 пайыз) және Құлсары (30,7 пайыз) қалалары алғашқы орындарға ие.

Ең басты мәселенің бірі – іргелі өндіріс орындарын қайта іске қосу. Шағын қаланы қайта қалпына келтіру үшін сол қаланың халқын жұмыспен қамтып, кәсіпкерлердің бизнесіне әріптестік қолдау көрсетіп, қызметі мен тауарын тұтынатын ірі зауыт-фабрикалар қайта салынуы тиіс.

Қаратау мен Жаңатаста ондай жобалар баршылық. Егер «зәкірлік» жоба болмағанда бағдарлама қаланың болашағы үшін қаржы қарастырмауы да мүмкін. Бүгінде «Talas Investment Company» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі Қаратаудың іргесінен натрий цианидін шығаратын өндіріс орнын іске қосуға әзірленуде. Ресейлік «ЕуроХим – Тыңайтқыш» компаниясы да Жаңатас қаласынан тау-кен өңдеу кешенінің құрылысын салып, көпжылдық ірі жобаны жариялады.

ӘОЖ 796:371123

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІК НЕГІЗДЕРІ

Қапанова А., Қасымов С.Б.

Дене шынықтыру саласының болашақ мұғалімдерін дайындау деңгейі жоғарылауда. Еліміздің және шет елдің кейбір университеттер мен институттар тәжірибесі, болашақ мұғалімдер мен жаттықтырушыларды оқу барысында кәсіби техникалармен қаруландыруға болатындығын көрсетті. Ол білім болашақта оларға көптеген қателердің алдын алуға септігін тигізеді. Бұл тәжірибе И.Н. Решетень, И.Х. Кобер және М.Х. Прохорованың зерттеу жұмыстарында да көрсетілген. «Дене шынықтыру мұғалімінің педагогикалық шеберлік негіздері» оқу құралының мақсаты студенттерге, дене шынықтыру мұғалімдері мен оқытушыларына педагогикалық шеберлік негіздері бойынша теориялық мәлімет беру және кейбір икемділіктерді қалыптастыруға көмектесу. Ұсынылып отырған педагогтың кәсіби компоненті ретінде, қарымқатынас құрудың психологиялық-педагогикалық проблемаларымен таныстырады. Оқушылармен қарымқатынас құру, адекватты позиция таңдау және адамдармен араласу стилін қалыптастыруға ерекше назар

аударылған. «Педагогикалық шеберлік дегеніміз – өз мамандығына жан-тәнімен берілген, балаларды сүйетін, әр педагогқа қолжетімді, үнемі жетілдірілетін тәрбиелеу мен оқыту өнері. Педагог – өз ісінің шебері – өз пәнін игерген, мамандығына сәйкес ғылым және өнерді білетін, жалпы әсіресе балалар психологиясын білетін, тәрбиелеу мен оқыту әдістемесін толық игерген, жоғары мәдениетті маман. Мұқият ойлап қарасаңыз, педагогикалық шеберлік ұғымы мазмұнын: біріншіден, а) жалпы жоғары мәдениет, эрудиция; б) оқыту пәні бойынша кең және терең білім; в) педагогика, психология саласы бойынша білім, ол білімді тәрбиелеу мен оқыту барысында қолдана білу; г) оқу-тәрбиелеу әдістемесін жеті игеру құрайды. Екіншіден, педагогикалық шеберлік мұғалім мамандығын жан-тәнімен таңдаған әр маманға қол жетімді. Педагогикалық шеберліктің негізін анықтаушы педагогикалық қабілеттер болып табылады. Ғылыми білімнің түрлі саласының ғалымдары арнайы педагогикалық қабілеттер мен олардың жіктелуін тереңінен зерттеуде. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде педагогикалық қабілеттердің келесі түрлері жиі кездеседі: дидактикалық қабілеттер, ұйымдастырушылық қабілеттер, коммуникативтік қабілеттер, перцептивтік қабілеттер, суггестивтік қабілеттер, ғылыми-білімдік (академиялық) қабілеттер. Сонымен, педагогикалық шеберлік дегеніміз кәсіби білімдерді қалыптастыратын икемділік пен қабілеттерге негізделген, әр педагогқа қолжетімді, жоғарғы және үнемі жетілдірілетін тәрбие мен оқыту өнері. Қарым-қатынас құру – әлеуметтік өмірді жанжақты қамтитын әмбебап құбылыс. Атақты психолог Б.Д. Парыгиннің айтуы бойынша, қарым-қатынас құру – «ақпараттық процесс ретінде адамдардың бір-біріне әсерін тигізуі мен бір-біріне септігін тигізуге ықпал ететін күрделі және көпсалалы процесс».

Б.Ф. Ломовтың айтуы бойынша «Қарымқатынас құру – субъектінің белсенділігін арттыратын ерекше өзіндік форма. Оның нәтижесі нақты бір зат емес, ол басқа адамдармен қарым-қатынас құра білу». Зерттеу нәтижелері бойынша дене шынықтыру мұғалімдерінің 58,8 пайызы оқушылармен қарым-қатынасты оңай құрады; 22,8 жеңіл; ал 19,4 пайызы оқушылармен дұрыс қарым-қатынас құру барысында қиналады. Жаттығушы түрлі контингентпен қарым-қатынас құрудың да түрлі деңгейі болады. Дене шынықтыру мұғалімдерінің айтуы бойынша, ұл балаларға қарағанда, қыз балалармен қарым-қатынас құру едәуір қиын болады. Түрлі жастағы топтарда жаттығушылармен жаттығу өткізу барысында, қарым-қатынас құру оңай болмайды. Оқу

процесі барысында 16-17 жастағы қыздармен және 15-16 жастағы ұл балалармен қарым-қатынас құру барысында қиындықтар жиі кездеседі. Оқушылармен өз ара қарым-қатынас құруға, көбінен қарым-қатынас құру жағдайына да байланысты болады. Оқушылардың түрлі эмоционалдық жағдайы, мұғалім мен оқушы арасындағы қызмет бірлігі мінездемесіне өзінің жағымды немесе жағымсыз ықпалын тигізеді.

УДК 615.851.83

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЛЕЧЕБНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Альмуратова Б., Шарипова Г.К.

В современных условиях развития нашего общества наблюдается резкое снижение состояния здоровья населения и продолжительность жизни. По данным различных исследований, лишь около 10% молодежи имеют нормальный уровень физического состояния и здоровья, продолжительность жизни сократилась на 7-9 лет, в результате снижается и производственный потенциал общества.

Проблема движения и здоровья имела достаточно актуальность еще в Древней Греции и в Древнем Риме. Так, греческий философ Аристотель (IV в. до н.э.) высказывал мысль о том, что ничто так сильно не разрушает организм, как физическое бездействие.

Принцип оздоровительной направленности обязывает специалистов по физической культуре и спорту так организовать физическое воспитание, чтобы оно выполняло и профилактическую и развивающую функции. Это означает, что с помощью физического воспитания необходимо:

- совершенствовать функциональные возможности организма, повышая его работоспособность и сопротивляемость неблагоприятным воздействиям;
- компенсировать недостаток двигательной активности, возникающей в условиях современной жизни.

И я считаю, что сейчас в XXI век необходимо изучать такие специализированные науки как лечебная физическая культура.

Лечебная физическая культура (ЛФК) – метод лечения, состоящий в применении физических упражнений и естественных факторов

природы к больному человеку с лечебно-профилактическими целями. В главе этого метода лежит использование основной биологической функции организма – движения. Метод строго дозированных упражнений на фоне постановки правильного дыхания.

Наиболее часто профилактика – оздоровительный эффект физической тренировки связывают с применением упражнений умеренной интенсивности. В связи с этим получили широкое распространение рекомендации к использованию с оздоровительной целью циклических упражнений (бег, езда на велосипеде, гребля, ходьба на лыжах и др.). Циклические упражнения вовлекают в работу наиболее крупные мышечные группы (1/5-1/2 и более мышечного массива), требующие значительного количества кислорода и поэтому развивающие преимущественно сердечно-сосудистую и дыхательную системы. Большинство специалистов рекомендуют преимущественное (до 90-100%) использование в программах оздоровительной тренировки упражнений на выносливость.

Оздоровительная ходьба – самый доступный вид физических упражнений. Она может быть рекомендована людям возрастов, имеющим различную подготовленность и состояние здоровья. Особенно ходьба полезна людям, ведущим малоактивный образ жизни. Ходьба как средство сохранения здоровья была внесена в медицинские трактаты уже в IV в. до н.э. Диоклес рекомендовал еще в те далекие времена совершать перед восходом солнца прогулку на 1-2 км.

В зависимости от темпа и вида ходьбы энергозатраты при ней возрастают от 3-8 до 10-12 раз. В состоянии покоя человек тратит в среднем 1,5 ккал/мин энергии. При ходьбе со скоростью 5-6 км/ч человек массой 54 кг тратить 4,2 ккал/мин, 72 кг – 5 ккал/мин, 90 кг – 6,1 ккал/мин. Иначе говоря, расход энергии при обычной ходьбе увеличивается не меньше чем в 3-4 раза.

Президент Республики Казахстана Н. Назарбаев сказал в своем ежегодном послании казахстанскому народу, что “с глубокой древности наш народ считал здоровье главным богатством человека”. Следуя этому древнему завету, государство делает все возможное для того, чтобы крепить духовное и физическое здоровье граждан, отметил президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев. Так как президент Казахстана Нурсултан Назарбаев убеждает казахстанцев активнее заниматься спортом, потому что только здоровая нация может называться конкурентоспособной.

ӘОЖ 794.08(07)

ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ ШЫҒУ ТАРИХЫ

Алимкулова А., Мамыркулов Р.К.

Қазақ халқы атам заманнан бері спортқа әуес болған. Атқа шабу, көкпар тарту, ит жүгіртіп құс аулау, ханталапай секілді небір сайыстарға түскен. Соның ішінде адам санасын шынықтыратын ой спортынан да құр алақан болмаған. Адамдарды тәрбиелеу, олардың ой-санасын шынықтыру, жетілдіру жолындағы қызық ой спорты түрлерінің бірі-қазақтың математикалық "Тоғызқұмалақ" ойыны. Тоғызқұмалақ-қазақтың ұлттық дәстүрлі ойындарының бірі, ақыл-ой ойыны. Тоғызқұмалақ-әлемдік интеллектуалдық ойындардың озық үлгілерімен бой теңестіре алатын зияткерлік ойын, логикалық ойлау өнері. Бұл өнердің басты қасиеті-адам санасын жетілдіруге ерекше күш салады.

Тоғызқұмалақ тарихы. Тоғызқұмалақ-әлемдік мәдениетінің озық үлгілерімен бой теңестіре алатын зияткерлік ойын, логикалық ойлау өнері. Мұның қашаннан келе жатқаны жөнінде анық мәлімет жоқ. Тоғызқұмалақ ойыны бүкіл Орта Азияда, әсіресе қазақ пен қырғыз халықтарының арасында көп ұшырайды. Археолог-ғалымдарының пайымдауынша ойынның пайда болу мерзімі 4000 жыл шамасын қамтиды. Жасөспірім ұрпақтың дене шынықтыру тәрбиесімен қатар, ақыл-ойының дамуына да зор мән берген бабаларымыз осы ойынды ойлап тауып, зердегілік және зияткерлік даму құралы ретінде қолданған.

Қазақ халқының ескі мұрасының бірі-тоғызқұмалақ ойыны. Тоғызқұмалақ ойыны қазақтың барлық ойынының ішіндегі ең қиыны, ойнаған адамның миы істеп, есепшілігі тез артып, тапқыштық жағы күшеймек. Қазақстан Республикасында қазір спорт түрі ретінде тоғызқұмалақ қанатын кеңге жайып, танымал ойын болуда. Тоғызқұмалақ өткен ғасырларда қазақ даласындағы ең кең тараған ойын болатын. Қазіргі кезде әлемнің көптеген елдерінде тоғызқұмалақ жақсы насихатталып жатыр. Мәселен, Қырғызстанда мектептерде тоғызқұмалақтан олимпиада өтеді екен. Қытайда, Қарақалпақстанда кітаптар, ғылыми еңбектер шығуда. Сондай-ақ, көршілес Алтайда, Қарашай-Шеркеште, Сахада үйірмелер ашылып, Еуропаның бірнеше елдерінде тоғызқұмалақ ойналып жатыр деген дерек бар. Тіпті

Американың Нью-Йорк қаласындағы "Аляска" университетінде тоғызқұмалақ ойынын зерттеумен айналысып отыр.

Белгілі тоғызқұмалақ маманы Мақсат Шотаевтың айтуынша: "Қазіргі таңда, бұл ойын ғаламтор арқылы жедел дамып келеді. Тоғызқұмалақ ойыны да шахмат, дойбы ойындары сияқты тапқырлықты, мол фантазияны талап етеді. Алайда, бұл ойынның есебі ерекше, өзіне ұқсас ойындарға қарағанда анағұрлым күрделірек. Оның басты себебі-тоғызқұмалақ ойынын немесе оның кейбір жеке позицияларын тақтаға қарамай, абстракты түрде ойлау аса қиын".

Тұңғыш рет екі дүркін әлем чемпионы атанған қазақ қызы. Тоғызқұмалақ ойынынан бүгінде екі мәрте (2010-2012 жылдары), әлем чемпионаты өтіп, қазақтың қыз-жігіттері бас жүлдені өзге елдерге ұстатпай, көш бастап келеді. Сол саңлақтарымыздың бірі, есімі тоғызқұмалақ тарихына алтын әріптермен жазылған қаракөз-қарындасымыз, Қызылордалық Әсел Дәлиева.

Әсел Дәлиевадан сұхбат. "Спорттағы жетістігім-Лондон Олимпиадасының алдында, шілде айының ортасында Чехия елінде, төл спортымыз тоғызқұмалақтан өткен II әлем чемпионатына қатысып, ұлттық ойынымыздан, Қазақстан әйелдері арасында тұңғыш рет екі дүркін әлем чемпионы атандым. Төл спортымыз тоғызқұмалақ ойыны, атадан балаға жеткен асыл мұраларымыздың бірі. Оның шығу тарихын әр зерттеушілер әр қалай айтады. Бір жазба деректерде 4 мың жылдық тарихы бар десе, басқа бір деректерде оның пайда болған кезі одан да көп уақыт болуы әбден мүмкін деген болжамдар жасалады. Мейлі, кім не десе де, тоғызқұмалақ ойыны қазақтың ғасырлардан бері жалғасып келе жатқан төл спорты екені даусыз".

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына
арналған «Тәуелсіздік құндылықтары: өткенге тағзым,
болашаққа аманат» тақырыбында өткен жаратылыстану,
техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық және экономика
ғылымдары бойынша студенттердің
XVIII ғылыми-практикалық конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

Техникалық редактор
Редактор
Компьютерлік терімі

Б.Ә. Әлімбаев
Г.М. Алдыкеева
Л.С. Полевая

Проверено и подписано в печать С.И. Тыртычко (08.06.2016 г.).

Баспаға 11.06.2016 ж. қол қойылды.
Пішімі 60×80 1/16. Есепті б.т. 17,1. Шартты б.т. 19,5.
Таралымы 500. Тапсырыс 561.

М.Х. Дулати атындағы ТарМУ
«Тараз университеті» баспасы

080000, Тараз қ., Төле би, 60